

Dankwoord

Traditioneel wordt een dankwoord als laatste geschreven en wordt daarin onderstreept, in bijna mythische bewoordingen, wat voor een beproeving, welken lijdensweg, de conceptie van de scriptie geweest is. Alle wanhoop buiten beschouwing gelaten, wil ik een aantal mensen met nadruk bedanken voor hun hulp aan deze thesis.

Vooreerst mijn promotor, prof. Dr. Gita Deneckere, om open te staan voor het onderwerp en me de kans te geven het uit te werken. Bij deze: bedankt.

Ten tweede mijn ouders, om twee redenen. Vooreerst om – breedspraak mag dan niet in de thesis zelf, in dit dankwoord laat ik het mezelf toe – het libertaire vuur in me aan te wakkeren en ten tweede om hun hulp bij de uitwerking van deze thesis. Mijn moeder wil ik bedanken voor het nalezen op schrijffouten en het vervoer dat ze verzorgde naar het verre Appelscha. Mijn vader verdient speciale vermelding voor de discussies die we voerden rond hoofdstukken vier en vijf. Zonder die gesprekken was het resultaat misschien vlakker geweest. Broer Aäron, voor het voorblad en de hulp bij het lay-outen van dit werk.

Nog een aantal andere mensen verdienen een meer dan eervolle vermelding. Arie Hazekamp voor de toelichting bij een aantal problemen én het beschikbaar stellen van het anarchistische archief te Appelscha voor mijn onderzoek. Ludwig Glabeke voor de verkennende gesprekken, ondertussen anderhalf jaar geleden. Tenslotte nog alle archivarissen die het opzoeken vergemakkelijkten.

DANKWOORD.....	1
LIJST MET GEBRUIKTE AFKORTINGEN.....	4
INLEIDING.....	6
PLAATS BINNEN HET ONDERZOEK.....	6
MOTIVATIE.....	6
OPZET VAN DE THESIS.....	8
AFBAKENING.....	8
ONDERZOEKSVRAGEN.....	10
METHODOLOGIE.....	12
OPBOUW VAN DE THESIS.....	13
HOOFDSTUK 1.....	15
HET ANARCHISME.....	15
1.1. WAT IS ANARCHISME?.....	15
1.1.1. <i>Voorlopers van het anarchisme</i>	19
1.1.2. <i>Klassieke anarchistische denkers</i>	21
1.1.2.1. William Godwin (1756-1836).....	21
1.1.2.2. Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865).....	23
1.1.2.3. Michael Aleksandrovic Bakoenin (1814-1876).....	27
1.1.2.4. Peter Kropotkin (1842-1921).....	30
1.1.2.5. Errico Malatesta (1853-1932).....	34
1.1.2.6. Andere belangrijke denkers.....	35
1.1.3. <i>Stromingen binnen het anarchisme</i>	37
1.1.3.1. Anarcho-communisme.....	38
1.1.3.2. Anarcho-syndicalisme.....	39
1.1.3.3. Religieus anarchisme.....	40
1.2. GESCHIEDENIS VAN HET NEDERLANDSE ANARCHISME.....	41
1.2.1. <i>De socialistische beweging in Nederland</i>	41
1.2.2. <i>Ferdinand Domela Nieuwenhuis: van Christen tot Anarchist</i>	43
1.2.3. <i>Het anarchisme in Nederland tot de Eerste Wereldoorlog</i>	46
1.3. GESCHIEDENIS VAN HET BELGISCHE ANARCHISME.....	51
1.3.1. <i>Een unitaire socialistische beweging</i>	51
1.3.2. <i>Het Luikse anarchisme</i>	53
1.3.3. <i>Mechelen: brandpunt van het Vlaamse anarchisme</i>	54
1.3.4. <i>Op zoek naar een boegbeeld</i>	56
1.3.5. <i>De anarchistische ontwakning van Vlaamsgezinde jongeren</i>	57
HOOFDSTUK 2.....	59
DE PINKSTERLANDDAGEN EN HET TERREIN TOT VRIJHEIDSBEZINNING.....	59
2.1. INLEIDING.....	59
2.1.1. <i>Naamgeving en relevantie</i>	60
2.2. GRENZEN AAN DE ANARCHIE: DE EERSTE WERELDOORLOG.....	63
2.3. HOOP OP BETERE TIJDEN NA DE OORLOG.....	67
2.4. AANLOOP VAN EEN KRITISCHE BEWEGING TE APPELSCHA: 1924-1933.....	68
2.5. SPLITSING IN DE JONGERENBEWEGING: VJV EN VOJ.....	74
2.6. CRISIS EN OORLOG: 1933 – 1945.....	80
2.6.1. <i>De Spaanse Burgeroorlog</i>	83
2.6.2. <i>De Pinksterlanddagen</i>	85
2.6.3. <i>De beweging ligt lam: de Tweede Wereldoorlog</i>	88
2.7. JO DE HAAS.....	90
2.8. OVERHEERSING VAN DE TRADITIE: 1945 – 1958.....	101
2.8.1. <i>De zaak Mulder</i>	104
2.9. PRILLE TEKENEN VAN VERANDERING: 1958 - 1969.....	108
2.10. SYNTHESE.....	116

HOOFDSTUK 3	119
VERNIEUWING IN HET ANARCHISME EN TE APPELSCHA	119
3.1. HET FENOMEEN PROVO	119
3.2. IMPULSEN VANUIT EEN JONGERE HOEK: 1969 - 1986	123
3.3. HET JAAR DAT APPELSCHA BEEFDE: DE PINKSTERLANDDAGEN 1970	127
3.4. EEN NIEUWE LANDELIJKE FEDERATIE	132
3.5. VOORT OP HETZELFDE ÉLAN?	135
3.6. DE 'AFFAIRE DE GROOT'	147
3.7. EEN NIEUWE BEWEGING NEEMT OVER: 1986-2000	155
3.8. DEELNAME AAN DE LANDDAGEN	163
3.9. TINUS VEENSTRA	165
3.10. SYNTHESE	171
HOOFDSTUK 4	173
NEDERLANDS EN VLAAMS ANARCHISME:	173
DE CONFRONTATIE	173
4.1. DAGEN VAN DE ANARCHIE	173
4.1.1. <i>Derde Dag van de Anarchie te Gent</i>	176
4.1.2. <i>Vierde Dag van de Anarchie te Leuven</i>	177
4.1.3. <i>1 mei: Dag van de Anarchie</i>	179
4.2. DAGEN VAN DE ANARCHIE EN DE PINKSTERLANDDAGEN: EEN VERGELIJKING	182
4.3. NEDERLANDS VERSUS VLAAMS ANARCHISME	184
4.4. HEDENDAAGS ANARCHISME: BLIJVEN DE VERSCHILLEN VAN WELBEER?	193
4.5. BESLUIT	196
HOOFDSTUK 5	197
HEDENDAAGS ANARCHISME	197
5.1. INLEIDING	197
5.2. PACIFISME/TOTAALWEIGERING	198
5.3. ANARCHA-FEMINISME	201
5.4. ECOLOGIE EN ANARCHISME	203
5.4.1. <i>Het postmaterialisme en ecologisme</i>	204
5.4.2. <i>Bookchins natuurfilosofie</i>	205
5.4.3. <i>Eco-anarchisme in de praktijk</i>	207
5.4.3.1. Kernenergie	209
5.4.3.2. Dierenrechten	210
5.5. ANTI-AUTORITAIRE OPVOEDING	211
5.6. ANARCHO-KAPITALISME	213
5.7. HEDENDAAGS ANARCHISME: DE EVALUATIE	215
SLOTBESCHOUWING	217
BIBLIOGRAFIE	219
BRONNEN	219
<i>Bibliografische werken</i>	219
<i>Bronnen</i>	219
BIBLIOGRAFIE	220

Lijst met gebruikte afkortingen

AF	Anarchistische Federatie
AFA	Anti Fascistische Aktie
AJI	Anarchistische Jeugd Internationale
AK	Anarchistisch Kollektief (RUG)
AMV	Anti-Militaristische Vereniging
ANGOB	Algemene Nederlandse Geheelonthoudersbond
ANWV	Algemeen Nederlands Werklieden Verbond
BAS	Bond van Anarcho-Socialisten
BCS	Bond van Christen-Socialisten
BRAC	Bond van Religieuze Anarcho-Communisten
BSP	Belgische (of Brabantse) Socialistische Partij
BWP	Belgische Werkliedenpartij
CL	Coördination Libertaire
CNT	Confederación Nacional del Trabajo
CPN	Communistische Partij in Nederland
FCL	Fédération Communiste Libertaire
FIS	Fonds voor Internationale Solidariteit
FPC	Fries Propaganda Comité
FSA	Federatie van Sociaal-Anarchisten
FVS	Federatie van Vrije Socialisten
GCL	Groupement Communiste Libertaire
GMD	Gewetensbezwaren Militaire Dienst (<i>wet</i>)
IAA	Internationale Arbeiders Associatie
IAB	Internationale Anarchistische Bijeenkomst
IAMV	Internationale Anti-Militaristische Vereniging
IAMB	Internationaal Anti-Militaristisch Bureau
IWW	Industrial Workers of the World
JGOB	Jongelieden Geheelonthoudersbond
JVO	Jeugdverbond van Onthouding
LAO	Landelijk Anarchistisch Overleg
LAS	Landelijk Anarchistisch Samenwerkingsverband
LFVC	Landelijke Federatie van Vrijheidslievende Communisten
LSG	Libertaire Studiegroep Gent
MAI	Multilateraal Akkoord inzake Investerings
NAS	Nationaal Arbeidssecretariaat
NGVS	Noordelijk Gewest der Vrije Socialisten
NOMF	Nooit Meer Oorlog Federatie
NPC	Noordelijk Propagandacomité
NSB	Nationaal Socialistische Beweging
NVV	Nederlands Verbond van Vakverenigingen

OVV	Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties
PL	Pinksterlanddagen
PPR	Politieke Partij Radicalen
PSP	Pacifistisch-Socialistische Partij
RAK	Revolutionair Anarchisties Kollektief
RUG	Rijksuniversiteit Gent
SAJO	Sociaal Anarchistische Jeugdorganisatie
SAV	Sociaal-Anarchistisch Verbond
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SDB	Sociaal-Democratische Bond
SB	Socialistenbond
TVB	Tot Vrijheidsbezinning
VAU	Vereniging Anarchistische Uitgeverij
VJV	Vrije Jeugd Verbond
VOJ	Vrije Opstandige Jeugd
VSP	Vlaamse Socialistische Partij
WAM	Werkgroep Anti-Militarisme

Inleiding

Het anarchisme is een politiek randverschijnsel. Met enkele honderden actieve en minder actieve anarchisten in Gent heden ten dage, mag deze stad zich terecht een van de grote anarchistische thuishavens van België noemen. Echter, het anarchisme is niet altijd een marginaal gegeven geweest. In de 19^e eeuw had het een relatief grote aanhang, maar geleidelijk begon, door toedoen van externe en interne factoren, de aanhang te slinken. De late 20^e eeuw kende een revival van het anarchisme, tezamen met andere zogeheten ‘extreem-linkse’, op het marxisme geïnspireerde denkrichtingen. Alleen al om die reden is het een interessant onderzoeksonderwerp.

Plaats binnen het onderzoek

Al mag objectiviteit dan het na te streven doel zijn, subjectieve geschiedschrijving is onoverkomelijk. Persoonlijke beweegredenen spelen een primordiale rol bij de onderwerpskeuze van een licentiaatsverhandeling. Ook de gekozen invalshoek – de personele, de bewegingsgerichte, de holistische – en de onderwerpen, de sprekers die aan het woord gelaten worden, de verwerking van de bronnen; alles vindt zijn oorsprong in de geest van de onderzoeker, die zijn eigen achtergrond onherroepelijk met zich meedraagt en onbewust een selectie doorvoert in wat hij ziet en bespreekt. Zo ook in mijn geval. Van jongs af kwam ik in contact met anarchisten, al beleefde ik dit als vanzelfsprekend niet in functie van hun ideologische voorkeuren. Pas tijdens mijn adolescentie groeide de interesse voor de leefwereld van mijn ouders en ging ik me verdiepen in het anarchisme als ideologie en levenswijze. Mijn achtergrond wakkerde een warme sympathie op voor het libertaire gedachtegoed, die ik dan ook moet onderkennen bij het schrijven van deze thesis. Het eindproduct dient dan ook gelezen te worden met mijn persoonlijke achtergrond in het achterhoofd, alhoewel een wetenschappelijke aanpak en methodes gehuldigd en gebruikt worden.

Motivatie

Enerzijds is er, zoals hierboven al geschetst, de zuiver persoonlijke reden en interesse in het onderwerp, maar anderzijds spelen ook zuiver geschiedkundige motivaties mee. Over het anarchisme als ideologische beweging is veel verschenen, in zowel de Nederlandstalige als buitenlandse pers, maar deze gaan – het is bijna een evidentie geworden – nagenoeg uitsluitend

over de ‘traditionele anarchisten’. De 19^e eeuwse groten zoals Pierre-Joseph Proudhon, Michaël Bakoenin, Peter Kropotkin en Max Stirner en hun thesen, de onderlinge verschillen en accenten, worden afdoende beargumenteerd en beschreven¹. Echter, zoals ook het socialisme geëvolueerd is naar een modernere vorm, zo – mutatis mutandis – lijkt het aannemelijk dat dit ook bij het anarchisme het geval is. Maar over dit fenomeen dat ik als ‘hedendaags anarchisme’ wil definiëren doorheen de thesis bestaan geen wetenschappelijke werken; althans, niet exclusief daarover handelend². Aan deze theoretische leemte wil ik met deze scriptie verhelpen; althans, in beginsel.

Anderzijds is er ook weinig literatuur voorhanden over de historische betekenis van het anarchisme. Zeker, wat betreft de anarchistische deelname aan de Spaanse burgeroorlog en andere grootse anarchistische projecten (de deelname aan de Russische revolutie³, de Makhnovtchina⁴), bestaan historische werken, maar de Belgische en Nederlandse context blijft onderbelicht, op enkele publicaties na die grosso modo de situatie tot de Eerste Wereldoorlog beschrijven⁵. Schaarse artikels in anarchistische blaadjes te na, is er dus weinig tot niets verschenen over de situatie na de Tweede Wereldoorlog. Echter, sinds de laatste jaren is de aandacht voor het anarchisme in wetenschappelijke, en met name historische, kringen weer

¹ Op deze anarchistische ideologen wordt in het eerste hoofdstuk uitgebreid ingegaan.

² L. GLABEKE, Hedendaags anarchisme : een inleiding voor jongeren, Gent, Libertaire Studiegroep Gent, 1987, 99 p. Deze publicatie is een treffend voorbeeld van wát wel voorhanden is. Alhoewel interessant en verdienstelijk, is dit geen zuiver wetenschappelijke publicatie, maar gezien de opzet (een inleiding voor jongeren), eerder vulgariserend van opzet. Echter, publicaties als deze zijn zeer interessant als basis voor verder onderzoek.

³ D. GUÉRIN, Het anarchisme, vert. door Leo Klatser, Amsterdam, Van Genneep, 1979, pp. 91-94. Er bestaat algehele consensus over het feit dat in deze revolutie, de anarchisten tegengewerkt werden door de beter georganiseerde communisten van Lenin.

⁴ Ibid., pp. 94-98. De boer Ernest Makhno nam in 1917 het initiatief tot zelfstandige organisatie van de boerenmassa, in naam van het anarchisme, in het zuiden van Oekraïne. Het gebied dat hij zo zou ‘beheersen’ was zo’n 280 op 250 kilometer groot en bood plaats aan een 7 miljoen inwoners. Voor het eerst in de geschiedenis werden de principes van het libertair-communisme in de praktijk gebracht. Door een gebrek aan libertaire intellectuelen echter, en druk van de Sovjetunie, mislukte het experiment enkele jaren later.

⁵ J. MOULAERT, Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914), Leuven, Davidsfonds, 1995, 462 p. en J. SCHUUR, Appelscha, bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oosterwolde, 1996, 320 p. Beide werken belichten het anarchisme, al spitst het eerste zich uitsluitend toe op de Belgische situatie en geeft het tweede een overzicht van de Nederlandse situatie, aan de hand van de casus Appelscha. Wat deze twee werken echter verbindt, is de einddatum die ze – ruwweg, want Schuur gaat nog enkele pagina’s snel over de situatie na ’25 (pp. 228-260) – beiden hanteren, namelijk het einde van de Eerste Wereldoorlog.

aangewakkerd, zeker wat licentiaatverhandelingen betreft, in Vlaanderen en over de taalgrens⁶. Bij die trend zoek ik dan ook aansluiting.

Opzet van de thesis

Zoals de titel van de thesis suggereert, wordt vanuit een welbepaalde en duidelijk afgebakende casus vertrokken. Deze is het Terrein tot Vrijheidsbezinning, gelegen in het Friese dorpje Appelscha en al sinds 1933 de thuishaven van de zogenaamde Pinksterlanddagen, een jaarlijkse internationale bijeenkomst voor geëngageerde anarchisten. Deze landdagen trekken hoofdzakelijk Nederlanders en Belgen, maar ook Duitsers, Spanjaarden, Fransen en andere komen naar dit jaarlijkse gebeuren om hun ervaringen met het anarchisme te delen met gelijkgestemde mensen. Bij het afwerken van deze thesis, zullen er al 67 edities geweest zijn: een rijke bron van informatie en uniek in zijn soort. In het tweede en derde hoofdstuk van deze thesis wordt concreet ingegaan op deze casus en de algemene geschiedenis van het anarchisme. Eerder beschrijvend en empirisch van aard, zullen deze hoofdstukken dienen als basis voor verdere theoretisering rond het hedendaags anarchisme. Deze nieuwe ideologische inzichten die het internationale anarchistische forum zullen gaan beheersen, zullen immers, mits wat achterstand door toedoen van het traditionalisme dat nog altijd heerst op het terrein, ook op dit terrein gaan spelen.

Afbakening

Met het bestuderen van de anarchistische praktijk kan je nagenoeg alle kanten uit: je kan in eigen land blijven, je kan over de grenzen gaan, je kan een globale (en zelfs een wereld-systeemanalytische) aanpak huldigen. Mijn aanpak wil een compromis zijn tussen enerzijds het lokale en het internationale niveau. Door voor een onderzoek naar het anarchisme in Nederland en Vlaanderen te kiezen, blijf ik bij hetgeen ik ken, maar kan ik toch een vergelijking maken

⁶ N. INGHELS, Le mouvement anarchiste en Belgique francophone de 1945 à 1970 : vingt-cinq ans d'anarchie, Brussel, ULB, 2002, 96 p. - Licentiaatsverhandeling ULB; G. VAN OVERSTRAETEN, De heropbloei van de anarchistische beweging te Gent : in de aanloop naar de andersglobaliseringsbeweging, s.n., Gent 2003. 137 p. – Licentiaatsverhandeling RUG; J. VERSCHUEREN, Plaats voor de homo ludens ! Vlaamse provo's als nieuwe sociale beweging in een ruimtelijk wereld-systeem-analytisch perspectief, Gent, Universiteit Gent, 2003, 195 p. - Licentiaatsverhandeling RUG; A. DE RYCK, De anarchistische ideologie op het einde van de twintigste eeuw: een kritische evaluatie, Gent, 2001. 105 p. – Licentiaatsverhandeling RUG; e.a.

tussen twee – veronderstelde – verschillende stelsels⁷. Ook praktische overwegingen speelden uiteraard mee. Uitgebreid onderzoek in andere landen is voor een licentiestudent quasi onmogelijk, gezien zowel de afstanden als het tijdsbestek waarin de studie dient te gebeuren.

Thematisch gezien, wordt bijna exclusief het ‘pure’ of ‘enge’ anarchisme bestudeerd. De verschillende mengvormen die het anarchisme rijk is, worden in de twee theoretische hoofdstukken evenwel aangehaald (om periodieke verschillen te illustreren), maar over het algemeen worden ze in een groter geheel behandeld. Zo hoop ik een coherent beeld te kunnen scheppen van het anarchisme in België en Nederland, zonder te moeten ingaan op de verschillende subgroepen, die allemaal hun eigen autonome ontwikkelingen kennen.

Een afbakening in de tijd is ook aangewezen. De gehele geschiedenis van het Nederlandse en Belgische anarchisme neerschrijven is enerzijds een té breed onderwerp en anderzijds is er over de eerste fasen, veelal met betrekking tot het einde van de 19e en begin van de 20e eeuw, al veel literatuur verschenen. Echter, over de periode waarin mijn casus zich bevindt, grosso modo van de aanloop tot de Tweede Wereldoorlog tot heden, is nog bitter weinig geschreven en daarom is dit een interessant begin- en eindpunt. Wat de casus betreft, heb ik geopteerd voor het complete verhaal, van begin (1924) tot het jaar 2000, met een sterkere focus op de jaren 1933 tot 2000⁸. Volledig begrip van de situatie is immers niet mogelijk zonder het totaalbeeld: de verschillende nuances zouden verloren gaan. Het hedendaags anarchisme – dat als theoretische stroming en als fenomeen besproken wordt in aparte hoofdstukken – laat ik beginnen in de periode 1965-1970, met de oprichting in Nederland van Provo en de verschillende initiatieven waarvan het aan de basis lag⁹. Deze keuze is niet (volledig) arbitrair, aangezien net na de Tweede Wereldoorlog de anarchistische beweging danig afzwakt (zie infra), om verscheidene redenen. In de jaren '60 zal er echter een heropleving van de anarchistische idealen zijn, die een blijvende (maar niet altijd even intensieve) interesse en beleving van het anarchisme met zich meebrengt.

⁷ Brussel wordt niet tot Vlaanderen gerekend in de optiek van deze thesis omwille van zijn hoofdzakelijk francofone karakter.

⁸ Deze einddatum is een bewuste keuze geweest. Enerzijds is er de symbolische betekenis van het eindjaar 2000: het einde van een millennium, maar anderzijds is deze keuze ook gerechtvaardigd omdat effectief een ander ‘tijdperk’ van het anarchisme wordt binnengetreden. De vernieuwingen in de informatica, met voornamelijk de brede verspreiding van het internet, gaan zorgen dat de anarchistische scène op een andere manier georganiseerd wordt. Onderzoek van zo’n recent fenomeen, met geheel andere bronnen en bijhorende kritiek, ligt volledig buiten het veld van het historisch onderzoek, zelfs al flirt ik met mijn datakeuze gevaarlijk met die grenzen.

⁹ Als vanzelfsprekend wordt ook ingegaan op de stromingen die aanleiding gegeven hebben tot de oprichting van Provo, zoals de Ban-de-bombeweging, de anti-rook happenings van Jasper Grootveld, het situationisme, etc.

Onderzoeksvragen

Deze thesis is opgebouwd uit twee verschillende delen, die samenhangen. Aan de twee casussen – met name de Pinksterlanddagen/het Terrein tot Vrijheidsbezinning en de Dagen van de Anarchie – die ik elk tekenend acht voor het anarchisme in respectievelijk Nederland en Vlaanderen worden algemene inzichten gekoppeld. Beide initiatieven zijn vergelijkbaar in die mate dat ze allebei anarchistische initiatieven zijn ter vernieuwing en/of beleving van het anarchisme. De relevantie van beide casussen wordt aan het begin van de thematische hoofdstukken geschetst, teneinde te beargumenteren dat een vergelijking tussen beide op zijn minst zinnig is. Aan de hand van deze twee casussen, die tezamen het eerste deel van deze thesis zullen uitmaken, wens ik twee afzonderlijke dingen te gaan onderzoeken (daarnaast een aantal ‘kleinere’ onderzoeksvragen die – gezien de hoofdropzet van dit onderzoek – minder belangrijk zijn).

Mijn eerste belangrijke onderzoeksvraag, is of er een aanwijsbaar verschil is tussen enerzijds het Nederlandse anarchisme en het anarchisme van de Nederlandstalige Belgen. De hypothese waarvan wordt uitgegaan, is dat er daadwerkelijk een verschil is, dat zich tweeledig vertaalt. Vooreerst zijn er de thematische verschillen, die verklaarbaar zijn aan de hand van de verschillende landsgeschiedenissen. Waar die gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw grotendeels gelijk moeten gelopen hebben, lijkt het onwaarschijnlijk dat de interessepunten van beide – niet homogene – groepen volledig synchroon lopen. Immers, België heeft communautaire problemen gekend, een ander verloop van de wereldoorlogen, etc. Nederland heeft dan weer een veel ‘rustiger’ verleden achter de rug. Ook wat betreft de belangrijke anarchistische voormannen van zowel het Belgische als Nederlandse anarchisme, zijn er verschillen. Aan de ene kant is er het eerder religieus geïnspireerde anarchisme van de Nederlanders Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Bart de Ligt, die beiden nog actief lid waren van de Nederlandse kerk. Daartegenover staat een afwezigheid van pure theoretici in België. Al zijn er wel een aantal invloedrijke anarchisten geweest in ons land, toch hebben ze nooit diezelfde invloed uitgeoefend op het Belgische anarchisme als dat in Nederland het geval schijnt geweest te zijn¹⁰. Bijna als vanzelfsprekend zullen er raakvlakken zijn tussen beide ‘anarchismen’, gezien het Nederlandstalige karakter van beide. In hoeverre deze these klopt,

¹⁰ J. MOULAERT, Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914), Leuven, Davidsfonds, 1995, p. 172-220.; P. MARSHALL, Demanding the impossible: a history of anarchism, Londen, Fontana Press, 1992, 768 p. In dit opzicht moeten de namen genoemd worden van Hem Day, Ernestan, César De Paepe en Elisée Reclus. Deze zullen aan bod komen doorheen de hele thesis, maar met een speciale focus in hoofdstuk vier. Echter, Reclus (die geen Belg was) buiten beschouwen gelaten, hebben ze nooit volledig kunnen overtuigen.

wens ik bijgevolg te onderzoeken aan de hand van een comparatieve analyse van de twee voornoemde casussen en secundaire literatuur.

De tweede hypothese waarmee gewerkt wordt, handelt over de aard van het hedendaags anarchisme. Aangenomen wordt dat er inhoudelijke verschillen bestaan tussen enerzijds een 'traditioneel' anarchisme en anderzijds een 'hedendaags' anarchisme. In de naamgeving, die een duidelijke tweedeling voorstelt, onderkennen we dit verschil al. Uitgaande van de veronderstelling dat het anarchisme net als andere stromingen, afhankelijk is voor zijn voortbestaan van een continue flux van nieuwe ideeën en vers bloed, wordt verondersteld dat deze nieuwe ideeën de maatschappelijke processen volgen. Aangezien de samenleving sinds de 19de eeuw – de bakermat van de theorie van het anarchisme – danig veranderd is, gaan we er van uit dat het anarchisme mee veranderd is. Welke vorm neemt dit nieuwe anarchisme dan aan en is het nog altijd opportuun te spreken over een 'anarchisme' of dient een nieuw –isme voorgesteld te worden?

Aan de hand van de inzichten verkregen uit beide casi, wil ik nog een aantal zaken onderzoeken, die evenwel van ondergeschikt belang zijn aan de hierboven gestelde onderzoeksvragen. Bij het lezen van deze probleemstelling, valt het al direct op: er wordt gewag gemaakt van 'het anarchisme', 'de anarchisten', 'het libertaire gedachtengoed', etc. Echter, bij deze begrippen – die in het eerste hoofdstuk theoretisch benaderd zullen worden, teneinde met duidelijk afgelynde concepten te kunnen werken – wordt, bijna als vanzelfsprekend omdat het algemene uitspraken vergemakkelijkt, een voorstelling gemaakt van een homogene groep mensen. Niets is echter minder waar. Zoals overall, primeert ook bij anarchisten de individuele beleving van de werkelijkheid en dat uit zich helaas ook in typisch menselijk gedrag. De realiteit van het anarchisme wil immers dat het gedomineerd wordt door persoonlijke conflicten, die soms groteske vormen aannemen; temeer, omdat het anarchisme onder andere tolerantie en respect propageert. Alleen al op het terrein tot Vrijheidsbezinning zijn een aantal rechtszaken geweest, tussen kameraden onderling (er werden regelmatig gerechtelijke stappen ondernomen). Dit lijkt helemaal niet te stroken met het beeld van de rechtschapen anarchist, die boven het enge staatsconcept staat en geleid wordt door zijn idealen. Bij een aantal zaken uit de casus wordt dus de afweging gemaakt in hoeverre ideologie en pragmatiek – of de sociale realiteit van de kapitalistische samenleving waarin ook anarchisten ingebed zijn – verenigbaar zijn.

Methodologie

De combinatie van verschillende bronnen vormde de basis voor het empirische deel van deze thesis. Informatie die hieruit gepuurd werd, werd vervolgens historisch kritisch geëvalueerd en geconfronteerd met secundaire literatuur en contemporaine tijdschriften. Het verhaal dat hierdoor ontstond, diende als basis voor een meer theoretische uitwerking van de twee belangrijkste onderzoeksvragen.

Het voornaamste archief dat gebruikt werd, was het anarchistische archief te Appelscha. Hoofdzakelijk van belang daar, waren de archiefbestanden gerelateerd met de Stichting tot Vrijheidsbezinning, Tinus Veenstra, de Pinksterlanddagen en Jo de Haas. Voorts was de uitgebreide postercollectie een zeer dankbare bron, evenals de knipselcollectie, die een beeld gaf over hoe het terrein vanuit breder sociaal oogpunt bekeken werd. De beschikbaarheid van een hele resem – veelal volledige – anarchistische periodieken, maakte de zoektocht naar de programmabrochures en –aankondigingen gemakkelijk; het bleek onverwachts ook besprekingen te bevatten van de verschillende landdagen. Vooral Recht voor Allen (van onder op), Buiten de Orde en Ravage waren zeer behulpzaam om het verhaal van de Pinksterlanddagen aan te spekken met nieuwe gegevens. Alle clichématige verwachtingen terzijde, was het anarchistische archief vrij chaotisch georganiseerd, hetgeen voornamelijk frustratie heeft opgewekt, maar ook de vrees dat misplaatste zaken – feitenmateriaal van belang voor dit onderzoek – daarom dit onderzoek niet gehaald hebben. Daarbij moet opgemerkt worden dat dit archief enkel bestaat – zoals zovele archieven – bij de gratie van de personen die stukken deponeren. Inherent aan de anarchistische beweging, is echter dat vele zaken doelbewust vernietigd zijn geweest in perioden van onderdrukking, niet in het minst tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De twee instituten voor sociale geschiedenis in Nederland en België, respectievelijk het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis (kortweg AMSAB), zorgden voor een extra aanvulling inzake de gegevens voor de casus Pinksterlanddagen. Zo vonden we in de IISG-archiefbestanden van zowel Tinus Veenstra, Jo de Haas als Martin Paulissen interessante gegevens. Verbazend genoeg, werden een aantal feiten die aan de Vlaamse casus verbonden zijn, eveneens in Amsterdam teruggevonden, met name in de Postercollectie, die de enige – gearchiveerde – bron zou zijn voor de Leuvense Dag van de Anarchie. In Gent zochten (en vonden) we in hoofdzaak naar gegevens omtrent de Gentse Dagen van de Anarchie in het archiefbestand van Francis Faes. Voorts werden een aantal belangrijke documenten teruggevonden omtrent de federatievorming in de jaren '80 van vorige eeuw in de vorm van een – kleine – congresbundel. Tenslotte mag ik het privé-archief van mijn

vader niet vergeten te vermelden. Een heleboel bronnen kon ik terugvinden door in de documenten van de behandelde tijdsperiode te snuffelen; ook de uitgebreide anarchistische bibliotheek heeft zijn nut gehad bij het schrijven van deze thesis, net als de beschikbaarheid van een aantal Vlaamse anarchistische periodieken. Continue dialoog – enkel een keer in de vorm van een interview – heeft ook gezorgd voor nieuwe accenten in dit werkstuk.

Opbouw van de thesis

In een eerste hoofdstuk wordt vooreerst ingegaan op het traditionele anarchisme, zoals het door de verschillende grote denkers opgevat werd. Tezamen met deze theoretische basis, worden de verschillende begrippen die zullen terugkomen doorheen heel deze thesis duidelijk omljnd, om zo conceptuele vaagheid te vermijden. Aansluitend hierop, worden de twee nationale kaders van België en Nederland geschetst tot WO I, zowel met een (beknopt) overzicht van de geschiedenis als van de specifieke ideologische voormannen van deze (gescheiden) bewegingen.

Hoofdstuk twee en drie zullen handelen over het anarchisme in actie. Aan de hand van de casus ‘Pinksterlanddagen’ en het ‘Terrein tot Vrijheidsbezinning’, wordt een overzicht gegeven van enerzijds het Nederlands anarchisme en anderzijds de internationale context waarin het tot een bloei en een val kwam. Verder wordt nog stilgestaan bij verschillende kerndata, die transitie aanduiden op het terrein. Deze evoluties echter, mogen enkel in het kader van deze casus gezien worden, aangezien niet altijd direct aansluiting wordt bereikt met de bredere beweging, gezien de geografische ligging en starheid van sommige van de actieve leden. Hieraan wordt een overzicht van de verschillende edities van de Pinksterlanddagen gekoppeld: vooreerst worden ze thematisch besproken, ruwweg vanaf de jaren 1960 tot 2000, aangezien de bronnen enkel deze periodisering toelieten.

Hoofdstuk vier zal handelen over de Belgische casus, met name de Dagen van de Anarchie. Dit zijn, in tegenstelling tot de Pinksterlanddagen, losstaande gebeurtenissen, verspreid over verschillende steden. In 1977 wordt er een Coördination Libertaire opgericht die verschillende anarchistische groepen over het hele land in haar schoot verenigt¹¹. Het is deze ‘koepel’ die twee jaar later de aanzet geeft tot de eerste Dag van de Anarchie, die plaatsvindt in Brussel. Voorts waren er Dagen van de Anarchie in Brussel, Gent, Leuven en Mechelen. De opzet van deze dagen, werd omschreven als volgt:

¹¹ F. FAES, “Hedendaags anarchisme in België”, in: *De As : anarcho-socialisties tijdschrift*, vol. 104/105, Moerkapelle, De As, 1994, p. 52.

‘Gedurende deze dagen wordt vooral aan theorievorming gedaan (ecologie, feminisme, anarcho-syndicalisme, kraken, jongerenverzet, antimilitarisme), maar ook cultuur en amusement komen ruimschoots aan bod. Niet alleen trekken al deze dagen veel belangstelling maar bovenal bewijzen ze dat samenwerking onder anarchisten mogelijk is.¹²’

Is deze casus minder uitgebreid opgevat dan de casus Pinksterlanddagen/Terrein tot Vrijheidsbezinning, dan komt dit enerzijds door het feit dat het een veel kortere levensvatbaarheid heeft gekend – enkele jaren – en het als bron minder rijk is aan informatie. Desalniettemin geeft het een mooi beeld van de anarchistische beweging in België tijdens de jaren ’80 en zodoende laat het comparatief onderzoek toe. Tevens wordt ingegaan op de verschillende Belgische anarchistische cellen die instonden voor de organisatie van deze dagen. De vooronderstelde verschillen tussen het Nederlands en Vlaamse anarchisme worden in dit partim uitgewerkt.

Tenslotte wordt in het laatste en vijfde hoofdstuk, aan de hand van de ondervindingen uit beider casussen ingegaan op de hedendaagse anarchistische leer. In een korte inleiding worden de algemene kenmerken geschetst van dit vooronderstelde ‘andere’ anarchisme. Deze worden dan thematisch behandeld, om zo tot een voller begrip te komen van het verschil tussen ‘vroeger’ en ‘nu’.

Ter besluit, wordt ingegaan – aan de hand van een kritische evaluatie van het bronnenmateriaal – op de sociale en politieke relevantie van de anarchistische daad en woord. Is een ideologie die al in naam zo’n 160 jaar bestaat, nog in staat om enigszins relevant te zijn in een veranderd maatschappelijk bestel? Wat zijn de eventuele pijnpunten en hoe kunnen die omzeild worden?

¹² Ibid., p. 51.

HOOFDSTUK 1

Het anarchisme

1.1. Wat is anarchisme?

Beeldvorming uit de 19de en 20ste eeuw omtrent 'het anarchisme' en 'de anarchist' heeft ervoor gezorgd dat deze begrippen synoniem werden voor terrorisme, iconoclasme, vandalisme, goddeloosheid en marginaliteit. Dit beeld is zeer eenzijdig en negeert de diversiteit binnen het anarchisme¹³. Maar wat is anarchisme? Een simpele vraag, die geen eenduidig of scherp omlijnd antwoord kent¹⁴. Naast een verwijzing naar de etymologie van het woord (afwezigheid van gezag/autoriteit), die een kernachtige samenvatting zou dienen te zijn (maar het niet is), blijkt het immers onmogelijk een volkomen sluitende definitie te geven voor een fenomeen dat alle dogmatiek verwerpt, een amalgaam is van verschillende stromingen en een continue evolutie kent in haar ideeën¹⁵. Diepgaande analyse van 'Het Anarchisme' is bijgevolg niet mogelijk, al kan wel een globaal anarchistische 'Idee' worden vooropgesteld, waar alle anarchisten zich mee kunnen verzoenen:

'In enkele woorden kan gezegd worden dat anarchisme leert dat we in een maatschappij kunnen leven, waarin geen enkele vorm van dwang voorkomt. Een leven zonder dwang betekent natuurlijk vrijheid; (...) de kans het leven te leiden dat het beste bij je past. Een dergelijk leven kun

¹³ G. WOODCOCK, *Anarchism: a history of libertarian ideas and movements*, Harmondsworth, Penguin books, 1977, p. 14. Het beeld van terrorisme is niet geheel uit de lucht gegrepen. Men denke maar aan de anarchistische terroristen Ravachol, Émile Henry en Leon Czolgosz en recenter de Rote Armee Fraktion rond Andreas Baader en Ulrike Meinhoff. Echter, deze zondermeer gelijkschakelen met 'het' anarchisme in de praktijk is een veralgemening: 'de terroristen waren meestal eenzame mannen gedreven door een vreemd mix van passie en idealisme.'

¹⁴ Ibid., p. 7. "Whoever denies authority and fights against it is an anarchist", said Sébastien Fauré. The definition is tempting in its simplicity, but simplicity is the first thing to guard against in writing a history of anarchism. Few doctrines or movements have been so confusedly understood in the public mind, and few have presented in their own variety of approach and action so much excuse for confusion.'

¹⁵ P. MARSHALL, *Demanding the impossible: a history of anarchism*, Londen, Fontana Press, 1992, p. 3. 'Indeed, anarchism is like a river with many currents and eddies, constantly changing and being refreshed by new surges but always moving towards the wide ocean of freedom.' De inleiding tot bijna alle werken die het anarchisme theoretisch benaderen, vermeldt de moeilijkheid van een sluitende definitie.

je niet leiden, tenzij je de instellingen die je vrijheid kortwieken en zich met je leven bemoeien (...) afschaft.¹⁶

Dit fragment toont twee van de belangrijkste begrippen binnen de 'leer': vrijheid en een gekantheid tegen autoriteit. Niet-anarchisten hebben altijd regeringen noodzakelijk geacht om tot een leefbare maatschappij te komen. Anarchisten hebben zich steeds verzet tegen om het even welke relatie, structuur of situatie die het mogelijk maakt mensen in hun vrijheid en persoonlijke ontwikkeling te beknotten. Om die reden zijn anarchisten voorstander van een georganiseerde samenleving die vrijwillig, in gemeenschap en vanuit de basis tot stand moet komen. Baldelli beschouwt het anarchisme dan ook als 'een natuurlijke rebellie tegen autoriteit'¹⁷. Theorieën die het bestaan van de staat trachten te rechtvaardigen vertrekken allen van de veronderstelling dat mensen tegenstrijdige belangen hebben en dat er bijgevolg een of ander gezagsorgaan moet zijn dat het ene deel van de bevolking dwingt de belangen van het andere deel te respecteren, en vice versa. Anarchisten daarentegen, die staat en gezag verwerpen, aanvaarden het feit dat mensen van nature uit over de mogelijkheid beschikken om samen te leven in vrijheid en sociale overeenstemming¹⁸. Mensen zijn van nature uit sociaal en samenwerking vormt een betere grondslag voor de maatschappij dan overreding of dwang. Het is in dit licht dat alle definities van het anarchisme dienen begrepen te worden: allen vertrekken ze van de negatie van de bestaande maatschappelijke structuren om vanuit die negatie te komen tot constructieve voorstellen voor de toekomst.

Een anarchist is in de eerste plaats een socialist die zich ten doel stelt de uitbuiting van de mens door de mens op te heffen. Volgen we Holterman, dan kunnen we het socialisme onderverdelen in de antagonistische autoritaire en libertaire lijnen, respectievelijk gaat het om centralistische en decentralistische noties¹⁹. Het anarchisme valt onder het libertaire socialisme. Terwijl de grote meerderheid der socialisten en communisten het beginsel 'socius' (kameraad) maatschappelijk tracht te verwerkelijken door middel van een of andere staat, menen anarchisten dat staat, dwang, gezag en autoriteit burgerlijke strijdmiddelen zijn, geschikt ter handhaving van het bezits- en heerschappijmonopolie van de kapitalistische klasse. In dat opzicht is het ten zeerste nadelig voor een arbeidersklasse wiens historische roeping het is om zowel zichzelf als de hele

¹⁶ A. BERKMAN, Het ABC van het anarchisme, Gent, Spreeuw, 1980, p. 34.

¹⁷ G. BALDELLI, Social anarchism, Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1972, p. 17.

¹⁸ G. WOODCOCK, idem, p. 19.

¹⁹ T. HOLTERMAN, Andere staatsopvatting: een anarchisties syndroom, Rotterdam, Kluwer – Deventer, 1975, p. 4. In de libertaire lijn wordt nog het onderscheid gemaakt tussen individueel anarchisme en maatschappelijk anarchisme, respectievelijk met een focus op individuele vrijheid en samenwerkingsverbanden. De meeste traditionele anarchistische theoretici kunnen binnen het maatschappelijk of collectieve anarchisme gerekend worden.

mensheid te bevrijden. Elk gezag, stellen ze, legt in mindere of meerdere mate beslag op het maatschappelijke leven en smooit aldus elk initiatief, elke vorm van creativiteit en elke vrije activiteit van het volk in de kiem. Anarchisme kan dus beschouwd worden als een permanente kritiek uit het socialistische kamp op allerlei vormen van autoritair socialisme²⁰.

Centraal bij alle anarchistische denkers staat het begrip vrijheid. Daarmee wordt de vrijheid bedoeld over ons eigen leven te beslissen en naar onze eigen ideeën te handelen. De mens is echter een sociaal wezen en voor zijn functioneren afhankelijk van anderen: hij kan onmogelijk zijn leven inrichten zonder daarbij anderen te betrekken. Er zijn dus grenzen aan ieders vrijheid die moeten berusten op gelijkgerechtigheid en eerbied voor een andere mening. De individuele vrijheid is dus met andere woorden steeds relatief, al was het maar ten aanzien van de vrijheid van andere individuen. 'Enkel dan ben ik vrij, als alle mensen die mij omgeven even vrij zijn', stelde Bakoenin in dit verband²¹. Verder wordt nog gewezen op het feit dat vrijheid enkel mogelijk is indien er economische en sociale gelijkheid bestaat. Dit betekent de afschaffing van gezag en eigendom. Hierbij nauw aansluitend is het begrip 'samenwerking': Kropotkin verklaart ondubbelzinnig dat het leven een strijd is waarin enkel de sterksten overleven. Hij bewijst dat vrijwillige samenwerking als evolutiefactor altijd krachtiger is geweest dan politieke dwang en concurrentie²².

Een samenleving die berust op de vrijheid van iedereen kan niet hiërarchisch gestructureerd zijn, zij is noodzakelijk federalistisch²³. Volgens het federalisme moet de samenleving in groter verband dan de plaatselijke gemeenschap worden gecoördineerd door een net van raden bestaande uit vertegenwoordigers van de verschillende plaatselijke gemeenschappen. Deze dienen dan zelf gecoördineerd te worden door raden die weer grotere gebieden bestrijken. Het eigene van het anarchistisch federalisme is dat de leden moeten bestaan uit afgevaardigden van de verscheidene gemeenschappen die ten allen tijde controleerbaar, roulerend en steeds afzetbaar zijn, teneinde het monopoliseren van bepaalde taken te voorkomen, en om steeds te kunnen verzekeren dat er met de mening van alle individuen rekening gehouden wordt. Federalisme impliceert decentralisatie en kleinschaligheid. Onder kleinschaligheid wordt een economische structuur verstaan die ten dienste staat van de werkelijke (primaire) behoeften van

²⁰ Vooral Bakoenin is bekend geworden met zijn kritiek op het autoritaire socialisme. Hij verweet Marx dat deze na de revolutie de staat als overgangsregime wou laten bestaan.

²¹ M. BAKOENIN, *God en Staat*, Amsterdam, Bas Moreel, 1978, p. 44.

²² P. KROPOTKIN, *Mutual Aid, a factor of evolution*, New York, Blom, 1968.

²³ H. ARVON, *L'anarchisme au XXe siècle*, Paris, PUF, 1979, p. 76. Bakoenin gelooft dat er federalisme zal ontstaan ten gevolge van een volledig natuurlijke ontwikkeling van behoeften van allerlei aard, die uit het leven voortspruiten.

de mensen. Er zal geleefd worden in kleine, autonome gemeenschappen (communes), die het absolute recht hebben over zichzelf te beschikken, zich al dan niet te associëren met onverschillig wie, waardoor allerlei organisatorische ziekten vermeden worden²⁴. Een dergelijke commune moet zoveel mogelijk 'self supporting' zijn. Decentralisatie is een bestuurlijk begrip waarmee de spreiding van het beslissingsrecht wordt aangegeven. Iedereen die bij een bepaalde problematiek betrokken is, wordt bij de beslissingen over de uitvoeringsmodaliteiten betrokken. Resumerend kan gezegd worden dat een libertaire samenleving uitgerust moet worden met een dubbele structuur: een economische, de federatie van arbeidersassociaties voor het zelfbeheer, en een bestuurlijke, de federatie van communes. Dan rest nog de taak het hele bouwwerk te bekronen en tegelijkertijd te geleiden met een grootse conceptie die zich over de hele wereld zou kunnen uitspreiden²⁵. Federalisme leidt dus in de anarchistische logica tot internationalisme, dit wil zeggen naar een federatieve organisatie van alle gemeenschappen verenigd in één grote en broederlijke internationale menselijke gemeenschap.

De meeste anarchisten zijn van mening dat onder de bestaande eigendoms- en gezagsverhoudingen, oppervlakkige veranderingen niet de minste wijziging zullen brengen in de grondstructuur van de maatschappij²⁶. Alleen een sociale revolutie kan de staat vervangen door een federalistisch systeem van productie- en consumptieorganen in handen van de arbeiders. Berkman meent dat:

- een sociale revolutie de grondvesten van de maatschappij helemaal verandert, zowel politiek, economisch als sociaal;
- zulke verandering eerst moet plaatsgrijpen in de ideeën en opinies van het volk, in de geest van de mensen;
- onderdrukking en armoede een revolutie kunnen versnellen, maar dat er een evolutionaire voorbereiding dient te zijn om volledig te kunnen slagen;
- een revolutie alleen maar fundamenteel, sociaal en succesvol kan zijn als ze de uitdrukking is van de basisverwachtingen van de massa²⁷.

²⁴ H.J. EHRLICH, Anarchism and formal organisations, Baltimore, Vacant Lots Press, 1977, p. 25-26. Enkele van die organisatorische ziekten zijn: onpersoonlijke relaties, identificatie met de organisatie, het rigide worden van bepaalde rollen, collectieve besluitvorming is onmogelijk, etc.

²⁵ D. GUÉRIN, Het anarchisme, vert. door Leo Klatser, Amsterdam, Van Genneep, 1979, p. 62.

²⁶ Dit wil evenwel niet zeggen dat anarchisten weigeren mee te werken aan veranderingen 'van binnenuit'. Provo'leider' Roel van Duyn heeft in de gemeenteraad van Amsterdam gezeteld, Thom Holterman eveneens. Het is zo dat deze mensen veel kritiek ondervinden van de 'revolutionaire' anarchisten, die vinden dat zo'n strategie de staat nog versterkt.

²⁷ A. BERKMAN, idem, p. 38.

De sterkte van de revolutie berust dus niet op wapens, wel op de wil van de massa om fundamentele hervormingen door te voeren.

Samenvattend kan dus gesteld worden dat anarchisme de naam is van een levens- en gedragsprincipe of –theorie, waarbij men uitgaat van een samenleving zonder regering. De harmonie in een dergelijke maatschappij wordt niet bereikt door onderwerping aan de wet, of door gehoorzaamheid aan het een of andere gezag, maar berust op vrije afspraken tussen verschillende groepen die naar gebied en beroep zijn samengesteld ter wille van productie en consumptie, alsook ter bevrediging van de oneindige verscheidenheid van behoeften en aspiraties van de ontwikkelde mens. De anarchistische samenleving wordt dus gekenmerkt door haar klasseloos, anti-autoritair en anti-hiërarchisch karakter.

1.1.1. Voorlopers van het anarchisme

Het anarchisme valt te plaatsen binnen een veel ruimere traditie. Sommige auteurs laten de stroming beginnen bij de eerste kiemen van anti-autoritair verzet in de geschiedenis, maar deze tendens willen wij niet volgen, gezien het uitgesproken politieke karakter van de libertaire ideologie²⁸. Dat er ten allen tijde vormen van rebellie, van verzet tegen een opgelegde moraal, tegen overheersing door een beter georganiseerde groep was, hoeft geen betoog, maar deze als wezenlijke voorlopers op het anarchisme zien, getuigt enkel van een verregaande vorm van projectie in het verleden van hedendaagse begrippen. Voor de Franse Revolutie, die een wind van vernieuwing voortbracht, waren er al twee actieve politieke bewegingen op het Britse eiland die libertaire noties in hun ideeën incorporeerden: de Levellers en de Diggers²⁹.

‘Levellers’ was de naam van een mid-zeventiende eeuwse Engelse politieke partij, die in volle bloei kwam tijdens de Engelse burgeroorlog (1642-1651) en omdat het een politieke formatie betreft, is het al duidelijk te onderscheiden van het anarchisme zoals we het gedefinieerd hebben. Desalniettemin waren een aantal ideeën die in hun manifest vermeld werden

²⁸ P. MARSHALL, idem, pp. 53 – 96. In zijn tweede hoofdstuk, onderscheidt Marshall als voorlopers van het anarchisme ondermeer het taoïsme, boeddhisme, Griekse denkers (de cynici, de stoïcijnen), de Christelĳkheid, de Middeleeuwen. Anti-autoritair verzet als anarchistisch in principe bestempelen, geeft te snel aanleiding tot veralgemening en een voorbijgaan aan de essentie van de anarchistische leer, die niet enkel destructief is, maar een productief antwoord wil formuleren op bestaande problemen.

²⁹ G. MANFREDONIA, *l’anarchisme en Europe*, Parijs, Presses Universitaires de France, 2001, pp. 12-14. en P. MARSHALL, idem, pp. 96-107. Beide auteurs hechten een groot belang aan beide bewegingen. ‘For the first time, a recognizable anarchist sensibility can be discerned.’

revolutionair: ze streefden een herziening van het Engelse politieke systeem na om te komen tot een egalitaire maatschappij, die minder gedreven wordt door klassenverschillen. Met de woorden van Richard Overton, een belangrijk woordvoerder van de beweging: 'by natural birth all men are equally and alike borne to like propriety, liberty and freedom.'³⁰ Andere eisen uit hun manifest: algemeen mannenstemrecht, tweejaarlijkse of jaarlijkse verkiezingen, complete religieuze vrijheid, een einde aan de censuur, de afschaffing van de monarchie en het Hogerhuis, etc. Alhoewel het dus opereerde binnen het bestaande politieke bestel van partijen, werd het gedreven door een aantal in die tijd waarlijk revolutionaire ideeën. Anarchistischer van aanpak waren de Diggers, een democratische utopische groep van radicalen die naar zichzelf refereerden als de 'True Levellers': het land diende beschikbaar gesteld te worden voor de armsten om het te cultiveren. De grootste tegenstelling tussen de Levellers, was dus – naast het feit dat dit een buitenparlementaire actie betrof – dat ze naast politieke gelijkheid ook economische gelijkheid eisten³¹. In de praktijk kwam dit neer op een strategie van toeëigening: gronden werden gecultiveerd zonder dat ze in eigen bezit waren.

De invloed van een aantal belangrijke schrijvers tijdens de Franse en Britse Renaissance en Verlichting is niet weg te denken, maar kan gemakkelijk overschat worden³². In hoeverre deze romans een verregaande invloed hebben uitgeoefend op maatschappelijk vlak, is niet duidelijk, maar het fungeert als indicatie dat de maatschappij aan het veranderen is; kritiek bleef bijgevolg niet uit. Het is echter pas tijdens de Franse Revolutie dat volgens Manfredonia een echte libertaire tekst gepubliceerd wordt, onder redacteurschap van Jean-François Varlet, Jacques Peux en Sylvain Marechal: 'le Manifeste des Égaux'. De ontegensprekelijk revolutionaire toon van dit manifest kan het beste geïllustreerd worden met een citaat, dat stelt dat er niet dient opgehouden te worden bij de verdiensten van de Franse Revolutie:

'La révolution française n'est que l'avant-courrière d'une autre révolution bien plus grande, bien plus solennelle, et qui sera la dernière.'

³⁰ P. MARSHALL, *idem*, p. 97.

³¹ *Ibid.* In de woorden van de woordvoerder van de Diggers, Gerrard Winstanley: 'er kan geen universele vrijheid zijn tot er een universele gemeenschap is gevestigd' (eigen vertaling).

³² *Ibid.*, 108-139. Marshall onderscheidt François Rabelais, Etienne de la Boétie, Gabriel de Foigny, Fénelon, Jean Meslier, Morelly, Denis Diderot, Jean-Jacques Rousseau, Jonathan Swift, Edmund Burke en Thomas Paine. In G. MANFREDONIA, *idem*, pp. 12-14. worden enkel Rabelais, Meslier en de la Boétie onderscheidden als (pre-)libertaire schrijvers.

1.1.2. Klassieke anarchistische denkers

Alhoewel over een heleboel punten consensus bestaat, is het anarchisme bepaald geen welomlijnde ideologie, maar liggen er veel accentverschillen in wat de grote theoretici van het anarchisme verkondigden in hun werken. Dit partim wil een overzicht geven van de belangrijkste van deze klassieke denkers en hun belangrijkste inzichten (beknopt) verslaan.

1.1.2.1. William Godwin (1756-1836)

Alhoewel Godwin zichzelf nooit een anarchist heeft genoemd, is hij de eerste geweest die de politieke en economische aspecten van het anarchisme heeft geformuleerd³³. Als zoon van een presbyteriaanse predikant was hij zelf voorbestemd om predikant te worden, maar tijdens zijn studies verliest hij het geloof. Hij vertrekt naar Londen waar hij zich als schrijver vestigt. Onder de indruk van de Franse Revolutie schrijft hij zijn beroemdste werk, 'An enquiry concerning political justice and its influence on modern morals and happiness.'³⁴ In dit werk valt hij de theorie en de praktijk aan van de regering en stelt hij als alternatief een regeringsloze samenleving voor, met zo weinig mogelijk organisatie en met zo weinig mogelijk blijvende bindingen voor de soevereine individuen. Godwin wordt dadelijk beroemd. Enkele jaren later echter begint de Engels-Franse oorlog en Godwin wordt verguisd en vergeten: zijn verdere leven wordt gekenmerkt door armoede en ellende. Zijn ideeën waren van grote invloed op Thoreau, Wilde, Tolstoy en Shelley en vele van zijn ideeën zouden later verder uitgewerkt worden³⁵.

³³ H. ARVON, idem, p. 57. Godwin beschouwt anarchisme in zijn traditionele betekenis. Anarchie is voor hem 'de wanorde die voortspuit na de vernietiging van de regering'.

³⁴ W. GODWIN, An enquiry concerning political justice and its influence on modern morals and happiness, Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1976, 663 p. Volgens de inleider tot dit werk, Kramnick, zou dit geschreven zijn als reactie tegen 'Reflections on the Revolution in France' van Burke. Dit was een conservatieve aanval op de Franse Revolutie en tegelijk een bittere veroordeling van het Engels radicalisme en haar pogingen het Engelse parlement te veranderen. G. WOODCOCK, p. 63. Hierin wordt beweerd dat het boek geschreven zou zijn tegen 'L'esprit des lois' van Montesquieu.

³⁵ G. WOODCOCK, idem, p. 86 en p. 209-210. Wildes werk 'The soul of man under socialism' blijkt een herhaling te zijn van de voornaamste ideeën van Godwin. Volgens Woodcock komt de definitie van de staat van Tolstoy wonderwel overeen met die van Godwin. Voorts dient nog vermeld te worden dat de dichter Shelley Godwin's schoonzoon was en in dat opzicht is het niet verbazend dat een aantal van zijn ideeën terug te vinden zijn in zijn werken, met name in het boek 'Queen Mab'.

Wat zijn theorie betreft, dient eerst opgemerkt te worden dat Godwin een individualist is. Hij beschouwt dan ook de staat/regering als een kwaad in alle gevallen³⁶. Heel zijn werk wordt gekenmerkt door een afwijzen van welke vorm van autoriteit ook. Hij omschrijft autoriteit als ‘alles wat de mens leidt, buiten diens eigen oordeel om.’³⁷ Deze autoriteit, die tegennatuurlijk is en waaruit allerlei sociale ziekten voortspuiten, is gebaseerd op het feit dat mensen niet vrij zijn te handelen overeenkomstig hun redelijkheid en vrije wil. ‘Er is maar één macht die ik aanvaard’, zegt hij, ‘dat is het dictaat van mijn eigen bewustzijn.’³⁸ Het alternatief dat Godwin voorstelt is een terugkeer naar een eenvoudig en natuurlijk leven, conform aan de rede en georiënteerd naar het welzijn van de gemeenschap. Zijn pleidooi is er dan ook een voor de afschaffing van de eigendom. Dat de vruchten van de arbeid niet gaan naar diegene die ze gepresteerd heeft maar afvloeien naar de eigenaar van het kapitaal of de grond is in strijd met de rechtvaardigheid³⁹. Godwin wil dus komen tot een gedecentraliseerde samenleving waarin kleine, autonome agrarische gemeenschappen de essentiële units zijn. Deze politieke eenvoudigheid (federalisme, lokalisme) is één van de drie basisprincipes waarop hij de samenleving gebaseerd wil zien. Het leven in kleine gemeenschappen waar iedereen iedereen kent, brengt ons al dadelijk bij het tweede principe. Godwin is namelijk de eerste ‘anarchistische’ denker die het concept ‘sociale controle’ hanteert als alternatief voor de wetgeving⁴⁰. Hier is geen sprake van opgelegde dwang, veeleer van normen die gebaseerd zijn op de rede, en voortvloeien uit een egalitaire samenleving.

Hij beschouwt de mens als een rationeel wezen en is er van overtuigd dat het spontaan naleven van normen zal bijdragen tot een ‘echte’ rechtvaardigheid waar elk geval behandeld zal worden naargelang de omstandigheden en de behoeften van dat geval⁴¹. De verdorvenheid en zwakheid

³⁶ W. GODWIN, idem, p. 556.

³⁷ Ibid., p. 242.

³⁸ Ibid., p. 242 e.v. en p. 635 (citaat). Wanneer Godwin het begrip ‘autoriteit’ gebruikt, hanteert hij het in de betekenis van ‘datgene wat wordt afgedwongen door macht en geweld’.

³⁹ Zoals Proudhon later, ziet Godwin de afschaffing van de eigendom als cruciaal voor de strijd tot onafhankelijkheid en autonomie van de mens.

⁴⁰ C. WARD, *Anarchie in actie*, Utrecht, De Nederlandse Boekhandel, 1975, p. 155. Onder ‘sociale controle’ wordt verstaan: ‘een verzameling van waarden en normen waardoor spanningen en conflicten tussen individuen en groepen opgelost of tot bedaren gebracht worden om de solidariteit te handhaven van één of andere meer omvattende groep, en ook de regelingen waardoor deze waarden en normen meegedeeld worden en ingeprent.’ Sociale controle in de betekenis van het regelen van gedrag door middel van waarden en normen moet gesteld worden tegenover het regelen van het gedrag door middel van geweld. Deze twee manieren zijn natuurlijk niet volledig van elkaar te scheiden, maar het onderscheid is waardevol en belangrijk.

⁴¹ W. GODWIN, idem, p. 97, 144.

van de mens zijn te wijten aan onwetendheid en vergissingen. Het enige middel om iemand te verbeteren ligt volgens Godwin in de eerlijke dialoog. Dit derde principe is misschien het belangrijkste, omdat hier geponeerd wordt dat alleen argumenten iemand kunnen verbeteren: het geloof in de ratio is zeer sterk aanwezig.

Godwin was een kind van zijn tijd. Zijn politiek-filosofische ideeën werden, via de Franse Revolutie, door de geschriften van Rousseau en Montesquieu beïnvloed. Wat hem bij Rousseau voornamelijk aansprak waren diens pedagogische opvattingen; zijn politieke beschouwingen worden door Godwin verworpen als gevolg van de autoritaire richting die de Franse Revolutie is ingeslagen. Hij gelooft niet in een 'Contrat Social' zolang niet iedereen economisch gelijk is. Montesquieu heeft hem geïnspireerd door zijn strijd tegen het absolutisme, maar hij deelt zijn opvatting dat andere staatsvormen aanvaardbaar zijn, niet⁴². Wat Godwin echter vooral heeft aangesproken bij beide filosofen, is hun scherpe kritiek op het heersende strafrecht. Volgens Godwin is de ellende en de misdaad het gevolg van de verkeerde inrichting van de maatschappij. Hij is één der eersten die een onderzoek doet naar de aard van het economisch bestel, teneinde met kennis van zaken het pauperisme te kunnen bestrijden. Een concrete politiek om aan de aangeklaagde wantoestanden een einde te kunnen stellen, wordt door hem echter niet gegeven. Godwin gelooft in een natuurlijke evolutie die de moraal zodanig zal ombuigen dat de rijken afstand zullen doen van hun vermogens.

1.1.2.2. Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865)

Pierre-Joseph Proudhon, de oudste van vijf kinderen, werd geboren in 1809 te Besançon. Zijn ouders werkten in een bierbrouwerij die door oorlogshandelingen vernield werd. Proudhons eerste onderwijs krijgt hij van zijn moeder en later kan hij dankzij een beurs studeren aan het college te Besançon. Hoewel hij een briljant student bleek te zijn, dient hij zijn studies vroegtijdig te staken vanwege het faillissement van zijn vaders bedrijf. Noodgedwongen wordt hij drukkersgast en later wordt hij journalist. In 1848 wordt hij verkozen tot volkvertegenwoordiger, hetgeen hem de gelegenheid biedt een Volksbank⁴³ op te richten, die

⁴² P. MARSHALL, p. 191-219.

⁴³ D. GUÉRIN, idem, p. 48. Proudhon verdedigde de stelling dat de ruilwaarde van alle waren gemeten moest worden naar de hoeveelheid werk die nodig is om de waar te produceren. De arbeiders zouden als beloning arbeidsbonnen krijgen die als betaling geaccepteerd zouden worden door de Volksbank. Die bank zou tegelijkertijd als kredietverschaffer fungeren. De arbeidersassociaties zouden er leningen kunnen aangaan om de goede gang van hun productie mogelijk te maken. Leningen zouden zonder rente worden verleend; dit initiatief kende op enkele weken tijd een enorm succes.

echter even na de opening ervan, gesloten dient te worden omdat hij tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld werd omwille van zijn anarchistische uitlatingen. Zijn zwakke gezondheid velt hem te Parijs op 56-jarige leeftijd. Proudhon is een boeiend en contradictoir figuur geweest die een omvangrijk oeuvre heeft voortgebracht⁴⁴. Als theoreticus heeft hij een enorme invloed gehad op zowel de arbeidersbeweging als op de intellectuelen⁴⁵.

Proudhon is de eerste geweest die de naam anarchie heeft gebruikt met betrekking tot de maatschappijvorm zonder regering⁴⁶. Anarchie betekende voor hem 'de hoogste trap van vrijheid en orde waarop de mensheid ooit geraken kan.'⁴⁷ Hij was eveneens de eerste die gezocht heeft naar objectieve, algemeen geldende normen die in een anarchistische samenleving zouden kunnen gelden. Persoonlijke vrijheid, stelt hij, moet de basis zijn van de gemeenschap, maar moet tevens door deze laatste worden gegarandeerd. Vrijheid is een natuurrecht en Proudhon valt alles aan wat deze vrijheid zou kunnen aantasten⁴⁸. En behalve op rechten berust deze vrijheid ook op verplichtingen, zonder dewelke echte individuele vrijheid onmogelijk zou zijn. Het begrip mutualiteit, wederkerigheid in het dienstbetoon, dringt zich aldus op. In concreto betekent dit het afsluiten van een aantal contracten tot het verlenen van wederzijdse hulp, zowel op economisch als op politiek gebied. Deze wederkerigheid van de menselijke verhoudingen berust op twee basisprincipes: het principe van de gerechtigheid en het principe van de gelijkheid.

⁴⁴ Voor een overzicht hiervan, verwijs ik naar de bibliografie van P. MARSHALL, pp. 738-739, waar 17 verschillende werken van Proudhon aangegeven worden.

⁴⁵ P. MARSHALL, 234-262. Een groot aantal mensen die op hun beurt een grote geestelijke invloed hadden, werd door hem beïnvloed. Voorbeelden zijn Tolstoy, Kropotkin en Bakoenin. Ramon de la Sagra, federalist en korte tijd president van Spanje, werd libertair door Proudhon. Maar vooral Pi y Margall heeft voor de verspreiding van Proudhons ideeën in Spanje gezorgd en zo bijgedragen tot de vorming van het Spaanse anarchisme. M. OUKHOW, 'Het anarchisme in België', in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978. p. 142. Dichter bij huis, was Proudhon een grote invloed voor César De Paepe (zie hoofdstuk vier).

⁴⁶ D. GUÉRIN, idem, p. 13-14. 'Onder anarchie, dat hij soms spelde als an-archie om de horde tegenstanders minder vat te geven, verstond Proudhon, die zoals we zullen zien ondanks alle schijn meer constructief dan destructief was, het tegenovergestelde van onrust. (...) Paradoxaal genoeg volhardde hij erin, evenals zijn volgeling Michael Bakoenin na hem zou doen, om in het vuur van de polemiek het woord anarchie ook in de negatieve betekenis van 'onrust' te gebruiken, alsof de kaarten niet al genoeg door elkaar geschud waren.'

⁴⁷ Ibid., p. 42.

⁴⁸ Proudhon keert zich aldus tegen de staat, georganiseerde arbeidersbewegingen, centralisme en tal van andere gevaren.

Proudhon definieert gerechtigheid als ‘de erkenning van de andere als de aan ons gelijke.’⁴⁹ In ‘De la création de l’ordre dans l’humanité’ uit 1843 benadrukt hij het feit dat het individu niet op zichzelf kan bestaan⁵⁰. De mens is alleen maar mens door de samenleving, welke op haar beurt alleen maar kan bestaan door het evenwicht tussen en de harmonie van de krachten die haar samenstellen. Het individu wisselt met zijn medemens voortdurend ideeën en gevoelens, producten en diensten uit. Proudhon beschouwt de mens dus als een sociaal wezen die in elke relatie die hij aangaat gelijkheid en rechtvaardigheid zoekt. Het principe van de gelijkheid betekent in essentie dat we de ander dienen te respecteren zoals we onszelf respecteren. In feite, stelt Proudhon, kunnen we dit principe het best omschrijven als ‘doe een ander niet aan wat gij niet wilt dat u geschiedt.’⁵¹

De staat als regulerende instantie wordt door Proudhon verworpen in ruil voor een onderlinge gelijkheidsrelatie waarin gerechtigheid wél een bereikbaar doel is. Mensen zijn in staat zichzelf te regeren door hun geweten en hun verstand en hebben bijgevolg geen bevelen nodig. Proudhon stelt dat de wetgeving, dewelke hij beschouwt als een vorm van opgelegde dwang, geen betekenis kan hebben voor degene die ‘zelf’ denkt en bijgevolg voor zijn eigen daden verantwoordelijk is. Wetten zijn voor hem spinnenwebben voor de machtigen en rijken, onbreekbare ketenen voor de armen en kleinen en visnetten in de handen van de regering.

Eigendom, in het bijzonder van kapitaal dat geïnvesteerd is in productiemiddelen, is het product van inspanningen van de gehele gemeenschap, van de arbeid van duizenden. Nochtans wordt dit kapitaal als privé-eigendom autocratisch beheerd door enkelingen, die profiteren van diefstal op de arbeid van anderen. Eigendom betekent steeds dat de zwakken uitgebuit worden door de sterken. Volgens Proudhon kan misdaad enkel voorkomen worden indien de samenleving gestructureerd zou worden volgens de, door hem voorgestelde, mutualistische principes. Afgaande op zijn leuze ‘la propriété, c’est le vol’, zou men dus de indruk kunnen krijgen dat Proudhon korte metten wil maken met de private eigendom. Dit is echter niet het geval. Alle bezit aan de gemeenschap toekennen zou onvermijdelijk de staat in een zodanige machtspositie plaatsen dat hij alle individuele vrijheden zou aantasten. Proudhon is dus voor het behoud van de privé-eigendom, maar beperkt van omvang en gebaseerd op de principes van gelijkheid en rechtvaardigheid⁵². Hij is er echter van overtuigd dat er aan zekere voorwaarden, zekere wetten,

⁴⁹ P.-J. PROUDHON, Qu’est-ce que la propriété, Parijs, Garnier-Flammarion, (1840), 1966, p. 262. Eigen vertaling.

⁵⁰ G. WOODCOCK, idem, p. 99.

⁵¹ T. HOLTERMAN, idem, p. 63.

⁵² P.-J. PROUDHON, idem, p. 26. Proudhon gebruikt eigendom in de betekenis die het Romeins recht eraan geeft, namelijk ‘het recht van gebruik én misbruik’.

zal moeten voldaan worden, wanneer mensen op spontane wijze met elkaar in relatie zullen komen te staan.

Wat wordt onder 'recht' en 'gerechtigheid' verstaan in een anarchistische samenleving? De enige rechtsnorm die Proudhon erkent is, dat overeenkomsten moeten worden nagekomen⁵³. Er kan geen algemene wetgeving bestaan die het onderling verkeer regelt. Elke burger, elke stad, elke industriële unie die met anderen een overeenkomst aangaat, maakt haar eigen wetten, in onderling overleg. Wat echter indien dergelijke overeenkomsten niet worden nagekomen, en aldus de gehele gemeenschap in gevaar kan worden gebracht? Zijn antwoord is kort en duidelijk. Aan de ene kant stelt zijn optimisme hem in staat te veronderstellen dat in een menselijke samenleving de overtreding van een overeenkomst door schadeloosstelling kan worden vereffend. Eventuele geschillen dienen opgelost te worden door bemiddeling tussen en door al de betrokken partijen. Aan de andere kant zal, naargelang de ernst van de trouwbreuk, uitbanning en zelfs terdoodbrenging kunnen plaatsvinden⁵⁴.

Proudhon is opgegroeid in een Frankrijk dat nog in ruime mate gekenmerkt was door landbouw, ambachtelijke bedrijven en kleine ondernemingen. Hoewel hij een voorstander is van een geheel nieuwe maatschappij, blijft hij voor een stuk gebonden aan de realiteit waarin hij leeft wanneer hij voorstellen formuleert. Hij zegt zelf dat hij door drie 'meesters' werd beïnvloed, namelijk Adam Smith, Hegel en de Bijbel⁵⁵. Verder dienen zijn geschriften gezien te worden als een reactie op de denkbeelden van Saint-Simon, Fourier en Owen. Proudhon heeft zich ook gekeerd tegen de 'autoritaire' socialisten zoals Marx en Blanc. De libertaire conceptie van het arbeidszelfbestuur die Proudhon aangeeft is de antipode van de paternalistische vorm van zelfbestuur die Louis Blanc in 1849 geschetst had. Ook het 'Contrat Social' van Rousseau vindt in hem een hevige tegenstander: hij acht dit geschrift verantwoordelijk voor de staatstirannie die ontstond na de Franse Revolutie.

⁵³ T. HOLTERMAN, idem, p. 62-63. De enige rechtsverhouding die hij bijgevolg erkent, is deze tussen de overeenkomstsluitende partijen. Alle bijzondere rechtsverhoudingen wijst hij af.

⁵⁴ Ibid., p. 64.

⁵⁵ G. WOODCOCK, idem, p. 48-49. Aan de liberale econoom Adam Smith werd ontleend dat alle rijkdom een product is van menselijke arbeid, zodat de arbeiders van de basis af, de rechtmatige verdeling van die rijkdom zouden moeten controleren. Tegenover Hegel verwerpt Proudhon de staat en ziet hij gerechtigheid pas te bereiken in de onderlinge relatie. D. GUÉRIN, idem, p. 9. Proudhon zegt dat het een werkelijk voordeel zou zijn voor het onderricht en het moraliseren van het volk als de christelijke symboliek behouden zou worden.

1.1.2.3. Michael Aleksandrovic Bakoenin (1814-1876)

Bakoenin wordt, niet ver van Moskou, op 30 mei 1814 geboren⁵⁶. Zijn familie behoort tot de Russische landadel, in het ouderlijke huis heerst een kosmopolitische sfeer. Voorbestemd tot een militaire loopbaan, gaat hij naar de artillerieschool in Sint-Petersburg, waar hij het tot officier schopt. Op 21-jarige leeftijd dient hij echter zijn ontslag in en gaat hij in Moskou Duitse filosofie studeren. Aanvankelijk onder de invloed van de filosofie van Fichte, wordt hij langzamerhand een enthousiast aanhanger van Hegel. In 1840 vertrekt hij dan ook naar Berlijn om daar zijn Hegelstudie verder te zetten. Hier komt Bakoenin onder de invloed van de links-Hegelianen. Via zijn ontmoeting met Wilhelm Weitling komt hij in aanraking met communistische denkbeelden en hij begint zich fervent met politiek bezig te houden. In 1844 ontmoet hij Marx en Proudhon voor de eerste keer. Gedurende de volgende jaren zal hij deelnemen aan verschillende opstanden in Parijs, Praag en Dresden. In 1849 wordt hij gearresteerd en ter dood veroordeeld, maar hij wordt begenadigd en zijn doodstraf wordt omgezet tot levenslange opsluiting. Na dertien jaar weet hij te ontsnappen en hij werpt zich vol overgave terug in het politieke leven. In 1868 wordt hij lid van de in 1864 gestichte Internationale Arbeidersassociatie (IAA)⁵⁷. Hier ontspint zich dan de theoretische strijd tussen Bakoenin en Marx, die zich in '72 zou vertalen in een weren van Bakoenin uit de vergaderingen. Er zijn vooral verschillen in opvattingen over de theorie en de praktijk van het socialisme⁵⁸. Bakoenin heeft veel geschreven, alhoewel hij nooit een systematische uiteenzetting van zijn denkbeelden heeft gegeven. Zijn geschriften hingen vrijwel altijd samen met zijn revolutionaire, propagandistische of organisatorische activiteiten⁵⁹.

⁵⁶ A. LEHNING, 'Bakoenin', in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978, p. 21-40. Verdere aanvullingen van deze korte biografische schets steunen tevens op volgende werken: G. WOODCOCK, idem; D. GUÉRIN, idem.

⁵⁷ H. DE VOS, Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd, Baarn, Het Wereldvenster, 1976, I, p. 42. Beter bekend als de 'Eerste Internationale'. Zij werd in 1864 te Londen gesticht als gevolg van een initiatief van arbeiders uit verschillende landen, die voor een grote internationale tentoonstelling naar Londen waren gekomen. De IAA was bedoeld als een centraal verbindings- en samenwerkingsorgaan tussen de arbeiders van de verschillende landen ten einde de bescherming, verheffing en uiteindelijk de volledige bevrijding van de arbeiders te verkrijgen. Het uitvoerende orgaan was de Centrale Raad, die te Londen zetelde. Marx werd leidende persoon.

⁵⁸ D. GUÉRIN, idem, p. 23 e.v. Het gaat vooral over de rol van het parlementarisme, van de partij en van de overgangsdicatuur.

⁵⁹ A. LEHNING, idem, p. 23.

Bakoenins voornaamste historische verdienste ligt hierin, dat hij de libertaire ideeën van het anarchisme heeft verbonden met de emancipatiestrijd van de arbeidersklasse⁶⁰. Hij wil zowel de economische uitbuiting als de politieke onderdrukking onmogelijk maken. Daarom stelt hij een maatschappelijke organisatie voor die is gebaseerd op autonome, zelfbeherende, zich gewestelijk, nationaal en internationaal federerende economische, sociale en politieke organen. Daartoe wil hij de volledige vernietiging van de staat, welke volgens hem een parasitair bestaan leidt⁶¹. In de plaats van het privé-eigendom dienen de productiemiddelen in gemeenschappelijk bezit te zijn van de arbeidersgroepen en de vrije gemeenten. De wijze van vergoeding moet door iedere groep zelf bepaald worden.

Als anarchist was Bakoenin de eerste die het belang van de vakbeweging heeft ingezien. Hij beschouwde deze als een belangrijk en doelmatig middel in de strijd van de arbeidersklasse⁶². Het is dan ook onder zijn impuls dat anarchisten deel zijn gaan uitmaken van de Eerste Internationale en dat de arbeidersstrijd aanvankelijk eerder anarchistisch geïnspireerd was.

Bakoenin is tegelijk individualist en lid van de maatschappij. Volgens hem is geen enkele mens aan een ander gehoorzaamheid verschuldigd. Toch is vrijheid geen individuele zaak: anarchistische vrijheid is een gemeenschappelijke aangelegenheid⁶³. Bakoenin erkent dus, met andere woorden, de noodzakelijkheid voor het individu om zich te integreren in de samenleving. Hét grote probleem is dan hoe een evenwicht moet gevonden worden tussen de sociale verplichtingen en de individuele vrijheden. Dit evenwicht kan, volgens Bakoenin, zeker niet bewerkstelligd worden door een van bovenaf opgelegde wetgeving. De vrijheid van de mens bestaat erin dat hij enkel gehoorzaamt aan wetten welke hijzelf als dusdanig herkent én erkent. Hij poneert dat de wetgeving nooit een ander doel heeft gehad dan de uitbuiting van de bevolking door een kleine heersende klasse te verzekeren. Bakoenin verwerpt dan ook niet het

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ H. ARVON, idem, p. 74.

⁶² Wanneer niet veel later, door de snelle industriële ontwikkeling en de versnelde verovering van politieke rechten, de arbeiders gevoeliger worden voor de argumenten van de reformistische parlementariërs dan voor die van de anarchisten, zullen deze laatsten ook kritiek gaan uitoefenen op Bakoenin en diens volgelingen, die het gewaagd hadden met zulk een 'bourgeois' instelling mee te heulen. Vooral Malatesta (zie infra) zal zijn kritieken op de officiële vakbeweging niet onder stoelen of banken steken.

⁶³ P. MARSHALL, idem, p. 263-308. Bakoenin is er verder van overtuigd dat de vrijheid zonder socialisme privileges en ongerechtigheid betekent en dat het socialisme zonder vrijheid slavernij en brutaliteit inhoudt.

recht als dusdanig, wel het wettelijke recht dat onafscheidelijk verbonden is met de staat⁶⁴. Hoedanook, met de staat moet, volgens hem, het juristenrecht verdwijnen⁶⁵.

Hij ziet het uitwendige milieu als bron van allerlei sociale devianties. Hij is ervan overtuigd dat de mens op de wereld komt zonder wil, bewustzijn of enig gevoel, en dat hij vervolgens door het milieu gevormd wordt⁶⁶. Onder milieu dient hier een 'combinatie' van factoren verstaan te worden, zoals economische, etnografische, fysiologische en pathologische verschijnselen⁶⁷. Hij verwerpt dus het concept 'vrije wil' en tevens het daaraan verbonden vermeende recht om te straffen. Misdadigers straffen getuigt van verregaande hypocrisie en absurditeit omdat iedere bestraffing schuld veronderstelt en misdadigers nooit schuldig zijn. Hiervoor verwijst hij naar Quetelet waar deze stelt dat de maatschappij de misdaad voorbereidt en de enkeling haar slechts uitvoert. De enige manier om van deze mensen morele wezens te maken bestaat erin het sociale milieu adequaat in te richten. Hier komt hij dan met zijn federalistisch en collectivistisch alternatief op de proppen.

Het maatschappijbeeld dat Bakoenin voorstaat, is niet gespeend van rechtsnormen die haar functioneren moeten verzekeren. De eerste rechtsnorm – die teruggaat op Proudhon – is dat overeenkomsten moeten nagekomen worden: iedereen is immers vrij om het even welke overeenkomst al dan niet aan te gaan. Als tweede rechtsnorm onderscheidt hij de algehele autonomie voor zowel het individu als voor elke provincie of gemeente. Onderwerp van de derde rechtsnorm is het collectieve eigendom van de productiemiddelen. Deze norm zou, volgens Bakoenin, moeten resulteren in de sociaal-economische gelijkheid van iedereen. Deze rechtsnormen zouden, wanneer ze nageleefd worden, moeten leiden naar een adequaat ingericht sociaal milieu dat zodoende optimaal zou functioneren in het licht van de ontwikkeling van mensen⁶⁸. De grote voorwaarde is echter dat deze normen door iedereen dienen nageleefd te worden. Bakoenin is ervan overtuigd dat in een anarchistische samenleving de criminaliteit sterk teruggedrongen zal zijn. Hij is echter realistisch genoeg om in te zien dat er steeds parasitaire of kwaadwillige personen zullen zijn die deze rechtsnormen zullen overtreden. In een optimaal geordende maatschappij moet misdaad als een ziekte worden beschouwd en navenant

⁶⁴ Bakoenin bedoelt hiermee gans het burgerlijk publiek- en privaatrecht dat slechts de bekrachtiging is van het privé-eigendom.

⁶⁵ T. HOLTERMAN, idem, p. 63.

⁶⁶ A. LEHNING, idem, p. 25. 'Ieder menselijk individu is het onvrijwillig product van een natuurlijk en sociaal milieu waarin hij is geboren, zich heeft ontwikkeld, en waarvan hij de voortdurende invloed heeft ondergaan.'

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ T. HOLTERMAN, idem, p. 63-64.

behandeld worden. Hij pleit dan ook voor een medische verzorging en verwerpt iedere vervolging door de maatschappij⁶⁹. Bovendien moet de veroordeelde het recht hebben zich niet aan de opgelegde straf te onderwerpen door vrijwillig te opteren voor ballingschap uit de gemeenschap.

1.1.2.4. Peter Kropotkin (1842-1921)

Kropotkin wordt in 1842 te Moskou geboren. Hij behoort tot een oude adellijke familie⁷⁰. Zijn vader is grootgrondbezitter en beschikt over meer dan duizend lijfeigenen. Tot 1862 studeert Kropotkin bij het exclusieve Pagekorps van de tsaar te Sint-Petersburg, waarna hem een briljante carrière wacht aan het hof⁷¹. Hij kiest echter, teleurgesteld door het tsaristische optreden in allerlei zaken, voor een wetenschappelijke loopbaan in Siberië. Hier wordt hij getroffen door de kleine, autonome gemeenschappen die uitstekend functioneren door de samenwerking onder de boeren. Dit betekent dan ook zijn – symbolische – overgang tot anarchist⁷². In 1872 wordt hij lid van de Tsjaikowsky-kring⁷³. Omwille van zijn clandestiene publicaties wordt hij gevangengezet, maar hij weet te ontsnappen naar West-Europa. Kropotkin komt dan volop in de anarchistische beweging terecht. In 1882 wordt hij echter weer gearresteerd en gevangengezet, dit keer in Frankrijk. Drie jaar lang zullen schrijvers, wetenschappers en academici aandringen op zijn vrijlating. Bij zijn vrijlating vertrekt hij naar Engeland, waar hij dertig jaar lang zal verblijven: hier schrijft hij zijn voornaamste werken⁷⁴. Kropotkin wordt de voornaamste theoreticus van het anarchisme. Wanneer in 1917 de Russische revolutie uitbreekt, keert Kropotkin terug naar zijn thuisland, maar hij wordt al snel ontgoocheld door de afloop van de gebeurtenissen. Zijn begrafenis in 1921 wordt de laatste grote anarchistische manifestatie in Rusland: alle gevangen

⁶⁹ Ibid. Hij laat maar één sanctie toe als mogelijkheid en dat is de beroving van de politieke rechten van het individu. Dit wil zeggen dat de garanties die de maatschappij aan het individu verleent opgehouden worden. Hierin verschilt hij dus danig met Proudhon, die – zoals gezien – doding een aanvaardbare straf vindt in het uiterste geval. Ineens wordt de waarde van Bakoenins inzichten inzake misdaad duidelijk door het onderscheid.

⁷⁰ Voor 'prins' Kropotkins levensschets baseer ik mij in hoofdzaak op M. MILLER, Kropotkin, Chicago, University of Chicago Press, 1976, 312 p. en P. KROPOTKIN, Memoires van een revolutionair, Baarn, Het Wereldvenster, 1978, 446 p.

⁷¹ P. AVRICH, 'Kropotkins ethisch anarchisme', in: F. BOENDERS, idem, p. 48.

⁷² P. KROPOTKIN, idem, p. 146-181.

⁷³ P. AVRICH, idem, p. 50. Dit was een organisatie van jonge populistten die revolutionaire propaganda verspreidden onder arbeiders en boeren.

⁷⁴ Hij richtte tevens het tijdschrift 'Freedom' op, dat nog steeds verschijnt.

anarchisten worden voor deze gelegenheid één dag vrijgelaten en zijn baar wordt gevolgd door een stoet van ongeveer honderdduizend mensen⁷⁵.

Volgens Kropotkin is de staat een 'kunstmatige organisatie van de maatschappij.' Het is een instelling van de regerende klasse om haar macht en heerschappij te bewaren⁷⁶. Anarchisme is voor hem alleen maar de formulering van de oude en universele wens van de mensheid te leven zoals ze wil leven, zonder autoriteit en zonder onderdrukking. Kropotkin noemt zichzelf een anarcho-communist, waar hij een maatschappelijke organisatie mee bedoelt waarin privé-eigendom en de inkomensongelijkheid plaats zouden ruimen voor de vrije verdeling van goederen en diensten. Dit impliceert dat zijn anarcho-communistische theorie als de antithese van welk loonsysteem ook beschouwd moet worden. Hij vervangt het loonprincipe door het behoefteprincipe: iedere mens moet zelf weten wat hij nodig heeft en uit het gemeenschappelijk warenhuis nemen wat hij noodzakelijk acht, onverschillig of hij een bijdrage levert aan de arbeid of niet. De samenleving die Kropotkin ons voorspiegelt is gebaseerd op de wederzijdse hulp. De individuen zullen na de revolutie vrijwillige groepen vormen die zullen samenwerken aan gemeenschappelijke doeleinden, zo gelooft Kropotkin. Aan de basis van de instandhouding van deze coöperaties ligt het onderling vertrouwen⁷⁷.

Kropotkin vertrekt van een optimistisch mensbeeld. De mens is, volgens hem, een wezen dat zichzelf kan redden en dat ook in staat is vrije beslissingen te nemen. Hij is ervan overtuigd dat wanneer men mensen vrijlaat, deze vanzelf naar hun eigen geluk én dat van anderen zullen streven. Met andere woorden: de mens is een sociaal wezen dat gericht is op samenwerking, niet op overheersing. Dit alles probeert hij te bewijzen aan de hand van de natuurwetenschappelijke onderzoeken van zijn tijd. Zijn werk 'Mutual aid' is de eerste en meest bekende poging in dit verband⁷⁸. Dit werk dient dan ook beschouwd te worden als de hoeksteen van Kropotkins anarchistische filosofie. In weerwil van de theorieën van Hegel, Marx en Darwin houdt Kropotkin vol dat samenwerking veeleer dan conflict aan de basis ligt van het historisch proces⁷⁹.

⁷⁵ D. GUÉRIN, idem, p. 101. Guérin interpreteerde deze opkomst als een vorm van latent verzet tegen de bolsjewistische tirannie.

⁷⁶ M. MILLER, idem, p. 185.

⁷⁷ G. WOODCOCK, idem, p. 190. In de plaats van privé-eigendom en ongelijkheid moet er een systeem komen waar vrijwillige samenwerking mogelijk is.

⁷⁸ P. KROPOTKIN, Mutual Aid, a factor of evolution, New York, Blom, 1968. en P. AVRICH, idem, p.46-47, 49. Zijn theorie van de wederkerige hulp was een waardevol correctief op het extreme pessimisme van Huxley en de sociaal-Darwinisten. Wat Kropotkin bedoelde met 'Mutual Aid', lag niet ver van wat Tolstoy bedoelde met 'Love'.

⁷⁹ H. ARVON, idem, p. 82. Het is het solidariteitsprincipe dat voor Kropotkin het belangrijkste element is in het evolutieproces.

Kropotkin heeft het meest van alle klassieke anarchistische denkers nagedacht over het probleem van de misdaad, de wet en de manier van straffen. Hij betoogt dat misdaad veroorzaakt wordt door de maatschappij en meer bepaald door de productie en distributie van weelde. Hij gelooft niet in de perversheid van de menselijke natuur. De maatschappij zélf creëert de onmogelijkheid voor mensen om een eerlijk leven te leiden en vervult hen met anti-sociale verlangens.

Ook de wetgeving wordt door Kropotkin aan een kritisch onderzoek onderworpen. Hij stelt vast dat alle bestaande wetten onderverdeeld kunnen worden in drie categorieën⁸⁰:

- Wetten ter bescherming van de eigendom. Deze wetten dienen om hen te beschermen die door hun bevoorrechte positie onrechtmatig in bezit genomen hebben, wat ze zelf niet hebben gemaakt. De wetgeving draagt er aldus toe bij, poneert Kropotkin, dat sommige mensen in grote rijkdom leven, terwijl anderen in de grootste ellende ten onder gaan.
- Wetten ter bescherming van de regering. De wetgeving zorgt ervoor de macht en de privileges te beschermen van de bezittende klasse, de aristocratie, de clerus en de handelaars. Alles wordt door wetten geregeld: de geboorte, opvoeding, ontwikkeling, liefde, vriendschap en zelfs de dood. Door de eeuwenlange indoctrinatie zijn de mensen ertoe gekomen de wetten te respecteren en gehoorzaam te zijn aan de autoriteit die ze uitvaardigt, zodat de geest van verzet in de mensheid gedood wordt⁸¹.
- Wetten ter bescherming van de persoon. Wandaden uit innerlijke drang of uit wanhoop en ellende kunnen echter niet voorkomen worden door een wet. Alleen verbetering van het lot van misdeelden kan hieraan iets verhelpen. Kropotkin vindt het hypocriet privé-bezit te beschermen en tegelijkertijd de drang naar andermans goed te straffen. Hierdoor wordt door de wetgeving een moraal in het leven geroepen die niets meer met rechtvaardigheid te maken heeft. Inderdaad, de maatschappij bewierookt hen wiens misdrijven bekreund werden met financieel succes en straft diegenen die geen 'succes' hadden.

Kropotkin reageert ook tegen de opvatting als zouden wetten in staat zijn gevoelens van rechtvaardigheid bij de mensen te kunnen bewerkstelligen⁸². De verworvenheid van de Franse Revolutie op strafrechtelijk gebied, namelijk de 'gelijkheid voor de wet', betekende toen een vooruitgang maar bleek achteraf een leugen te zijn. Daarenboven zijn wetten onbeweeglijk en evolueren ze niet mee met de ontwikkeling die de menselijke beschaving doormaakt. Ze worden doel op zich, en worden daardoor ook in stand gehouden door martelingen en gevangenschappen. Uit het oogpunt van de heersende klasse kan het niet anders. Wanneer we zien, zegt Kropotkin,

⁸⁰ R. N. BALDWIN, *Kropotkin's revolutionary pamphlets*, New York, Dover, 1970, p. 212-218. Dit boek is een bundeling van zijn voornaamste pamfletten en artikels.

⁸¹ *Ibid.*, p. 196.

⁸² *Ibid.*, p. 94.

dat de honden van de meesters beter leven dan miljoenen van onze kinderen, dan wordt het leger van politie, rechters en beulen een, voor haar, noodzakelijk instituut⁸³.

Hij is er van overtuigd dat er geen enkele maatschappij mogelijk is zonder zekere moraliteitsprincipes te aanvaarden. Die dienen niet opgelegd te worden. Het idee van wat goed is en wat slecht, leeft in de mensheid zelf. Goed is 'datgene wat bijdraagt tot de samenleving', slecht is 'wat er afbreuk aan doet'⁸⁴. Alle morele principes kunnen worden samengevat in één adagium, namelijk 'behandel anderen zoals ge door hen behandeld zou willen worden in gelijkaardige omstandigheden.'⁸⁵ Kropotkin tracht dit alles te staven door te verwijzen naar primitieve culturen waar relaties geregeld worden door een soort gewoonterecht, dat door een eenvoudig socialisatieproces in stand wordt gehouden. Hij pleit dus voor een vervangen van de geschreven wetten door morele principes die in ieders hart gegrift staan.

Voor het anarchisme is Kropotkin vooral een theoreticus geweest, die zelf nooit revoluties heeft ontketend of daarin heeft vooropgelopen. Zijn poging om de anarchistische theorie te voorzien van een wetenschappelijke grondslag heeft echter veel invloed uitgeoefend op alle latere anarchisten. Hij mag, als intellectueel, beschouwd worden als de medestichter van zowel de Britse als de Russische anarchistische bewegingen, terwijl hij ook veel invloed uitoefende op de bewegingen in Frankrijk, België en Zwitserland⁸⁶. Kropotkin was een der eersten die de steriliteit van de 'propaganda door de daad' heeft erkend, dewelke vaak aanleiding heeft gegeven tot de overbekende terroristische aanslagen op staatshoofden. Hij waarschuwde tegen de illusie dat men 'de coalitie van uitbuiters zou kunnen verslaan met een paar kilogram springstof.'⁸⁷

Kropotkin heeft in de eerste plaats willen reageren tegen het juridisme, dat een blind geloof hecht aan de almacht van het recht. De wetgeving kan de mensen niet beter maken, zo stelde hij, ze ontnemt integendeel hun rechtvaardigheidsgevoel. Hij geeft toe dat de verworvenheden van de Franse Revolutie inzake strafrecht toen een goede zaak waren, maar dat ze achteraf zwaar ontaard zijn. De vaststelling dat wetten snel verouderen en voortdurend dienen aangepast te worden aan de ontwikkeling van de mensheid, is een kritiek op dit juridisme, waarin Kropotkin

⁸³ Ibid., p. 72.

⁸⁴ Ibid., p. 93.

⁸⁵ Ibid., p. 97. Vergelijk met het credo van Proudhon in dit opzicht: 'doe een ander niet aan wat gij niet wilt dat u geschiedt.'

⁸⁶ P. MARSHALL, idem, p. 422-430. Hij oefende ook een niet te onderschatten invloed uit op Tolstoy en Gandhi.

⁸⁷ D. GUÉRIN, idem, p. 75.

trouwens niet alleen stond. Ook de biologen en vooral de sociologen kwamen tegen dit euvel in het geweer.

1.1.2.5. Errico Malatesta (1853-1932)

Malatesta was de zoon van welgestelde Zuid-Italiaanse ouders. Hij studeerde voor geneesheer in Napels. Tijdens de Eerste Internationale komt hij onder de persoonlijke invloed van Bakoenin te staan: hij laat zijn beroep vallen en wijdt zich gedurende 60 jaren aan anarchistische agitatie, vooral in Italië waar hij uitgever wordt van verschillende Italiaanse tijdschriften, waaronder het dagblad 'Umanita Nova'. Hij neemt deel aan opstanden en stakingen in België en Spanje. De activist en propagandist Malatesta heeft 38 jaren van zijn leven in ballingschap doorgebracht en in totaal zou hij 10 jaren in de gevangenis doorbrengen wegens zijn politieke activiteiten⁸⁸. Alhoewel Malatesta geen enkel groot werk heeft geschreven, heeft hij de anarchistische doctrine verrijkt door zijn onverzettelijke polemieken die vaak van grote luciditeit getuigden. Zijn laatste levensjaren verbleef hij in Italië, waar hij, tijdens het fascistische regime van Mussolini onder huisarrest werd geplaatst. Niemand mocht hem spreken op gevaar van straf, zijn correspondentie werd geopend en gecensureerd. Zijn lijk werd door de fascistten in een massagraf geworpen.

Malatesta noemt zichzelf – net als Kropotkin – een anarcho-communist. Volgens hem duidt dat op de toestand waarin alle mensen verenigd zullen zijn als broeders door een bewust en vrijelijk gewild solidariteitsgevoel en samen op vrijwillige basis zullen samenwerken voor het welzijn van weleer⁸⁹. De anarchistische samenleving dient volgens Malatesta gebaseerd te zijn op het principe dat 'niemand over de mogelijkheid zou mogen beschikken anderen in een toestand van onderwerping te brengen.'⁹⁰ Hij bestrijdt dan ook de staat die hij als de totaliteit van alle politieke, wetgevende, gerechtelijke en militaire instituties ziet waarmee het volk de leiding in eigen aangelegenheden, de bepaling van eigen handelingen, de zorg om eigen welzijn wordt ontnomen⁹¹. Als hij zegt de afschaffing van de staat na te streven dan is het hem te doen om

⁸⁸ Voor de biografische gegevens: V. RICHARDS, *Malatesta. His life and ideas*, Londen, Freedom Press, 1977, p. 201-242; E. MALATESTA, *Anarchy*, Londen, Freedom Press, (1891), 1974, p. 3-7.; T. HOLTERMAN, idem, p. 22.; P. MARSHALL, idem, p. 345-361. Vooral de werken van Richards – die de voornaamste artikelen en pamfletten bundelde – en het beroemdste pamflet van Malatesta – *Anarchy* – zullen gebruikt worden voor dit deel. Er is weinig literatuur te vinden uitsluitend over deze persoon (hij is wel opgenomen in alle overzichtswerken).

⁸⁹ V. RICHARDS, idem, p. 28-34.

⁹⁰ Ibid., p. 53; E. MALATESTA, idem, p. 22.

⁹¹ Ibid., p. 102; E. MALATESTA, idem, p. 13, 16.

aantasting van het geloof in de staat, dit wil zeggen, hij wil de autoriteit raken door het op autoriteit gebaseerde denken aan te tasten. De staat afschaffen betekent dus autoriteit uitdagen en waar mogelijk elimineren, zodat er een maatschappij ontstaat zonder 'staat'. Dit vereist het ontwikkelen van een structuur die gebouwd is op:

- Harmonie van belangen: wanneer de private eigendom van de productiemiddelen zal afgeschaft zijn, zal een maatschappelijke organisatie opbloeien die de grootst mogelijke welstand en vrijheid tot doel zal hebben.
- Vrijwilligheid in samenwerkingsverbanden: wanneer de private eigendom en iedere heerschappij over mensen is afgeschaft, dan zullen mensen vrij gaan samenwerken in het kader van een juist begrepen belang. Die vrije samenwerking zal maar eerst mogelijk zijn indien iedereen over gelijke mogelijkheden beschikt om zich te ontwikkelen.
- Bevrediging van maatschappelijke behoeften: naarmate het gemeenschappelijk te verrichten werk in omvang toeneemt, zal het noodzakelijk zijn te komen tot arbeidsindeling, technische leiding, administratie en bestuur. Wil dit stelsel werken dan zal het volgens Malatesta wel zo moeten zijn dat iedereen de gelijke mogelijkheden heeft om zich te ontwikkelen; dat iedereen afwisselend lichamelijke en geestelijke arbeid verricht en elke vorm van arbeid het gelijke recht op genot van de maatschappelijke voordelen geeft⁹².

Malatesta gaat in de formulering van zijn anarchisme uit van de enkele mens. Die enkele mens is zonder zijn medemens niets. Mensen zullen zich dan ook verenigen. De organisatorische verbanden die aldus ontstaan zullen echter moeten verhoeden dat enkele mensen (vele) anderen kunnen onderdrukken⁹³.

1.1.2.6. Andere belangrijke denkers

In voorgaand overzicht werd aangetoond dat het anarchisme geen eenvormige leer is. Dat ik daarbij niet alle anarchistische auteurs de revue heb laten passeren, ligt voor de hand. Bewuste keuzes werden gemaakt, in functie van een zo volledig mogelijk en tegelijk beknopt overzicht van het anarchisme. Volledigheid gebiedt me echter om een aantal auteurs (kort) te belichten.

Zo werd niet gesproken over Max Stirner (1806-1856), wiens doorgedreven individualisme hem ertoe bracht te stellen dat elk waarachtig vrij mens recht dient te verwerpen en dat slechts het 'IK' maatstaf en doel aller dingen is⁹⁴. Zijn plaats in de algehele geschiedenis van de filosofie is

⁹² Ibid., p. 83-84, 104, 182-184; E. MALATESTA, idem, p. 28-31.

⁹³ Ibid., p. 73-78; E. MALATESTA, idem, p. 27.

⁹⁴ T. HOLTERMAN, idem, p. 7. Stirner valt onder de categorie van de individualistische anarchisten.

deel van een controverse: het is beargumenteerd dat hij meer een nihilist is dan een anarchist gezien het feit dat hij alle voorstellen verwerpt behalve deze die een puur esthetische functie vervullen in de egoïst zijn 'overtuigende doel tot zelfvermaak en -vertoon.'⁹⁵ In zijn belangrijkste werk, *Der Einzige und sein Eigenthum*, uit 1845, geeft hij een zeer consistente verdediging van het individu tegenover de autoriteit. Hij stelt een zoekende kritiek van de staat en sociale instituties voor en plaatst daartegenover een 'unie van egoïsten' die contractuele relaties kunnen vormen en vreedevol met elkaar kunnen concurreren⁹⁶.

Evenmin heb ik aandacht besteed aan Alexander Berkman (1870-1936), die erop gewezen heeft dat de staat slechts straffend, doch nooit genezend tegenover misdaad kan optreden. De enige remedie bestaat er immers in de oorzaken die tot misdaad leiden te elimineren. Berkman pleit aldus voor de vernietiging van die maatschappijvorm die gebaseerd is op sociale ongelijkheid en onrechtvaardigheid⁹⁷. Verder is deze auteur belangrijk omdat hij gedurende zijn 14-jarig verblijf in de gevangenis een dagboek heeft bijgehouden waarin hij zijn dagelijkse ervaringen neerschreef. Deze notities heeft hij later zelf gebundeld en in boekvorm uitgebracht. Het betreft hier een werkelijk humaan document, waarin Berkman diep ingaat op de demoraliserende psychologie van het gevangenisleven.

Ook zijn levensgezellin Emma Goldman (1869-1940) verdient een meer dan eervolle vermelding⁹⁸. Ze was van zeer groot belang als anarchistische activiste: haar spreekbeurten over anarchisme, vrije meningsuiting, geboortebeperving en de talrijke manifestaties waaraan ze deelnam, gaven haar al snel de status van staatsgevaarlijk te zijn. Edgar J. Hoover zei ooit van haar dat ze 'een van de meest gevaarlijke vrouwen in Amerika' is⁹⁹. Tezamen met Berkman gaf ze het tijdschrift 'Mother Earth' uit. Haar belangrijkste werk echter, was 'Anarchism and other essays'¹⁰⁰. Alhoewel ze over vele zaken theoretische werken schreef – alsook werken die de actualiteit bespiegelden, ze was getuige van de Russische revolutie en de verwickelingen in Kroonstad¹⁰¹ - is haar grootste verdienste geweest dat ze het feminisme ging definiëren voor het

⁹⁵ P. MARSHALL, idem, p. 220.

⁹⁶ Ibid., p. 221. Hij was een invloed voor Benjamin Tucker en de Amerikaanse individualisten, maar ook voor de sociale anarchisten Emma Goldman en Herbert Read. Kropotkin had weinig respect voor deze anti-sociale stroming.

⁹⁷ A. BERKMAN, idem, p. 17.

⁹⁸ Voor een biografische schets, verwijs ik graag naar haar uiterst leesbare autobiografie, 'Living my life'. E. GOLDMAN, *Mijn leven*, Utrecht, Van Genneep, 1980, 564 p.

⁹⁹ P. MARSHALL, idem, p. 396-409.

¹⁰⁰ E. GOLDMAN, *Anarchism and other essays*, New York, Dover, 1969, 271 p.

¹⁰¹ D. GUÉRIN, idem, p. 98-101. Kroonstad is een marinebasis op een eiland in de Finse Golf en maakte deel uit van de Sovjetrepubliek. Ze was bevolkt door matrozen en arbeiders, die de facto in een

anarchisme. Ze was de grootste criticus van de hypocrisie van het puritanisme: ‘Ze fulmineerde tegen het bestaande systeem dat vrouwen als seksobjecten, kweekmachines en goedkope arbeidskrachten behandelde. Prostitutie was het voornaamste voorbeeld van de vrouwenuitbuiting, maar alle vrouwen worden gedwongen hun lichaam te verkopen op verschillende manieren.¹⁰²’ Door zowel het personele als het politieke te benadrukken, isoleerde Goldman zich van feministes van haar eigen generatie, maar het maakte haar denkbeelden des te aantrekkelijker voor de Amerikaanse feministes van de jaren ’70 en ’80 van de 20ste eeuw. Ze was zelf een voorstander van vrije liefde en stond voor een eerlijke en open discussie over seks, liefde en het huwelijk¹⁰³. ‘Verre van synoniemen, geloofde Goldman dat huwelijk en liefde veeleer antagonistisch zijn. Waar liefde de krachtigste factor geweest is om de tralies van conventie te doorbreken, geeft het huwelijk de staat en de kerk een gelegenheid om zich in te mengen in onze meest intieme aangelegenheden.¹⁰⁴’

1.1.3. Stromingen binnen het anarchisme

‘Er zijn evenveel soorten anarchisme als er anarchisten zijn’, is een cliché dat regelmatig terugkeert als het over het anarchisme gaat. Dit onderdeel wil een overzicht aanbieden van de voornaamste stromingen binnen het anarchisme weergeven en pretendeert niet exhaustief te zijn. Voor dit deel wordt in hoofdzaak gesteund op het encyclopedische werk van K. Gay, aangezien daarin duidelijke definities opgenomen werden van de denkrichtingen die besproken zullen worden¹⁰⁵. Tenslotte dient nog opgemerkt te worden dat enkel traditionele anarchistische

communevorm tezamen leefden, onafhankelijk van ‘het regime’. Op een vergadering in ’21 werd door het volksforum besloten dat de communistische inmenging diende verminderd te worden op een aantal vlakken. ‘De heiligschenners van Kroonstad gingen zelfs zo ver dat ze de onfeilbaarheid van de grote leiders van de Revolutie in twijfel trokken. Ze dreven oneerbiedig de spot met Trotzky en zelfs met Lenin. Achter hun doel op lange termijn – herstel van de vrijheden, vrije verkiezingen voor alle instanties van de Sovjetdemocratie – lag een doel op lange termijn van duidelijk anarchistische strekking: een ‘Derde Revolutie. (p. 99)’ De opstand werd bloedig neergeslagen door het Rode Leger van Trotski (Guérin poneert dat de staatslieden van ’21 redeneerden zoals deze van ’56 en dat Kroonstad het voorbeeld was voor Budapest). De anarchisten hebben in de hele zaak nauwelijks een rol gespeeld, maar ze schaarden zich er wel achter, zoals de getuigenissen van Voline en Berkman bewijzen.

¹⁰² P. MARSHALL, idem, p. 406. Eigen vertaling.

¹⁰³ Ibid., p. 397. Ze verkeerde zelf in een driehoeksverhouding met Alexander Berkman en de dichter Modest Stein. Alhoewel ze de vrije liefde propageerde, was ze zelf niet ongevoelig voor jaloezie in de liefde. Dit is dan ook een van haar éigen kritieken én van haar tegenstanders.

¹⁰⁴ Ibid., p. 407. Eigen vertaling.

¹⁰⁵ K. GAY, M.K. GAY, *Encyclopedia of political anarchy*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 1999, 242 p.

bewegingen vermeld worden; de hedendaagse varianten worden in het vijfde hoofdstuk van deze thesis uitgebreider besproken.

1.1.3.1. Anarcho-communisme

Alhoewel alle anarchisten zich kunnen vinden in het basisprincipe van een afschaffing van de regering, geldt dit niet voor het type van economisch systeem dat in de plaats dient te komen en voor vrijheid en zelfvervulling dient te zorgen. Vele niet-anarcho-communisten stellen dat individuen het recht hebben op wat ze produceren en dat monopolies de oorzaak zijn van economische ongelijkheid. Eens de regering afgeschaft wordt, verdwijnen monopolies (aangezien ze een privilege van diezelfde regering betreffen) en de (economische) ongelijkheid. Anarcho-communisten, ter contrast, staan voor een publiek bezit van alle eigendom¹⁰⁶.

Een sluitende definitie voor het anarcho-communisme bestaat niet, maar de betekenis die Kropotkin eraan gaf, lijkt de meest heldere: ‘politiek staat het voor een gemeenschap zonder regering – de anarchie – en economisch staat het voor een complete negatie van het loonsysteem en een gemeenschappelijk bezit van de productiemiddelen: ‘iedereen die zich tot het uiterste van zijn capaciteiten inzet voor het gemeenschappelijke belang zal genieten van de gemeenschappelijke voorraad wat zijn behoeften betreft.’¹⁰⁷ Malatesta stond een vorm van communisme voor (dat hij zelf anarcho-communisme noemde) op gronde van menselijke solidariteit, die een gemeenschappelijk bezit van eigendom en de socialisatie van de productie voorstond¹⁰⁸. Alexander Berkman tenslotte, omschreef in zijn werk ‘What is communism?’ in een simpele en duidelijke stijl wat deze variant inhoudt. Het impliceert vrijwillig communisme, communisme voor de vrije keuze. Zijn meest interessante argumenten bevinden zich in het hoofdstuk dat handelt over de werkbaarheid van anarcho-communisme. De kritieken van niet-anarchisten inzake de utopische elementen indachtig, houdt hij vol dat luiheid de juiste man op de verkeerde plaats impliceert en stelt hij dat vrijheid in de praktijk diversificatie betekent. Wat middelen betreft stelt hij dat anarchisten geen monopolie op geweld hebben, althans, niet meer dan andere sociale activisten¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Ibid., p. 14-15.

¹⁰⁷ P. MARSHALL, idem, p. 327. Eigen vertaling. Kropotkin zag communisme en anarchisme niet als antagonistische ideologieën, eerder als gevolgen van elkaar. ‘Anarchism leads to communism, communism leads to anarchism.’

¹⁰⁸ Ibid., p. 347.

¹⁰⁹ Ibid., p. 395.

1.1.3.2. Anarcho-syndicalisme

Het anarcho-syndicalisme (of syndicalisme) stamt van revolutionaire bewegingen in Frankrijk, Italië en Spanje gedurende de late 19de en vroege 20ste eeuw¹¹⁰. Marshall plaatst zijn roots eerder bij de Eerste Internationale¹¹¹. De term slaat op radicaal unionisme en een afwijzen van het kapitalisme en de staat als onderdrukkers van de arbeidersklasse. Belangrijke anarchisten die beïnvloed werden door het anarcho-syndicalisme waren Auguste Blanqui en Proudhon. Clara Meijer Wichmann gaf een duidelijke omschrijving van deze stroming: 'Het syndicalisme, zo zegt zij, gaat veel meer dan het anarchisme uit van de concrete organisatie van het proletariaat. Tevens houdt zij ook veel meer rekening met de economische werkelijkheid en met de klassenstrijd, dan de meeste anarchisten deden. Het revolutionaire syndicalisme ziet zich enerzijds gevoed door gedachten afkomstig van de Eerste Internationale (ideeën van Proudhon en Bakoenin), anderzijds door de revolutionaire elementen van het marxisme. Hun notie van de onverzoenlijke klassenstrijd en directe actie heeft hen doen afzien van het sluiten van vrede met de heersende en bezittende klassen, iets waartoe sociaal-democraten wel bereid bleken.¹¹² Net als anarcho-communisten, beweren de syndicalisten dat een regering nooit een economische orde kan creëren die de gemeenschap in zijn geheel ten goede komt: idealiter begint voor hen de syndicalistische maatschappij met lokale productiesyndicaten. Het grootste verschil tussen beide, is dat de syndicalisten de revolutionaire vakverenigingen zowel als een middel als een doel zagen¹¹³. Daarbij komt nog dat anarcho-syndicalisten er geen graten in zien dat in de toekomstmaatschappij de arbeiders de maatschappij overnemen en regeren over de anderen. Het anarcho-syndicalisme is meer dan de andere stromingen gericht op directe actie¹¹⁴.

¹¹⁰ K. GAY, idem, p. 16.

¹¹¹ P. MARSHALL, idem, p. 8-9. 'De voorstanders van het anarcho-syndicalisme zien de functie van vakverenigingen of arbeidssyndicaten niet enkel weerspiegeld op het vlak van de verbetering van de levenssituatie en lonen van zijn leden, al is dit een zeer belangrijke functie. Ze zouden een positievere rol moeten spelen en een educatieve in plaats van enkel een sociale functie vervullen; ze moeten de meest vruchtbare kiemen van de toekomstige maatschappij worden, de basisschool van het socialisme in het algemeen.' Eigen vertaling.

¹¹² T. HOLTERMAN, idem, p. 24-25.

¹¹³ G. WOODCOCK, idem, p. 18.

¹¹⁴ Voor een geschiedenis van de verschillende syndicalistische initiatieven, verwijst ik naar K. GAY, idem, p. 16; G. WOODCOCK, idem, pp. 252-257. Vooral de Amerikaanse Industrial Workers of the World (IWW) was in dit opzicht toonaangevend, met steun van vele belangrijke anarchisten (o.a. Berkman, Goldman, Tresca, Debs, etc.).

1.1.3.3. Religieus anarchisme

Dit is een van de oudste vormen van anarchie en werd gecreëerd door religieuze en spirituele dissidenten van het katholieke geloof. Ongeveer elke georganiseerde religie heeft op een bepaald moment in zijn geschiedenis af te rekenen gehad met bewegingen die alle autoriteit afwijzen – temporeel of spiritueel – en volledige vrijheid claimen in overeenstemming met een ‘innerlijk licht’¹¹⁵. Voor religieuze anarchisten is de civiele autoriteit – net als bij de ‘gewone’ anarchisten – een onnoodzakelijk kwaad: de enige morele wet die ze erkennen, is die van God. Belangrijkste epigoon van deze stroming, is zondermeer de Russische schrijver Leo Tolstoy¹¹⁶, die het religieuze anarchisme (of christelijk anarchisme) krachtig verwoordde:

‘De moderne staat (zo schreef hij zijn vriend Botkin) is niets meer dan een complot om zijn burgers uit te buiten en niet in het minst om ze te demoraliseren... Ik begrijp morele en religieuze wetten: ze zijn niet dwingend voor iedereen, progressief van aard en ze spiegelen ons een harmonieuze toekomst voor. Ik voel de wetten van de kunst, die altijd blijdschap en geluk met zich meebrengen. Maar politieke wetten lijken me zo’n grote leugens, want ik kan niet inzien hoe iemand beter of slechter kan zijn dan iemand van de anderen... Van nu af aan zal ik geen enkele regering, waar dan ook, nog dienen.’¹¹⁷

Alhoewel de meningen over hoe de nieuwe maatschappij diende bewerkstelligd te worden ook hier uiteenliepen, was er toch een consensus tussen de christen-anarchisten over welke regels dienden te gelden: deze die door Christus op de berg geopenbaard werden aan de mensheid. Echter, de kerkelijke instituties werden door deze anarchisten verworpen, gezien hun autoritaire manier van opereren, maar de christelijke ideologie en zijn morele wetten werd als inspirerend bevonden en aldus behouden.

Het religieus anarchisme heeft zeer sterke banden met het pacifistische anarchisme (dat hier niet als aparte stroming behandeld wordt). Vele religieuze en spirituele anarchisten hebben zich gesteund gezien door de ideeën van passief verzet en niet-gewelddadige directe actie, zoals

¹¹⁵ K. GAY, idem, p. 174.

¹¹⁶ G. WOODCOCK, idem, p. 207. Tolstoy heeft zichzelf nooit een anarchist genoemd, maar toch wordt hij in elk basiswerk vernoemd omwille van zijn anarchistische ideeën. Hij paste de term toe op degenen die de maatschappij willen veranderen door middel van geweld: hij prefereerde de term ‘letterlijke christen’ voor zichzelf. Niettegenstaande had hij er geen problemen mee toen de Duitse geleerde Paul Eltzbacher in 1900 hem bij het anarchisme indeelde in zijn werk over de verschillende stromingen in het anarchisme.

¹¹⁷ Ibid., p. 209. Eigen vertaling.

voorgescreven door Mahatma Gandhi (die zich deels inspireerde op de ideeën van Tolstoy¹¹⁸). Ze waren vaak gewetensbezwaarde tegenstanders van militaire dienst en wetten die verband hielden met oorlogszaken. Sommigen hebben zelfs gewelddadige acties gepleegd tegen wapenarsenalen en militaire installaties (al is dit geen stelregel). De invloed van deze ideeën op het Nederlandse anarchisme was gigantisch¹¹⁹. Kenmerkend hiervoor is de titel van een blad van de Nederlandse christen-anarchisten: ‘Vrede, orgaan tot de bespreking van de praktijk der liefde’. Waren de meeste leden anti- of althans ongodsdienstig, toch aanvaardde de partij die achter dit blad stond christenen als volwaardige leden. Deze laatsten konden niet instemmen met het marxisme, voor zover het een wereldbeschouwing was, maar wél met zijn analyse van de maatschappij en met de socialistische idealen¹²⁰.

1.2. Geschiedenis van het Nederlandse anarchisme

1.2.1. De socialistische beweging in Nederland

Het anarchisme in Nederland bespreken zonder de socialistische arbeidersbeweging te bespreken is onmogelijk omdat de belangrijkste voorman van het Nederlandse anarchisme, Domela Nieuwenhuis (zie infra), afkomstig was uit het sociaal-democratische kamp. Een voorbereidende factor in het ontstaan van een socialistische beweging is de oprichting van een sectie van de Internationale te Amsterdam in 1869 geweest. De oprichters waren arbeiders die de medewerking kregen van leden van het tijdschrift ‘De Dageraad’¹²¹. Wanneer de interne tegenstellingen binnen de Eerste Internationale tussen enerzijds Marx en anderzijds Bakoenin en

¹¹⁸ P. MARSHALL, idem, p. 422. Gandhi heeft zichzelf een aantal keer een anarchist genoemd: ‘In a famous speech in 1916, referring to India’s violent revolutionaries, he declared that he too was an anarchist, ‘but of another type [than the terrorist kind].’ Hij was sterk beïnvloed door Tolstoy’s roman ‘Het koninkrijk Gods is in U’ dat hem inspireerde om geen tegenstand te bieden aan geweld.

¹¹⁹ H. DE VOS, Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd, Baarn, Het Wereldvenster, 1976, I, p. 87. ‘In ons land hebben drie Russen de meeste invloed uitgeoefend (...) Leo Tolstoj (1828-1910) heeft vooral gewerkt door zijn romans, al hebben ook andere geschriften van zijn hand invloed gehad. Van deze laatste is wel het bekendste zijn autobiografie, Mijn bekentenissen. Een belangrijk deel van de leer van Tolstoj is zijn principiële verwerping van de oorlog, elke oorlog, en zijn pleidooi voor de geweldloze actie.’

¹²⁰ Ibid., p. 125.

¹²¹ H. DE VOS, idem, p. 41-42. ‘Invloed op het ontstaan van de arbeidersbeweging heeft ook de Vrijdenkersbeweging ‘De Dageraad’ gehad, gesticht in 1856. (...) De betekenis van ‘De Dageraad’ voor het ontstaan van een socialistische arbeidersbeweging in ons land [Nederland] bestaat voornamelijk hierin, dat uit die kringpersonen voortkwamen, die aan deze beweging leiding konden en wilden geven.’

zijn Jurafederatie voor een verwijdering van de laatste uit de Internationale zorgde, bleek dit het begin van het einde te zijn voor de Eerste Internationale¹²². Intussen was een andere arbeidersorganisatie opgericht: het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond (ANWV) in 1871¹²³. Oprichters waren personen die zich niet meer thuis voelden in de Internationale of daar nooit toe hadden behoord: ze zetten zich dan ook zondermeer af tegen de Internationale. De Vos kent het ANWV een progressief liberale status toe in die zin dat het een afkeer heeft van de revolutionaire gedachte en uit is op de onmiddellijke lotsverbetering van de handwerkers en ambachtlieden (en niet zozeer de arbeiders uit de grote industrie¹²⁴). Groot is zijn betekenis an sich nooit geweest, al heeft het wel de aanleiding gegeven tot de oprichting van de sociaal-democratische partij in Nederland.

‘De stoot tot een sociaal-democratische beweging gaf de toestand in het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond. Deze werd door verschillende bezwaren gedrukt. *a.* Het ANWV was een verbond van vakverenigingen. Dus konden de arbeiders niet lid zijn, die niet lid waren van een vakvereniging en het zelfs niet konden zijn, doordat in hun bedrijfstak een dergelijke vereniging niet bestond. *b.* Er was feitelijk geen plaats voor niet-arbeiders, die toch in de strijd van de arbeiders wilden delen. *c.* Voor verschillende leden en sympatisanten [sic] was het ANWV niet radicaal genoeg.¹²⁵

Er werd nog een poging gedaan om het ANWV te reorganiseren, maar die mislukte. In Amsterdam werd bijgevolg een Sociaal-democratische Vereniging opgericht, spoedig gevolgd in geheel Holland en de andere provincies. Eerst verenigden de verschillende provinciale groepen zich in een federatie, maar die groeide snel uit tot een hecht georganiseerde vereniging: in 1882

¹²² P.O.R. VAN DER MARK, Revolutie en Reactie. De repressie van de Italiaanse anarchisten 1870-1900, Groningen, RU Groningen, 1997, p. 95. In april 1870 tijdens het congres van de Romaanse Federatie in La Chaux-de-Fonds had er reeds een splitsing plaats gevonden binnen de Zwitserse afdeling van de Internationale. De scheiding lag grofweg tussen aanhangers van Bakoenin enerzijds en die van Marx en de Algemene Raad anderzijds. De bakoeninisten groepeerden zich vanaf 1871 in de Jurafederatie. Het fundamentele verschil tussen de Jurafederatie en de Algemene Raad kwam naar voren in de volgende passage: ‘De toekomstige maatschappij kan geen andere zijn dan de veralgemening van de organisatie die de Internationale zich zal hebben gegeven. We moeten er dus voor zorgen die ideale organisatie zo dicht mogelijk te benaderen. Hoe kan men wensen dat een maatschappij van vrijheid en gelijkheid voortkomt uit een autoritaire organisatie? Dat is onmogelijk. De Internationale, het embryo van de toekomstige menselijke maatschappij, moet, vanaf heden het getrouwe beeld van onze idealen van vrijheid en van federatie zijn, en elk principe dat neigt naar autoriteit, naar dictatuur uit haar midden verwerpen.’

¹²³ H. DE VOS, idem, p. 43.

¹²⁴ Ibid., p. 44.

¹²⁵ Ibid., p. 69.

zag de Sociaal-Democratische Bond (SDB) het levenslicht¹²⁶. De onbetwiste leider, inspirator en organisator van de SDB werd al spoedig Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

1.2.2. Ferdinand Domela Nieuwenhuis: van Christen tot Anarchist

Ferdinand Domela Nieuwenhuis dient op twee manieren benaderd te worden: ten enen kant als persoon, ten anderen kant als figuur¹²⁷. Hij werd geboren als zoon van een Lutherse predikant, die daarnaast ook hoogleraar was in de theologie. Zelf zou hij ook predikant worden, al neigde hij al snel naar een zeer sterk humanisme, vrijzinnigheid en tenslotte naar het socialisme¹²⁸. Al gauw maakte hij opging binnen de arbeidersbeweging en wanneer hij betrokken geraakt bij de oprichting van de SDB, wordt hij al snel dé voorman van de nieuwe partij. Domela's tijdschrift, *Recht voor Allen*, dat hij in 1879 oprichtte, werd in 1882 het officiële partijblad¹²⁹. Bij de verkiezingen in 1888 werd Domela Nieuwenhuis verkozen voor het district Schoterland (Friesland): hij was de eerste socialist die in de Tweede Kamer zou zetelen¹³⁰. Echter, na drie jaar

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid., p. 78-79. 'Een tijdgenote van Domela Nieuwenhuis, Wilhelmina Drucker, bekend feministe en strijdster voor het vrouwenkiesrecht (...) schrijft het volgende over hem: 'Men moeten hebben bijgewoond het enthousiasme, waarmee Domela Nieuwenhuis werd ontvangen, wanneer hij optrad; hebben gehoord de religieus gedempte stemmen, waarmede over hem werd gesproken; hebben aangehoord het hem huldigen als de nieuwe Messias, de losser van 's werelds noden, om enigszins te kunnen begrijpen de door hem in de harten der verdrukten gewekte idolatrie.'

¹²⁸ A. DE JONG, *Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis*, Utrecht, A.W. Bruna & Zoon, 1970, p. 14. Dit is een heruitgave van de autobiografie van Domela Nieuwenhuis. Hij omschrijft zelf zijn overgang van Christen naar socialist in een aantal fazen. Wanneer zijn eerste vrouw sterft, is de basis voor zijn breken met het geloof gelegd; zijn geloof begint sterker te wankelen wanneer zijn tweede vrouw op haar beurt ook sterft. Tenslotte krijgt hij het werk 'de godsdienst der rede' van Uhlich in zijn handen, dat hem sensibiliseert voor het humanisme en daarna het socialisme. 'Een paar jaar heb ik dan ook socialisme gepreekt in de kerk en ik leefde in de onnozele onderstelling dat men dat logge gevaarte der kerk zou kunnen spannen voor de sociale kwestie.'

¹²⁹ Ibid., p. 17-18. Hij schreef het volgende over zijn *Recht voor Allen*: 'Zo verscheen op 1 maart 1879 het nieuwe weekblad *Recht voor Allen* onder zinspreuk 'Alleen wie de vrijheid van anderen liefheeft, is zelf de vrijheid waard.' Ofschoon het socialisme, nl. het woord, niet gebruikt werd en er zelfs gesproken werd van een democratische partij, moet toch elkeen die gewoon was de Sociale brieven in de *Werkmansbode* [*tijdschrift van de Werkliedenbond - A.F.*] gemerkt hebben dat de geest daarin en die in dat nieuwe blad een wonderbare overeenkomst toonden.'

¹³⁰ H. DE VOS, idem, p. 83. Domela Nieuwenhuis werd echter niet terstond verkozen, maar via een herstemming. De herstemming was tussen de liberaal Herdt en Domela Nieuwenhuis; de laatste werd gekozen door het advies van dr. A. Kuyper van de Antirevolutionaire Partij, die het advies had gegeven

in het parlement te zetelen en daar geen gehoor te krijgen, beseftte hij dat het pad van het reformisme een dood spoor was en bekeerde hij zich tot het anarchisme¹³¹. In 1891 werd hij niet herverkozen, naar eigen zeggen met blijdschap. Zijn invloed op het anarchisme in Nederland is zonder overdrijving verpletterend geweest:

‘Wanneer men zich afvraagt wat Domela heeft nagelaten is het nuttig zich te herinneren dat hij schepper is geweest van de Nederlandse sociaal-democratische beweging, al heeft hij die later verlaten. Hij heeft vervolgens aan het anarchisme een reikwijdte gegeven, die het zonder hem nooit had kunnen krijgen. Afgezien van zijn tientallen brochures bleven zijn boeken als historische documenten en als steeds weer inspirerende geschriften.¹³²

In de 40 jaren dat hij als socialist en anarchist actief is geweest, heeft hij er veel toe bijgedragen de arbeidersklasse tot een historische factor te maken, aldus Constandse¹³³. Niet te schatten is voorts zijn invloed geweest op de sociale opvattingen en het gevoel van sociale verantwoordelijkheid, de seksuele moraal en gelijkwaardigheid van man en vrouw, de idealen van de anti-autoritaire opvoeding, de godsdienstige voorstellingen, de ontmythologisering, de ontluistering van oorlog en krijgsbedrijf en de afwijzing van het kolonialisme¹³⁴. Na zijn dood, zijn de ideeën van Domela blijven leven in Nederland, hetgeen in de werken van verschillende ‘recentere’ anarchisten kan gelezen worden¹³⁵.

om anti-liberaal te stemmen. De verkiezing van Domela Nieuwenhuis dus enkel zien als een overwinning van de arbeidersbeweging lijkt te voorbarig en betekent een overwaardering van de beweging.

¹³¹ G. WOODCOCK, idem, p. 412. Net als Proudhon en Grün ervoer hij het parlement als een teleurstelling en werd hij een overtuigd anti-parlementair. A.L. CONSTANDSE, ‘F. Domela Nieuwenhuis en het anarchisme in Nederland’ in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978. p. 131. Domela Nieuwenhuis was als kamerlid zeer actief en heeft vele voorstellen ingediend ter verbetering van het van de arbeiders: ‘De opheffing van de gedwongen winkelnering (...); de beperking van de mateloze arbeidstijden; het verbod van kinderarbeid; de bescherming van zwangere werkende vrouwen; de verlaging van de defensie-uitgaven en van het inkomen van de kroon; het beëindigen van de koloniale oorlog in Atjeh en van de kolonisatie in het algemeen; opheffing van de indirecte belastingen en de accijnzen op eerste levensbehoeften; kosteloos onderwijs; scheiding van kerk en staat; zwaardere belasting op erfenissen; de mogelijkheid van voorwaardelijke veroordelingen. En zelfs bepleitte hij al inpoldering van de Zuiderzee.’

¹³² A.L. CONSTANDSE, idem, p. 134. Voor een overzicht van zijn verschillende geschriften, zij het pamfletten of boeken, verwijs ik graag naar zijn chronologische levensloop als opgetekend door Albert de Jong, in: A. DE JONG, idem, p. 195-202.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ A. DE JONG, idem, p. 15.

¹³⁵ Hij heeft een grote invloed uitgeoefend op Bart de Ligt en de hele anarchistische generatie van het interbellum. Zijn ideeën hebben ook op het terrein te Appelscha doorgespeeld, zoals onder andere blijkt

Een overtuigende synthese van de ideeën van Ferdinand Domela Nieuwenhuis is nooit geschreven¹³⁶. Aan de hand van verschillende boeken en lectuur van een aantal van zijn teksten, wil hier een preliminair – en beknopt – overzicht van zijn ideeën voorgesteld worden. Vooreerst dient opgemerkt te worden dat Domela geen individualist was in zijn theorieën, al schatte hij de waarde van de vrije persoonlijkheid steeds hoger: hij noemde zich daartoe ook geen anarchist, maar een vrij socialist of een sociaal-anarchist¹³⁷. In die optiek dient zijn respect voor het individu gezien worden; zijn Christelijke wortels speelden nog altijd een grote rol. Hij was dan ook een discipel van Tolstoy voornamelijk, zowel wat het individu betreft als zijn afwijzen van elke vorm van geweld of oorlog¹³⁸. Zijn rabiate antimilitarisme is hét belangrijkste kenmerk van zowel Nieuwenhuis' ideologie als van het Nederlandse anarchisme (zie infra)¹³⁹: 'als één zaak het gevolg moet zijn van eigen, zelfgekweekte overtuiging, dan is het de dienstweigering, die zulke zware gevolgen na zich sleept.¹⁴⁰ De dienstplicht is immers een dwingende plicht van bovenop opgelegd door een regering, hetgeen het eerste kritiekpunt vormt vanuit anarchistische hoek. Afwijzen van autoriteit is immers een inherente eigenschap ervan. Ten tweede betreft het een meedraaien in een oorlogsmachine die steunt op de onderwerping van andere vrije individuen,

uit de grote kader die in de kantine prijkt met zijn beeltenis en de leuze 'Drinkende arbeiders denken niet, denkende arbeiders drinken niet.'

¹³⁶ Dit is een kritiek die gedeeld wordt door Jan Moulaert. In J. MOULAERT, De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914, Berchem, Epo, 1981, p. 173 (voetnoot 169) schrijft hij: 'Een grote biografie van Domela is nog altijd niet geschreven, de belangrijkste schets tot nu toe is...' Inderdaad, het lijkt alsof alle werken waarin Domela Nieuwenhuis voorgedragen wordt tot belangrijkste Nederlandse anarchist, zich enkel concentreren op zijn (zeer rijke, grif) activistische biografie en veel minder op 's mans ideeëngoed.

¹³⁷ A. DE JONG, idem, p. 110. 'De benaming 'anarchist' is op zichzelf ook onvolledig en zo ben ik er toe gekomen om later in mijn 'Geschiedenis van het Socialisme' voor te stellen, liever de naam van sociaal- of socialistisch anarchisme te kiezen.'

¹³⁸ G. VAN DEN BOOMEN, Honderd jaar vredesbeweging in Nederland, Amstelveen, Luyten, 1983, p. 23-24. 'Waar hij kon, op vergaderingen in Nederland, in boeken, brochures en vlugschriften, maar ook internationaal bleef Nieuwenhuis ageren tegen het militarisme. In 1905 werd in Rome een congres (...) gehouden [waar hij zijn bekende 'Geen man en geen cent aan het militarisme' redevoering hield]' Deze rede – waar ook op gealludeerd wordt in de titelkeuze van Moulaert in J. MOULAERT, idem, p. 97 – werd als volgt besloten: 'noch de verbeteringen in het leger, noch de vermindering der legers, noch de gewapende natie (het Volksleger) [kunnen] het resultaat verschaffen dat men nastreeft, maar alleen de formule: GEEN MAN EN GEEN CENT AAN HET MILITARISME [tast] de wortel van het kwaad [aan]. Proclameert deze formule als de uitdrukking der menselijke rede en keurt elke agitatie in die zin goed.'

¹³⁹ P. MARSHALL, idem, p. 485. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Nieuwenhuis nog altijd een actief propagandist tegen de oorlog. Hiermee heeft hij een nieuwe generatie anarchisten beïnvloed in Nederland, met name Bart de Ligt (zie infra), Albert de Jong en Clare Meijer Wichmann.

¹⁴⁰ A. DE JONG, idem, p.117-118.

hierbij gebruik makend van geweld. Dat dit niet strookt met het Tolstoyaanse concept van geweldloosheid, mag een evidentie heten. Voorts speelde zijn activisme, zijn gerichtheid op de daad nog een grote rol: 'vrijheid kon niet aan het volk worden gegeven, het moest die zelf nemen en verwerkelijken.'¹⁴¹ Hij droeg zowel het activisme uit, vooral op het vlak van de algemene staking, maar tegelijkertijd stond hij zelf ook altijd op de barricades wanneer dat nodig was: zijn biografie leest als een aaneenschakeling van lezingen, congressen en agitatie¹⁴².

Op wereldbeschouwelijk vlak, zijn twee belangrijke zaken aan te duiden. Enerzijds is er zijn totale afwijzing van het parlementarisme (en bijgevolg van het reformisme), zelfs al tijdens de periode van zijn volksvertegenwoordiging: 'hij verwachtte er weinig van. (...) In 1889 [*na een jaar in de Tweede Kamer – A.F.*] schreef Domela zijn broer Adriaan dat het parlementarisme steeds meer uitliep op 'verdorvenheid, praterij en omkoperij.'¹⁴³ Anderzijds is de aanwezigheid van vakverenigingen primordiaal in de theorie van Nieuwenhuis: het past in zijn leer van directe actie en daarom was hij een actief pleitbezorger van het syndicalisme, ondermeer voor het Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS)¹⁴⁴. Later zal hij er later weigerachtig rond staan en een lossere organisatie voorstaan, hetgeen een duidelijke evolutie in zijn denken weerspiegelt.

1.2.3. Het anarchisme in Nederland tot de Eerste Wereldoorlog

Alhoewel het anders lijkt wanneer we de literatuur doornemen, waren er vóór Domela Nieuwenhuis in Nederland al anarchisten werkzaam. Vanaf 1885 is er sprake van anarchistische invloeden op de socialistische arbeidersbeweging in Nederland. Vooral in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam werd druk gecolporteerd met het anarchistisch blad *De Opstand*¹⁴⁵. De kandidaatstelling van Domela Nieuwenhuis voor de Tweede Kamer bracht de Haagse anarchisten rond de groep *Autonomie* tot de uitgave van het blad 'Anarchist. Orgaan van

¹⁴¹ A.L. CONSTANDSE, idem, p. 133.

¹⁴² A. DE JONG, idem, p. 61-133. Hij nam deel aan verschillende internationale congressen te Brussel, Zürich en Londen, veelal in het kader van de Internationale. Bij stakingen was hij aanwezig om de arbeiders op te ruien; zo ook bij de grote spoorwegstaking van 1903 (zie infra).

¹⁴³ A.L. CONSTANDSE, idem, p. 125.

¹⁴⁴ J. MOULAERT, idem, p. 91. Het NAS, geestekind van Christiaan Cornelissen, was in 1893 oorspronkelijk opgericht als secretariaat voor alle arbeidersorganisaties, politieke inclus (...). Zijn visie [*van Cornelissen – A.F.*] op de vakbond verwijderde hem dan ook steeds verder van Domela, aan wie Cornelissen steeds toenemend individualisme verweet.'

¹⁴⁵ D. GEVERS, 'Omdat de leden niet langer onder een bestuur wensen te staan: Oorsprong van het anarchisme in Nederland', in: *Ravage*, nr. 16, 20 december 2002, p. 24-31. 'Hoewel het in België (Gent) werd uitgegeven, was de inhoud ook op Nederland gericht en werd het met name in ons land gelezen.'

goddeloozen, haveloozen en regeringloozen'. Deze anarchisten stonden over het algemeen zeer kritisch tegenover de SDB en zijn hiërarchische organisatievorm, waarin een Centrale Raad een rol speelde. De persoonsverheerlijking rond Domela Nieuwenhuis vonden ze een bedenkelijk verschijnsel. Belangrijke strijdpunten van de SDB, zoals de achturige werkdag en algemeen kiesrecht, bestreed men omdat hierdoor slechts de komst van de sociale revolutie werd vertraagd¹⁴⁶. Het anarchisme in de Nederlandse arbeidersbeweging was in eerste instantie een Hollandse zaak. Dit veranderde begin jaren negentig toen de SDB-aanhang in Groningen en Friesland mede als gevolg van de verscherpte landbouwcrisis radicaliseerde. Vanaf 1892 traden de eerste anarchistische sprekers op in het Noorden. Vanaf hetzelfde jaar kreeg De Anarchist ook abonnees en agenten in het Noorden die het blad verspreidden. Vanaf het moment dat Jan Methöfer (1863-1953) redacteur van De Anarchist werd in september 1892, namen de propaganda-activiteiten van de anarchisten in de periode tot 1895 beduidend toe¹⁴⁷. Methöfer trad eveneens als spreker op en hield tournees door het land. Dat gold ook voor Akrates (1874-1948), een pseudoniem van Franciscus Wilhelmus Drion, eveneens medewerker van De Anarchist¹⁴⁸. Om op de zaken vooruit te lopen: er waren reeds anarchisten die uit de SDB traden om hun eigen weg op te gaan voordat Domela die stap ondernam¹⁴⁹.

Onder invloed van Domela Nieuwenhuis zou de SDB inderdaad een beweging naar het anarchisme maken in de jaren '90 van de 19^e eeuw¹⁵⁰. Dit bracht met zich mee dat de partij in de

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ P.J. MEERTENS, *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, Amsterdam, IISG, 1986, III, p. 41-42. **Johannes Cornelis Hendrik Philippus METHÖFER** (17/08/1863 – 24/10/1933) schreef aanvankelijk artikelen voor Recht voor Allen, maar zou later de sociaal-democratie zijn rug toewijzen onder invloed van de ideeën van Bart Van Ommeren. Van '92 tot '94 was hij redacteur van De Anarchist.

¹⁴⁸ Ibid., VIII, p. 174-175. **Franciscus Johannes Wilhelmus DRION** (02/09/1874 – 13/12/1948) werd anarchist, waarschijnlijk onder invloed van J.C. Methöfer, boekhouder, en Bart van Ommeren, die bij hetzelfde bedrijf werkten. Mogelijk al in 1892, zeker in 1893 werkte hij mee aan Anarchist.

¹⁴⁹ A.L. CONSTANDSE, *idem*, p. 125. 'Als actieve propagandisten vond men P.M. Wink (die veel vertaalde), B.P. van der Voo (*idem*) en de ex-theoloog L.A. Bähler. De uitgever J. Sterringa gaf een serie verhandelingen in het licht van Proudhon, Bakoenin, ...' Deze passage dient aan te geven, tezamen met het deel over De Opstand en De Anarchist, dat Domela Nieuwenhuis het anarchisme niet zozeer geïntroduceerd heeft in Nederland, dan wel gepopulariseerd. Vóór de 'tijd van Domela', was het een zaak van intellectuelen.

¹⁵⁰ Ibid., p. 131. Domela sleurde zijn partij mee naar het antiparlementarisme, en daarmee, mijns inziens, naar het anarchisme, of tenminste naar een libertarisme dat verder van het socialisme stond. 'Een door Domela in 1892 ingediende en aanvaarde motie zei dat de SDB 'niet gelooft aan het geleidelijk ingroeien der bestaande maatschappij in een socialistische – maar *de omverwerping der huidige maatschappelijke orde beoogt*, met alle haar ten dienste staande wettelijke of onwettelijke, vredelievende of gewelddadige

periode '91-'97 zich quasi continu in een crisissituatie bevond. Immers, in 1893 besloot een meerderheid binnen de SDB om niet aan de verkiezingen deel te nemen, waarop de minderheid – geleid door de sociaal-democratische Pieter-Jelles Troelstra – zich afsplitste en in 1894 naar Duits model de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) oprichtte¹⁵¹. In 1897 verliet Domela eveneens de Socialistenbond (SB) – zoals de SDB inmiddels herdoopt was; trok zich terug uit de redactie van *Recht voor Allen* en betrad resoluut het anarchistische, buitenparlementaire pad¹⁵². In 1898 begon hij met de uitgave van een nieuw blad, de *Vrije Socialist*, waarrond hij zijn volgelingen schaarde¹⁵³.

Vergelijkbaar met de evolutie in de SDB, was de situatie van de vakbeweging, meer bepaald in de schoot van het NAS. Cornelissen, oprichter van het NAS, was mederedacteur van *Recht voor Allen* en een vooraanstaand lid van de SDB. In de strijd binnen de SB tussen de parlementaristen en antiparlementaristen, stond hij aan de zijde van Domela Nieuwenhuis, maar hij verschilde met hem inzake zijn visie op de vakbeweging: hij was een overtuigd anarcho-syndicalist, die dus de vakbeweging niet enkel als middel, maar ook als doel zag. Het NAS sloeg dus de revolutionair-syndicalistische weg in en zou tot de jaren '20 zorgen voor een markante libertaire aanwezigheid binnen de Nederlandse vakbeweging. Het kon rekenen op de (kritische) sympathie van het overgrote deel van de vrije socialisten, zoals zou blijken uit de grote spoorwegstaking van 1903¹⁵⁴.

1903 betekende het keerpunt voor het anarchisme in Nederland. Anarchisten en sociaal-democraten stonden na afloop van de staking die in de Amsterdamse haven was uitgebroken onder de arbeiders daar lijnrecht tegenover elkaar en alle vriendschappelijke bruggen werden opgeblazen¹⁵⁵. In het begin was de staking zondermeer een succes: ze scheen de anarchisten

middelen.' J. MOULAERT, *idem*, p. 90. Hierin stelt Moulaert dat het moeilijk is om uit te maken wie – de SDB en Domela – onder de invloed stond van wie ('Het is moeilijk uit te maken wie in deze zaak kip was en wie ei.'), maar het blijft bij deze indicatie, zonder enige uitleg. Daarom opteer ik voor de these zoals ze door Constandse voorgesteld wordt, namelijk dat Domela Nieuwenhuis – niet eigenhandig per se – (mee) verantwoordelijk was voor de ideologische 'turn' van de SDB.

¹⁵¹ J. MOULAERT, *idem*, p. 90-91; H. DE VOS, *idem*, p. 95-96.

¹⁵² G. NABRINK, *Drie baanbrekers*, Oosterwolde, NGVS, 1981, p. 45. De editie van 26/27 maart 1898 was de laatste door Domela geredigeerde uitgave van *Recht voor Allen*.

¹⁵³ A.L. CONSTANDSE, *idem*, p. 133.

¹⁵⁴ J. MOULAERT, *idem*, p. 91-92.

¹⁵⁵ A. DE JONG, *idem*, p. 119. 'Nu had er een staking plaats in de maand januari onder de Transportarbeiders te Amsterdam. Door 56 man aan de Singapore-lijn begonnen, werden er spoedig duizenden arbeiders in betrokken. (...) Het was dus een der schoonste stakingen die men zich kan

gelijk te geven inzake de mogelijkheden van een algemene staking, maar de Nederlandse regering stemde in allerijl een aantal wetten die stakingen in openbare diensten moesten verbieden. Hierop werd vanuit zowel anarchistische, socialistische als sociaal-democratische hoek een ‘Comité van Verweer’ opgericht. Ze riepen de algemene staking uit, maar zegden die spoedig alweer af¹⁵⁶. De nederlaag en het gevoel van verslagenheid daarbij was enorm, dus begon het vingerwijzen: een zwart schaap moest gezocht worden én werd gevonden in het anarchisme. De SDAP schreef de gehele staking af als een jammerlijk anarchistisch avontuur en stichtte in 1906 zijn eigen vakcentrale: het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV)¹⁵⁷. Het NVV kende een snelle aangroei, terwijl het NAS snel leden verloor. 1903 betekende een kredietverlies voor het anarchisme bij ‘de massa’ en zorgde voor een opstoot van de sociaal-democratie¹⁵⁸. De anarchistische beweging versplinterde in enerzijds de Domelaïsten die na 1903 een terugval kenden en anderzijds de op organisatie gerichte groep die in 1905 zou besluiten tot de oprichting van de Landelijke Federatie van Vrijheidslievende Communisten (LFVC)¹⁵⁹. Daar kwam nog bij dat Domela ten zeerste gekant was tegen elke permanente organisatievorm: zo was zijn afwezigheid aan het belangrijke internationale Anarchistische congres in Amsterdam geen verrassing¹⁶⁰.

Na verloop van tijd veranderde de LFVC haar naam in Federatie van Sociaal-Anarchisten (FSA), met een nieuwe tijdschrift: *De Toekomst*. Kenmerkend voor deze groep, waar Cornelissen niet toevallig ook bij hoorde, was het feit dat ze via een theoretische basis een steun wilde zijn voor het syndicalisme. De groep heeft echter nooit een zeer grote invloed kunnen uitoefenen¹⁶¹.

voorstellen, een solidariteitsstaking. (...) De staking was spontaan en ging geheel buiten de hoofdbesturen om.’

¹⁵⁶ J. MOULAERT, idem.

¹⁵⁷ H. DE VOS, idem, p. 122. De NVV was eerder reformistisch van aard, in tegenstelling tot het revolutionaire NAS. Zij voorzag in eerste instantie een directe lotsverbetering van zijn leden en de arbeiders in het algemeen. De NVV heeft altijd zeer nauwe banden onderhouden met de SDAP.

¹⁵⁸ J. MOULAERT, idem. ‘1903 betekende onmiskenbaar een keerpunt voor de Nederlandse anarchistische beweging’; ook zijn titelkeuze ‘Het fatale keerpunt. De grote spoorwegstaking van 1903.’ verraadt het belang van deze staking. Domela Nieuwenhuis zelf wijdt in zijn autobiografie 8 pagina’s aan het incident (p. 119-126).

¹⁵⁹ Ibid., p. 94.

¹⁶⁰ G. WOODCOCK, idem, p. 249. Het initiatief tot dit grootschalige internationale congres werd genomen door Belgische (de Fédération Communiste Libertaire (FCL) met name) en Nederlandse groepen. Ze ging door van 24 tot 31 augustus en was de grootste bijeenkomst van zijn soort die ooit gehouden werd. Tachtig delegaties van ongeveer elk Europees land waren aanwezig, net als delegaties van de VS, Latijns-Amerika en Japan.

¹⁶¹ J. MOULAERT, idem, p. 94.

Voorts dient het Tolstoyaanse anarchisme dat uitgedragen werd door het tijdschrift *Vrede* nog vermeld te worden (zie 1.1.3.3.) dat in hoofdzaak een erkenning van de christelijke moraal nastreefde¹⁶². Het libertaire experiment van Frederik Van Eeden verdient eveneens een vermelding voor de volledigheid van dit overzicht: met zijn commune Walden probeerde hij het anarchisme op lokaal vlak in de praktijk uit¹⁶³.

Tenslotte zou een overzicht van het anarchisme in Nederland voor de Eerste Wereldoorlog niet compleet zijn zonder de vermelding van de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV). Tijdens het Amsterdamse internationale antimilitaristische congres van 1904 werd deze organisatie opgericht, met het doel om uit te groeien tot een internationale koepelorganisatie¹⁶⁴. Als initiatief is het zonder twijfel de best georganiseerde institutie die het Nederlandse anarchisme voortbracht¹⁶⁵:

‘Vandaar dat de Nederlandse afdeling van de IAMV, bij gebrek aan een nationale anarchistische federatie, kon doorgaan als de meest gestructureerde en wellicht meest representatieve organisatie van het Nederlandse anarchisme. Met name beschikte de IAMV over congressen, nationale uitvoerende comités en een eigen tijdschrift *De Wapens Neder*, waarvan de oplage dikwijls in de tienduizend liep.¹⁶⁶

¹⁶² Ibid., p. 95.

¹⁶³ Ibid., p. 96. Het experiment liep uit op een mislukking. ‘Onderlinge onenigheid vergalde al spoedig het hele experiment, maar de dieperliggende oorzaken van dit menselijk falen zullen wel de te hoog gestelde verwachtingen enerzijds en de te geringe vakbekwaamheid van de grotendeels intellectuele koloniebevolking anderzijds geweest zijn.’

¹⁶⁴ Ibid., p. 97.

¹⁶⁵ J. MOULAERT, *Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914)*, Leuven, Davidsfonds, 1995, p. 397. ‘Zo organiseerden de Nederlanders enkele massaal bijgewoonde internationale meetings. De vredesconferenties van Den Haag vormden een dankbaar aanknopingspunt. Op 16 juni 1907 werd in Den Haag een protestmeeting gehouden (,,) Zes jaar later, op 31 augustus 1913, vormde de opening van het Vredespaleis in Den Haag de aanleiding voor een meeting met werkelijk internationale allure.’

¹⁶⁶ J. MOULAERT, *De vervloekte staat*, p. 97.

Maar hoe relevant was het anarchisme nu eigenlijk in de periode voor WO I? Rudolf de Jong beweerde dat ‘men wel weet dat tussen 1903 en 1914 zo’n 60 à 80 groepen actief waren en dat de activiteiten zich hoofdzakelijk concentreerden in Amsterdam en omgeving, Groningen, Friesland en de streek rond Twente.¹⁶⁷ Over de slagkracht wordt echter niets vermeld, al mag – gezien de algehele evoluties – gesteld worden dat de slagkracht van de Nederlandse anarchistische beweging sinds 1903 stelselmatig afzwakte.

1.3. Geschiedenis van het Belgische anarchisme

1.3.1. Een unitaire socialistische beweging

De vorming van vrijzinnige genootschappen was, net als in Nederland overigens, de eerste aanloop tot het organiseren van de socialistische krachten. De stichting van L’Affranchissement, te Brussel in 1854, maakte dat duidelijk: in de eerste plaats was deze beweging tegen de katholieke kerk gekant, maar bij uitbreiding was zij tegen elke vorm van geloof en sterk rationalistisch¹⁶⁸. Alle leden binnen L’Affranchissement waren het eens over het te bereiken doel, de maatschappij verbeteren voor de arbeiders, maar over de methode was tweespalt: de gematigde fractie onder Brismée maakte zich los en richtte Les Solidaires op¹⁶⁹. De grote stap werd op het einde van 1860 gezet: ‘Le Peuple, association de la démocratie militante’ werd opgericht vanuit Les Solidaires en met steun van leden van L’Affranchissement. In een beginselverklaring, die in het krantje La Tribune du Peuple afgedrukt werd, kwam duidelijk de invloed van de anarchistische theoreticus Proudhon naar boven. Ze eiste in de eerste plaats het evenwicht tussen kapitaal en arbeid en een op volkssoevereiniteit gebaseerde republiek. In maart

¹⁶⁷ R. DE JONG, ‘Le mouvement libertaire aux Pays-Bas’, in: *Mouvement Social*, april/juni 1973, p. 176.

¹⁶⁸ M. OUKHOW, ‘Het anarchisme in België’, in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., *De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme*, Manteau, Brussel, 1978. p. 142. ‘L’Affranchissement had als leden zowel arbeiders als intellectuelen en bovendien een niet onaanzienlijk aantal Franse immigranten [die hun politieke inzichten meebrachten] (...) Daarnaast waren er ook heel wat Belgen zelf, zoals de beroepsrevolutionair Nicolas Coulon, die een tijd in Frankrijk hadden doorgebracht en daar in aanraking waren gekomen met revolutionaire kringen. Een derde groep was evenmin onbekend met het sociale denken in Frankrijk: dat waren figuren als Delhasse, een progressief liberaal, die heel goed Proudhon kende en met hem in briefwisseling stond. Voorts treffen wij (...) nog figuren aan die nauw verbonden waren met het collectivisme. (...) L’Affranchissement hield zich dus niet alleen met anti-kerkelijke propaganda bezig, maar ook met politieke vraagstukken.’

¹⁶⁹ Ibid., p. 143. De Solidaires betroffen een mutualiteit. Hun invloed mag echter, aldus Oukhow (p. 144) niet overdreven worden: ‘in 1858 hadden zij een goede 60 leden. (...) Hoe het ook zij, Brismée met enkele medestanders wist van deze kleine groep een harde en leidinggevende kern in België te maken.’

1864 beschikte Le Peuple over een net dat zich over alle provincies van het land uitstreckte: dit zou, aldus Oukhow, het vertrekpunt geweest zijn voor de uitbouw van de Belgische afdeling van de Eerste Internationale¹⁷⁰.

De Belgische federatie zou op de congressen van de Internationale met haar standpunten veelal anti-autoritaire en collectivistische denkbeelden steunen¹⁷¹. Na 1872 brokkelde de Belgische federatie al af: het verschil tussen Vlaanderen en Wallonië begon de werking hoe langer hoe meer te belemmeren door de verschillende theoretische uitgangspunten. Moulaert situeert het schisma van de Belgische beweging op het Gentse algemene socialistische congres in 1877, waar de Vlamingen resoluut vóór de politieke actie stemden¹⁷². Inderdaad, niet enkel op taalkundig vlak waren er verschillen aan te duiden tussen Vlaanderen en Wallonië, ook op ideologisch vlak waren de verschillen groot. Vlaanderen steunde op een sociaal-democratische basis, die reformisme en parlementaire actie impliceerde¹⁷³. Daartegenover stond de a(nti)politieke, revolutionaire en autonomistische stroming die hoogtij voerde in het Waalse landsdeel¹⁷⁴. Kortom, hier werd de basis gelegd voor het feit dat Wallonië een veel rijkere anarchistische beweging zal kennen dan Vlaanderen. Echter, ook hier dient genuanceerd te worden:

‘Globaal genomen kon men hoegenaamd niet spreken van een grote en stevige anarchistische beweging in België. Het ging hier hooguit om een losse verzameling van, vooral Waalse en Brusselse, groepen, die zeker niet konden optornen tegen de steeds sterker wordende BWP. Tijdens de jaren 1891-1893 bereikte de anarchistische agitatie niettemin een hoogtepunt: een algemene staking ten voordele van het algemeen stemrecht moest onder het devies ‘nu of nooit’ hoe dan ook in revolutionaire zin omgebogen worden. (...) De revolutie kwam er niet, het algemeen (enkelvoudig) stemrecht echter evenmin. Maar voor de anarchistische beweging, die zichzelf wezenlijk een revolutionaire oppositierol had toegedacht ten aanzien van de

¹⁷⁰ Ibid., p. 145-146. J. MOULAERT, *De vervloekte staat*, p. 149. La Tribune du Peuple zou het officiële blad worden van de Belgische sectie van de Eerste Internationale, hetgeen de these van Oukhow enkel meer kracht bijzet.

¹⁷¹ Voor een overzicht van de ‘Belgische’ variant van het anarchisme, zie infra.

¹⁷² J. MOULAERT, *De vervloekte staat*, p. 102.

¹⁷³ Ibid. Dit gaf aanleiding tot de oprichting van de Vlaamse Socialistische Partij (VSP) en de Brabantse Socialistische Partij (BSP) in 1877, die op hun beurt aan de wieg stonden van de Belgische Socialistische Partij in 1879. In 1885 wordt daaruit de Belgische Werkliedenpartij opgericht.

¹⁷⁴ Ibid. ‘In Wallonië daarentegen hielden ook na 1880 niet te verwaarlozen anarchistische kernen stand of staken mettertijd de kop op: in Verviers en omstreken, maar ook in het Luikse, evenals in de Centre. De oprukkende BWP moest er meer weerstand opruimen dan in Vlaanderen, maar had ook daar uiteindelijk succes.’

reformistische BWP en haar parlementair socialisme, betekende het algemeen meervoudig stemrecht, dat in 1893 werd verworven, al bij al een zware klap.¹⁷⁵

1.3.2. Het Luikse anarchisme

Luik zou zich al snel opwerken tot dé nationale hoofdstad van het anarchisme in België. Tot de eeuwwende zowat zou zich dat hoofdzakelijk tonen in een verregaand individualisme. Immers, de Luikse beweging zou zich kenmerken door een gerichtheid op de terroristische propaganda van de daad, met bloedige aanslagen in de jaren 1892 en 1894 tot gevolg. Dit gaf een zeer negatief beeld aan de Luikse beweging en werkte enkel profijtelijk voor de regionale afdeling van de BWP¹⁷⁶. Na 1900 werd het 'doodlopende steegje van het 'dogmatisch' individualistisch isolement' verlaten ten voordele van een heroriëntering naar het syndicalisme. Toonaangevend hiervoor, was het nationale congres dat hiertoe georganiseerd werd in 1902 dat aanleiding zou geven tot een verschuiving inzake de organisatie: plannen voor een federatie mislukten toen omdat ze te snel kwamen¹⁷⁷. In 1904 zou dan ook de Fédération Amicale des Anarchistes het levenslicht zien, die de embryo zou zijn van een waarlijk operationele organisatie: de Groupement Communiste Libertaire (GCL)¹⁷⁸. Deze federatie had secties (tenminste, op papier) te Brussel, Luik, Namen, Charleroi, Verviers, Mechelen, Gent en Antwerpen. Ze werd, tegen de doctrine van het anarchisme en de geest van het Luikse/Waalse libertarisme in, echter zeer autoritair opgevat¹⁷⁹. Al is de GCL maar twee jaar operatief geweest (1905-1907), toch heeft het een zeer grote betekenis gehad: het was de eerste nationale anarchistische organisatie in het

¹⁷⁵ Ibid., p. 103. Daartoe werd gepoogd om opnieuw tot een nationale organisatie te komen naar het model van de Union Révolutionnaire dat in 1880-1881 bestond in Brussel.

¹⁷⁶ Ibid., p. 103-104.

¹⁷⁷ Ibid., p. 105. 'Reeds op het congres te Charleroi einde 1902 werden concrete stappen in die richting ondernomen, maar de weerstand was nog te groot! De inspanningen werden in 1903 toch verdergezet.' Al leverden ze pas het jaar daarop concrete resultaten op.

¹⁷⁸ J. MOULAERT, *Rood en Zwart*, p. 262-282.

¹⁷⁹ J. MOULAERT, *De vervloekte staat*, p. 106. 'De leden moesten maandelijks een vaste bijdrage neertellen (...) De secties (...) bleven – traditioneel anarchistisch – wel autonoom, maar kregen toch een aantal specifieke taken toegeschoven.' Op papier lijkt dit niet zo autoritair, maar in anarchistische termen, die alle opgelegde dwang afwijzen, is dit een zeer 'streng' organisatievorm. In dat opzicht heeft Moulaert uiteraard gelijk wanneer hij stelt dat het een naar anarchistische maatstaven vrij autoritaire organisatie is. De vraag is echter – al is het hier niet de plaats om daar uitvoerig over te theoriseren – hoe grootschalige federaties dan wél geconcipieerd kunnen worden in anarchistisch verband. Dit is misschien een van de grootste moeilijkheden voor een praktisch anarchisme en zal een heikel punt blijven in de geschiedenis van het Nederlandse anarchisme, zoals zal blijken.

Belgische. In 1907 werd ze vervangen door een lossere samenwerkingsverband, dat vooral om praktische redenen in stand gehouden werd (om de contacten te behouden)¹⁸⁰. Nog eenmaal probeerde men voor de oorlog een federatie op te zetten, in 1912, maar die mislukte jammerlijk: het bleef bij papieren intenties¹⁸¹.

De Luikse anarchisten hielden met hun kleine getallen een danig producerende propagandamolen draaiende, al viel het lidmaatschap (als in die termen gesproken kan worden tenminste) terug naar de Eerste Wereldoorlog toe¹⁸². De propaganda spitste zich vooral toe op het antimilitarisme, de anti-godsdienstige propaganda (met respect voor het christen-anarchisme), anti-kapitalisme, de staat en zijn fouten, het kolonialisme, het feminisme, etc. Het grote einddoel was uiteraard de anarchie, maar dan van de anarcho-communistische soort¹⁸³. Inspiratie voor deze regionale stroming werd gevonden in het Franse libertair-communistische ideeëngoed. Dit blijkt ondermeer uit de oriëntering naar de propaganda van de daad als uit de herbronning naar het syndicalisme toe¹⁸⁴.

1.3.3. Mechelen: brandpunt van het Vlaamse anarchisme

Hoe paradoxaal het ook moge klinken, toch bracht het succes van het parlementarisme van de socialisten – met de aanvaarding van de nieuwe kieswetgeving in 1893 – een (bescheiden) golf van dissidentie voort binnen de BWP. In Gent en Antwerpen was optornen tegen de sociaaldemocratie een onbegonnen zaak, maar in Mechelen bleek dit het begin te worden van een anarchistische groep die zichzelf zondermeer de belangrijkste Vlaamse anarchistische kern mag noemen¹⁸⁵. In de Mechelse afdeling van de BWP waren er al in 1892 zware strubbelingen

¹⁸⁰ Ibid., p. 107. ‘De afdelingen van de Centre, Brussel, Charleroi en Seraing zagen meer heil in Fédération Anarchiste ‘sans statuts’, die vooral geanimeerd werd door de Brusselaars.’

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Ibid., p. 115.

¹⁸³ Ibid., p. 113.

¹⁸⁴ Ibid., p. 116. ‘Velen voelden zich echter na verloop van tijd (...) geroepen om als anarchisten op de revolutionair-syndicalistische trein te springen, die in België echter veel te laat onder stoom kwam te staan om de socialistische vakbeweging te kunnen bedreigen.

¹⁸⁵ Ik volg het voorbeeld van Moulaert bij de keuze voor de Mechelse anarchisten als focuspunt voor het Vlaamse anarchisme. In de eindnoot 217 (p. 179) van Vervloekte staat, schrijft hij: ‘De volgende bladzijden hebben niet de bedoeling een volledig overzicht te brengen van de anarchistische beweging in Vlaanderen. Veeleer beogen ze door middel van één representatieve doorsnede, i.c. de beweging te Mechelen, tot op zekere hoogte vat te krijgen op het historisch fenomeen ‘anarchisme in Vlaanderen’. Hierbij moeten we wel voor ogen houden dat Mechelen binnen het Vlaamse anarchisme een eerste-rangsrol, vergelijkbaar

geweest tussen enerzijds de ‘revolutionairen’ (die zich pas later het etiket – uit vrees om misbegrepen te worden in hun bedoelingen – ‘anarchist’ zouden gaan opplakken) en de gematigden binnen de partij omwille van het Algemeen Stemrecht¹⁸⁶.

In 1893 kwam het tot een effectieve splitsing. De anarchisten verenigden zich in de zogeheten ‘Vrije Groep’. Daarbovenop ging de Socialistische Jonge Wacht van Mechelen ook de anarchistische toer op: het Mechelse anarchisme bereikte een brede groep van mensen (al mag dit ook niet overschat worden, de beweging heeft nooit meer dan enkele honderden personen geteld)¹⁸⁷. Contacten worden aangeknoopt met een anarchistische groep uit Gent en het Gentse blad ‘De Fakkel’ wordt in 1897 ook het tijdschrift voor de Mechelse beweging. Al snel zou de publicatie gestaakt moeten worden en het zou tot 1904 duren voor een nieuw tijdschrift – Recht door Zee – zou opgestart worden vanuit Mechelse hoek¹⁸⁸. Wanneer de eindbalans van deze Mechelse beweging moet opgemaakt worden, dan blijft een overwegend negatief oordeel niet uit: ‘Ondanks een relatief grote bijval kon ook te Mechelen de anarchistische beweging het niet waarmaken tegenover de grote vijand, de BWP met haar talrijke verenigingen. De anarchisten konden (wilden) ten aanzien van de arbeiders die ze wilden bereiken, organisatorisch weinig in de plaats stellen. Ze kwamen zelfs niet tot een onafgebroken verschijnende pers, zoals bijvoorbeeld een tijdlang wel het geval was te Luik. Op syndicaal vlak was er wel een zekere anarchistische aanwezigheid, waarvan de invloed echter beperkt was. De grote oorlog was

met de rol van Luik binnen het Waalse anarchisme, speelde.’ Voor een veel uitgebreidere studie van de Mechelse anarchisten – hoofdzakelijk verricht aan de hand van personerzoek – verwijs ik graag naar D. WOUTERS, De Mechelse anarchisten (1893-1914) in het kader van de opkomst van het socialisme, Leuven, Wouters, 1981, 144 p. Voor een volledig overzicht van het anarchisme in België, verwijs ik zeer graag naar het boeiende werk van Jan Moulaert, waaruit al een aantal keren geput werd: J. MOULAERT, Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914), Leuven, Davidsfonds, 1995, 462 p. Het is het enige synthetiserende werk over de Belgische anarchistische groepen. In die optiek is het spijtig dat een vervolg erop, alhoewel het anarchisme nog verder ‘marginaliseert’ gedurende de jaren na de Eerste Wereldoorlog, die de periode uit de jaren ’60 en ’70 beschrijft, nog niet geschreven werd.

¹⁸⁶ J. MOULAERT, Rood en Zwart, p. 193-194. ‘Al in de loop van 1892 was er ongenoegen gerezen bij een groep binnen de Mechelse BWP over de manier waarop door de BWP-top de campagne voor het algemeen stemrecht werd geleid. (...) Groot was de verontwaardiging bij de Mechelse ‘dissidenten’ over het verloop van de voorbije stemrechtscampagne, de samenwerking met de liberalen, de ‘disciplinerings’ binnen de BWP, het ‘verraad’ van de socialistische leiders en de karikatuur van een algemene staking, waarvan ze in het beste geval zelfs de revolutie hadden verwacht.’

¹⁸⁷ J. MOULAERT, De vervloekte staat, p. 119. ‘En dat was meteen duidelijk op het nationaal antimilitaristisch congres van de Jonge Wachten te Brussel in oktober 1893, waar Jacobus Bus voor de Jonge Wacht van Mechelen het parlementarisme verwierp en een pleidooi hield voor ‘algemene werkstaking en militaire dienstweigering’, kortom revolutie, voor het geval oorlog mocht uitbreken.’

¹⁸⁸ Ibid., p. 122.

overigens nakend en zou ook voor Mechelen het einde van een koppige anarchistische traditie, zoals waarschijnlijk geen andere Vlaamse stad kende, betekenen.¹⁸⁹

1.3.4. Op zoek naar een boegbeeld

In 1892 werd aan de Université Libre de Bruxelles een cursus vergelijkende aardrijkskunde opgestart. Als docent werd de Franse geograaf en anarchistische theoreticus Élisée Reclus aangeworven¹⁹⁰. Na de bomaanslag op de Franse Kamer van Volksvertegenwoordiging eind 1893 door de anarchist Auguste Vaillant, werd deze cursus in 1894 verdaagd, op zijn minst om de zogenaamde ‘intellectuele medeplichtigheid’ van Reclus als anarchist¹⁹¹. Grootschalig protest tegen dit academische onrecht kwam vanuit de Brusselse anarchistische én breed-intellectuele wereld, maar ook vanuit Gent en Leuven (waar in het voornoemde blad, De Fakkel, over gepubliceerd werd). Een dissidente universiteit, de Université Nouvelle, werd uiteindelijk opgericht en daar zette hij zijn colleges verder¹⁹².

Waarom is dit van belang? België miste een boegbeeld voor zijn anarchistische beweging: Nederland had Domela Nieuwenhuis, Frankrijk had Proudhon, Italië had Malatesta, Rusland had Bakoenin, etc. Dit werd door de Belgische anarchisten als een écht gemis gezien en was voor hen dé verklaring van de gestuite groei van het Belgische anarchisme. Door zich in te zetten voor Reclus, die toch al woonachtig was te België, was de hoop groot dat ook België een belangrijk voorman zou krijgen, zij het dan van een Franse origine. Echter, Reclus zou zich niet engageren voor de Belgische beweging, om twee redenen. De eerste was een louter persoonlijke, een die

¹⁸⁹ Ibid., p. 123.

¹⁹⁰ J. MOULAERT, *Rood en Zwart*, p. 179; P. MARSHALL, idem, p. 339-344. **Élisée RECLUS** (1830-1905) was de enige anarchist die een grote wetenschappelijke bedrijvigheid (in zijn hoedanigheid als geograaf) ontplooipte én tegelijk van immens belang was voor de theorie van het anarchisme. Een volledig overzicht van zijn denkbepelden is irrelevant voor deze thesis, maar zijn belang lag in een aantal vernieuwingen. Zo was hij Marx' en Bakoenin's vorm van historisch materialisme af: voor hem waren het niet de economische factoren die de maatschappij veranderen, maar het bewustzijn. Om het met zijn woorden te zeggen: ‘Bloed maakt de mens, ideeën maken de maatschappij’ (eigen vertaling). Wat zijn ethische standpunten betreft, was zijn notie van ‘het geweten’ zeer belangrijk. De maxime van Rabelais – ‘Doe wat je wilt’ – werd eveneens zijn credo en raad voor alle kameraden. Ze moesten echter vertrekken van het respect voor de vrijheid van anderen. Wat zijn maatschappelijke visie betreft, was hij een vurig pleitbezorger van het vrijwillige communisme dat de individualiteiten beschermt en tegelijk gebaseerd is op onderlinge solidariteit.

¹⁹¹ J. MOULAERT, idem.

¹⁹² Ibid., p. 179-181.

ook Proudhon had tegengehouden (zie infra) om aan libertaire agitatie te doen tijdens zijn ballingschap te België: schrik voor uitwijzing, met daarbovenop een individualisering van zijn eigen ideologische denkbeelden¹⁹³. Daar kwam nog bovenop dat het Belgische anarchisme amper banden had met het theoretische, op hoger geschoolde intellectuelen gestoelde, ‘burgerlijke’ anarchisme van Reclus:

‘Het Belgische anarchisme was in hoofdzaak een beweging van arbeiders in de ruime zin van het woord, van handwerkers, zelfstandig of in loondienst, tot fabrieksarbeiders en mijnwerkers. Daarmee correspondeerde het zelfbeeld van de beweging: dit was een beweging van arbeiders, proletariërs zo men wil, in elk geval niet-burgers. (...) Zeker, het toen bij uitstek burgerlijke universitaire wereldje was voor de anarchisten, op enkele anarchistische studenten na, vreemd terrein en daar veranderde de komst van een bekend anarchist weinig aan.’¹⁹⁴

1.3.5. De anarchistische ontwakings van Vlaamsgezinde jongeren

Vanuit de Vlaamse culturele ‘elite’ kwamen een aantal jonge, vrijzinnige kunstminnende flaminganten naar voren uit Brussel en Antwerpen hoofdzakelijk, die gecharmeerd geraakten door het anarchisme. Vooral door toedoen van de Reclus-zaak zoals hierboven beschreven, geraakten ze geïntrigeerd door het anarchisme van Reclus (niet zozeer door zijn persoon, zoals in Wallonië wél het geval was). Door invloed van een zogenaamd ‘intellectueel’ anarchisme, dat zich duidelijk onderscheidde van het traditionele ‘proletarische’ anarchisme en dus eerder een beroep deed op de bezittende klasse (die een voorhoederol dienden te spelen in deze stroming binnen het anarchisme) dan op de revolutionaire kracht van het proletariaat, kwam het anarchisme op die manier Vlaanderen binnengeslopen¹⁹⁵.

¹⁹³ Ibid., p. 187-189.

¹⁹⁴ Ibid., p. 186.

¹⁹⁵ P. MARSHALL, idem, p. 437-438. Alhoewel de Belgische artistieke beweging een aantal anarchisten telde, kon ze nooit optorsen tegen het aandeel aan anarchisten in het Franse symbolisme en post-impressionisme. ‘While anarchism showed its ugliest and most destructive side in the terrorist acts at the end of the nineteenth century in France, it also inspired many artists and writers in its most creative form. (...) Many of the Post-Impressionist painters found in anarchism a confirmation of their call for artistic freedom, their revolt against bourgeois society, and their sympathy for the poor and oppressed.’ Belangrijke Franse anarchistische kunstenaars waren Gustave Courbet, Camille Pissarro en Jean Grave.

Epigoon van deze intellectuele variant van het anarchisme, was in Vlaanderen het avant-garde tijdschrift *Van Nu en Straks* dat in 1893 het levenslicht zag en in 1896 veel anarchistisch getinte of zelfs regelrecht anarchistische stukken in zijn blad opnam¹⁹⁶. Om *Van Nu en Straks* af te doen als homogeen anarchistisch, zou de geschiedenis onrecht aandoen, maar met medewerkers als Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Cornelissen en Mesnil kon het blad zeker op een libertair gezinde basis steunen¹⁹⁷. Belangrijk in dit opzicht, is het werk van de flamingant en universitair August Vermeylen, die zich in ‘Kritiek der Vlaamsche beweging’ zondermeer tot het anarchisme bekennt: ‘De bestaande orde werd door Vermeylen met de grond gelijk gemaakt, alle gezag verworpen, het gerecht en het onderwijs gehegeld; antimilitarisme, antiparlementarisme en anti-etatisme doorspekten de gedachtegang, evenals een sterk individualisme. Zijn onmiddellijke inspiratie had Vermeylen duidelijk niet bij Reclus – veeleer bij Max Stirner en indirect ook bij Bakoenin – gehaald.¹⁹⁸’

¹⁹⁶ J. MOULAERT, idem, p. 204-206.

¹⁹⁷ J. MOULAERT, *Vervloekte staat*, p. 136. ‘Homogeen anarchistisch kan *Van Nu en Straks* dus niet genoemd worden, maar ontegensprekelijk waren verscheidene van haar redactieleden door een (meestal libertair-) anarchistische vlieg gestoken.’ Dat ze in wezen anti-autoritair waren, geldt echter wél voor alle leden: ‘Eensgezind rebelleerden alle *Van Nu en Straksers*, met uitzondering van de katholieke Prosper van Langendonck, tegen alle overgeleverde begrippen, tegen alle gezag, dat door de gemiddelde burger, maar ook door de massa als noodzakelijke aanvaard werd. De burger, evenmin als de massa vaak, was hun lieveling niet.’ Deze laatste zin dient het punt nog treffender duidelijk te maken, aangezien ze niet strookt met het anarchistische respect voor de massa als revolutionaire factor.

¹⁹⁸ Ibid., p. 140. In eerste instantie was Moulart niet overtuigd over de herkomst, de genese, van de ideeën van Vermeylen. Citaat komt uit: J. MOULAERT, *Rood en Zwart*, p. 206. Moulart beweert in allebei de werken dat Vermeylen zondermeer een anarchist kan genoemd worden, maar die these lijkt me – al mag Vermeylen zélf de term in de mond genomen hebben om zich op het politieke spectrum te situeren – moeilijk te verenigen met het flamingantisme van Vermeylen.

HOOFDSTUK 2

De Pinksterlanddagen en het Terrein tot Vrijheidsbezinning

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zal de geschiedenis van het Terrein tot Vrijheidsbezinning en de anarchistische bewegingen die ermee verbonden zijn chronologisch behandeld worden tot het midden van de jaren '60. Hoewel er al sprake is van een Pinksterbeweging tijdens de twintiger jaren van vorige eeuw en die ook ten volle behandeld zal worden, begint 'het verhaal' te Appelscha pas in de jaren dertig. De officiële geboorte van de Pinksterlanddagen zoals ze nu nog altijd bestaan, vindt plaats op 20 november 1933, in een jaar dat eveneens symbolisch zal blijken voor de opkomst van het fascisme. Deze antagonist van het anarchisme en alle andere linkse stromingen zal ook in de geschiedenis van het terrein een beslissende rol gaan spelen, zoals duidelijk blijkt in de jaren '40-'45. Wanneer de oorlog eindigt, kabbelt het anarchisme rustig, maar gehavend verder op zijn oude élan, totdat de ideologische revolutie van de jaren '60 toeslaat; deze wordt behandeld in het derde hoofdstuk. De lokale gebeurtenissen te Appelscha worden gekoppeld aan de algemene maatschappelijke tendensen enerzijds en de veranderingen in het internationale anarchisme anderzijds.

Vooraf vanaf de jaren '60 wordt in dit hoofdstuk en het volgende overgegaan tot een ietwat droge opsomming van onderwerpen van de Pinksterlanddagen. Enigszins belemmerend voor het onderzoek, was de noodzakelijkheid om gebruik te maken van enerzijds de programma's van de Pinksterlanddagen en anderzijds de nabeschouwingen die in tijdschriften teruggevonden werden. Dit geeft misschien een vertekend beeld, waar we spijtig genoeg niet volledig omheen kunnen¹⁹⁹. Hoewel essentieel voor het betoog, zijn deze overzichten niet altijd even interessant

¹⁹⁹ Immers, naast de formele programma's waren er ook veelal informele bijeenkomsten en werkgroepjes op het terrein aanwezig, die aangekondigd werden op een krijtbord. Uiteraard is deze bron, wegens zijn quasi directe vergankelijkheid, niet meer te raadplegen en is er bijgevolg een 'black number' wat betreft de behandelde themata op de PL. Hetzelfde probleem stelt zich bij de verwerking van de besprekingen van de landdagen, teruggevonden in verschillende tijdschriften. Over het algemeen zijn deze opgesteld door leden van het Noordelijk Gewest der Vrije Socialisten, die nauw betrokken zijn – alhoewel niet altijd – bij de werking van de landdagen. Echter, 's maandags wordt traditioneel ook een evaluatie van het voorbije

voor de lezer. Dientengevolge werd geopteerd voor uitgebreide syntheses na elke periode waarbij – soms zelfs over de verschillende (aangezien dit in essentie een arbitraire scheidslijn is) decennia en periodes – de gelijkenissen, evoluties dan wel revoluties van de gehele thematiek van de landdagen worden besproken; alsook het belang van bepaalde gebeurtenissen wordt onderstreept.

2.1.1. Naamgeving en relevantie

De naam ‘Pinksterlanddagen’ doet een religieuze oorsprong vermoeden. Inderdaad, hoe contradictoer dat ook moge lijken, zelfs het belang van Pinksteren voor het anarchisme in Nederland is gelinkt met gelovigheid. Dit hoeft an sich geen wenkbrauwgefrons te veroorzaken, omdat deze ‘nationale variant’ van het anarchisme geïnspireerd is door de geschriften van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die van oorsprong een dominee was²⁰⁰. Echter, de keuze voor het Pinksterweekend heeft ook twee veel praktischer redenen. Ten eerste speelt het feit dat het een religieuze verlofdag is: immers, de anarchisten uit de 19^e en begin 20^e eeuw waren gedwongen om aan loonarbeid te doen en zich te schikken naar de traditionele werkdagen. Zodoende konden bijeenkomsten niet op eender welk moment plaatsvinden, indien de organiserende instantie een grote opkomst nastreefde²⁰¹. Tevens valt dit weekend in de late lenteperiode, wat alweer organisatorisch een grote troef is, omdat op die manier de bijeenkomst in de buitenlucht kan plaatsvinden.

Wat nu de relevantie van deze casus als onderzoeksobject betreft moet gezegd dat niet enkel in Nederland en Appelscha dergelijke initiatieven tot libertaire kampen genomen werden. Gedurende de periode die ik behandel, zijn er nog een aantal gelijkaardige initiatieven geweest, in het Belgische en elders in Europa. Zo was er in 1977, in samenwerking met de mensen van de

weekend georganiseerd, waar (op een paar uitzonderingen na) geen transcripties van bestaan. Al is het de bedoeling niet om in dit hoofdstuk een waardeoordeel te vellen over de organisatie en beleving van de verscheidene Pinksterweekends, toch blijft het veelal een eenzijdige kijk op de materie. Al nuanceer ik, aan de hand van andere bronnen, zoveel mogelijk: toch dient de lezer dit in het achterhoofd te houden.

²⁰⁰ F. D. NIEUWENHUIS, Een tentoonstelling van Pinkstervieringen, Amsterdam, W. Ten Hoorn, s.d., 15 p. In dit geschrift gaat Nieuwenhuis de geschiedenis van het Pinksterfeest na, en komt hij tot het besluit dat het in essentie een heidens feest is ter verering van de natuur.

²⁰¹ Deze these wordt ook bevestigd in: D. GEVERS, ‘Omdat de leden niet langer onder een bestuur wensen te staan: Oorsprong van het anarchisme in Nederland’, in: Ravage, nr. 16, 20 december 2002, p. 24-28. ‘De verschillende tournees van anarchistische sprekers in 1893, ondermeer met Pasen en Pinksteren wanneer de arbeiders vrij hadden, resulteerden in het totstandkomen van verschillende anarchistengroepen in het Noorden.’

Pinksterlanddagen, die de know how bezitten voor het ordelijk doen verlopen van zulke samenkomsten, te Ronse een kamp voor de anarchistische beweging. Er werd op 15 juli die zomer van start gegaan en het kamp zou een volledige maand in beslag nemen, gelegen in de bossen rond Ronse²⁰². Uit alle hoeken van Europa (Spanje, Portugal, Frankrijk, Engeland, Zweden, Duitsland, Nederland en België) kwamen deelnemers om het internationaal contact te bevorderen. Echter, door de negatieve toon die de laatste 2 weken van het kamp in zijn macht zou houden – na de eerste paar weken kwam het onderscheid tussen enerzijds de pragmatici en de theoretici steeds nijpender op het voorplan – zou het een eenmalige onderneming blijven. Nog in België, werd door de Libertaire Studiegroep Gent een reeks van vijf gelijkaardige libertaire weekends gehouden, op een terrein in Zomergem²⁰³. Een dergelijke conferentie werd ook op Europees niveau gehouden, van 25 tot 29 juli 1964 in Freundschaftsheim (West-Duitsland), met als doel de ‘zwakke contacten en verbindingen tussen de anarchistische bewegingen, groepen en personen te verstevigen.’²⁰⁴ Zelfs het verre Oekraïne zou het toneel blijken van een grootschalig anarchistisch congres in 1991, waar verschillende (hoofdzakelijk Oost-Europese) anarchistische groeperingen aanwezig zouden zijn²⁰⁵. Wat deze initiatieven echter allemaal bindt, is de vergankelijkheid van deze bijeenkomsten. Ofwel zijn ze eenmalig, ofwel gaat de traditie na enkele jaren – hetzij door een te kleine opkomst, hetzij door een afwezigheid aan organisatoren – volkomen verloren.

²⁰² Recht voor Allen, 1983, 3, themanummer PL 50 jaar, p. 38. In tegenstelling tot wat van het hedendaags anarchisme verwacht kan worden, werd ter voorbereiding van dit kamp serieuze schade toegebracht aan de natuur rond Ronse. Zo staat geschreven dat ‘er een pad doorheen gekapt [was] en beneden alles in gereedheid gebracht voor het houden van contacten [sic]’.

²⁰³ Perspectief, Gent, Libertaire Studiegroep Gent, nr. 24/27/32/39, s.p. De tweede editie van het ‘Anarchistisch Treffen’ werd aangekondigd in dit tijdschrift. De vierde editie werd niet aangekondigd, al was het wel een organisatie van de Libertaire Studiegroep Gent. Plaats van samenkomst was – de laatste keer uitgezonderd – telkenmale ‘De Knotwilg’ te Zomergem, waar Mong Rosseel – die nog verschillende keren vermeld zal worden doorheen deze thesis in zijn hoedanigheid van Vuile Mong (en zijn Vieze Gasten) – woonachtig is. Traditioneel werden deze meetings gedaan tijdens het laatste weekend van de zomervakantie. Programmatisch varieerden de verschillende landdagen, maar ze hadden allemaal de actualisering van het (Belgische) anarchisme tot doel. In het weekend van 2 en 3 september 1995 werd de laatste editie gegeven, dit keer in het Lovendegemse Waalken 10.

²⁰⁴ Recht voor Allen, nr. 552, 22 februari 1964, p. 6.

²⁰⁵ Perspectief, Gent, Libertaire Studiegroep Gent, nr. 33, pp. 40-46. In het industriestadje Zaporozje werd een congres gehouden met drie organisaties uit Rusland, Wit-Rusland, twee uit Oekraïne zelf, twee uit Duitsland, drie uit Nederland (Vrije Bond, A-info en De Raaf) en de LSG uit België.

Dat deze Pinksterlanddagen quasi onafgebroken – een intermezzo onder invloed van de Duitse bezetter heeft de organisatie ervan tijdens de Tweede Wereldoorlog belet – hebben kunnen plaatsvinden vanaf 1933 op hetzelfde terrein, maakt deze casus volledig uniek. Het feit dat de geschiedenis van deze weekends ook nog eens goed gedocumenteerd is, met uitzondering van de periode voor 1945, omwille van veiligheidsredenen, maakt het onderzoek ervan een absolute noodzaak.

Wat is het doel van de organisatie van de Pinksterlanddagen? Het heeft een congresfunctie, om op die manier de anarchistische ideologie te verdiepen. Anderzijds is het ook belangrijk voor de zuiver informele kant: het is een mogelijkheid om in contact te komen – én deze contacten te onderhouden – met gelijkgezinden. Sommigen beschouwen het zelfs als een voorbeeld van het commune-idee. Het fungeert ook als een forum voor internationale ideeën en denkrichtingen die misschien niet direct stroken met het ‘gewone’ anarchisme:

‘Zo werden we in het verleden zelfs met geestverwanten uit Duitsland geconfronteerd van RAF. Een actiegroep die zich wel buitenparlementair opstelde, maar zich meer baseerde op de ideeën van Marx en Mao, dan wel op bv. Bakunin. (...) Ook uit Frankrijk was er toen een groep anarchisten aanwezig, die zich geen anarchisten konden voorstellen met een inbreng gebaseerd op geweldloosheid.²⁰⁶’

Tenslotte was het een manier om de jeugd te bereiken. Dit wordt treffend verwoord in een werk uit de periode waarin het verhaal van de Pinksterlanddagen begint:

‘Men moet op een andere manier den jongen en het meisje geven wat hen aantrekt. Wiens fout is het eigenlijk, dat de burgerlijke padvindingsorganisaties nog altijd zoo’n groot deel der jeugd trekken, en haar voor wapendienst africhten? Het is uw eigen schuld! Ge hebt niet half zooveel tijd en gedachte aan de oefening en opvoeding der jeugd gegeven, als de partij der militaristen. (...) De jongeren hebben een behoefte aan: zelf te kampeeren, een eigenaardige kleeding en insignes te dragen, hun eigen potje op het kampvuur te koken, (...). De jongens hebben geen behoefte om: in een kamer te zitten, betoogen aan te hooren over de doeleinden en idealen der socialisten of van welke volwassenen dan ook (...), elkander ‘kameraad’ te noemen, pamfletjes te lezen over economische vraagstukken.²⁰⁷’

²⁰⁶ Recht voor Allen, 1976, nr. 3, p. 24.

²⁰⁷ J. GIESEN, Nieuwe geschiedenis: het antimilitarisme van de daad in Nederland, Rotterdam, De Tijdstroom, 1923, p. 283.

2.2. Grenzen aan de anarchie: de Eerste Wereldoorlog

Het internationaal anarchisme kende een terugval tijdens de Eerste Wereldoorlog. Enerzijds werd door het oorlogsgeweld en de bezetting van vele landen politieke actie bemoeilijkt: kreten vanuit het libertaire kamp gingen verloren in het geschreeuw om een einde aan de oorlog. Anderzijds was er ook binnen het anarchisme een doctrinaire discussie aan de gang, die een (eerste) interne scheuring zou teweegbrengen. Het conflict was er in hoofdzaak een tussen Kropotkin en Malatesta, die een tegengestelde stelling innamen tijdens de oorlog. Kropotkin tekende immers het 'Manifest der Zestien', dat openlijk pleitte vóór deelname aan de oorlog aan de zijde van de geallieerden²⁰⁸. Hij geloofde namelijk dat Duitsland en zijn volk een oorlog wou om Europa te overheersen: zulk een bezetting zou een terugzetten van de verworven vrijheden betekenen en daarom was steun aan Engeland en Frankrijk van primordiaal belang²⁰⁹. Dat dit een ideologische breuk betekende met de anarchistische tegenkanting van de staat en zijn oorlogsmachine, is dan ook evident. Hij identificeerde daarenboven, geheel in contradictie met zijn eigen theorieën, staten met volkeren. Reactie bleef niet uit.

Inderdaad, Errico Malatesta leidde de ideologische discussie tegen zijn oude vriend Kropotkin, van wie hij zei dat hij een 'pathologisch persoon' was geworden²¹⁰. Malatesta had in 1915 al het antimilitaristische manifest 'l'Internationale anarchiste et la Guerre' getekend, dat stelde dat deelname aan de oorlog geenszins een zaak van de anarchisten mocht zijn. Al was hij geen pacifist, hij was tegen deze oorlog omdat het een oorlog tussen verschillende natiestaten was die nooit een emanciperende functie zou kunnen hebben. In een brief, herinnerde hij Kropotkin aan het feit dat 'antimilitarisme de doctrine is die stelt dat militaire dienst een abominabele en moordzuchtige stiel is en dat geen enkele man ooit zou mogen de wapens opnemen of vechten op het bevel van de meesters; de enige oorlog die hij goedkeurde was die in functie van de

²⁰⁸ L'anarchisme à la Une, p. 2. in: brochure bij de tentoonstelling 'L'anarchisme à la une', Mons. Volgende personen ondertekenden het manifest: Christiaan Cornelissen, Henri Fuss, Jean Grave, Jacques Guérin, Peter Kropotkin, A. Laisant, François Le Lève (Lorient), Charles Malato, Jules Moineau, A. Orfila, Hussein Dey (Algérie), Marc Pierrot, Paul Reclus, Richard (Algerije), Tchikawa (Japan), Warlaam [Varlan] Tcherkesoff.

²⁰⁹ G. WOODCOCK, idem, p. 202-203. Dit zou tevens tot een breuk met de anarchistische revolutionairen betekenen, die hij zelf als de treurigste gebeurtenis van zijn leven zou ervaren. H. ARVON, 'Kropotkins ethisch anarchisme', in: F. BOENDERS, idem, p.62-63. 'Duitsland, met zijn politieke en economische centralisatie en zijn *Junkergeest*, stond voor alles dat Kropotkin verafschuwde. Bovendien blokkeerde dit bolwerk van etatisme Europa's weg naar de libertaire maatschappij van zijn dromen.'

²¹⁰ P. MARSHALL, idem, p. 352. 'He considered his old friend to be a 'truly pathological case''.

Sociale Revolutie.²¹¹ Om deze redenen kwamen de verschillende nationale anarchistische bewegingen, Spanje dat neutraal bleef buiten beschouwing gelaten, zondermeer verzwakt uit de oorlog²¹².

De tweede grote uitdaging voor het internationale anarchisme was de Russische Revolutie van 1917. Het communisme, dat een voor de buitenwereld werkbare revolutie had opgeleverd, oefende vanaf dan een grotere aantrekkingskracht uit op de arbeidersklasse. Zoals Guérin betoogt was 'het prestige en de uitstraling van de eerste glorieuze proletarische revolutie op een zesde deel van de aardbol zo geweldig dat de arbeidersbeweging nog lang gefascineerd zou blijven door een dergelijk schitterend voorbeeld.'²¹³ Deze evolutie was in het nadeel van de anarchisten, die nochtans ook betrokken waren geweest in de revolutie, maar al snel overvleugeld werden door de beter georganiseerde communisten van Lenin²¹⁴. Wat was nu de houding van de anarchisten inzake deze revolutie? Initieel werd de revolutie positief ingeschat. Zoals Woodcock schrijft, waren er drie strategieën die gevolgd werden door de Russische anarchisten in 1917: sommigen werden communist, sommigen collaboreerden met het regime in de hoop de omstandigheden te verbeteren van de revolutionaire massa, maar de overgrote meerderheid was openlijk kritisch tegenover de bolsjewieke regering²¹⁵. Deze werd afgedaan als een partijdictatuur die niet verenigbaar was met de libertaire grondprincipes. Ook tegenover de Sovjets veranderde de houding geleidelijkaan: in het begin werden deze raden beschouwd als werkelijke uitingen van de libertaire wil van de werklieden en boeren die ze bevolkten, maar later werd tot de conclusie gekomen dat ze door de bolsjewieken ingeschakeld werden als instrumenten voor hun eigen politiek²¹⁶. Malatesta schreef na de dood van Lenin het volgende:

²¹¹ Ibid., p. 353. Marshall stelt in zijn boek verkeerdelijk voor dat Elisée Reclus het Manifest der Zestien zou getekend hebben ('Attacking 'Pro-government Anarchists' like Kropotkin, Jean Grave, Elisée Reclus and Charles Malato who supported the Allies in the war (...)'); in feite was het Paul Reclus die het manifest mee ondertekende.

²¹² Dezelfde analyse wordt teruggevonden in G. WOODCOCK, idem, p. 251-252.

²¹³ D. GUÉRIN, idem, p. 109.

²¹⁴ Ibid., p. 91. 'De anarchisten waren 'slechts een handjevol mensen zonder invloed'; hooguit een paar duizend. Hun beweging was, althans volgens Voline, 'nog veel te zwak om enige zichtbare, concrete invloed op de gebeurtenissen te kunnen hebben'. Bovendien waren het grotendeels intellectuelen met een sterk individualistische inslag, die nauwelijks contact hadden met de arbeidersbeweging.' Overigens dient ook nog opgemerkt te worden dat de twee belangrijkste Russische anarchistische theoretici, Bakoenin en Kropotkin, anarchist zijn geworden in hun tijd buiten Rusland. Rusland had geen belangrijke anarchistische traditie. Voor een volledig overzicht van de anarchistische rol in de Russische revolutie, verwijs ik graag naar pagina's 82-93 van voornoemd werk.

²¹⁵ G. WOODCOCK, idem, p. 393.

²¹⁶ Ibid.

‘Zelfs met de beste bedoelingen was hij een tiran die de Russische Revolutie eigenhandig gewurgd heeft. Om iemand die we niet konden bewonderen tijdens zijn leven, kunnen (mogen) we niet rouwen bij zijn dood. Lenin is dood. Lang leve de Vrijheid!’²¹⁷

Kropotkin, zelf een Rus, ging terug naar zijn thuisland wanneer de revolutie daar uitbrak. Een functie binnen de nieuwgevormde regering werd hem aangeboden, maar hij wuifde die – gezien zijn anarchistische principes die hij nog niet volledig overboord had gegooid – snel weg. Hij was echter wél een actief pleitbezorger voor een voortzetting van de oorlog tegen Duitsland²¹⁸. Wanneer de partij van Lenin echter het roer volledig in handen krijgt, zegt hij al snel dat dit ‘de uitvaart van de revolutie’ betekende²¹⁹. In zijn ‘Letter to the Workers’, die in het Westen wijd verspreid werd, pleitte hij dan ook tegen de pogingen om het bolsjewisme te bestrijden van buitenuit, maar stelde hij voor om door infiltratie de Russische revolutie om te buigen tot een waarlijk sociale revolutie²²⁰.

‘Het immense constructieve werk dat nodig is voor een Sociale Revolutie kan niet door een centrale regering bewerkstelligd worden, zelfs al had het als gids een aantal socialistische en anarchistische geschriften. Het vereist de kennis, het verstand en de willige collaboratie van een massa van lokale en gespecialiseerde krachten (...) Die samenwerking wegvegen en vertrouwen op het genius van partijdictators staat gelijk aan de vernietiging van de onafhankelijke kernen, zoals vakbewegingen en lokale coöperatieven. Ze verworden op die manier bureaucratistische organen van De Partij, zoals nu gebeurt. Maar dit is de manier om *niet* tot de Revolutie te komen, de manier om zijn realisatie volkomen onmogelijk te maken.’²²¹

Na de Eerste Wereldoorlog, gaf de Russische Revolutie aanleiding tot vernieuwde hoop: al was het niet de verandering geweest die de anarchisten in eerste instantie nastreefden, toch was verandering mogelijk gebleken.

²¹⁷ P. MARSHALL, idem, p. 353. Eigen vertaling.

²¹⁸ Kropotkin schatte de revolutie initieel volledig verkeerd in, net als vele andere anarchisten met hem. Hij zag de oorlogsmoedigheid van de sovjets onterecht aan als een kiem van een revolutionaire geest. G. WOODCOCK, idem, p. 203-204. ‘The events of the October Revolution followed in some ways the pattern anticipated by the anarchist theoreticians, including Kropotkin himself. The peasants seized the land and the workers the factories, so that the decrees by which the Bolsheviks made these acts legal merely recognized accomplished situations. Most of the anarchists actually took part in the October rising, seeking within it the possibilities of a genuine libertarian revolution.’

²¹⁹ H. ARVON, ‘Kropotkins ethisch anarchisme’, in: F. BOENDERS, idem, p. 63.

²²⁰ G. WOODCOCK, idem, p. 204. Voorts bezwoer hij de bewegingen in andere landen te leren van de fouten van de Russische communisten.

²²¹ Ibid., p. 204-205.

In Nederland werd de oorlog principieel afgewezen. Hierin werden ze voorgeleid door Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die het persoonlijke verzet vooropstelde, dat in feite dienstweigering impliceerde²²². Hij schreef: 'Mij heeft die oorlog met zijn ontzettende teleurstellingen oud gemaakt. Als men mannen als Kropotkine, Tcherkesoff en anderen bevangen ziet door de oorlogsroes [*een referentie naar het Manifest der Zestien – A.F.*], dan vertwijfelt men schier alles. (...) en toch weer wil men wel zien wat uit deze chaos geboren wordt, al is het nog zo'n klein beetje. Want als ik niet geloofde dat uit dit vreselijke wereldgebeuren nog iets goeds geboren zou worden, ik zou mijn geloof in de menselijke vooruitgang verliezen en wat blijft er dan nog over?'²²³ Dit uitte zich in een markante stijging in het ledenbestand van de IAMV in de oorlogsjaren: van zo'n tienduizend leden net voor de oorlog, steeg het lidmaatschap tot dertigduizend. Ook de oplage van *De Wapens Neder*, het blad van de IAMV, bereikte zijn piekmoment in de oorlogsjaren, met een oplage van 950.000 exemplaren²²⁴. Om voor te lopen op de casus: in 1916 werd ook te Appelscha een afdeling van de IAMV gesticht. Tevens organiseerde de 'vrije groep' Appelscha de grote bijeenkomst 'tegen het militarisme en de algemeene oefenplicht' te Oosterwolde²²⁵. De kiemen voor een nieuwe jongerenbeweging waren dan al gezaaid.

²²² J. SCHUUR, Appelscha, bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oosterwolde, 1996, p. 227. 'De anarchisten, toen nog geleid door Domela Nieuwenhuis, stelden zich veel principiëler tegen de oorlog op. (...) voor mij is het belangrijkste dat de groeiende afkeer van het militarisme het élan van de anarchisten heeft versterkt. Als een bewijs ervoor noem ik de grote toename tussen 1914 en 1918 van het aantal dienstweigeraars: ongeveer 100 jongemannen verdwenen in die jaren in Nederland in de gevangenis, omdat dienstweigering bij wet verboden was.' Prof. Schuur maakt hier de fout van het antimilitarisme in zijn geheel – of tenminste in grote mate – gelijk te schakelen met het anarchisme. Persoonlijke dienstweigering was echter geen ongewone zaak, daarom lijkt het gebruik van voornoemd cijfer me enigszins voorbarig als een teken van succes voor het Nederlandse anarchisme. Dat het antimilitarisme als idee aan een remonte bezig was, mag echter wel duidelijk zijn: in die zin is het persoonlijke verzet misschien wel toegenomen.

²²³ A. DE JONG, Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis, Utrecht, A.W. Bruna & Zoon, 1970, p. 205. Excerpt komt uit een brief van Domela aan zijn vriend Dr. J. Rutgers en is gedateerd op 21 juli 1916.

²²⁴ J. SCHUUR, idem, p. 228.

²²⁵ Ibid.

2.3. Hoop op betere tijden na de oorlog

Zoals betoogd, werd door toedoen van het einde van de oorlog een klimaat van hoop op betere tijden geschapen. Dit was merkbaar in een aantal concrete initiatieven, die veelal ontsponnen werden vanuit de anarchistische jeugdbeweging rond bepaalde tijdschriften. Eerste in het rijtje, is De Vrije Communist, het tijdschrift van de Bond van Religieuze Anarcho-Communisten (BRAC)²²⁶. De BRAC kwam voor uit de Bond van Christen-Socialisten (BCS), waarvan vele leden zich aangetrokken voelden tot het anarchisme. Bijgevolg werd in 1919 deze Bond opgeheven en in 1920 opgevolgd - o.a. Bart de Ligt stond daarvoor in – door de BRAC. Met zijn 100 leden bleef deze organisatie zeer klein, maar ze had veel invloed, vooral op de theoretische ontwikkeling van het geweldloze militarisme²²⁷.

Ook het blad 'Alarm, Anarchistisch maandblad' verdient een vermelding. Het werd in 1922 opgericht door Anton Constandse en had een anarcho-syndicalistische achtergrond (vele redacteurs waren namelijk verbonden aan de Sociaal Anarchistische Jeugd Beweging (SAJO)). De SAJO was in 1916 opgericht als strijdgroep. Als doel werd het voeren van rebellie tegen iedere staat, ieder militarisme, iedere Kerk en iedere discipline aangevoerd. De leden erkennen God noch Meester ('Ni Dieu, Ni Maître', zoals het veelgepubliceerde anarchistische credo poneert)²²⁸. In zijn teksten nam het geen geweldloze positie in – het riep zelfs op tot aanslagen en sabotage²²⁹, hetgeen verkeerdelijk zou geïnterpreteerd worden in het antimilitaristische Nederland²³⁰.

²²⁶ P. DE LANNOY, Anarchisme in België tijdens het interbellum: organisatorische onmacht troef, Brussel, VUB, 1993, p. 56.

²²⁷ H. BIJ DE WEG, 'De ontwikkeling van het antimilitarisme en pacifisme in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog', in: Geweldloos Aktief, 1995, nr. 1, pp. 3-5. 'Tussen 1919 en 1932 zijn er in Nederland 32 uitgesproken antimilitaristische of pacifistische organisaties met zo'n 25.000 leden. De meeste hiervan en een aantal politieke en humanitaire organisaties verenigen zich in 1924 in de Nooit Meer Oorlog Federatie (NOMF). In 1931 omvat de NOMF via zijn leden ongeveer 80.000 mensen.'

²²⁸ H. DE VOS, idem, I, p. 239. 'Het doel, de ideale maatschappij, wordt niet bereikt door hervormingen, maar door de vernietigende actie van de herscheppende revolutie.'

²²⁹ Ibid.

²³⁰ P. DE LANNOY, idem, p. 56.

2.4. Aanloop van een kritische beweging te Appelscha: 1924-1933

In de jaren twintig gaf het optimisme na de oorlog aanleiding tot de oprichting van een specifieke jongerenorganisatie: het Vrije Jeugd Verbond (VJV). Als een van de belangrijkste woordvoerders van de Nederlandse anarchistische jeugdbeweging, opperde Jo de Haas in 1923 al het idee om een manifestatie te organiseren ter mobilisatie van de jeugd tegen het militarisme²³¹. In 1924 riep hij de Nederlandse jongeren met volgende tekst op tot een grootschalige Pinkstermobilisatie:

‘Alle jongeren, die nog een hart en wat moed in hun lijf hebben, worden opgeroepen. De vrijwilligers benden – de stormtroepen – vormen zich voor de grote slag. Het leger van vrijheid mobiliseert. Wij rekenen op allen die de waarheid liefhebben. Wij zijn niet gerekruteerd en niet gedisciplineerd, maar wij zijn boordevol moed. Wij zijn allen jongeren en wij willen het leven veroveren.

Wij vechten voor ons geluk.

De vijand is zwaar bewapend en goed geoefend.

De vijand heeft de macht, de grote logge, dodende macht.

De vijand heeft de staat en de wetten.

De vijand heeft de politie en de gevangenissen.

De vijand heeft de grote legers soldaten, die als zielloze automaten moorden op bevel.

De vijand heeft de fabrieken, waar je lichaam wordt gebroken.

De vijand heeft de school, waar de kinderen ontzield worden.

De vijand heeft de kerk, waar het geluk wordt verkwanseld met hersenschimmen.

De vijand heeft de wetenschap tot zijn kruipende hoer gemaakt.

De vijand heeft de kroeg waar je lichaam vergiftigd en je verstand beneveld wordt.

²³¹ J. REES, *Jo de Haas, Geest contra geweld. Uit de geestelijke nalatenschap van Jo de Haas*, Den Haag, s.e., 1948, 194 p. **Johan DE HAAS** (° 01/09/1897 – 10/04/1945) werd in 1918 lid van de Sociaal Anarchistische Jeugdorganisatie (SAJO) in Amsterdam en begon daar aan een grote opmars binnen de beweging, vooral omwille van zijn oratorische talenten. In 1921 was hij betrokken bij de bomaanslag op het huis van majoor Verspyck (een van de rechters in de zaak Groenendaal (zie infra)), maar hij werd in hoger beroep vrijgesproken. Hij evolueert in zijn schrijven naar volledige geweldloosheid, zeker ten aanzien van de Spaanse burgeroorlog, die voor de anarchistische beweging faliekant zou blijken. In zijn literaire onderwerpen was hij taboedoorbrekend, zoals op het gebied van de (homo)seksualiteit (de Haas was zelf homofiel, al sprak hij weinig over zijn privé-leven). Tijdens de Tweede Wereldoorlog deed hij met zijn oorlogsbrieven aan intellectueel en ethisch verzet tegen de Duitse bezetting. Het zou hem fataal worden: 8 april 1945 werd de Haas in Drenthe gearresteerd en twee dagen vóór de bevrijding van Assen met een nekschot gedood. Zie 2.7. voor een uitgebreide biografische en thematische beschrijving.

De vijand heeft de partijen, waar zijn handlangers heersen om de getrapten tegen elkaar op te jagen en waar de individu genummerd wordt in kaartsysteem.

De vijand heeft het goud, waarmee verraad en karakterloosheid betaald worden.

De vijand is de bezittende klasse en de toomloze gouddorst is zijn hartstocht waaraan alles ten gronde gaat.

Zijn maatschappelijk systeem is de hel, waarin wij dagelijks gemarteld worden. Zijn bestaan is onze ondergang. De vijand zuigt zijn macht uit de kracht van het volk. Door de honger houden de bezitters het volk in slavernij. Om een stuk brood laten de jonge arbeiders zich rekruteren in het leger van onderdrukkers. Zij worden daar afgericht tot slaafse moordenaars en 'dienen' dan het volk – waarvan zij zelf zonen zijn – in ellende te houden, door elke opstand te smoren... in bloed. De jonge – arbeiders – soldaten 'dienen' om in komende geweldige konkurentie oorlog der grootkapitalisten de gehele mensheid af te slachten.

Wij roepen op, alle jongeren die voor de VRIJHEID der MENSHEID willen vechten.

OP! ===== JONGEREN! ===== OP!

Het leger der vrijheid mobiliseert. Voor de vrijwillige mobilisatie. Tegen rood en wit militarisme.

(Jac. Knap en Jo de Haas, voorjaar 1924)²³²

Na verdere oproepen in verschillende anarchistische en socialistische tijdschriften, zoals *De Arbeider*²³³, *De Wapens Neder*²³⁴ en *De Vrije Socialist*²³⁵, vond tijdens het Pinksterweekend van 1924 de eerste Pinkstermobilisatie plaats, op een terrein bij het Utrechtse Amersfoort op 8 juni²³⁶. Gezien de recente geschiedenis, stond deze bijeenkomst volledig in het teken van het

²³² Archief Appelscha, *Pamflet van de Vrije Jeugd*, 1924.

²³³ *De Arbeider*, 1894 – 1940. Vanaf (1894) met ondertitel: Vrij communistisch orgaan van het noorden. - Vanaf (1925) met ondertitel 'Recht door zee'. - Vanaf (1925) met ondertitel: Weekblad van de vrij-socialistische en anarchistische groepen in de noordelijke provinciën en Twente. - Vanaf (1926) met ondertitel: Sociaal-anarchistisch weekblad. - Vanaf (1936) met ondertitel: Vrij-socialistisch weekblad.

²³⁴ *De wapens neder: maandblad ter bestrijding van het militarisme*, Deventer, Anti-Militaristische Vereniging, 1917-1931

²³⁵ Zie supra.

²³⁶ *Recht voor Allen*, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 7-8. Dit artikel maakt gewag van '5 juli 1924' als datum van de eerste Pinkstermobilisatie. Deze datum is problematisch om twee redenen. Primo: deze landdag vond plaats vóór die in Appelscha, die georganiseerd werd op 22 juni 1924. Secundo: Pinksterzondag viel dat jaar op 8 juni. Logischer lijkt dus, zoals in A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, 'Kwaadwillige bedoelingen van die anarchistische elementen, de geschiedenis van de PL (1924 – 1940)', in:

antimilitarisme en de dienstweigering, hetgeen de aandacht van de autoriteiten afdoende trok. Het terrein waar de ontmoeting plaatsvond, werd dan ook onder permanente bewaking geplaatst²³⁷. Sprekers op deze mobilisatie waren Jo de Haas, Herman Schuurman²³⁸ en Jo Meijer²³⁹, die respectievelijk oreerden over het radicale antimilitarisme, ‘over en tegen politie’ en ‘menschelijkheid’. De thematische verschillen tussen de eerste twee onderwerpen en het laatste, duidt op het bestaan van een radicale en een meer gematigde vleugel binnen de algemene jongerenbeweging en het zou later aanleiding geven tot een frontale botsing tussen de twee. Deze eerste Pinkstermobilisatie trok enkele honderden bezoekers uit het hele land²⁴⁰.

De anarchistische beweging in de drie Noordelijke provincies van Nederland – Groningen, Drenthe en Friesland – besloot zelf ook een dergelijke lokale jeugddag te organiseren, op 22 juni dat jaar (dus in dezelfde maand als de mobilisatie in Amersfoort). Reden hiertoe was de reisafstand voor de Noordelijke kameraden naar het ‘verre Holland’: het was voor velen een onoverkoombaar obstakel gebleken. Plaats van afspraak werd het Friese dorpje Appelscha, dat om meerdere redenen de voorkeur kreeg boven de andere beschikbare alternatieven. Vooreerst was dit voormalige veendorp logistiek gezien ideaal vanwege zijn ligging ten opzichte van de drie provincies: het ligt voordelig ten opzichte van de provincies Drenthe en Groningen en is makkelijk te bereiken²⁴¹. Tevens kan Appelscha terugblikken op een rijke libertaire traditie. Zowel op het einde van de 19^e eeuw en begin 20^e eeuw was het een strijdperk voor

70 jaar kampeertrein tot vrijheidsbezinning – bijlage bij Buiten de Orde zomer 2003, Vrije Bond, Tilburg, 2003, p. 5 ook gesteld wordt, dat deze landdag ‘eerder die maand’ viel en dus op 8 juni i.p.v. 5 juli.

²³⁷ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, ‘Kwaadwillige bedoelingen van die anarchistische elementen, de geschiedenis van de PL (1924 – 1940)’, in: 70 jaar kampeertrein tot vrijheidsbezinning – bijlage bij Buiten de Orde zomer 2003, Vrije Bond, Tilburg, 2003, pp. 5-6. ‘Rond het vliegveld Soesterberg waren voorafgaand aan de mobilisatie meerdere heidebranden geweest, wat de commandant direct in verband bracht met de 'kwaadwillige bedoelingen van die anarchistische elementen.’

²³⁸ B. VAN WAKEREN, Werken is misdaad, Amsterdam, Dolle Hond, s.d., s.p. (online geconsulteerd op <http://www.antenna.nl/rampenplan/baal/misdaad.html>) Herman SCHUURMAN was een actief lid van De Moker en publiceerde in 1924 het ophefmakende pamflet ‘Werken is misdaad’, dat enkele jaren geleden nog eens gepubliceerd werd.

²³⁹ J. CHARITE, Biografisch woordenboek van Nederland, 's-Gravenhage, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1979, V, **Jonas Benjamin MEIJER** was een bekend dienstweigeraar in die periode (waar hij tien maanden voor heeft vastgezeten). Hij zou de geschiedenis ingaan als de man van Clara Wichmann, de bekendste Nederlandse anarchiste zowat. Haar werken en een biografische schets zouden door hem uitgegeven worden.

²⁴⁰ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem.

²⁴¹ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, De geschiedenis, het ontstaan en de ontwikkeling van het terrein TVB te Appelscha. Antwoord op vragen van de heer F.S.H. Haan, leraar te Franeker, p. 3.

grootschalige stakingen in de veenindustrie²⁴². Vaak werden, in het kader van arbeidersvoorlichting, lezingen gegeven door de toenmalige socialistische annex anarchistische voormannen van de Nederlandse politieke beweging, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra²⁴³. Appelscha kende een grote groep actieve anarchistische jongeren in die twintiger jaren, kinderen van gelijkgestemde ouders, die nog onder de ideologische invloed van Domela Nieuwenhuis stonden.

De eerste 'Revolutionaire Anti-Militaristische Landdag' in Appelscha vond plaats op een terreintje dat van Staatsbosbeheer werd gehuurd²⁴⁴. Het was qua opkomst een groter succes dan de algemeen Nederlandse landdag eerder die maand. Vanuit het hele Noorden waren immers 600 mensen naar de Appelschaaster duinen afgezakt²⁴⁵. Sprekers van dienst waren Jo de Haas en Klaas Blauw, die respectievelijk over 'geen oorlog, geen vrede, maar Revolutie' en 'onze oorlog' spraken²⁴⁶. Omdat voor deze dag geen vergunning was aangevraagd, werd (organisator) Jur Hoogeveen veroordeeld tot 40 dagen gevangenisstraf²⁴⁷.

²⁴² J. SCHUUR, Appelscha, bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oosterwolde, 1996, p. 9-26, p. 60-129. Op 22 maart 1888 breekt een ongekend grote staking uit bij de veenarbeiders in Appelscha, die hun geschreven eisen tot betere arbeidsvoorwaarden aan de veenbazen gegeven hadden. Na vier stakingsdagen werden die eisen dan ook voor een groot deel tegemoetgekomen. 1888 is, volgens dit boek, een keerpunt geweest in de geschiedenis van Appelscha, aangezien pas vanaf dit jaar het socialisme zijn kop liet zien in het dorpje. De staking van 1925 (zie verder) betekende het einde van een grote reeks stakingen.

²⁴³ P.J. MEERTENS, Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam, IISG, 1986, I, pp. 125-127. **Pieter Jelles TROELSTRA** (° 20/04/1860 – 12/05/1930) was een der twaalf oprichters van de SDAP. Als politicus was hij zeer invloedrijk, deels vanuit zijn parlementair werk alsook vanuit zijn propagandaire werken. Als voorman van het Noord-Nederlandse socialisme/sociale democratie, stond hij 'tegenover' Domela Nieuwenhuis.

²⁴⁴ Ibid., p. 233. '(...) in de 'Duinen' – de precieze plaats was de 'Koele' – gehouden'.

²⁴⁵ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 6.

²⁴⁶ J. SCHUUR, idem, p. 234.

²⁴⁷ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 8.

Fig. 1: Advertentie voor de eerste in Appelscha gehouden mobilisatie²⁴⁸.

Het bescheiden succes van de Amersfoorter landdag en de overtuigender toeloop op de Appelschaaster bijeenkomst noopten tot een vervolg in 1925. In het Utrechtse dorp Soest, zo'n 10 km ten Westen van Amersfoort, werd dan ook op 31 mei van dat jaar de 2^e Pinkstermobilisatie georganiseerd. De opkomst op het voorterrein van de Engen-daalschool bleek groter dan de eerste keer, omdat ook kameraden uit de Noordelijke veenstreken voor het eerst aanwezig waren²⁴⁹. Het programma liet alweer duidelijk de ideologische strekkingen binnen het VJV zien, die enerzijds een anarchistisch georiënteerde zijde kende en anderzijds een zoekende groep die zich breder wilde oriënteren. Een van de sprekers was Jacques Engels die de rede 'De revolutionairen, wat hen bindt en wat hen scheidt' ten berde bracht²⁵⁰. Anton Constandse²⁵¹ sprak over 'Jeugd en anarchisme', waarin hij de overeenkomsten tussen beide zaken verder belichtte²⁵²:

²⁴⁸ De Ooststellingwerper, 13 juni 1924. Illustratie overgenomen uit J. SCHUUR, idem, p. 234.

²⁴⁹ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 7.

²⁵⁰ P. J. MEERTENS, Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam, IISG, 1986, VI, p. 33, 56-61. **Jacobus Alphonsus ENGELS** (° 18/01/1896 – 27/01/1982) was actief als jongere binnen verschillende jeugdwerkingen. Initieel als sociaal-democraat, neigde hij na 1917 steeds meer naar het communisme. Later zou hij sterker bij het religieus-socialisme aanleunen.

²⁵¹ Ibid., VII, p. 29-33. **Anton Levien CONSTANDSE** (° 13/09/1899 – 23/03/1985) behoort nog altijd tot de grote namen van het Nederlandse anarchisme. Hij kwam in de zomer van 1919 in contact met de Sociaal-Anarchistische Jeugd Organisatie (SAJO). Van het door Jo de Haas geredigeerde blad 'De Opstandeling, orgaan der Federatie van Sociaal-Anarchistische Jongeren' voerde Constandse korte tijd de administratie. Het eerste nummer verscheen in mei 1920. Vervolgens gaf hij 'Alarm, Anarchistisch maandblad' (1922-1926) en 'Opstand. Revolutionair maandblad' (1926-1928) uit, waarmee onder andere in

'Het enthousiaste en overgegevene, het breken met elken dwang, het verzet tegen discipline en tucht, ... 'Doe wat je wil!' Deze leus zullen ook de jongeren tot de hunne moeten maken, ook en vooral ten opzichte van het militarisme, wat dan daarop neer zal komen, dat de jeugd niet met zich zal laten doen wat de ouden heeren militaristen willen.'²⁵³

Ook deze keer wordt later dat jaar een gelijkaardige bijeenkomst georganiseerd, specifiek voor de Noordelijke beweging. Op 5 juli 1925 werd de 2^e landdag in Appelscha georganiseerd, in een gespannen klimaat. Immers, eerder dat jaar was een massale staking uitgebroken in de gemeente Ooststellingwerf, waarvoor door de burgemeester zelfs de kleine staat van beleg werd afgekondigd op 3 april dat jaar²⁵⁴. De staking had een massaal karakter. Eind maart telde men in heel Zuidoost-Friesland 20 à 25.000 stakers. Voor Appelscha zelf bestaan geen cijfers, maar schattingen houden het op 'enkele honderden'. Zowel communisten, anarchisten (Jo de Haas, Anton Constandse en Joop van den Einde spraken de stakers verscheidene malen toe op vergaderingen) als de SDAP werkten mee aan deze staking. Zoals al gesteld, werd de kleine staat van beleg afgekondigd en werden voor de paasdagen geen vergunningen voor feestelijkheden gegeven. Op 17 april werd in Appelscha het werk weer hervat, als een gevolg van de harde aanpak die gevoerd werd door de autoriteiten²⁵⁵. Duidelijk mag zijn, dat in dergelijk klimaat een anti-autoritaire en antimilitaristische bijeenkomst uitermate gevoelig komt te liggen bij de lokale bevolking en vooral autoriteiten.

de groep rond 'De Moker, opruiend blad voor jonge arbeiders' gecolporteerd werd. Hij was in de jaren 1973-1983 redacteur van De As. Vooral voor zijn theoretische werken zal hij echter belangrijk blijven voor de Nederlandse beweging; hij publiceerde een twintigtal teksten over het anarchisme in vele van zijn facetten.

²⁵² A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 7.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, ongedateerd los fragment, 1 p. Dit fragment is ongedateerd en is slecht 11 regels lang en volledig uit context teruggevonden. Het maakt deel uit van zijn memoires. De hoofdpersoon 'Theo' is het pseudoniem dat Tinus hanteert wanneer hij vertelt over de staking van 1925 in een typische verhaalstructuur (om het romantischer te maken). 'In 1925 brak in de drie noordelijke provincies de grote staking in de werkverschaffing uit. Theo [Tinus] was inmiddels – samen met twee anderen – van timmerknecht, baas geworden. Toch stond hij volledig achter de stakende arbeiders. Hij nam als verbindingsman aan de staking deel. Dat kon natuurlijk niet worden getolereerd! En hij stond toen bij de autoriteiten reeds bekend als de revolutionair, de onverzettelijke strijder! Het ging hard tegen hard. (...) De machinegeweren werden tegen de stakers ingezet. Die staking moest tegen elke prijs worden gebroken! En hij werd gebroken.'

²⁵⁵ J. SCHUUR, idem, p. 235-238.

2.5. Splitsing in de jongerenbeweging: VJV en VOJ

Zoals al gesteld, begonnen de tegenstellingen binnen de VJV almaar duidelijker te worden. De uitgesproken anarchistische groep binnen het VJV had zich geschaard rond het blad *De Moker* sinds 1 december 1923, terwijl de groep die een bredere oriëntatie voorstond, zich groepeerde rond het tijdschrift *De Kreet der Jongeren*²⁵⁶. De Moker-groep wordt gezien als één van de merkwaardigste zelfstandige arbeidersjeugdbewegingen die Nederland ooit gekend heeft. Bloeiend van 1924 tot 1928 met 500 aanhangers, was het een beweging die overal van zich deed spreken door propagandistische vondsten en extreme opvattingen²⁵⁷. Hevige voorstanders van de directe actie (zo werd voorgesteld een kruitmagazijn op te blazen) waren te vinden in deze groep, die ook graag choquerden:

‘Het moet als een mokerslag klinken in de oren der burgers dat wij, wij Jongeren, het langer verdommen om ons achter het vieze, gore gedoe van de Ouderen uit de beweging te scharen. Een ieder moet weten dat wij gezagloze, goddeloze, haveloze en het liefst werkloze proleten in deze samenleving zijn, en dat we van hun religieuze ethische gedoe ook geen liefhebbers zijn.’²⁵⁸

Bij de aanloop tot de organisatie van de Pinkstermobilisatie van 1926 werd de scheiding tussen beide strekkingen nog duidelijker: de gematigder strekking verliet het VJV en richtte het Verbond van Opstandige Jeugd (VOJ) op. Ze ging zich concentreren op de uitgave van het tijdschrift *De Branding*²⁵⁹. Desondanks bleef de organisatie van de mobilisatie een gezamenlijke onderneming. Deze derde editie werd geconcipeerd als een sterk internationaal gebeuren, met bijdragen van anarchistenvan uit verschillende landen (Frankrijk, België, Duitsland en hoofdzakelijk Nederland). Net als de vorige keer, werd het in Soest georganiseerd. De opkomst zou rond de 500 deelnemers liggen dat jaar, hetgeen een bescheiden succes inhoudt voor de toenmalige anarchistische beweging²⁶⁰. Jo de Haas opende de bijeenkomst en sprak over de ontvangst van het anarchistische en sociaal-democratische gedachtegoed in de pers. Onderwerpen van deze

²⁵⁶ Recht voor Allen, idem, p. 9.

²⁵⁷ Ravage, nr. 297/298, p. 10.

²⁵⁸ Recht voor Allen, idem.

²⁵⁹ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 8.

²⁶⁰ Ibid. ‘De autoriteiten wilden op alles voorbereid zijn. Alle wegen naar de vliegbasis Soesterberg waren al voor aanvang van het kamp afgesloten. De burgemeester van Soest was op non-actief gesteld en vervangen door een legerkapitein die als hoofd van de politie optrad. Aan de grens werd[en] door de douane in nauwe samenwerking met de recherche, alle buitenlanders geweigerd die als eindbestemming Soest of Amersfoort opgaven. Iedereen die zich buiten het kamp bevond, werd door aanwezige agenten gevolgd en iedere vorm van propaganda buiten het kamp trachtte men tegen te gaan. Er was ongeveer evenveel politie op de been als er deelnemers waren.’

mobilisatie waren hoofdzakelijk geïnspireerd op de dienstweigering en arbeidsvraagstukken. Belangrijk ook, is het initiatief door Hem Day²⁶¹ genomen, ter oprichting van een Anarchistische Jeugd Internationale (AJI), die verschillende functies zou moeten hebben: de organisatie van een persdienst voor en door jongeren, het verlenen van hulp aan politieke gevangenen en de organisatie van internationale jeugdbijeenkomsten²⁶². Het initiatief, hoe verdienstelijk ook, sloeg echter niet aan in het buitenland en zou enkel nuttig blijken voor het aanscherpen van enkele buitenlandse contacten.

De splitsing in twee grote jeugdverenigingen, de VJV aan de ene en de VOJ aan de andere kant, resulteerde in 1927 in een delicate situatie. Beide groepen hadden besloten, in afzonderlijke vergaderingen, tot de inrichting van een Pinkstermobilisatie in Appelscha, waar al jaarlijks antimilitaristische bijeenkomsten werden gehouden rond het begin van de zomer. Echter, Herman Schuurman (van het VJV) had het terrein dat hiertoe gebruikt werd, al gehuurd achter de rug van de mensen van de VOJ, waardoor Jo de Haas, prominent lid van de werkgroep PL (om zich te distantieëren van de vorige edities, werd voor het eerst de term ‘Pinksterlanddagen’ gebruikt, naar analogie met de ‘landdagen’ die voorheen al in Appelscha gehouden werden), de oorlog verklaarde aan het VJV, in hoofde van Schuurman. Echter, stemmen werden weer gehoord tot samenwerking aan deze editie, door verzoeningsfiguren uit het Noorden (o.a. Tinus Veenstra²⁶³), die stelden dat het een revolutionaire – en dus niet strikt anarchistische – bijeenkomst zou moeten zijn. Die stemmen werden achter afdoende genegeerd en de ruzie laaide nog harder op, door wederzijdse verwijten betreffende de splitsing die jaren daarvoor

²⁶¹ N. INGHELS, Le mouvement anarchiste en Belgique francophone de 1945 à 1970 : vingt-cinq ans d'anarchie, Brussel, ULB, 2002, p. 2. **Marcel DIEU** (30/05/1902 – 14/08/1969) hield als pseudoniem ‘Hem Day’. Hij was een van de meest vooraanstaande anarchisten in de Belgische beweging en onderhield ook internationale contacten. Voornoemde licentiaatsverhandeling werd volledig opgehangen aan het gedeponeerde archief van Dieu. Hij heeft zich in zijn geschriften vooral geconcentreerd op het antimilitarisme.

²⁶² A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 8.

²⁶³ A. HAZEKAMP, ‘Eigenzinnige maar strijdbare anarchist’ in: Ravage, nr. 284, p. 12-17. **Tinus VEENSTRA** (° 27/11/1896 – 13/02/1999) was als jongere actief bij De Moker-afdeling Oosterwolde en stond voor de gedachte van het antimilitarisme, alhoewel hij zelf zijn legerdienst voldaan had tijdens de Eerste Wereldoorlog. In 1933 zou hij tezamen met twee kameraden het terrein Tot Vrijheidsbezinning in Appelscha aankopen, waar nog altijd de Pinksterlanddagen doorgaan. In zijn latere jaren, na de dood van zijn vrouw, zou hij verschillende theoretische werken uitgeven. Hij bleef zijn hele leven lang actief binnen het anarchisme en kan zonder twijfel gerekend worden tot een van de protagonisten in het verhaal van de Pinksterlanddagen en de vrij socialistische beweging in het Friese Appelscha. Een uitgebreidere biografie wordt uitgewerkt in hoofdstuk 3.

gebeurd was²⁶⁴. Twee verschillende anarchistische Pinkstermobilisaties in Appelscha, op enkele honderden meters van elkaar, zouden het gevolg zijn. Dat dit een ridicule regeling was, zeker gezien de gezamenlijke poel waaruit de deelnemers voor beider manifestaties gehaald werd, werd dan ook al snel ingezien. Voorgesteld werd binnen het VOJ om het geheel af te blazen en het later dat jaar te proberen met een landdag in Appelscha, voor alle Noordelijke revolutionaire jongeren. Ook het VJV erkende het probleem en zag af van zijn huurcontract in Appelscha (en het werd aan het VOJ overhandigd) en besloot een terrein in Enschede of Arnhem te regelen voor zijn Pinkstermobilisatie. Echter, door de organisatie van een landdag in Enschede van het VJV, zou de landdag in Appelscha een stuk kleiner worden. De enige oplossing bleek samenwerking met de oudere generatie anarchistenvrijen socialisten, die al jarenlang met Pinksteren onder de noemer Noordelijk Propaganda Comité (NPC) een bijeenkomst belegden in Veendam. Als compromis, werd besloten tot een landdag voor beiden in Assen of omgeving, gezien de evenwichtige ligging tussen Veendam en Appelscha. Aangezien in Assen zelf geen geschikt terrein werd gevonden, werd uitgeweken naar Rolde²⁶⁵.

Het kamp in Rolde trok zo'n 500 mensen, wat gezien de moeilijke organisatie ervan een succes mag genoemd worden. De eerste spreker was Jo van de Eijnde, die over de gevaren van alcohol en drugs sprak, geheel in de traditie van het Nederlandse anarchisme op dat moment. Vervolgens werd een discussie opgestart over het lot van De Branding, dat door de afsplitsing met het VJV van een oplage van 5000 stuks teruggevallen was tot 1500 stuks, hetgeen niet meer leefbaar bleek. Volgens Jo de Haas was dit hoofdzakelijk de schuld van de Noordelijke jongeren die weer waren gaan samenwerken met De Moker. Een geplande optocht van vrije socialisten doorheen Assen werd op het laatste moment verboden door de burgemeester, maar ze ging toch clandestien door. Een grote politiemacht was nodig om de ongeveer 700 demonstranten terug naar het stationsplein te dringen. Al beweerde het VOJ de breed maatschappelijke tegenhanger te zijn van het VJV, tóch kwamen dat jaar enkel anarchistische sprekers aan het woord, werd

²⁶⁴ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 9-10. Tijdens de vergadering belegd door de Noordelijke groepen kwamen die groepen amper aan het woord, vooral omwille van de communicatieproblemen. 'Ze denken steeds in het Fries, 't Drents enz. Wanneer ze nu een woord of wat Hollands moeten spreken, zijn ze er glad af. Wat ze in gedachten bij zich hebben, kunnen ze niet zoo handig in woorden in Hollands omzetten. Dat is één der redenen waarom de Noorderlingen zelf zoo weinig zeggen.', merkte een Hollandse deelneemster op. Uiteindelijk werd besloten tot samenwerking ter organisatie van de Pinkstermobilisatie 1927, waarna men de problemen tussen het VJV en de VOJ zou proberen gladstrijken. Dit betekende echter het einde niet, aangezien Jo de Haas en de belangrijkste VOJ-groepen (Groningen en Haarlem) afzagen, na provocerende artikels in de Vrije Socialist, van samenwerking met het VJV. Uiteindelijk zouden alle VOJ-groepen, met uitzondering van Rotterdam en Heiloo, instemmen met dit besluit.

²⁶⁵ Ibid.

propaganda gemaakt voor de bijeenkomst in het anarchistische blad *De Arbeider* en werd het anarchisme als ideologie gepropageerd tijdens de lezingen²⁶⁶.

Tegelijkertijd vond in Enschede de Pinkstermobilisatie plaats van het VJV. Centrale thema was – in het teken van de originele gedachte van het Jeugdverbond, dat zich niet zuiver anarchistisch wilde opstellen – ‘Tegen rood en wit militarisme, tegen kapitalisme, ter bevrijding van de mensheid’²⁶⁷. Deze mobilisatie trok beduidend minder bezoekers dan deze te Rolde.

Na beider bijeenkomsten met allebei een sterk anarchistische invulling, werd de vraag geopperd of de scheiding tussen beiden wel écht noodzakelijk geweest was. Derk Ploeger reageerde door te stellen dat binnen de VOJ, al waren velen militant anarchistisch van strekking, plaats was voor alle linkse gedachtenstromingen²⁶⁸. De VOJ wou zich blijven openstellen voor alle jongeren die nog op zoek waren naar denkbeelden waar ze zich goed bij voelen. De Haas echter, stelde het allemaal veel minder subtiel voor: hij had het in zijn antwoord over de ‘diepzedelooze Mokerbeweging’ en ‘het zijn schurftige schapen die de roskam vrezin’. Echter, ondanks deze verdere discussies, werd toch weer overgegaan tot samenwerking tussen beide groepen wat de organisatie van de jaarlijkse Revolutionaire Anti-Militaristische Landdag te Appelscha betrof²⁶⁹. Deze trok een vierhonderdtal bezoekers en stond hoofdzakelijk in het teken van de processen van Sacco en Vanzetti, die de (anarchistische) wereld danig geschokt hadden²⁷⁰.

²⁶⁶ Ibid., p. 11.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ A. HAZEKAMP, ‘Temidden van het brutoeste geweld. Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog’, in: reader_PL_2005, 2005. Te raadplegen op: <http://www.pinksterlanddagen.nl/>. **Derk PLOEGER** was een redacteur van het anarchistische blad *De Arbeider* en verzorgde tijdens de Tweede Wereldoorlog een aantal ondergrondse publicaties.

²⁶⁹ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem.

²⁷⁰ J. B. KADANE, *A probabilistic analysis of the Sacco and Vanzetti evidence*, New York, Wiley, 1996, XVI, 366 p. De twee Italianen Nicola Sacco (1891–1927) and Bartolomeo Vanzetti (1888–1927) werden beschuldigd van de moord op 2 fabrieksleiders en berecht in de staat Massachusetts. Alhoewel er veel twijfel was inzake de schuldvraag, ging het proces – dat zeven jaar zou gaan duren – toch zonder veel problemen door, aangezien de rechter (Webster Thayer) de zaak vanzelfsprekend vond. Het ging immers (zo zou hij gezegd hebben tijdens de rechtzaak) om ‘anarchist bastards’. Beiden werden geëlektrocuteerd op 23 augustus 1927. Het proces bracht een ongeziene golf van internationaal protest teweeg, niet enkel uit anarchistische hoek, maar ook uit bredere intellectuele kringen. Achteraf, in 1961 werd aan de hand van uitvoerig ballistisch onderzoek vastgesteld dat de kogel waaraan een van de twee slachtoffers stierf, uit het pistool van Sacco gevuld was. Ook prominente anarchistische leiders uit die tijd (Carlo Tresca) wisten hoe de vork in de steel zat: Sacco was effectief schuldig aan de moorden, maar Vanzetti was volledig onschuldig. Deze these werd achteraf nog eens bevestigd door de postume publicatie van een brief van Ideale Gambera aan Francis Russell waarin stond dat iedereen uit de anarchistische kringen wist

De wat ongewone situatie van twee afzonderlijke Pinkstermobilisaties bleef duren tot de Tweede Wereldoorlog. Waar de Noordelijke beweging een vaste plaats gevonden had in de Drentse gemeente Emmen (tot 1930) en later in Appelscha, moest de Hollandse beweging met veel moeite elk jaar een ander terrein zoeken om zijn activiteiten op te ontplooien²⁷¹. De gehele jeugdbeweging werd gekenmerkt door een terugval: de activisten werden alsmaar ouder en gingen aansluiting zoeken bij de al bestaande organisaties van de 'oudere' anarchisten. Tijdschriften De Moker en De Branding gingen ter ziele, tezamen met de jeugdorganisaties VJV (behalve in de Noordelijke provincies Drenthe en Groningen, die aansluiting zochten bij het Groninger weekblad De Arbeider) en VOJ. Vooral het eerder vernoemde NPC kreeg vele leden bij. In 1928 werd in samenwerking met voormalige VOJ-leden de Pinkstermobilisatie te Emmen georganiseerd, waar zo'n 600 bezoekers luisterden naar de redevoeringen van B.H. Lansink²⁷², Jo de Haas en Jan Bijlstra²⁷³. De Pinkstermobilisatie van 1930 werd gehouden in een algemene sfeer van neergang binnen de Noordelijke jongerenbeweging en stond in teken van het zelfbehoud. Harm de Roos kondigde de mobilisatie aan in De Arbeider en eindigde met een pleidooi voor meer samenwerking:

“Toe kameraden, laat je mogelijke visites of een of andere liefhebberij eens voor een paar dagen in de steek en gaat met ons naar Emmen, om nieuwe strijdlust en nieuwe geestkracht op te doen. 't Is noodig, bitter noodig.”²⁷⁴

Nieuwe Noordelijke initiatieven waren het gevolg van deze smeekbede en de mobilisatie van dat jaar. De Opruier, een nieuw blad door enkele jongeren uitgegeven, was het resultaat.

van de onschuld van Vanzetti. Echter, ondanks het ('onweerlegbare') bewijs van Sacco's schuld, werd op 23 augustus 1977 – exact 50 jaar na hun executie dus – door toenmalig gouverneur van Massachusetts, Michael Dukakis, geproclameerd dat beide heren van hun schuld vrijgesproken waren.

²⁷¹ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 17. In de andere delen van Nederland werden ook bijeenkomsten gehouden, zoals weleer. Voornamelijk in Enschede (1927), Huizen (1928), Schoorl (1931) en Halfweg (1935).

²⁷² P. J. MEERTENS, idem, V, p. 182-183. **Bernardus H. LANSINK** (° 31/08/1884 – 06/03/1945) leefde naar de geschriften van Domela Nieuwenhuis, maar was in tegenstelling tot hem wel een voorstander van organisatie. Hij werd gedreven door zijn sterke antimilitaristische ideeën. In 1918 stond hij tezamen met anderen aan de basis van de oprichting van de Socialistische Partij in Nederland. Hij was nagenoeg zijn hele actieve loopbaan betrokken bij het NAS (Nationaal Arbeidssecretariaat).

²⁷³ HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 10-11.

²⁷⁴ De Arbeider, mei 1930, p. 3.

Het NPC zou ook instaan voor de landdagen die in Appelscha gehouden werden: in samenwerking met het NPC werden door de jongeren op 20 en 21 juli 1929 weer landdagen georganiseerd in Appelscha, net als in 1927. Deze dagen stonden in het teken van de geheelonthouding, met sprekers Jo de Haas en Anton Constandse die respectievelijk over ‘anarchisten en de gemeenschap’ en ‘de leugens van de staat’ spraken. De vijfhonderd aanwezige activisten, bleken ook genoeg voor de financiële zelfredzaamheid van de Appelschaaster Landdagen²⁷⁵.

Vanaf 1931 zou de bijeenkomst met Pinksteren zijn definitieve naam krijgen: de Pinksterlanddagen zouden vanaf dan in Appelscha gehouden worden, een traditie die nog altijd in ere gehouden wordt. Aanleiding hiertoe was de behoefte tot samenwerking tussen enerzijds de militanten uit Friesland, die zich in het Fries Propaganda Comité (FPC) verenigd hadden en anderzijds het NPC, dat de Groninger en Drentse militanten verenigde. Hiertoe werd bij Staatsbosbeheer een terrein gehuurd dat in de volksmond bekend stond als ‘de kuil’: in het midden van de bossen was een groot dal, waar ook gekampeerd kon worden.

‘Onze eerste kampeertocht was in 1931. Een tent hadden we (nog) niet. We sliepen bij een boer in het hooi. Soms wel met zo’n honderdvijftig tot tweehonderd mensen. (...) De zaterdag voor Pinksteren stond dan al in het teken van het antimilitarisme en de dienstweigering. Spreker was meestal – naast anderen – Jo de Haas, die met ons van Bolsward naar Appelscha fietste. De bekende ‘kûle’ in het bos was steeds ons vergaderterrein, een uitermate geschikt gelegen stuk grond, omringd door hoge zandheuvelds. De gasten zaten langs een oplopende wand, de sprekers en spelers werkten in de kuil het programma af.’²⁷⁶

De traditie van enerzijds een inhoudelijk, theoretisch programma, gecombineerd met een culturele agenda – met muziek, toneel, declamaties etc. – zoals hierboven, werd in deze jaren geboren²⁷⁷. Het centrale thema van de landdagen 1932 was ‘Tegen de Oorlog en het Fascisme’, geheel in het teken van de toenmalige tijdsgeest²⁷⁸.

²⁷⁵ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 10-11.

²⁷⁶ E. DE JONG, Overdenkingen van een arbeidersjongen. Het levensverhaal van Douwe de Wit op papier gezet, s.l., Alternatyf, s.d., p. 68-69.

²⁷⁷ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem.

²⁷⁸ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 12.

Hetzelfde terrein was door de werkgroep die de Pinksterlanddagen organiseerde weer gehuurd voor de editie 1933. Drie dagen voor Pinksteren echter, op 1 juni, werd de vergunning voor de Vrije Groep Appelscha ingetrokken²⁷⁹. Echter, gezien de internationale situatie, waren de anarchisten voorzien op dit scenario: er werd overgegaan op de aankoop van een eigen terrein.

2.6. Crisis en oorlog: 1933 – 1945

In deze jaren, na een aanloop in de jaren twintig, slonk de aanhang van het anarchisme gevoelig. Dit had meerdere redenen, maar deze zijn het belangrijkste voor wat de Noord-Nederlandse situatie betreft:

1. Vanaf 1920 distantieerden de anarchisten zich meer openlijk van de loonstrijd als wapen tegen het kapitalisme. Gevolg: velen traden toe tot het NAS [*Nationaal Arbeidssecretariaat, A.F.*] van Sneevliet en tot het NVV [*Nederlands Verbond van Vakverenigingen, A.F.*].
2. De anarchisten behoorden tot de actiefste mensen en vertrokken na 1920 naar elders om werk te zoeken en keerden zodoende voorgoed de verpauperde veenstreken de rug toe.
3. De grootste groep onder anarchisten en vrije socialisten kwam echter in communistisch vaarwater (...). Een kleiner deel ging met de SDAP of met de NSB mee²⁸⁰.

De aanhang van het anarchisme begon dus algemeen gezien af te zwakken om bovenstaande redenen, een these die ook gedeeld wordt door ondermeer Jan Moulart, die het Belgische anarchisme laat 'eindigen' bij het begin van de eerste wereldoorlog. Voor de wereldoorlog uitbrak, werden nog boude woorden gesproken: 'op papier was het allemaal eenvoudig. Wanneer een oorlog uitbrak, zouden de arbeiders fluks een algemene staking en dito opstand uitroepen.'²⁸¹ De enige tekens van leven die Belgische anarchisten tijdens deze oorlog nog gaven, hadden te maken met een kleinschalige controverse. Errico Malatesta, een bekend Italiaans anarchist, reageerde zondermeer kritisch: 'Anarchists have forgotten their principles.'²⁸² Overwegend wordt, in internationale context dan, de nadruk gelegd op de opkomst van het communisme als primaire factor in deze verschuiving, omdat daar werd bewezen dat het communisme werkbaar was als politiek alternatief. Dat het politieke klimaat in de jaren '30

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ M.W. VAN DER SLUIS, Terug in de bruine wereld van Emmer-Erfscheidenveen: 1898-1948-1998, Groningen, Boon Uitgeverij, 1998, p. 49.

²⁸¹ J. MOULAERT, Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914), Leuven, Davidsfonds, 1995, p. 396-399.

²⁸² Ibid., p. 399.

volledig omsloeg, droeg eveneens bij aan een verdere daling van de aantrekkingskracht van het anarchisme, ten nadele van het communisme en het fascisme²⁸³.

Deze periode luidt tevens het begin in van de daadwerkelijke casus, daar waar de vorige periode 'enkel' de aanloop ertoe is. Immers, vanaf 1933 komen de anarchisten uit het Noorden in het bezit van een eigen terrein, waar ze vrij zijn ter organisatie van de Pinksterlanddagen en het nemen van andere anti-autoritaire initiatieven. Nadat hen net voor Pinksteren 1933 de toegang tot het terrein in de Staatsbossen ontzegd was (omwille van het heersende internationale politieke klimaat), diende een andere oplossing gezocht te worden. Tinus Veenstra speelde al een aanzienlijke tijd met het idee om een eigen terrein aan te kopen, al bleek dit niet zo simpel als eerst werd gedacht. Na zijn idee eerst met de Vrije Groep Appelscha besproken te hebben, vond hij steun bij twee kameraden uit Leeuwarden, Jan de Haan en Andries de Vries. Veenstra had twee locaties op het oog. De eerste bevond zich naast de boswachterwoning, maar er bevonden zich al twee woningen op het terrein, hetgeen de prijs ervan omhoog zou jagen en er waren nog niet eens fondsen beschikbaar gesteld vanuit de beweging. Het terrein dat uiteindelijk de voorkeur zou krijgen, was een stuk bouwland aan de rand van de staatsbossen ten zuiden van de Aekinga-weg in oud-Appelscha, in het bezit van de overbuurman van Veenstra, die er maar al te graag van af wou. Echter, het drietal was opgemerkt door de boswachter van Emst, die als orthodox Christen een gezonde tegenstander van het anarchisme in Appelscha genoemd mocht worden. De moeilijkheid met het tweede terrein was dat de eigenaar, Andries Baas, als bijverdienste bij Staatsbosbeheer werkzaam was en ipso facto onder van Emst werkte²⁸⁴. Om die reden was het de vrij socialisten onmogelijk om het terrein direct van de eigenaar te kopen. Een list moest de verkoop uiteindelijk bezegelen.

Contact werd opgenomen met Binne Rooks, de neef van Andries Baas. Hij zou het terrein aankopen van zijn oom, de laatste in de waan latend over de reden van aankoop. Uiteraard fungeerde Rooks enkel als stroman, aangezien hij het stuk land op zijn beurt doorverkocht aan de net opgerichte Stichting tot Vrijheidsbezinning²⁸⁵. Voor 500 gulden werd het terrein aangekocht middels een renteloze lening van Andries de Vries, Cathrinus Mulder en Theun de

²⁸³ Ibid., p. 432. 'De slinger, om het met de idealistische termen van een opvatting van de geschiedenis als een eeuwig gevecht tussen vrijheid en onvrijheid uit te drukken, bewoog na de Eerste Wereldoorlog helemaal in de richting van de onvrijheid.'

²⁸⁴ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 11.

²⁸⁵ Archief Appelscha, Stichtingsakte Tot Vrijheidsbezinning, Olderberkoop, 20 november 1933. 'opgericht bij onderhandsche acte geteekend den twintigsten November negentienhonderd drie en dertig, geregistreerd te Oldeberkoop den dertigsten December negentienhonderd drie en dertig.'

Jong, voor respectievelijk 100, 100 en 300 gulden²⁸⁶. Dat het eigendom van het terrein in de vorm van een stichting werd gegoten, was het idee van Mr. S.K. de Waard uit Groningen. Deze advocaat was een links-liberaal die de noordelijke vrij socialistische beweging voortdurend ter zijde stond als juridisch adviseur of als strafpleiter, bijvoorbeeld ten gunste van de dienstweigeraars. Gezien de onderlinge wrevel die de beweging kenmerkte, had hij de vorm van een vereniging afgeraden. Het terrein zou zo een speelbal kunnen worden van elkaar bestrijdende groepen. Door middel van bijdragen van zogenaamde contribuanten, zou de Stichting financieel zelfredzaam moeten zijn: de huiselijke vergadering van deze contribuanten zou dan ook fungeren als het hoogste orgaan binnen de Stichting²⁸⁷. Al is de camping ook nu nog volledig drugsvrij (met specifieke nadruk op alcohol), toch werd in de beginjaren van het terrein nooit vastgelegd dat het terrein alcoholvrij diende te zijn, aangezien dat in die tijd als een evidentie werd gezien. Dit komt vanwege de binding van oudere leden met de Algemene Nederlandse Geheelonthouders Bond (ANGOB), die een belangrijke rol speelde in de Noordelijke socialistische provincies²⁸⁸.

Echter, gezien de korte termijn – drie dagen – tussen het bijeenkomstverbod en Pinksteren zelf, bleef er een probleem voor de organisatie van de landdagen in 1933. De aankoop van het terrein vond immers pas ettelijke maanden later plaats en in ieder geval was het niet mogelijk gebleken om het terrein op tijd gereed te krijgen als kampeerplaats. Als alternatief werd toch nog een terreintje gevonden in Appelscha door een toevallige relatie van de eigenaar met iemand binnen de organisatiegroep, Vrije Groep Appelscha. Dus, alhoewel ‘de autoriteiten’ getracht hebben de anarchistische en subversieve vergadering te boycotten, kon ze toch nog doorgaan. Op de dagen zelf was er echter wel constante bewaking en controle van Nederlandse marechaussees die door hun aanwezigheid eventuele deelnemers wilde intimideren²⁸⁹. Dhr. Cohen, een dominee uit

²⁸⁶ Recht voor Allen, 1983, 3, themanummer PL 50 jaar, p. 13.

²⁸⁷ Archief Appelscha, Stichtingsakte Tot Vrijheidsbezinning, Oolderberkoop, 1933. In deze akte opgemaakt door Mr. De Waard staat als hoofdbepaling dat het terrein ‘ten dienste van de vrij-socialistische beweging in de ruimste zin van het woord’ moet staan. Wat die beweging precies inhoudt wordt niet geëxpliciteerd, omdat op de vraag waar die begint en eindigt geen zinnig antwoord te geven is. Daarom sprak De Waard bijvoorbeeld niet over ‘De Noordelijke Vrij-Socialistische Beweging’. Dit omdat de deelnemers van de Pinkstermobilisaties vooral uit de Noordelijke gewesten kwamen. In Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 14: ‘De eerste bestuursleden van de stichting waren Andries de Vries (voorzitter), Jan Veenstra (penningmeester), Tinus Veenstra (secretaris)’

²⁸⁸ www.angob.nl Deze organisatie bestaat al sinds 1897 en was er toen op gericht om ‘de arbeiders’ voor te lichten i.v.m. de gevaren van het alcoholgebruik (die de sociale revolutie in de weg stond). Pas sinds 1970 is daar voorlichting omtrent het gebruik van soft-drugs bijgekomen.

²⁸⁹ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 12.

Dokkum, sprak over het antimilitarisme en tevens was er een andere, vrouwelijke spreker aanwezig, waarvan de naam niet bekend is.

De eerste Pinksterlanddagen in Appelscha werden gehouden in 1934, het terrein nog volledig braakliggend, maar wel al voorzien van jonge aanplanting. Voor het theoretische luik van de landdagen waren een aantal sprekers uitgenodigd, die elk een onderwerp in de Nederlandse anarchistische traditie naar voren brachten. Gé Nabrink voerde het woord over ‘Zijn concentratiekampen het enige vooruitzicht?’, Lie Heynen gaf een redevoering getiteld ‘Arbeiders. Soldaten.’ en ten slotte had Cor Huisman het over ‘Wij jongeren en de oorlog’²⁹⁰. Op Pinkstermaandag werd ’s morgens een cursus gegeven over industriële dienstweigering²⁹¹.

De jaarlijkse organisatie van de Pinksterlanddagen bleef een aangelegenheid van zowel de FPC als het NPC en deze pinksterbijeenkomsten werden naar het einde van de jaren ’30 de drukst bezochte manifestatie van de vrije socialisten in het Noorden. Wat de verschillende pinksterlanddagen betreft: in 1936 kwamen er maar 350 bezoekers naar de dagen, temeer omdat het weer slecht was en vele deelnemers met de fiets dienden te komen noodgedwongen. De redes dat jaar, door Jo de Haas en Max van Praag, benadrukten de teloorgang van de vrij socialistische beweging, maar getuigden ook van een rotsvast geloof in het goede dat komen zou²⁹².

2.6.1. De Spaanse Burgeroorlog

Sinds de jaren ’20 hadden de Spaanse anarchisten het wantrouwen van de Sovjetunie opgelopen, omdat ze op het congres van de Derde (Communistische) Internationale tegen de Sovjetunie en zijn systeem spraken en daarna resoluut uit deze organisatie stapten²⁹³. Spanje was dan ook het

²⁹⁰ P. J. MEERTENS, idem, IV, p. 62-65. **Gerard NABRINK** (° 1/11/1903 – 12/12/1993) was een bekend antimilitarist en ijveraar voor seksuele hervorming. In 1917 werd hij van de Jongelieden Geheelonthoudersbond (JGOB) en in 1919 stapte hij mee in het VJV-project. Nabrink ontwikkelde zich tot radicaal anti-militarist en sloot zich aan bij de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV).

²⁹¹ Recht voor Allen, 1983, nr. 4, p. 3. Welke lading deze term dekt, is evenwel niet duidelijk uit de context af te leiden.

²⁹² A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem, p. 12.

²⁹³ D. GUÉRIN, idem, p. 109-112. ‘Onder de gedelegeerden van de CNT [*Confederación Nacional del Trabajo, de Spaanse nationale (anarchistische) vakvereniging – A.F.*] bevonden zich jeugdige bekeerlingen van het Russische bolsjewisme (...), maar ook een koelbloedige Franse anarchist, Gaston Leval. Op gevaar af beschuldigd te worden van ‘onder één hoedje te spelen met de bourgeoisie’ en ‘hulp aan de contra-revolutie te geven’ hield hij zijn mond niet. De massa er niet van op de hoogte brengen dat wat zich in

enige land dat kon terugblikken op een waarlijk rijke anarchistische, of op z'n minst libertaire, traditie: het platteland rond Andalusië was veelal opgedeeld in zelfstandige collectieven, de nationale vakvereniging kende een groot succes (met meer dan een miljoen leden in 1918). Die dubbele grondslag van het Spaanse anarcho-syndicalisme, zowel industrieel als op het land, had de richting bepaald van het libertair communisme waarop het zich in twee enigszins afwijkende opzichten beriep: het ene gericht op de commune, het andere op het syndicalisme²⁹⁴.

Wanneer in 1931 de Spaanse republiek gevestigd werd, gaf dit al snel aanleiding tot boerenopstanden: toen al vonden verscheidene experimenten plaats om het libertaire communisme in praktijk te brengen²⁹⁵. Gecombineerd hiermee, was de vloed aan anarchistische geschriften die gedrukt en verspreid werden, om aldus in het 'revolutionaire onderricht' te voorzien²⁹⁶. Wanneer in 1936 het Volksfront de verkiezingen wint, ziet de rechterzijde in Spanje dit zondermeer als het begin van de sociale Revolutie. Niet zonder reden overigens, aangezien politieke gevangenen vrijgelaten werden, boeren hun pachtgelden niet meer betaalden en gronden gingen bewerken die ze niet in bezit hadden, stakingen braken uit, etc. Hierop pleegde kolonel Franco een staatsgreep, om de revolutie tot een stilstand te brengen. Het massale volksprotest dat hiervan het gevolg was, versnelde de revolutie enkel maar: in 24 uur was de staatsgreep teniet gedaan. Guérin verwoordt het treffend, wanneer hij stelt dat 'toen de autoriteiten van de schrik bekomen waren, [ze] merkten dat ze eenvoudig niet meer bestonden. De staat, de politie, het leger en het bestuur schenen hun recht van bestaan verloren te hebben.'²⁹⁷

De geschiedenis heeft uitgewezen dat deze revolutie op een gegeven moment fout gelopen is: alle auteurs die ik geraadpleegd heb, plaatsen deze symbolische ommekeer bij de regeringsdeelname van de anarchisten²⁹⁸. Waarom werd voor deze tactiek gekozen? Aangezien

Rusland had afgespeeld geen revolutie was maar de staat, de massa niet aantonen dat achter de trillende revolutie de verlamdende, dode staat aanwezig was, was in zijn ogen erger dan doen of er niets aan de hand was.'

²⁹⁴ Ibid., p. 113.

²⁹⁵ Ibid., p. 113-114. 'Op onderlinge, vrijwillige overeenkomst besloten groepen kleine grondbezitters om samen te werken, de winsten in gelijke parten te delen (...)'

²⁹⁶ G. WOODCOCK, idem, p. 361-362.

²⁹⁷ D. GUÉRIN, idem, p. 120. 'De Spaanse revolutie was het proletarische antwoord op een contra-revolutionaire staatsgreep. De noodzaak om met anti-fascistische militie de horden van Franco te bestrijden, gaf de revolutie van het begin af aan het karakter van zelfverdediging, een militair karakter.'

²⁹⁸ D. GUÉRIN, idem, p. 133.; G. WOODCOCK, idem, p. 366.; P. MARSHALL, idem, p. 465-466. 'It certainly demonstrated the constant danger which awaited anarcho-syndicalism if it became involved in

de revolutie van in het begin een zelfverdedigingsstrijd was tegen Franco, had het geheel een militair karakter gekregen en dat is mettertijd nooit verminderd. Immers, de Frankisten kregen al snel hulp vanuit fascistische hoek, terwijl de linkse fractie moest rekenen op logistieke steun van Stalin en zijn Sovjetunie²⁹⁹. De oorlog eindigt op 29 maart 1939 en zou ongeveer een miljoen slachtoffers kennen.

Al betekende het einde van Spaanse revolutie in 1939 een desillusie voor de Spaanse anarchisten, het was tevens de doodsteek voor het internationale anarchisme. Het had het anarchistische kamp verder verdeeld tussen principiële antimilitaristen en pragmatici die geweld in de Spaanse context als opportuun zagen; dit zou aanleiding geven tot jarenlange vetes binnen de beweging. In Nederland uitte zich dat in de vraag of de steuncomités die spontaan werden opgericht ter ondersteuning van de Spaanse anarchisten naast humanitaire hulp, ook geld dienden in te zamelen voor de aanschaf van wapens. Deze kwestie en de vraag – in '37, na het 'verraad' aan het parlementarisme door de anarchisten in Spanje – of er hoe dan ook steun moest gegeven worden werkte als een slijtzwam in de IAMV, die daarmee in 1937 ook het einde van zijn werking zag³⁰⁰. Voorts werd het élan van het anarchisme aangetast en verdween het, mede door toedoen van de Tweede Wereldoorlog een jaar later, nog dieper in de put der vergetelheid.

2.6.2. De Pinksterlanddagen

Op de Landdagen in '37 sprak Anton Constandse over de toekomst van het anarchisme en Cor Huisman, afkomstig uit de Jongeren Vredes Actie en secretaris van de actie achter het manifest 'Mobiliseren', over de noodzaak van antimilitarisme. Jan Mispelblom Beyer verzorgde de cursusvergadering die gewijd was aan de Bond van Anarcho-Socialisten (BAS). Er was dat jaar een grote vergadertent gebouwd voor de 500 bezoekers die net als in '36 het slechte weer

parliamentary politics. By the middle of 1937 the greatest anarchist experiment in history was virtually over; it had barely lasted a year.'

²⁹⁹ D. GUÉRIN, idem, p. 122. 'Die militaire hulp werd op twee voorwaarden verstrekt: 1. de communistische partij moest er in de eerste plaats van profiteren en de anarchisten liefst helemaal niet. 2. Stalin wenste in geen geval een overwinning van de sociale revolutie in Spanje, niet alleen omdat die een libertair karakter zou hebben maar omdat het geïnvesteerde Engelse kapitaal onteigend zou worden, hetgeen het voorgenomen verbond met de Engelsen in gevaar zou brengen.'

³⁰⁰ A. HAZEKAMP, 'Temidden van het brutoeste geweld. Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *Reader PL 2004*, 30 mei 2004, pp. 2. 'In de derde plaats werd de neergang van de anarchistische beweging versterkt door meningsverschillen over de vraag of en hoe de strijd van de Spaanse Burgeroorlog diende te worden ondersteund.'

dienden te trotseren³⁰¹. 1937 zou tevens het jaar zijn dat er een grootschalige conferentie belegd werd vanuit het anarchistische kamp. Vijftien autonome groepen zouden eraan deelnemen en de Federatie van Anarchisten in Nederland (FAN) werd opgericht. Een betrekkelijk grote groep van de Nederlandse anarchisten deed evenwel van bij de aanvang al niet mee en van de federatie kwam uiteindelijk zeer weinig terecht³⁰².

De Pinksterlanddagen van 1938 zouden weer de redevoeringen van Jo de Haas als theoretische basis zien, maar ook Binne Herder stond dat jaar op de sprekerslijst. 1939 zou een probleemjaar blijken. Het FPC weigerde immers nog langer medewerking, omdat dat jaar een belastende brief en foto's over de homoseksualiteit van Jo de Haas boven kwam drijven, met de intentie om hem het werk voor de beweging onmogelijk te maken³⁰³. De voorbereiding van de landdagen liepen hierdoor een fikse vertraging op, maar uiteindelijk werd het conflict in der minne geregeld en het FPC werkte nadien toch mee aan de organisatie van de landdagen. Max van Praag, Jo de Haas, Jan Mispelblom Beyer en Gé Nabrink verzorgden de lezingen. Achteraf was er een debat rond het algemene thema 'Hoe moeten we ons als anarchisten organiseren?', dat kon rekenen op een grote opkomst³⁰⁴.

De jaren '30 en '40 waren een gevaarlijke tijd voor linksgezinde lieden, hetgeen tot gevolg had dat er weinig bronnen bewaard bleven; een (complete) reconstructie bleek derhalve onmogelijk. Bewuste vernietiging van verschillende voor dit onderzoek belangrijke documenten bleek een absolute noodzaak ter overleving van deze barre tijden, zoals Tinus Veenstra zelf schreef in een brief over die periode:

‘Ook dit is – zoals zoveel – in de oorlog verdwenen. (...) Onze verzameling is gedeeltelijk reeds voor – maar meer in – de oorlog vernietigt [sic]. Vooral nadat ik in de zomer van '44 gevangen had gezeten en toen ook nog gedreigd werd onze woning af te zullen branden. Het was geen wonder dat mijn vrouw vreselijk bang werd en zij heeft ten slotte alles vernietigt [sic].³⁰⁵

Tinus Veenstra omschrijft de sfeer die in het begin van de jaren '30 binnen de vrij-socialistische annex anarchistische beweging heerste als volgt in een tekst uit 1987:

³⁰¹ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem.

³⁰² H. DE VOS, idem, I, p 228-229.

³⁰³ A. HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, idem. Dat homofilie in de anarchistische beweging tóch een heikel punt blijkt te zijn, lijkt niet te stroken met het ideaal van persoonlijke vrijheid dat aan de basis ligt van de ideologie. De algemene mores van de vooroorlogse jaren bleek dus ook zijn invloed uit te oefenen op de anarchisten.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, Brief aan Jaap (familienaam onbekend), s.d.

‘Er was de bereidheid, om het werk, dat gedaan moest worden met elkaar te doen. Het grondwerk en het graven van de eerste welput. Het kwam tot stand in een tijd van een steeds toenemende, niets ontziende reactie, tegen de vrij-socialistische-anti-militaristische beweging vrijheidsstrijd. De strijd tegen elke machtsvorming, tegen kapitalisme en militarisme, tegen de toen al behoorlijk op gang komende voorbereiding voor de tweede wereldoorlog. Tegen deze voorbereiding heeft onze generatie zich tot het uiterste ingezet, waarbij alles, de kerken, de moderne arbeidersbeweging tegenover ons stond, op enkele gunstige uitzonderingen na. In honderden bijeenkomsten, met sprekers als Jo de Haas en Constadse [*schrijver bedoelde Anton Constandse – A.F.*], Henk Eikeboom, Jack Rees, Bart de Ligt, Schermerhorn, met Geert van Oorschot en Koens en dan heb ik ze nog niet allemaal genoemd. Met gezamenlijke kolpertagetochten. Toen was er een grote activiteit en strijdbaarheid. In die sfeer hielden wij onze pinksterlanddagen die vóór 1933 op diverse plaatsen [gehouden] werden; de laatste jaren op een terrein in de Staatsbossen, waarvoor wij voor dat weekend tien gulden betaalden [sic].³⁰⁶

Deze beschrijving schept een beeld van zeer sterke interne cohesie, maar het lijkt op zijn minst ook onderhevig aan een verregaande romantisering door Tinus Veenstra, die dit zo’n 40-50 jaar post factum neerpende. Immers, zoals de commotie die rond de Spaanse Burgeroorlog uitbrak binnen het anarchisme zou laten blijken, was die samenhang toch niet zo hecht³⁰⁷.

³⁰⁶ Recht voor Allen, 1987, nr. 4, p. 11.

³⁰⁷ R. KAPLAN, Het anarchistisch pandemonium : de vervlogen dromen van de periode na de Koude Oorlog, Utrecht, Spectrum, 2000, 192 p. Het anarchisme werd zowel extern als intern aangevallen, waardoor de deelname aan de Spaanse strijd op voorhand gedoemd was op een gigantische ramp uit te draaien. Inderdaad, zowel het fascistische leger van Franco, Hitler als de communisten van Stalin waren op de destructie van het anarchisme uit. Maar ook binnen de anarchistische beweging zelf gaf het aanleiding tot een splitsing: langs de ene kant waren er de fervente antimilitaristen, die tegen elke deelname aan oorlog waren en aan de andere kant waren er de pragmatisch ingestelde anarchisten, die in deelname aan deze strijd een weg naar de proletarische/anarchistische revolutie zagen. Vooral in Nederland speelde dit sterk. D. GUÉRIN, Het anarchisme, vert. door Leo Klatser, Amsterdam, Van Gennep, 1979, p. 137: ‘Het echec van de Spaanse revolutie heeft het anarchisme beroofd van het enige, unieke bolwerk in de wereld. Het kwam verpletterd en uiteengevallen uit de vuurproef te voorschijn en in zekere zin ook in diskrediet gebracht. De geschiedenis sprak een hardvochtig, maar ten dele ook onrechtvaardig oordeel over het anarchisme uit.’

2.6.3. De beweging ligt lam: de Tweede Wereldoorlog

Op 10 mei 1940 viel het Duitse regime van Adolf Hitler België en Nederland aan. Na het bombardement van Rotterdam, dat ca. 800 doden en 78.000 daklozen tot gevolg had, besloot het Nederlandse leger te capituleren³⁰⁸. Het Duitse bewind stelde de Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart aan als rijkscommissaris van Nederland, de facto de dagelijkse leiding van bezet Nederland in zijn handen gevend. Anders dan België kreeg Nederland al vanaf het begin een civiel bestuur, zodat het ook sterker betrokken raakte bij de nationaal-socialistische politiek. Aangezien de nationaal-socialistische doctrine zoals gepropageerd door Hitler niet bekend stond voor zijn tolerantie, werd het politieke klimaat in Nederland er al snel een van onderdrukking van andersdenkenden. Een van de politieke groepen die toen gevisieerd werden, waren uiteraard de anarchistische groeperingen. Hoe kon het ook anders? Het is immers een denkrichting die algehele vrijheid voorstaat én nog eens ideologische banden – hoe dun ze ook mogen zijn in de realiteit – heeft met het bolsjewieke regime in Rusland, vijand nummer één van het fascisme. De voorbereidingen voor de Pinksterlanddagen dienden stilgelegd, aangezien de troepen 2 dagen voor Pinksterzondag (dat jaar op 12 mei vallend) binnenvielen. Het terrein tot Vrijheidsbezinning werd dan ook gevisieerd.

Dat de Pinksterlanddagen er al sinds 1933 elk jaar doorgingen, was een doorn in het oog van de Duitsers en dus werd het terrein in beslag genomen, zodat verdere linkse activiteiten daar onmogelijk gemaakt werden. Op 20 maart 1941, werd door de veldwachters H. Visser en S. van der Sluis ten huize van Tinus Veenstra de koopakte betreffende ‘een stuk bouwland ten zuiden van den Akingaweg te Oud-Appelscha, toebehoorende aan de stichting ‘Tot Vrijheidsbezinning’ in beslag genomen³⁰⁹. Rond de precieze toedracht van de zaak hoeft geen twijfel te bestaan, gezien het feit dat van der Sluis in een brief uit 1948 expliciet vermeldt dat hij de bezittingen van de Stichting in beslag heeft genomen in opdracht van de bezettingsautoriteiten³¹⁰. Het terrein werd, bij goedkeuring van de algemene vergadering van het Stichtingsbestuur (27 juli 1941), op 5 september 1941, officieel verkocht aan dhr. Andries De Vries, een sigarenfabrikant uit Leeuwarden en tevens sympathisant van het anarchisme. Tinus Veenstra trad op als afgevaardigde voor de Stichting ‘Tot Vrijheidsbezinning’ en het terrein ging van de hand voor de prijs van 500 gulden³¹¹. De koper was in die jaren de voorzitter van de Stichting en hij moest om

³⁰⁸ Grote Winkler Prins encyclopedie, Amsterdam, Elsevier, 1992, XVI, p. 615-618.

³⁰⁹ Archief Appelscha, bewijs van inbeslagname van het terrein, 20/03/1941

³¹⁰ Archief Appelscha, brief van van der Sluis, Appelscha, 27 mei 1948.

³¹¹ Archief Appelscha, Afschrift eener akte van verkoop en koop van een stuk grond ten zuiden van den Akingaweg te Oud-Appelscha, Oosterwolde, 5 september 1941. Deze incongruentie tussen enerzijds een

reden van die aankoop ook aftreden, anders had de verkoop nooit zo kunnen doorgaan en was het terrein misschien onherroepelijk verloren geweest aan de bezettende machten. De vergadering waartoe dit besloten werd – zowel de verkoop van het terrein notarieel vast te leggen als de ‘afzetting’ van De Vries – vond plaats ten huize Veenstra, waarbij 4 mensen deelnamen, waaronder de vrouw van Tinus. Dit diende zo te gebeuren omdat er geen contact meer mogelijk was met anderen uit de beweging.

De oorlog verlegde algemeen gezien de prioriteiten van veel mensen die in ‘de beweging’ actief waren. Van ageren was nog amper sprake, uit vrees voor represailles en omdat overleven in de barre oorlogssituatie primair was. Echter, de beweging viel niet volledig stil. Enkelingen, zoals Jo de Haas bleven het anarchistische gedachtegoed ten alle tijden volledig trouw. Zo had hij het al voor de oorlog met de autoriteiten aan de stok, aangezien hij voorspelde dat de Nederlandse koninklijke familie geen uitzondering op de regel zou zijn en dat zij zouden vluchten van zodra zou blijken dat de situatie uit de hand liep. Om die reden werd zijn opsluiting voor een half jaar lang geëist, maar toen de oorlog uitbrak en zijn voorspelling effectief uitkwam – de koninklijke familie was inderdaad in de dagen na de inval van de Duitse troepen naar Engeland gevlucht, werd hij terug in vrijheid gesteld.

Het anarchisme als beweging heeft alleszins nooit een krachtige verzetsbeweging opgeleverd, tenminste niet vergelijkbaar met de communistische verzetspraktijken. Alhoewel er weinig over deze problematiek verschenen is, kan wél gesteld worden – aan de hand van het onderzoek van Arie Hazekamp – dat de individuele anarchisten actief bleven als verzetsfactor, maar veelal niet vanuit georganiseerde anarchistische hoek, dan wel uit persoonlijk verzet geïnspireerd door het anarchisme. Dit uitte zich hoofdzakelijk in hulp aan behoeftigen, zoals Duitse vluchtelingen, Joden en onderduikers³¹². De FAN hield bij het begin van de oorlog eveneens op met bestaan³¹³.

inbeslagname en een verkoop, wijst er mijns inziens op dat het terrein verkocht diende te worden en dat de inbeslagname van de akte daartoe het drukkingsmiddel was.

³¹² A. HAZEKAMP, ‘Temidden van het brutoeste geweld. Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog’, in: *Reader PL 2004*, 30 mei 2004, p. 6-7. ‘De hulpverlening aan onderduikers vormde de hoofdmoot van de anarchistische verzetsactiviteiten. Het ging daarbij niet alleen om de vervolgte joodse landgenoten, maar ook om degenen die gedwongen werden om in Duitsland te gaan werken.’ Archief Appelscha, idem, *Brief*, Oosterwolde, 6 juli 1981, p. 2. Tinus Veenstra zou zelf ook actief zijn in het persoonlijke verzet, door joden te verbergen in de vakantiehuisjes die hij beroepshalve diende te maken.

³¹³ H. DE VOS, idem, II, p. 234.

2.7. Jo de Haas

Johan de Haas (roepnaam Jo) werd op 1 september 1897 geboren in het Noord-Hollandse De Rijp. Hij was de zoon van Jacobus Alexander de Haas, souffleur, toneelspeler en reizend komediant, en Maria Elisabeth Willems³¹⁴. Op zesjarige leeftijd maakte hij de scheiding van zijn ouders mee: vanaf dan zou hij voornamelijk bij zijn vader wonen, op verschillende adressen in het Amsterdamse.

Contractueel werd hij verbonden aan de Koninklijke Marine, om op die manier zijn toekomst te vrijwaren. Verplicht zou hij van maart 1912 tot september 1921 ingeschreven zijn als dienstplichtige bij deze tak van het Nederlandse leger. Vanaf zijn 14^e levensjaar dus, werd Jo al geconfronteerd met het militarisme in al zijn vormen, en hij zou ook het begin van de Eerste Wereldoorlog in de hoedanigheid van soldaat meemaken. Het zou pas in het revolutiejaar 1917 zijn dat hij uit dienst trad, op gronde van persoonlijke dienstweigering, een misdrijf dat hem tien maanden gevangenis kostte (waarvan 4 in voorhechtenis tot de krijgsraad)³¹⁵. Hij kwam vrij in mei 1918, de oorlog nog volop aan de gang. Vanaf dan kon hij volgens zijn sociale overtuigingen handelen en leven. Prompt schreef hij zich dan ook als lid in van de Sociaal Anarchistische Jeugdorganisatie (SAJO) te Amsterdam, alwaar zijn ideologische overtuigingen stilaan vorm kregen en hij zich volledig ontwikkelde als redenaar binnen de beweging. Al snel ging hij behoren tot de prominenten binnen de SAJO, hoofdzakelijk omwille van zijn oratorische capaciteiten³¹⁶. Beroepsmatig was hij ingeschreven als journalist. Daarna ging hij zich ook engageren, na een expliciete uitnodiging, binnen de IAMV³¹⁷ en de vrijdenkersbeweging. Met de fiets trok hij vooral door de Noordelijke provincies tijdens deze periode, om daar spreekbeurten

³¹⁴ P. J. MEERTENS, Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam, IISG, 1986, I, p. 43-44.

³¹⁵ IISG, Archiefbestand Jo de Haas, Bewijs van ontslag, 9 mei 1918. Sinds 21 juli 1917 zat hij in voorhechtenis voor zijn proces aan de Krijgsraad, omwille van het feit dat hij 'weigerde het uniform aan te trekken toen hem dit gevraagd werd.'

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ J. PSZISKO, Henk Eikeboom anarchist: een biografie, Haarlem, 1986, p. 243. Deze vereniging werd in 1904 mede opgericht door niemand minder dan Domela Nieuwenhuis. De IAMV gaf het blad 'De Wapens Neder' uit, waar nog vele andere prominente anarchisten in publiceerden. Ze gebruikten het gebroken geweeertje, het teken van het Nederlandse antimilitarisme als hoofding voor het blad. Dit collectief gaf ook verscheidene boeken en pamfletten uit die het antimilitarisme in Nederland of internationaal promoten. Aanvankelijk was het enkel antimilitaristisch van opzet, maar tijdens en net na de Eerste Wereldoorlog werd het steeds meer anarchistisch van toon. Het zou een bindmiddel zijn van de verschillende anarchistische groeperingen in Nederland. Bekende redacteurs waren onder andere: Schermerhorn, De Ligt, Albert de Jong en Jo de Haas. In 1940 kwam een einde aan de activiteiten van de IAMV.

te geven over verschillende onderwerpen, maar met een nadruk op het antimilitarisme en het anarchisme.

Hij was betrokken bij de bomaanslag op 7 november 1921 op het huis van majoor H.D.R. Verspyck, een van de rechters van het proces Groenendaal³¹⁸. Volgens de notulen van het proces, had het viertal Pieter Kooijman, Leendert van der Linde, Cornelis Eekhof en Jo de Haas vooraf vergaderd over het te volgen plan. Op de dag zelf werd een metalen omhulsel, gevuld met springstof, ter ontploffing gebracht in een kleine nis aan het huis van de majoor. Er vielen geen gewonden, er was enkel schade aan de gevel en enkele ruiten waren gesprongen. In eerste aanleg kreeg de Haas 5 jaar celstraf opgelegd voor medeplichtigheid aan een misdrijf³¹⁹.

In hogere aanleg werd de Haas alsnog vrijgesproken van alle beschuldigingen, maar het geheel zou een wrange nasmaak nalaten voor zijn kameraden in de anarchistische beweging. Immers, hij zou zelf nooit zijn betrokkenheid uitleggen, hetgeen kwaad bloed zette bij de kameraden uit de Westelijke beweging, die hem als een verrader brandmerkten omdat hij in zijn verklaringen betrokkenheid ontkende³²⁰. Vanaf dan zou hij zich vooral toeleggen op de drie Noordelijke provincies, waar hij tot het einde van zijn dagen populair zou blijven als spreker. In de periode 1922-1924 trok hij minder weg om te spreken, maar was hij vooral actief binnen de redactie van het blad Alarm en de gelijknamige anarchistische beweging³²¹. Vooral omdat enkel dit blad en zijn volgelingen de actie tegen de rechters van het proces Groenendaal onvoorwaardelijk bleven

³¹⁸ P. J. MEERTENS, Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam, IISG, 1986, I, p. 43, 55 en III, p. 104-105. **Herman GROENENDAAL** was actief binnen het VJV en ging in hongerstaking toen hij gevangen zat wegens dienstweigering. Zijn hongerstaking en het proces gaven de aanzet tot een wettelijke regeling voor dienstweigering in 1923. Eind 1921 pleegde Kooijman met Van der Linde en de Haas een bomaanslag op de woning van een militair te Den Haag. Dit krijgsraadlid werd medeverantwoordelijk gesteld voor het vonnis tegen Groenendaal. Het protest betrof niet zozeer het militarisme als wel het reformisme van 'de bonzen', waardoor de anarchistische solidariteit voor de actie al snel wegebde. Kooijman werd veroordeeld tot zes jaar gevangenis, omdat hij beschouwd werd als hoofddader van de aanslag, waarbij overigens slechts materiële schade was toegebracht.

³¹⁹ IISG, Archiefbestand Jo de Haas, Weekblad van het Recht, 20 februari 1922, p. 2-3.

³²⁰ Idem, Ware toedracht der feiten, p. 1-3. In dit geschreven document, beweert de Haas dat er helemaal geen bijeenkomst voorafging aan de aanslag en dat zijn eigen rol minimaal was. In hoeverre dit waar is, is niet helemaal duidelijk en valt niet af te leiden uit enkel dit egodocument.

³²¹ Ibid., VI, p. 43-44. Anton Constandse zou dit tijdschrift oprichten na zijn periode bij het SAJO. Het tijdschrift heette volledig 'Alarm, Anarchistisch maandblad' en verscheen in de periode 1922-1926. In 1931 kreeg de anti-syndicalistische stroming binnen het anarchisme, waarvan Kooijman - en aanvankelijk ook Constandse - de belangrijkste woordvoerders waren, vorm in het Landelijk Verbond van Alarm-groepen. Het orgaan ervan, dat in 1932-1933 en van 1937-1939 verscheen, heette (opnieuw) Alarm.

steunen. Hij was toen nog niet 'geweldloos', maar ageerde tegen partijen, vakbeweging, parlement en 'bonzen', tegen het communisme maar voor het anarchisme en proletarische zelfbevrijding. Zijn kracht school er in dat hij in een voor iedereen begrijpelijke taal sprak, de taal van de 'gewone mens'³²². In deze periode werd hij nog vele malen geconfronteerd met de werking van het Nederlandse gerecht³²³, vooral omdat hij aan 'opruiing' deed:

'(...) omdat hij in De Moker heeft doen opnemen een door hem geschreven artikel getiteld 'Bolsjewistisch Bedrog', waarin aan het Hof de soldaten worden opgeruid tot strafbare feiten, namelijk de dienstweigering, desertie en het in brand steken van kazernes, wapenen en uniformen.³²⁴

Tot 1927 schreef hij als actief medewerker voor de bladen Alarm en Opstand waarin de revolutionaire daad gepropageerd werd. Anton Constandse heeft hem op een gegeven moment zelfs moeten overhalen zijn plannen voor een aanslag op het leven van de Nederlandse minister van Oorlog op te bergen. Gedurende de jaren '30 zou zijn overtuiging volledig omslaan in een zeer streng antimilitarisme, nagenoeg al zijn lezingen en geschriften zullen vanaf dan die thematiek behandelen. Ook wat de Spaanse burgeroorlog betrof, was hij de mening van geweldloos verzet toegedaan, omdat bijdragen aan geweldpleging in se niets kán veranderen in zijn gedachten³²⁵. Hij was zelf homoseksueel, maar sprak nooit over zijn privé-leven, behalve in een aantal brieven aan vrienden gericht en dan nog in omfloerste termen³²⁶. Dit werd echter juist in de strijd der meningen over de Spaanse Burgeroorlog tegen hem gebruikt. In de jaren van deze oorlog was hij veel op de baan:

'Hij was een typische rondzwervende propagandist. Op zijn fiets bereisde hij heel Nederland, overal vergaderingen toesprekend zonder daar geld voor te rekenen; alleen een beetje eten en een slaappleaats bij geestverwanten. (...) Per jaar zeker enige honderden.'³²⁷

³²² Ibid., I, p. 43-44.

³²³ IISG, Archiefbestand Jo de Haas, Pro Justitia, Amsterdam, 6 april 1925 en 1 juli 1928.

³²⁴ IISG, idem, Bevel tot dagvaarding van beklagde, Amsterdam, 27 januari 1925.

³²⁵ H. VAN HOUTEN, Anarchisme in Drenthe. Levensherinneringen van een veenarbeider, Baarn, Uitgeverij Ambo, 1985, p. 224. 'Veel antimilitaristen namen vrijwillig dienst in het regeringsleger [in 1936]. Jo was een van de felste tegenstanders van deze stroming, die min of meer vertegenwoordigd werd door Anton Constandse.'

³²⁶ Archief Appelscha, Archiefbestand Jo de Haas, Brief aan Coba, Amsterdam, 3 augustus 1944. 'De vier zeer knappe schoolknaapjes zijn ook weer terug' en 'Nou, van mij mag je wel gaan wandelen hoor met jonge knaapjes, want als je oud bent is je tijd voorbij...'

³²⁷ H. VAN HOUTEN, idem, p. 225.

De tweede wereldoorlogsperiode zou voor Jo de Haas een turbulente (en fatale) periode in zijn bestaan blijken. Zo zou hij wegens majesteitsschennis opgepakt worden door de autoriteiten en drie maanden in voorarrest (waarvan drie weken in hongerstaking werden doorgebracht, bij wijze van geweldloos protest) zitten voor hij vrijgelaten werd, omdat zijn woorden de actualiteit ingehaald hadden. Op 28 oktober 1939 sprak hij op een openbare bijeenkomst te Emmer-Compasuum. Op 5 december werd hij – ‘bij wijze van St-Nicolaasverrassing³²⁸’ – gearresteerd. Blijkens de dagvaarding, die later werd uitgebracht, zou hij in bedoelde vergadering o.m. hebben gezegd:

‘Wat dachten jullie, wat zou hier gebeuren als de oorlogskoorts over de grenzen van Nederland zou gaan waaien? Waar zou onze Koningin blijven? Ik zeg u, het zou hier precies zo gaan als met de anderen. De laatste trein of het laatste vliegtuig zal ook voor de koningin zijn.’³²⁹

Vanaf juni 1941 tot mei 1942 zat hij gevangen in de kampen Schoorl en Amersfoort. Hij zou er lichamelijke klachten aan overhouden, door de barre omstandigheden waarin hij moest overleven tijdens zijn gevangenschap³³⁰. Daarna werkte hij onder andere op het kantoor van de Giro Crediet-Ring in Den Haag, een coöperatief samenwerkingsverband als alternatief voor het bankwezen. Voor de leden van deze Ring hield hij eerst op woensdagavonden voordrachten. Later zond hij 28 Woensdagavondbrieven (1942-1943) aan hen, gevolgd door 30 Oorlogsbrieven (1943-12 februari 1945) met een ruimere verspreiding. Het was een vorm van geestelijk verzet, waarin hij het antimilitarisme trouw bleef³³¹. In 1944 werd Jo onder beschuldiging van ‘communist’ te zijn gearresteerd en naar de gevangenis te Amersfoort overgebracht. Een jaar later werd hij in vrijheid gesteld en onmiddellijk hervatte hij zijn staatsvijandige en ondermijnende propaganda³³².

Het collectief initiatief ‘de Nederlandsche Coöperatieve Girocrediet-Ring’ (kortweg ‘De Ring’) was een vrij grootschalige onderneming, die vele jaren heeft geopereerd, met zijn ups en downs. In een folder die de bestaansreden van de onderneming diende te verklaren, werd het volgende verteld:

³²⁸ IISG, idem, Brief, Amsterdam, 11 augustus 1940. Woordkeuze overgenomen. Het toonde de relativiseringszin aan van de Haas. Opsluiting hoorde eenmaal bij zijn wijze van actievoeren.

³²⁹ IISG, idem, Vordering van de officier van Justitie (...), Assen, 7 december 1939.

³³⁰ Archief Appelscha, Archiefbestand Jo de Haas, Brief aan Herman, Bolsward, 29 juni 1942. In deze brief schrijft hij dat hij zich lichamelijk zeer slecht voelt (‘mijn ischias hindert mij heel erg’), maar psychisch nog altijd zeer sterk staat.

³³¹ P. J. MEERTENS, idem.

³³² J. REES, Jo de Haas, Geest contra geweld. Uit de geestelijke nalatenschap van Jo de Haas, Den Haag, s.e., 1948, p. 12.

‘De mensheid is een organisch geheel en dit organisme is ziek, ernstig ziek. De symptomen zijn: chronische werkloosheid, doodelijke concurrentie in het zakenleven, wrijvingen en conflicten tussen volksgroepen en volken. Allerlei organen in de samenleving functioneren steeds gebrekkiger.

De diagnose zou hier kunnen luiden: geldziekte. Immers: geld, hoe goed en nuttig ook bij gezonde verhoudingen, blijkt voor onze huidige maatschappij a.h.w. vergif te zijn. Het wordt niet meer naar behoren in de circulatie opgenomen; groote hoeveelheden blijven ongebruikt en vormen een weelderigen voedingsbodem voor allerhande parasieten, die het mensdom ten gronde richten [sic]³³³.’

Dit initiatief is zondermeer een kind van de crisisperiode. Na een korte anekdotische voorgeschiedenis over een dame die het principe van ruilhandel toepast in 1931 in een plaatselijke context, wordt in de infobrochure ingegaan op een congres in het Oostenrijkse Bazel, waar in 1934 het initiatief werd genomen tot oprichting van De Ring. Doel van de onderneming, is door een combinatie van organisatie/samenwerking en een grotere omloopsnelheid van het geld – door te werken met een specifiek systeem van verhogingen en verlagingen van het geldtegoed³³⁴ - drieërlei zaken te bereiken: ruimere arbeidsgelegenheid scheppen, nieuwe bestaansmogelijkheden in het leven roepen en de gezamenlijke koopkracht vergroten³³⁵. Al werd het geïnspireerd door nobele intenties, toch was het niet meer dan een poging om de algehele recessie tegen te gaan in eerste instantie. Aangezien het niet genoeg steun ontving en continu naar nieuwe leden moest gezocht worden, ging het na de oorlog finaal op de fles, ondanks de reddingspogingen van de actieve leden. Bij zijn oprichting in 1937 in Oosterwolde/Appelscha waren al een aantal vooraanstaande anarchisten betrokken, zoals ondermeer Tinus Veenstra, Sietze Mulder, Jan van Zanden, Lieuwe van Riezen, dhr. Visser en Jo de Haas zelf. Zij gaven een meer libertaire draai aan de opzet van de onderneming³³⁶. Ook de

³³³ IISG, Kom in Den Ring, Den Haag, De Ring, 1946, p. 3-4.

³³⁴ Ibid., p. 21. ‘Stortingen worden in het tegoed van een Ring-rekening geboekt, verhoogd met 5% surplus. Opnamen in contanten zijn slechts bij uitzondering mogelijk: bij uitbetaling wordt 5% gekort.’ Door ondermeer ook gratis reclame toe te staan en door middel van ‘waardebrieven’ transacties te laten doorgaan tussen Ringleden, kon het gebruik van geld geëlimineerd worden en werd aan geld terug de functie van ruilmiddel gegeven. Om succes te kennen, diende echter ongeveer iedereen aangesloten te zijn bij het initiatief.

³³⁵ Ibid., p. 10.

³³⁶ Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, Rondzendbrief aan de kampeerders van Terrein TVB, 1984, p. 3. Dit is de enige verwijzing die ik teruggevonden heb naar de functie en het functioneren van De Ring binnen de anarchistische kringen, op de archiefbescheiden van Jo de Haas en Martin Paulissen in het IISG na, met betrekking tot specifieke anarchistische deelname aan het project. De beweging ging echter failliet te Appelscha/Oosterwolde, met serieuze financiële repercussies voor alle

betrokkenheid van de Haas was geïnspireerd vanuit een libertair ideaal en getuigde van een zeer groot altruïsme:

‘Precies zo ging het met zijn werk voor De Ring; hij was en bleef een wonder van bescheidenheid: hij kende praktisch geen materiële eisen. Keurig en nauwgezet verrichtte hij daar op het Ringkantoor in Den Haag zijn werk, ordende het archief en deed hij alles, wat zijn hand te doen vond, tegen een vergoeding, die voor ieder ander niet meer dan een zakcentje zou hebben betekend. Maar Jo wist, dat De Ring niet meer betalen kon (het was in de moeilijke oorlogsjaren), dus was het voor hem volkomen vanzelfsprekend, dat hij er genoeg mee nam.³³⁷’

Voor de voornoemde (en genummerde) Woensdagavondbrieven en Oorlogsbrieven zijn een interessant fenomeen om te onderzoeken. Deze polemische geschriften fungeren als een soort van dagboek, waarin hij zijn persoonlijke indrukken van alledag koppelt aan diepere inzichten uit het anarchisme en het antimilitarisme in het bijzonder. Hij begint de reeks niet zo lang na zijn vrijlating uit de gevangenis van Amersfoort. Na 28 Woensdagavondbrieven, begint hij aan een reeks van Oorlogsbrieven.

‘Aangezien deze brieven oorspronkelijk voor een bepaalde vereeniging – met dus een uitgesproken karakter – bestemd zijn geweest, was hun strekking min of meer bepaald. In weerwil van het feit dat ze aldus geestelijk waren ‘geknepen’, kwam er critiek. Waarheden zijn voor de meeste mensen nu eenmaal producten die zij moeilijk of in het geheel niet verteren.

Waar bovendien zoo gaandeweg de brieven naar alle windstreken werden verzonden, besloot ik, al met al, de titel te veranderen in ‘OORLOGS’-brieven. Aldus kan ik elke beperking van mij zetten en zullen deze brieven na jaren getuigen van een diep-revolutionaire gezindheid op beslist alle gebieden van het leven, in een tijd toen over vrijwel de geheele wereld de nacht gevallen was...³³⁸’

leden behalve Sietze Mulder, die – in de woorden van de schrijver – ‘op een slinkse en achterbakse manier het terrein met wat er op stond, in zijn bezit gekregen [heeft].’

³³⁷ J. REES, idem, p. 9. Zo ging het overigens met de meeste van zijn ondernemingen: ‘Niemand zal hem kunnen verwijten dat hij ooit op de beweging geparasiteerd heeft. Eerder kan men de beweging ervan betichten, op hem geteerd en van zijn geringe financiële eisen geprofiteerd te hebben. Het gevolg is hiervan geweest, dat Jo straatarm was en nauwelijks over een behoorlijk stel kleren en over een bruikbare fiets beschikte’ (p. 8)

³³⁸ IISG, Archiefbestand Martin Paulissen, 39, Oorlogsbrieven, Domheids machts, nr. 29, 1 augustus 1943.

Als resultaat, krijg je een mooi chronologisch overzicht van de gedachtegang van een antimilitarist in een militair conflict:

#1: 'Idealen'³³⁹: In deze brief heeft hij het over de moed die hij weer heeft gevonden om verder te leven, een moed waaraan hij getwijfeld heeft tijdens zijn gevangenschap.

#2: 'Levensvreugde'³⁴⁰: Dit is de eerste 'inhoudelijk' belangrijke brief. Hij handelt in essentie over het antimilitarisme. De Haas vraagt zich af waarom de arbeiders niet inzien dat geweld niets kan oplossen. Hij besluit met een filosofische bespiegeling, aan de hand van Gustav Landauer, over het geluk ('Er is geen rijkdom buiten het leven').

#3: 'Grondbezit'³⁴¹: Deze brief is onvolledig teruggevonden. De aanleiding voor dit geschrift is een tocht langs een kerkhof en een welbepaald grafscript dat hem deed contempleren over het bezit.

#4: 'Illusiën'³⁴² [sic]: Hij belicht het verschil tussen utopie en illusie, waarbij het eerste broodnodig is voor het voortbestaan van de mens en het tweede een verdovingsmiddel is voor de menselijke geest. In een wanhopige poging tot wetenschappelijke basis, haalt hij een artikel aan van ene Prof. Roels uit Utrecht: 'Reeds jaren geleden heeft [hij] eenige cijfers gepubliceerd waaruit bleek, dat circa 85% der menschen gééstelijk nooit uitkomt boven het 12-jarige kind'. Dit om te duiden waarom illusies zo'n vat hebben op mensen.

#5: 'Wordt wie ge zijt'³⁴³: Naar aanleiding van een boekbespreking vertelt hij meer over De Ring in het algemeen.

#6: 'Denken'³⁴⁴: Dit is een 'zwaar' filosofisch stuk over 'het denken'. Dientengevolge is het niet direct van belang voor mijn betoog.

#7: 'Vruchtbaarheid'³⁴⁵: Een ietwat prozaïsche benadering. Het is een mooie zomerdag en bij een fietstocht verzinkt hij in mijmering over het landschap.

#8: 'Moederaarde'³⁴⁶: Handelt over de moederrol van de vrouw en waar die moet voor staan volgens hem.

#12: 'Mijlpaal'³⁴⁷: Dit gaat over zijn verjaardag: hij is net 45 geworden en vertelt over zijn verjaardag in oorlogsomstandigheden.

³³⁹ Archief Appelscha, Archiefbestand Jo de Haas, Woensdagavondbrief, nr. 1, 10 juni 1942.

³⁴⁰ Idem, nr. 2, 17 juni 1942.

³⁴¹ Idem, nr. 3, ongedateerd.

³⁴² Idem, nr. 4, 20 juli 1942.

³⁴³ Idem, nr. 5, 21 juli 1942.

³⁴⁴ Idem, nr. 6, 28 juli 1942.

³⁴⁵ Idem, nr. 7, 2 augustus 1942.

³⁴⁶ Idem, nr. 8, 12 augustus 1942.

³⁴⁷ Idem, nr. 12, ongedateerd. Gezien het over zijn verjaardag gaat, moet het begin september 1942 geweest zijn.

#18: 'Gehoorzamen'³⁴⁸: In dit geschrift contempleert hij over de deugzaamheid van gehoorzamen. Hij besluit dat het omgekeerde aan te raden is, volledig binnen het verwachtingspatroon.

#19: 'Drempelschouw'³⁴⁹: Over de toekomst en de blik naar het verleden van de 'gewone mensen'. 'Midden in alle nieuwjaarswensen moest het slagwoord van De Ring worden geplaatst: Er komt een tijd na dezen!'

#20: 'Vertrouwen'³⁵⁰: Deze brief gaat over opvoeding en eerlijkheid om zo de opvoeding van kinderen tot kritische individuen te verzekeren.

#21: 'Bederf...'³⁵¹: Als het vervolg op #20, handelt dit over leugens binnen de opvoeding.

Hier valt duidelijk een evolutie waar te nemen inzake thematiek van deze brieven³⁵². In eerste instantie zijn ze gewoon een voorzetting van zijn geschriften van voor – en ook tijdens de oorlog – maar naderhand gaat hij ze enkel gebruiken om zijn kameraden (aangezien deze eerste brieven in veel beslotener kring verspreid werden dan zijn oorlogsbrieven) een hart onder de riem te steken. Echter, gezien de onvolledigheid van de collectie in het Anarchistisch Archief te Appelscha en de hiaten in de archiefbestanden van het IISG (tot #18 is de collectie onvolledig), is dat niet met volledige zekerheid te zeggen. Bestudering van deze geschriften in het kader van perceptiegeschiedenis is echter an sich al interessant, omdat ze op die manier een goede inzicht geven in de belevingswereld van een revolutionair in oorlogstijd.

Tijdens de oorlog verliest hij zijn persoonlijke hoop en overtuiging niet. Hij schrijft in persoonlijke brieven aan anderen dat hij nog een volledig geloof in het antimilitarisme heeft en zoals altijd zeer actief voordrachten geeft, zij het dan wel in huiselijk verband³⁵³, omdat openbare meetings te gevaarlijk zijn geworden:

³⁴⁸ IISG, Archiefbestand Martin Paulissen, 39, Oorlogsbrieven, nr. 18, 20 december 1942.

³⁴⁹ Idem, nr. 19, 1 januari 1943.

³⁵⁰ Idem, nr. 20, 12 januari 1943.

³⁵¹ Idem, nr. 21, 25 januari 1943.

³⁵² Voor een vollediger overzicht van deze brieven, verwijs ik graag naar enerzijds de gepubliceerde brieven in J. REES, Jo de Haas, Geest contra geweld. Uit de geestelijke nalatenschap van Jo de Haas, Den Haag, s.e., 1948, 194 p. voor wat de nummers 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 26, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 53 en 55 betreft. Een onvolledige collectie is beschikbaar in zowel het IISG als in het anarchistisch archief te Appelscha.

³⁵³ Archief Appelscha, Archiefbestand Jo de Haas, Brief aan Herman, ongedateerd. 'Ik heb dus weer 25 vergaderingen aangenomen, te beginnen in Januari (...) We houden die bijeenkomsten altijd bij verschillende mensen thuis, die groote woningen hebben. Het is dan natuurlijk wel steeds stikvol, maar dat is dan toch beter als vroeger toen wij in ruime zalen zaten met niemand erin.'

‘Doe natuurlijk mijn groeten aan alle bekenden. Ik hoop dat zij door de oorlog heen komen als anti-militaristen [sic]... en niet als anti-Duitscher. Dit laatste is nu elke gereformeerde stumper ook!! Hóóg ons al-oude beginsel!! Ik loop tegenwoordig steeds met het gebroken geweeetje!³⁵⁴

Wat wel gebeurt, is dat hij in die laatste jaren van de oorlog zijn hoop in de anarchistische beweging verliest, die tijdens het interbellum zo actief was geweest. Zelfs meer dan dat, hij is ronduit rancuneus en cynisch over de grote voormannen van het interbellum en hun participatie tijdens de wereldoorlog. Het is duidelijk voor de malaise die het anarchisme treffen zal na de Tweede Wereldoorlog (en die al na de Spaanse burgeroorlog ingezet was):

‘Ja, als ik over die vreeselijk revolutionaire beweging spreek moet ik altijd lachen! Wat een zegen dat de oorlog die stinkend domme beweging heeft weggevaagd! Ik denk dikwijls aan A. de Jong [*Albert de Jong – AF*]. Wat een héld was dat rond de Spaansche rotzooi. En nú...? Reeds precies vier jaar hebben we zelfs de punt van de neus van die heer niet gezien! Weggekropen in den grond als een mol. Met hoeveel lef zullen straks die heeren weer terug keeren? Er is juist nú wel veel te doen [sic]³⁵⁵.’

In het begin van 1945 werd De Haas in Drenthe gearresteerd en twee dagen vóór de bevrijding van Assen – op 10 april 1945 – met een nekschot gedood³⁵⁶. Hij kwam van een antimilitaristische redevoeering te Appelscha (in besloten kring), maar werd verraden: op de weg van Emmer Compascuum naar Appelscha werd hij gearresteerd³⁵⁷.

Vooraf zijn schrijfsels zullen een grote impact hebben op de beweging uit die tijd. Al zijn ze heden ten dage ‘verouderd’, toch blijven ze interessant als lectuur. Hij schreef voor een hele resem tijdschriften artikelen: *De Vrije Socialist* (vanaf 1919), *Morgenrood* (1920), *De Opstandeling* (1920-1921), het al genoemde *Alarm*, *De Wapens Neder* (vanaf 1923), *De Moker* (1924-1926), *De Vrijdenker* (vanaf 1924), *De Arbeider* (vanaf 1924), *Soldatenalmanak* (vanaf 1925), *Opstand* (1926-1927), *Anarchistisch Jaarboekje* (vanaf 1926), *De Branding* (1925-1926), *De Ploeger* (1927), *Bevrijding* (1933-1936)³⁵⁸. Ook zijn brochures, waarvan hij een tiental uitgaf, zouden een grote invloed kennen. In het anarchistische archief te Appelscha vond ik vier van die kleine brochures terug. Hierin, en in zijn tijdschriftbijdragen, valt zijn ideologische evolutie af te

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Archief Appelscha, Archiefbestand Jo de Haas, Brief, ongedateerd (maar uit '44).

³⁵⁶ P. J. MEERTENS, idem.

³⁵⁷ J. REES, idem, p. 13.

³⁵⁸ Ibid.

lezen: 'Geweld of weerbaarheid'³⁵⁹, 'anti-militairisme [sic] in weerwil van allen en alles'³⁶⁰, 'Tussen twee werelden'³⁶¹ en 'De overwinning van het geweld door Nieuwe Religie'³⁶² zijn chronologisch de teruggevonden titels. In de jaren '30 zou hij zich sterk gaan interesseren voor psychologie, hetgeen ook in zijn geschriften merkbaar is: hij evolueerde in de richting van het religieus-anarchisme, hetgeen zijn neerslag vond in de Bond van Anarcho-Socialisten en hun

³⁵⁹ J. DE HAAS, Geweld of weerbaarheid, Groningen, Drukkerij 'Volharding', 1932, 16p. Dit boekje behandelt het communisme en de sociale revolutie die het voorstaat. Na een grondige analyse en vergelijking tussen zowel het Russische communisme en het traditionele Westerse kapitalisme, komt hij tot het gegeven dat er enkel in naam verschillen zijn. Tenslotte besluit hij dat de socialistische/anarchistische revolutie enkel kan slagen door antimilitarisme, aangezien het militarisme de huidige situatie enkel in stand kan houden en in stand gehouden heeft doorheen de geschiedenis.

³⁶⁰ Idem, Anti-militairisme in weerwil van allen en alles, Groningen, Broch Depot, 1937, 18p. In dit geschrift uit de periode net voor de oorlog voorspelt de Haas al – hetgeen niet wereldschokkend genoemd mag worden – de tweede wereldoorlog aan de hand van de actuele gebeurtenissen. Tevens stelt hij dat het fascisme – hetgeen ook al afdoende beargumenteerd is – een uitwas is van de eerste wereldoorlog. Bijgevolg vraagt hij zich in dit boekje af wát het einde van deze tweede grote oorlog (want dat de 'democratie' zal zegevieren, daar is hij zeker van) zal brengen van militair systeem. Verder vraagt hij zich af wat nu het verschil net is tussen het fascisme en de democratie, aangezien ze allebei kapitalistische systemen zijn, waarbij de een (de democratische mogendheden) 'verzadigd' zijn en de anderen (het fascisme) nog 'hongerig'. Eens echter de hongerigen zich tegoed hebben gedaan aan de spijzen van het kapitalisme, worden zij ook deel van de 'democratie' en conservatief, behoudsgezind van instelling. Het gehele boekje heeft een toon van typisch antimilitarisme.

³⁶¹ Idem, Tussen twee werelden, s.l., Vrije groepen uit het Noorden, 1940, 42p. Dit wat lijviger werk van de Haas houdt een spiegel voor van de Nederlandse actualiteit – ondermeer het begin van de oorlog en de ambigue houding van het Nederlandse vorstenhuis en publiek daarbij – en verhaalt (kort) ook de persoonlijke gebeurtenissen van de schrijver. Het militarisme wordt zoals in zijn andere werken, verworpen als tactiek voor een betere maatschappij, maar anders dan in de drie andere werken, wordt hier ook een Proudhoniaans beeld geschapen van hoe die maatschappij er in concreto dient te gaan uitzien. Tenslotte eindigt het boekje met een aanklacht tegen de gevangenzetting van totaalweigeraars.

³⁶² Idem, De overwinning van het geweld door Nieuwe Religie, Emmen, Vrije socialistische vereniging Emmer-Compascuum, 1945, 16p. Deze brochure werpt een licht op de visie van Jo op de historische betekenis van het geweld en het toont de noodzaak aan dat het geweld moet worden overwonnen door een nieuwe religie. Niet enkel uit ethische overwegingen, maar ook uit utilitaire. Hij ziet deze gewelddadige tijd evenwel als een noodzakelijk kwaad in zijn deterministische evolutietheorie naar een betere maatschappij, via de periodes van de primitieve natuur (met nadruk op de fysieke krachten), de cultuurperiode (waar we nu in leven en het verstand overweegt) om uiteindelijk bij de utopische 'scheppende' periode te komen. Hierin wordt de mens weer een met de natuur, maar is hij gelouterd door wat voorafging. Hierin is het religieus anarchisme, ondermeer door Bart de Ligt al gepropageerd, duidelijk merkbaar. Tenslotte dient opgemerkt dat dit de laatste uitgave was van de hand van Jo de Haas: ze verscheen dan ook postuum.

publicaties³⁶³. In zijn onderwerpen was hij taboedoorbrekend, zeker op het gebied van de (homo)seksualiteit³⁶⁴. Hij was wel eenzijdig in zijn ideologische geschriften en vooral zijn lezingen, aangezien hij de bestrijding van het geweld en militarisme zag als dé bouwsteen van een socialistische/anarchistische maatschappij. Dit was zijn grootste beperking, doch ook zijn grootste kracht: hij had een duidelijk doel en, hoewel hij er zich bewust van was dat hij tegen windmolens vocht, zette hij zich daar voluit voor in. Op zijn eentje, aangezien hij qua karakter een Einzelgänger was:

‘Zijn betekenis school vooral in de moedige onverschrokkenheid, waarmede hij op zijn eenzame post (een werkelijke beweging heeft hij nooit achter zich gehad; hij deed nimmer pogingen er een te organiseren) de strijd voerde, die voor hem was weggelegd, waarvoor hij bestemd was. In dit opzicht was hij weergaloos. Zonder veel andere hulp, dan die van enkele, hem toegewijde groepen in het land, los van elke organisatie, wist hij toch de nodige ‘deining’ te veroorzaken, telkens wanneer hij dat nuttig oordeelde. Op zijn eentje voerde hij de anti-militaristische propaganda, gesteund door enkele trouwe geestverwanten, in plaatsen, die hij ijverig en moedig voor de vrije socialistische beginselen had ontgonnen.’³⁶⁵

Dit citaat laat al één kant van het belang van Jo de Haas zien, maar er zijn er meerdere. Aangezien hij in het interbellum een van de voormannen van de nieuwe jongerenbeweging was, ondermeer in groepen als De Moker, Alarm, de SAJO en het IAMV, was hij van primordiaal belang voor de vernieuwing van de anarchistische doctrine toen. Zonder de impulsen van een nieuwe generatie is immers elke ideologie gedoemd een stille dood te sterven, gezien het feit dat de eisen die gesteld worden aan een ideeënleer sterk gelieerd zijn met de maatschappelijke problemen. Tezamen met onder andere Anton Constandse had hij dan ook een groot aandeel in de actualisering en verfrissing van het anarchisme dat we in deze thesis als ‘traditioneel anarchisme’ benoemen. Immers, dit anarchisme verschilt op zijn beurt nog eens van een nog traditioneler anarchisme, dat volledig teruggaat op de originele grote denkers van het anarchisme. Zijn persoonlijke evolutie van pragmaticus – die het geweld niet schuwt, de zaak Groenendaal indachtig – naar rigide antimilitarist laat dan ook zien hoe deze verjonging precies geconcipeerd wordt door de jongere generaties. Het engagement dat hij betoonde voor zijn

³⁶³ H. DE VOS, idem, I, p. 94. In de Bond van Religieuze Anarcho-Communisten (BRAC) was sterk ethisch gericht en steunde vooral op de geschriften van Bart de Ligt en Clara Meijer Wichmann. De BRAC noemde zichzelf religieus en beschouwde religie als een vorm van kosmische solidariteit, een bindende en universele saamhorigheid. Gepubliceerd werd in het tijdschrift ‘De Bevrijding’. In 1932 werd de bond omgedoopt tot de Bond der Anarcho-Socialisten.

³⁶⁴ De Arbeider, 'Levenslessen (homosexualiteit)', 18 juli 1936.

³⁶⁵ J. REES, idem, p. 7.

persoonlijke strijd, toont dat de Haas terecht als een epigoon van het anarchisme tijdens het Interbellum beschouwd kan worden.

De theoretische werken van Jo de Haas waren geen hoogvliegers – en volgden ruwweg de gedachtegang van de Duitse anarchist Gustav Landauer, het voorbeeld van de Haas³⁶⁶ - maar ze zijn vandaag de dag nog altijd uiterst leesbaar. Belangrijker is het feit dat zijn geschriften zorgden voor een continuïteit binnen de anarchistische gedachtenwereld: aangezien vele kameraden tijdens de Tweede Wereldoorlog volledig verstek lieten, is dit een van de weinige getuigenissen (zeker zijn oorlogsbrieven, zoals hierboven al beargumenteerd) over het anarchisme in een oorlogssituatie. Alhoewel het antimilitarisme in Nederland – na de afschaffing van de dienstplicht in Nederland in 1997 zeker – in de recentere geschiedenis volledig anders beleefd wordt, blijft hij een van de te lezen klassiekers inzake.

2.8. Overheersing van de traditie: 1945 – 1958

Op 5 mei 1945, na grote geallieerde overwinningen in Duitsland en elders, gaven de resterende Duitse troepen in Nederland zich over in Hotel De Wereld in Wageningen. De oorlog was gedaan, maar dat betekende niet dat de linkse groeperingen opeens terug floreerden als weleer. Immers, een groot deel van de hoofdrolspelers binnen de linkse beweging werd nauwgezet gevolgd tijdens de oorlog, met alle gevolgen vandien. Zo werd Jo de Haas tijdens de bezettingsjaren vermoord door de fascistische bezetter³⁶⁷. Net voor het einde van de oorlog werd hij in een bos te Assen met een nekschot gedood, enkel en alleen omdat hij in het bezit was van anarchistische literatuur³⁶⁸. Henk Eikeboom werd door de fascistische bezetters gedood omwille van zijn links gedachtengoed³⁶⁹. Ook de plaatselijke agent annex boswachter, Marinus van Emst,

³⁶⁶ P. MARSHALL, idem, p. 410-415. Na Stirner was Gustav Landauer de meest invloedrijke Duitse anarchisist. Hij stond ondermeer een samenwerking met het socialisme voor en ontwikkelde vanuit zijn mystieke en sterk ethische anarchisme een romantische bezorgdheid met het ‘Volk’ in een eerder libertaire dan autoritaire zin.

³⁶⁷ Op het terrein ‘Tot Vrijheidsbezinning’ werd op 6 september 1946 een monument (gemaakt door Tinus Veenstra) onthuld ter ere van zowel Jo de Haas als Henk Eikeboom, beiden vrij-socialistische propagandisten met een grote invloed. Het monument staat er nog altijd.

³⁶⁸ Nieuwsblad van het Noorden, 3 september 1999.

³⁶⁹ A. HAZEKAMP, ‘In memoriam: Tienus Veenstra (1896-1999)’, p. 4. in Ravage, nr. 284, 14 mei 1999. en J. PSZISKO, Henk Eikeboom, anarchist: een biografie, Haarlem, s.e., 1986, pp. 88-221. **Henk EIKEBOOM** (° 1898 – 1945) was in het interbellum een van de bekendste Nederlandse woordvoerders van de anarchisten en dienstweigeraars. Als redenaar, schrijver van gedichten, artikelen en hoorspelen,

die de bezetter actief tegenwerkte, werd gefusilleerd. Naar hem werd het van Emstplein te Appelscha later genoemd³⁷⁰.

Het anarchisme bestond dus nog, maar enkel op een zeer laag pitje. Gedreven door de oude garde van weleer, ploeterde het ongeïnspireerd verder en van vernieuwing was de eerste jaren geen sprake, enkel consacratie van het bestaande was van tel. De anarchistische arbeider Douwe de Wit gaf een treffende beschrijving van de situatie:

‘Na 1945 is nog geprobeerd om op dezelfde voet door te gaan. (...) Onze sprekers waren voor een groot deel in de oorlog uitgeschakeld, vermoord door het stelsel dat ze steeds hadden bestreden. De jeugd, waaruit we nieuwe krachten hoopten te putten liet verstek gaan. Niet dat de na-oorlogse jeugd geen strijdlust had, maar ze was anders gericht.’³⁷¹

Ook op de camping viel deze terugval op: hoewel de oorlog al 4 jaar voorbij was, werd pas besloten op de Huishoudelijke Vergadering van contribuanten (het hoogste beslissingsniveau van de Stichting TVB m.b.t. dagelijkse aangelegenheden) van 5 juni 1949 tot de aankoop van het terrein. Dit betekende niet dat het terrein pas sinds dat jaar terug gebruikt werd door de personen betrokken bij de stichting en het NGVS, aangezien de beslissing tot wederaankoop genomen werd in ‘de grote tent op het Kampeerterrein te Appelscha’ tijdens de Pinksterlanddagen dat jaar. De eerste Pinksterlanddagen na de oorlog vonden plaats tijdens het weekend van 9 juni in 1946. Dhr. De Vries, rechtmatig eigenaar van het domein sinds de verkoop tijdens de wereldoorlog, had wel toegezegd dat het terrein gebruikt mocht worden door de vroegere eigenaars en ze het ‘als het hunne’ mochten beschouwen. Het bestuur vond het noodzakelijk, met het oog op verbeteringen die nog aangebracht dienden te worden aan het terrein, om het terrein toch terug aan te kopen. Voor 500 gulden (de verkoopprijs) werd het terrein terug aangekocht. Deze som was niet voorhanden in de kas van de Stichting³⁷². Sietse

medewerker aan vele bladen, vertaler en uitgever was hij de spil van de vaak in losse groepjes opererende beweging. Hij werd tijdens de oorlog een aantal keer gevangengenomen en kort na ‘Dolle Dinsdag’ (een voorbarige uitroeping van de capitulatie van de Duitsers op 5 september 1944) wordt hij getransporteerd naar Duitsland, waar hij op 11 mei 1945 stierf.

³⁷⁰ Recht voor Allen, 1987, nr. 3, p. 4 en www.oorlogsmonumenten.nl. Marinus van Emst was tijdens de Tweede Wereldoorlog actief in het verzet en verzorgde in die hoedanigheid schuilplaatsen voor onderduikers en joden. Ook bracht hij het bos in kaart voor de geallieerde parachutisten die bij Appelscha landden. Op 12 augustus 1944 werd hij opgepakt tijdens een razzia en diezelfde dag in de bossen van Appelscha gefusilleerd.

³⁷¹ E. DE JONG, Overdenkingen van een arbeidersjongen. Het levensverhaal van Douwe de Wit op papier gezet, s.l., Alternatyf, s.d., p. 71.

³⁷² Archief Appelscha, Uittreksel uit de notulen van de Huishoudelijke Vergadering, 8 juni 1949.

Mulder, in '49 voorzitter van de Stichting, zou het geld voorschieten, maar wél met een rente van 5% per jaar³⁷³. Op 21 juni 1949 werd dan ook bij notaris G. Ritzema overgegaan tot de effectieve aankoop van het terrein en was het weer eigendom van de gezamenlijke contribuanten tot de Stichting³⁷⁴. Deze daad heeft waarschijnlijk het voortbestaan van de PL verzekerd, aangezien een eigen infrastructuur van zeer groot belang is voor de goede werking van een organisatie, niet in het minst van een anarchistische.

Waar vroeger grootse manifestaties plaatsvonden, was nu van het strijdbare karakter van de Pinksterlanddagen van weleer weinig meer terug te vinden. De traditionele bijeenkomst tijdens het pinksterweekend, zoals dat al jarenlang ingepland stond in de anarchistische kalender, ging nog door, maar het was verworden tot niet meer dan een informeel samenzijn van aanhangers van het anarchistische/vrij-socialistische gedachtegoed. De opkomst bij de Pinksterlanddagen was de eerste tijd na de oorlog nog groot, maar liep rond 1950 drastisch terug, alhoewel de organisatoren zich in hun keuze omtrent de discussies en voordrachten zeer liberaal opstelden, getuige de sprekerslijsten van net na de oorlog. Deze laten immers zien dat er niet enkel anarchisten achter het spreekgestoelte toegelaten werden. In globa was er steeds minder belangstelling voor het vrij socialistische idee te bespeuren. In een artikel uit de Leeuwarder Courant, wijt toenmalig bestuurslid van de stichting Henk de Groot dat vooral aan de desillusies die tijdens de oorlog ontstaan zijn bij de ouderen binnen de beweging³⁷⁵. De generatie die tijdens

³⁷³ Archief Appelscha, Schuldbekentenis, 8 juni 1950. Vreemd aan dit stuk, is het feit dat de schuldbekentenis opgemaakt is quasi exact een jaar na de beslissing tot wederaankoop en 11 maanden na de effectieve aankoop van de eigendoms papieren. Dit kan wijzen op een drang naar zekerheid vanwege dhr. Mulder, die opeens ook lijkt aan te dringen op een rente, om 'zijn investering' veilig te stellen. De Stichting tot Vrijheidsbezinning staat borg voor de betaling van de schulden, telken jare op 8 juni te betalen aan de schuldeiser. Rente is nochtans een taboe – omwille van het winstprincipe dat daar nauw mee samenhangt – binnen het anarchisme, dus daarom komt het op zijn minst vreemd over.

³⁷⁴ Idem, Afschrift: Bewijs van eigendom voor De stichting: 'Stichting tot Vrijheidsbezinning' (...) van een stuk grond ten Zuiden van de Akingaweg te Oud-Appelscha, Groningen, 21 juni 1949.

³⁷⁵ A. HAZEKAMP, 'In memoriam Henk de Groot (1908 – 2002)', in: De As, nr. 140, najaar 2002, pp. 55-56. **Henk DE GROOT** (1908 – 2002) groeide op in een vrij socialistische omgeving. Zijn vader was een Domela Nieuwenhuis-aanhanger en werkte actief mee aan het weekblad De Arbeider. Zelf sloot hij zich aan bij het VOJ in 1926 en zou zelf ook in De Arbeider gaan publiceren wanneer de jeugdbeweging eind de jaren twintig op zijn einde liep. Later zou hij bij het blad Alarm terecht komen, tezamen met zovele andere vooraanstaande anarchisten uit die periode (Constandse, de Haas, etc.). Henk was ook betrokken bij de Vereniging Anarchistische Uitgeverij (VAU) in de jaren dertig. Tijdens de tweede wereldoorlog kreeg het echtpaar de Groot-Potjegort kinderen en hielden ze zich, uit angst voor de bezetter, gedeisd. In de jaren '50 zette hij zijn schouders onder het blad Recht voor Allen en het Noordelijk Gewest van Vrije Socialisten (FVS). Tezamen met zijn broer Geert, zou hij zeer actief bezig zijn met de Federatie van Vrije Socialisten in de jaren '70, in samenwerking met de toenmalige jongerenbeweging. Vanaf 1985 zou hij

de oorlog is opgegroeid liet verstek en het pure materialisme leek de bovenhand finaal te hebben gekregen³⁷⁶. Als er dan restanten van het anarchisme actief bleven, leken die onderhavig aan grootse veranderingen in hun ideologieën: zo kwam Max van Praag, voor de oorlog bekend om zijn geweldloze propaganda, tijdens de PL van '46 vervuld van haat geweldtheorieën verkondingen. Dit kleine fait divers hoeft enkel duidelijk te maken in wat voor een haveloze staat het anarchisme zich op dat moment bevond.

In een bespreking door het tijdschrift 'De Vrije Socialist', worden de PL van het jaar '49 onder de loep gehouden. Ze stellen dat ze 'des middags reeds [mochten] constateren dat er meer kampeerdere waren dan voorgaande jaren'³⁷⁷. De onderwerpen die aan bod komen, zijn, zoals hierboven al gesuggereerd werd door Henk de Groot, divers te noemen. Zo staat er op het programma voor zaterdag een rede over de noodzakelijkheid van geheelonthouding (met bijzondere klemtonen op alcohol, gegeven door de voorzitter van het ANGOB) en diverse optredens. Des zondags worden zelfs twee toneelstukken van Heijermans opgevoerd door twee verschillende toneelgezelschappen uit de streek, gevolgd door een betoog voor het behoud van het Fries als taal, door het Friese Propaganda Comité en het Uitvoerend Comité van de VSV en een algemene voordracht over 'De vrouw, het kind en de oorlog', door Jacques Rees (pseudoniem voor Martin Paulissen). Uiteraard kwamen er ook zuivere vrij socialistische onderwerpen aan bod, zoals de vraag wat de huidige taak van de beweging is en waar het vrij socialisme zich binnen de internationale beweging bevindt/moet bevinden. 'Het waren weer gezellige en versterkende Pinksterlanddagen', het lijkt het credo te worden voor de volgende jaren op het terrein.

2.8.1. De zaak Mulder

Het enige dat tijdens de jaren '50 nog de revue passeerde op het terrein tot Vrijheidsbeinning waren 'menselijke' beslomeringen, conflicten tussen personen onderling dus. De camping baadde in een sfeer van algehele inertie, van vriendschappelijkheid en persoonlijke vijandschap. Het meest markante voorbeeld hiervan, in die periode althans, was de rechtszaak tussen enerzijds Sietse Mulder, voormalig voorzitter van het Noordelijk Gewest der Vrij Socialisten nochtans, en anderzijds de Stichting TVB zélf. De zaak werd aanhangig gemaakt door dhr. Mulder zelf, in samenspraak met H. Prakken, aangezien het stichtingsbestuur – onderhand

Recht voor Allen quasi alleen uitbrengen, na strubbelingen op het terrein naar aanleiding van de verhouding NGVS/Stichting TVB (zie verder). Hij stierf op 30 oktober 2002 te Oosterwolde.

³⁷⁶ Leeuwarder Courant, 13 mei 1983, p. 22.

³⁷⁷ De Vrije Socialist, 6 augustus 1949

zonder voorzitter, waardoor de secretaris-penningmeester, B. Meijer de facto de ‘dagelijkse leiding’ in handen had, hoe contradictoer met de doctrine dit ook moge schijnen – weigerde een te betalen som integraal te betalen³⁷⁸. De bouw van het kleine huisje op het terrein was immers gedaan met stenen die door het aannemingsbedrijf waar Mulder en Prakken werkzaam waren, de firma Mees, geleverd waren en er was een controverse ontstaan omtrent de geleverde stenen en hun kwaliteit³⁷⁹. Het bedrag dat gevorderd werd door de eisende partij, werd volgens de gedaagde partij veel te hoog geschat. In eerste aanleg werd de stichting in het gelijk gesteld door de kantonrechter. Sietse Mulder ging nooit in hoger beroep, al was dat omdat hij de uiterste datum waarop daarvoor kon worden ingeschreven uit het oog verloren was, al had hij al voorbereidingen getroffen tot verder procederen. Dit wordt mijns inziens afdoende geïllustreerd met de zin:

‘(...) en hoorde toen van Mr. Atzema [*de jurist van de gedaagden* – AF] dat Mulder nog de grootste ruzie heeft gehad met zijn deurwaarder Leertouwer die niet kon procederen en met zijn advocaat die voor hem in hoger beroep zou optreden, Mej. Mr. Bleeker. Deze laatste had nota genomen van de processtukken en zag er geen gat in voor Mulder.³⁸⁰’

³⁷⁸ Archief Appelscha, Verklaring van H. Prakken d.d. 4 oktober [sic] 1956 inz.: Vrijheidsbez./Mulder, Verklaring van J. Mulder (sic) idem, contra-enquête inz.: Vrijheidsbezinning/Mulder. 8 november 1956 (Verklaringen M. Schneiders, N. v.d. Luit, J. Wessels), Post-interlocutaire conclusie inzake Vrijheidsbez/Mulder, 29 november 1956. De zaak ging in essentie over het kleine gebouwtje dat in 1953 werd opgetrokken op het terrein. De discussie gaat over de gebruikte stenen. Eisers beweren dat zij 3000 stuks Groninger mondsteen en 500 klinkerstenen hebben geleverd, zonder ook maar enige bleke steen te leveren (een inferieure steensoort, die gebruikt wordt voor het interieur). Gedaagden beweerden dat de stenen die geleverd werden in hoofdzaak van de bleke soort waren, en dan nog van een inferieure soort. Frappant, zoals ook door de eisers in een post-interlocutaire conclusie is aangestipt, is echter dat de drie getuigen voor de stichting allen lid – bestuursleden zelfs – zijn van diezelfde stichting. Gezien het feit dat die bleke steen ongeschikt is voor buitenmuren en in winterse toestanden volkomen afschilfert en niet overleeft, is het moeilijk te geloven dat er effectief bleke steen gebruikt werd aangezien “(...) het gebouwtje er thans drie winters staat, waaronder twee, waarin zich perioden van felle vorst voordeden, en van afschilferen is geen sprake.” Ook wordt gewezen op het positieve imago van de firma Mees, die door zulke leveringen enkel dat imago schade zou toebrengen. Eisers dringen dan ook ten stelligste aan op een onderzoek door deskundigen, om het hof te overtuigen van hun gelijk inzake de kwestie van de gebruikte stenen.

³⁷⁹ Idem, Afschrift: Bewijs van eigendom voor De stichting: ‘Stichting tot Vrijheidsbezinning’ (...) van een stuk grond ten Zuiden van de Akingaweg te Oud-Appelscha, Groningen, 21 juni 1949, p. 2. Hier wordt gesteld dat Sietse Mulder een fotograaf is.

³⁸⁰ Archief Appelscha, Rondzendbrief aan de bestuursleden van de Stichting tot Vrijheidsbezinning, Groningen, 8 oktober 1957.

In hetzelfde document wordt ook gesteld hoeveel de kosten van de gerechtelijke procedure uiteindelijk waren: de hoofdsom aan Mulder te betalen bedroeg 271 gulden, alhoewel hij 302, 20 gulden gevorderd had. Daarnaast kwamen nog andere kosten die met dergelijke procedures meekomen (zoals rente, verschotten, het salaris voor de jurist Atzema en zegels), waardoor het totaal op 424, 40 gulden kwam.

Sietse Mulder bezat in de oorlog het vakantierrein Hildenberg te Appelscha. Dit terrein was bedoeld als vakantieoord voor een andere op een alternatieve ideologie geïnspireerde beweging (De Ring), waarvan meerdere mensen in Appelscha lid van waren: onder andere Tinus Veenstra, wijlen Jo de Haas, Jan van Zanden, etc werden als actieve leden genoteerd³⁸¹. Na de oorlog ging de hele onderneming failliet en kreeg – aldus Veenstra – Mulder het terrein waar de vergaderingen doorgingen en alles wat er bij hoorde op een ‘slinkse en achterbakse manier’ in handen. Toen werd, door Mulder, een omzendbrief verspreid met ‘grove leugens’ over Veenstra en desgevolg stapte laatstgenoemde uit de beweging, voor zeven jaren lang. Pas toen het proces gedaan was, besloot hij zich weer te engageren binnen het anarchisme³⁸².

De zaak Mulder op zich is niet geheel relevant voor het verhaal van de camping, maar het toont wel een bepaalde problematiek aan binnen het anarchisme. Inzichten uit de theorievorming worden overboord gegooid wanneer het om de praktijk gaat. Zo wordt bijvoorbeeld gesteld dat de meerkost die aan het proces verbonden is niet zo belangrijk is – alhoewel de anarchistische beweging nooit op een teveel aan fondsen heeft kunnen rekenen, integendeel zelfs, veeleer moest en moet met een minimum aan middelen gewerkt worden – aangezien de 122, 20 gulden die ze nu meer betalen moeten toch voor de – en ik citeer – ‘genoegdoening dat Mulder in het ongelijk is gesteld’ heeft gezorgd³⁸³. Maar ook het feit dat het gehele incident in een krantje voor de contribuanten tot de stichting wordt gepubliceerd, om een soort van morele genoegdoening – ‘de goeden hebben overwonnen’ – te bereiken, doet vermoeden dat het eerder om een soort van kleinzerigheid gaat binnen de beweging, een strijd tussen tegenstrijdige persoonlijkheden.

Dat dit indruist tegen de algehele trend van tolerantie binnen het anarchisme, hoeft natuurlijk niet gezegd. Op zich is het al markant te noemen dat een anarchist of een zichzelf zo noemend persoon gebruik maakt van de middelen die door de ‘autoritaire’ staat ter beschikking worden gesteld. In talrijke ‘traditionele’ traktaten, van onder andere de Nederlandse anarchiste/juriste Clara Meijer-Wichmann, wordt immers gefulmineerd tegen de bestaande rechtsorde en worden

³⁸¹ Voor meer informatie over De Ring: zie supra.

³⁸² Recht voor Allen, 1987, nr. 3, p. 4.

³⁸³ Archief Appelscha, idem, p. 2.

anti-autoritaire alternatieven gepropageerd. Ook wordt altijd getracht om via interne discussie dergelijke problemen op te lossen, of dat moet althans de bedoeling zijn³⁸⁴.

³⁸⁴ T. HOLTERMAN, Recht en politieke organisatie, Rotterdam, Universiteit Rotterdam, 1986, 310 p. Het marxisme, tezamen met het anarchisme gaan uit van een andere staatsopvatting dan degene die nu gangbaar is in het kapitalistische wereldsysteem. Vooreerst wordt er – in het finale stadium van wat Marx als een teleologische optocht naar het beste systeem mogelijk, het communisme, zag – uitgegaan van statenloosheid en de meest elementaire noties van vrijheid en gelijkheid. Het mag alleszins duidelijk zijn dat in een statenloze maatschappij het recht niet georganiseerd kan zijn door een hoger bevoegde overheidsinstelling, aangezien die simpelweg niet zal bestaan in dat systeem. Het recht wordt opgevat als een onderdrukkingsinstrument van de heersende klasse. Wetten zijn de ideologische rechtvaardiging voor het gezag en de daden van de staat. De wet wordt afgedwongen door middel van het systeem van geweldmonopolie, waarbij enkel de staat op een ‘legale’ manier aan geweldsbeoefening mag doen en de zogenaamde ‘eigenrichting’ (individueel die het recht in eigen handen nemen) aan banden wordt gelegd. Proudhon wil voor de staat in de plaats een ‘maatschappelijk samenleven van mensen’ zetten, gegrond op de rechtsnorm, dat overeenkomsten moeten worden nagekomen. Dit is dan ook de enige rechtsnorm die hij wil erkennen en diens gevolg is de enige rechtsverhouding die hij als geldig bestempelt, deze tussen de overeenkomstsluitende partijen. Dit samenleven onder het gerechtigheidsprincipe noemt Proudhon anarchisme en later ook wel federalisme (met de betekenis van verspreiding van macht). Een soort gouden stelregel voor dit alternatieve rechtssysteem en omtrent gerechtigheid, ligt in een oude menselijke wijsheid verrat die stelt ‘wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook aan een ander niet’.

M. BAKOENIN, God en Staat, Amsterdam, Bas Moreel, 1978, p. 44-46. Bakoenin verwerpt niet zozeer het recht als zodanig, maar wel het wettelijke recht. Wettelijk recht is onafscheidelijk verbonden met de staat en die stelt hij zich voor als een historisch voorbijgaande instelling. Voor het functioneren van de staat die hem voor ogen staat, introduceert hij evenwel een aantal rechtsnormen. Ten eerste vinden we het Proudhoniaanse uitgangspunt terug dat aangegane overeenkomsten moeten worden nageleefd en ten tweede is er de norm van de algehele autonomie, zowel voor het individu als voor elke provincie of gemeente. De derde rechtsnorm behelst de collectieve eigendom van de productiemiddelen die uitsluitend ten dienste van de arbeiders staat, dat wil zeggen van de landbouw- en industrieverenigingen. Het uiteindelijke doel is sociaal-economische gelijkheid voor iedereen en aangezien de staat het instrument bij uitstek is – samen met godsdienst – om dit te verhinderen, moet deze vernietigd worden. Vrijheid in de Bakoeninistische samenleving betekent dat de mens als vrij erkend en behandeld wordt door degenen die hem omringen en andersom. Dat heeft uiteraard zijn consequenties voor de benadering van het recht, want als de rechtstheorie enerzijds niet gericht is op het vinden van de absolute rechtsidee (een hooggeschat ideaal in het juristenrecht), dan zal het anderzijds principieel acht slaan op de ordening. Dit stelt in staat om bijvoorbeeld misdaad niet als een “ding” te zien en niet te doen alsof het buiten een maatschappelijke context staat. ‘Misdad’ is dan het signaal dat er iets schort aan de maatschappelijke ordening en deze gedachte werd veel verder uitgewerkt door de Nederlandse strafrechtjuriste Clara Meijer Wichmann (dit is een problematiek waar Proudhon noch Bakoenin zich nauwelijks over hebben uitgelaten).

2.9. Prille tekenen van verandering: 1958 - 1969

In de editie van *Recht voor Allen* van 10 mei 1958 werd een eerste kritisch stemgeluid gehoord van de redactie zelf. Zij stellen onomwonden vast dat er te weinig interesse binnen de beweging getoond wordt voor de Pinksterlanddagen, en dat dit al enkele jaren het geval is:

‘... zorg er in ieder geval voor met Pinksteren in Appelscha te zijn. Deze landdagen moeten slagen. Het NGVS heeft kosten nog [sic] moeiten gespaard aan de voorbereiding ervan, toont door je aanwezigheid dit vele werk te waarderen³⁸⁵’

De kreet naar een diepere intellectuele inhoud wordt echter nog niet gehoord, enkel die ter overleving van het initiatief. Het hele probleem wordt aangekaart in een oproep tot deelname aan de Pinksterlanddagen, in *Recht voor Allen* van 24 mei 1958:

‘We hopen op mooi weer, en zoals van ouds, zal er wel weer een kameraadschappelijke geest heersen. Dit alleen echter is nog niet voldoende. (...) Het luisteren naar de sprekers alleen is niet voldoende. De onderlinge gesprekken en discussies, die er veelal plaats vinden kunnen er toe bijdragen, dat allen gelouterd en versterkt weer uit Appelscha vertrekken. En vooral dit laatste is nodig vrienden, de PL mogen niet alleen een traditie zijn om er te komen kamperen.³⁸⁶’

Voor de laatste zin is tekenend voor de sfeer die er op het kampeerterrein heerste. De camping was immers aan het verworden wat geen enkele van de initiatiefnemers indertijd wou dat het werd: gewoon de zoveelste plaats ter ontspanning, in plaats van het broeïnest voor de vrij-socialistische daad en woord.

Ter illustratie van de algehele malaise die heerste heb ik geopteerd voor een korte bespreking van het programma van de PL van het jaar 1959. Des zaterdags werden de landdagen officieel geopend door dhr. Siepel, waarna er acht (!) culturele activiteiten plaatsvonden en slechts één lezing. Deze lezing, gegeven door Tinus Veenstra, ging nota bene niet eens over het socialisme, het anarchisme of eender welk -isme – en had dus geen ‘stichtend’ uitgangspunt – maar handelde over de geschiedenis van het terrein waarop de activiteiten plaatsvonden. Ook de zondag leek niet veel anders te gaan worden, aangezien er maar twee lezingen gegeven werden (‘Wat doen we morgen?’, door Jelle Klaver uit Amsterdam en ‘Het vrije socialisme in deze tijd’ door Bart Haan, eveneens een Amsterdammer) en de rest van de twaalf onderwerpen ook weer cultureel

³⁸⁵ *Recht voor Allen*, nr. 403, 10 mei 1958, p. 3.

³⁸⁶ *Recht voor Allen*, nr. 404, 24 mei 1958, p. 3.

van aard waren³⁸⁷. De organisatoren zelf zagen geen graten in de evolutie van een actief-links congres naar een mak cultureel festivalletje voor de incrowd van het linkse gedachtengoed. Althans, zo valt af te leiden uit de (summiere) bespreking van de landdagen in '58 door J. Lenstra, toenmalig secretaris van het NGVS, die het enkel heeft over de bevredigende opkomst van die editie ('de landdagen, die, vooral wat de opkomst betreft, tot de beste van de laatste jaren kan worden genoemd³⁸⁸'). Voor de rest houdt hij het bij een droge opsomming van de verschillende activiteiten die hebben plaatsgevonden, zonder kritische kanttekeningen.

Aangezien ik geen documenten terugvond over de organisatie van de Pinksterlanddagen 1960, kunnen hieromtrent geen uitspraken gedaan worden. De landdagen van 1961 zijn echter wel goed gedocumenteerd. Op het programma stond vooreerst de 'bonte avond': de zaterdagavond wordt traditioneel cultureel ingekleurd door lokale (libertaire) toneelgroepjes, zangverenigingen en andere. Zondagmorgen 10 uur 's morgens werd verzameld in de grote tent voor de meeting. Sprekers waren Jo ten Have, Prof. Dr. Geers³⁸⁹ en Bart Haan die respectievelijk voordrachten hielden over 'de huidige atoombewapening en het verzet van de zijde der vrouwen dat mogelijk is', 'onze strijd om de vrede' en tenslotte een vergelijking tussen de inval van Rusland in Hongarije in '56³⁹⁰ en de Amerikaanse interventie in Cuba³⁹¹. Onderwerpen als deze zijn eerder traditioneel te noemen in een beweging die al jaren schrijft en protesteert tegen het militarisme in al zijn vormen. Opmerkelijk eerder, is de aanwezigheid van een aantal Duitsers, uit Bremen en Bremerhaven³⁹². Dat dit geen evidentie is, mag blijken uit de vele vermeldingen die ze

³⁸⁷ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 25.

³⁸⁸ Recht voor Allen, nr. 405, 7 juni 1958, p. 4.

³⁸⁹ P.J. MEERTENS, idem, VII, p. 25. **Gerard J. GEERS** (1893-1965), hispanoloog van opleiding, vestigde zich na een verblijf in Spanje na de Eerste Wereldoorlog in Enschede. Hij was lid van de CPN (Communistische Partij in Nederland). In Spanje zou hij in contact komen met het anarcho-syndicalisme en een fervent sympathisant van deze ideologie worden.

³⁹⁰ W.C. MCWILLIAMS, H. PIOTROWSKI, The world since 1945. A history of international relations, Londen, Rienner, 2001, p. 184-186. De revolutie die uitbreekt in Hongarije – dat in de invloedssfeer van de Sovjetunie lag – in 1956 werd bloedig onderdrukt door het Rode Leger van Nikita Chroestjew. Het bewind van Imre Nagy werd vervangen door een stroman van het Kremlin.

³⁹¹ Ibid., p. 93-101. Doordat Chroestjew in een vlaag van waanzin raketten op Cuba had geplaatst – dat als communistisch eiland al een doorn in het oog was voor de VS – kwam de 'Cuban Missile Crisis' tot stand. De internationale verhoudingen waren gespannen en het is enkel doordat Chroestjew – na dagenlange paniek – de raketten weghaalde dat ze opgelost werd op een vredige manier. Velen stelden zich toen voor dat dit de aanleiding zou zijn tot een derde (nucleaire) wereldoorlog.

³⁹² Recht voor Allen, nr. 482, 20 mei 1961, p. 3. Hoewel de vaststelling van de aanwezigheid van die Duitsers pas in nummer 484 kan gemaakt worden, lijkt de reden voor deze aanwezigheid in dit nummer te vinden. Vooropgesteld dat er voorheen amper sprake was van buitenlandse interesse in de landdagen, lijkt

tewegebrachten in de bespreking van het afgelopen weekend: viermaal wordt gerept over ‘onze Duitse gasten’. Buitenlandse interesse voor de (toen nog) plaatselijke beweging in de drie Noordelijke provincies van Nederland lijkt dus zo goed als onbestaande tot dat jaar. In latere jaren wordt er nooit – wanneer buitenlandse participatie in het gebeuren wél een evidentie geworden is – expliciet ingegaan op de aanwezigheid van buitenlandse gasten, hetgeen een teken aan de wand is van een normalisering inzake dit fenomeen. In het jaar ’61 werd ook al een zeer voorzichtige oproep gelanceerd naar de jeugd toe:

‘Allereerst kreeg Trijntje de Groot de gelegenheid om zich tot de aanwezige jeugd te richten. (...) Verschillende jongeren gaven zich op voor nader contact. Te hopen is dat dit in de toekomst tot meerdere activiteit van de jeugd mag leiden.³⁹³’

Jeugdige participatie was dus wel aanwezig en de wens van de actieve – en op dat moment al ‘oude’ – beweging tot vernieuwing en verjonging bestond. Ze zou pas ruwweg 7 jaar later daadwerkelijk gehoord worden op de Pinksterlanddagen. De tijd was begin jaren zestig nog niet rijp.

Door te opteren voor een bezinningsbijeenkomst ’s zondags, wordt gebroken met de traditie van de verschillende sprekers op de landdagen van 1962. Beoogde bedoeling van de bijeenkomst is om na een korte inleiding door Prof. Dr. Geers zich verder te verdiepen in de problematiek van de atoomoorlog onder de noemer: ‘1962 voor de vrede, hoe voorkomen wij een nieuwe (atoom)oorlog?’³⁹⁴. Zaterdagavond was al ter voorbereiding een film vertoond van L. Bos over de Anti-atoommarsen die in Bremen en Groningen plaatsvonden. Voorts waren er de jaarlijkse culturele activiteiten, die door plaatselijke verenigingen verzorgd werden. Belangrijk bij deze editie, is de lage opkomst. Alhoewel als vanouds de oproepen in *Recht voor Allen* niet uitbleven (zelfs in verschillende edities) om aanwezig te zijn tijdens het Pinksterweekend, bleek de participatie zeer laag te liggen:

‘Toen wij vrijdag 8 juni het prachtige kampeerterrein (...) betraden, viel het ons reeds op, dat het minder druk was andere jaren. Wat de oorzaak hiervan is geweest, weten we niet.³⁹⁵’

dit feit enkel te verklaren door een pragmatische reden. In dit nummer wordt vermeld dat er ‘enige films van de gehouden vredesmarsen in Nederland en Duitsland kunnen worden vertoond’. Plausibel lijkt dus dat deze Bremerlieden de inleiding verzorgden tot de films met betrekking tot de acties in Duitsland. Gezien in 1962 (zie infra) een film vertoond werd die concreet de acties in Bremen en Groningen belichtte, wordt de hypothese enkel meer kracht bijgezet.

³⁹³ *Recht voor Allen*, nr. 484, 17 juni 1961, p. 4.

³⁹⁴ *Recht voor Allen*, nr. 511, 30 juni 1962, p. 2.

³⁹⁵ *Ibid.*

Voor het eerst wordt dan ook een oproep gedaan aan sympathisanten voor geldelijke contributies, aangezien het voor de organisatoren een financiële strop aan het worden is. Echter, in diezelfde tekst, wordt gewag gemaakt van 'jool en gezellig gebabbel, handdrukken', hetgeen de sfeer op de landdagen een intiem glansje geeft: de indruk dat het eerder om een formele samenkomst van intimi betreft dan een open bijeenkomst van gelijkgezinden wordt gewekt.

De landdagen van '63 werden alweer gesierd door buitenlands bezoek: 'kameraden uit Duitsland en België gaven aan het geheel zelfs een internationaal tintje.³⁹⁶ Globaal gezien was de opkomst grosso modo gelijk gebleven met andere jaren³⁹⁷. Opvallend is de toegenomen deelneming door 'de jeugd'. Bepaalde groepen die traditioneel altijd aanwezig waren, bleven nu weg, maar hun aantal werd gecompenseerd door vele jongeren. Een positieve evolutie wat betreft de deelneming, maar nog niet wat betreft de aangeboden onderwerpen. Bart Haan stelde in zijn voordracht het nut van de anarchistische strijd in vraag en dhr. De Smet gaf een inleiding op de discussiemiddag³⁹⁸. De hele stijl van deze landdagen gaf een traditionele aanblik.

Bij de opening van de landdagen van 1964 werd door Henk de Groot even stilgestaan bij de geschiedenis van het terrein en de crisisjaren waarin het werd opgericht. Belangrijk is alweer de opkomst van de jeugd, die geleidelijk zijn eigen plaats op het terrein begint te veroveren. Jongeren uit Groningen gaven een theatervoorstelling (die helaas voor hen volledig in het honderd liep) en op voordracht en uitnodiging van diezelfde jeugd hield Dries Bruna een inleiding over het onderwerp 'Principes en alledaagse werkelijkheid'. Evenwel werd de wonde die de Spaanse burgeroorlog betekende voor de anarchistische beweging weer opengereten door de inleiding van Fries de Vries over 'Spanje en wij'³⁹⁹. Later, bij het gevormde forum kwamen interessante discussies over dit onderwerp:

'Het vraagstuk over een tactisch en dus niet principiële aanvaarding van het geweld weer eens aan de orde kwam en meerdere stemmen van mening waren dat in sommige omstandigheden het beantwoorden van bruut geweld met geweld onvermijdelijk zal zijn. De nadruk is er toch algemeen wel weer op gelegd dat het principe en de strijdwijze van de geweldloze activiteit een nieuwe cultuur en daarom een nieuwe levenshouding brengt die voor de ontwikkeling van de mens een leidende gedachte zal moeten zijn, onontbeerlijk voor een betere toekomst.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Recht voor Allen, nr. 536, 15 juni 1963, p. 4.

³⁹⁷ Ibid. Al wordt dit niet afdoende gestaafd door informatie, het lijkt de te trekken conclusie uit volgende zinsnede: 'Een enkele zei ons: iets minder dan vorige jaren, de meesten verzekerden ons echter dat het bezoek groter was dan anders.'

³⁹⁸ Ibid.

³⁹⁹ Recht voor Allen, nr. 558, 16 mei 1964, p. 4 en nr. 559, 30 mei 1964, p. 2.

⁴⁰⁰ Ibid.

Er bleef dus vastgehouden worden aan de traditionele noties van het anarchisme. Dit wordt ook onomwonden gesteld in het besluit over het weekend:

‘Jammer dat we wat voordracht en declamatie betreft te veel moeten teruggrijpen naar de traditionele stukken omdat, revolutionair, op dit terrein weinig nieuwe kunstuitingen te vinden zijn.’⁴⁰¹

Samenvattend kan over deze jaargang gesteld worden dat het een veeg teken aan de wand is van de op til staande verjonging, maar dat er eerst nog een mentaliteitsverandering bij de oudere garde dient te komen.

Op de landdagen van 1965 waren weinig jongeren aanwezig, hetgeen een breuk betekent met de gestadig klimmende jeugdparticipatie⁴⁰². Het cultureel debacle van vorig jaar werd door de Groninger jeugd niet nagedaan deze editie: ‘zij hebben met veel overgave gepoogd de scharletannerie [sic] van de zeer moderne jeugdmuziek in het genre van de Beatles naar voren [te brengen].’⁴⁰³ Het theoretische luik werd door verschillende mensen verzorgd, zoals vanouds volgens het typische stramien. Mevrouw Smit sprak over ‘jeugd en seksualiteit’ en nam, voor een libertaire beweging, zeer conservatieve standpunten in bij haar benadering van dit onderwerp. Zo vond ze seks pas kunnen wanneer de ‘wellicht juiste levenspartner’ is gevonden en trok ze de verantwoordelijkheidszin van de jeugd in twijfel. Hierop werd ze echter niet afgerekend door de aanwezige jeugd, maar door de ‘ouwe rotten’ van de beweging, die frontaal in de aanval gingen, zich baserend op onder meer Marx en Proudhon in hun argumentatie. Uwe Timm gaf zijn visie op de Chinese revolutie, die 16 jaar eerder geëindigd was en duchtige discussie uitlokte, ondermeer in een wederwoord aan Timm en de redactie, dat in *Recht voor Allen* verscheen⁴⁰⁴. Dhr. Fries de Vries gaf een inleiding over de problemen in Zuid-Afrika, waarna de discussie uitbarstte over de precieze oorzaak van de raciale ongelijkheid in die regionen waar toen het Apartheidsregime nog heerste. Al bij al lijkt dit congres een dipje te

⁴⁰¹ Ibid. Alhoewel op het einde van deze passage enkel nog gesproken wordt over de kunstbeleving op het terrein, maakt het wel gewag van een probleem binnen de beweging. Dit wordt ook als dusdanig erkend door de auteur van de bespreking van de landdagen. Alweer een bewijs dat het discours rond anarchisme zich langzaam aan het veranderen, aan het aanpassen aan de nieuwe maatschappelijke tendensen, is.

⁴⁰² *Recht voor Allen*, nr. 586, 26 juni 1965, p. 2. ‘Dat zij juist voor *de wat schaars aanwezige jeugd* zeer goed weet te brengen.’

⁴⁰³ Ibid.

⁴⁰⁴ Ibid. Het stuk is getiteld ‘Een wederwoord aan Uwe Timm en de redactie’, door H.J.L. geschreven. Auteur van het stuk vraagt zich af welke mening Timm is toegedaan, aangezien dit niet afdoende blijkt uit zijn discours.

betekenen in de evolutie van een oude, ideologisch gestagneerde beweging naar een frisse en duchtig vernieuwde jongerenbeweging. Het betreft echter enkel dat. Een kleine terugval.

In 1966 werd de noodzaak voor een eigen gebouw op het terrein prangend, vooral vanwege de enorme meerkost die de tenthuur met zich meebracht. De kosten – geraamd door de toenmalige penningmeester Jurrie Zuidema op 15.000 gulden – die zo'n onderneming met zich meebrengen waren niet gering, dus werd eens te meer beroep gedaan op de solidariteitszin tussen de contribuanten tot de stichting. Men kon obligaties kopen aan 25 gulden het stuk, giften storten op een speciaal rekeningnummer of renteloze voorschotten verschaffen. Pas wanneer tweederde van het begrote bedrag beschikbaar was, werd groen licht gegeven aan de bouwplannen. De overige 6.000 gulden werden geleend, met het terrein als borg⁴⁰⁵. Eerst diende drie jaren gewacht te worden op een bouwvergunning, maar toen die in 1969 eindelijk toegekend was, na een aantal persoonlijke onderhouden met de burgemeester van Appelscha, kon begonnen worden met de bouw van het grote gebouw op de camping. Het gebouw zou gaan dienst doen als de cafetaria en vergaderruimte van het kampeerterrein, maar anderzijds zou het ook gaan fungeren als cultureel centrum (tallose opvoeringen werden tijdens de PL gedaan op het podium aldaar) en de zolderverdieping kreeg een bestemming als anarchistisch archief. De vereiste tekeningen en materialen werden door de bouwkundigen Snijder uit Hoogezand-Sappemeer verzorgd aan de laagste prijzen. Voor de bouw zelf werd beroep gedaan op de bereidwilligheid van de kampeerders en sympathisanten allerlei. De werken werden uitgevoerd onder supervisie van Tinus Veenstra en Jolle Bosma, die in de wintermaanden van het jaar 1969 volop werkten aan het gebouw, gesteund door mensen die 's zaterdags kwamen helpen⁴⁰⁶. Het gebouw geraakte net op tijd klaar voor de Pinksterlanddagen van dat jaar, al moest binnen nog veel afgewerkt worden (schilderen en de fijnere afwerking).

⁴⁰⁵ Archief Appelscha, Uittreksel uit de notulen van de gecombineerde vergadering van beheerders en Contribuanten van de Stichting tot Vrijheidsbezinning, Appelscha, 23 maart 1969. Dit is het verslag opgemaakt door de waarnemend voorzitter van de vergadering waarin de motie om 6.000 gulden te lenen bij de Coöperatieve Raiffeisenkas "Oosterwolde" unaniem wordt goedgekeurd door de stemgerechtigden. Per jaar op 31 december dient een jaarlijkse aflossing van 240 gulden betaald te worden, 'waarvoor tot zekerheid van de terugbetaling van gemelde som met renten en kosten een eerste hypotheek wordt verleend op voormeld onroerend goed [het terrein tot Vrijheidsbezinning].'

⁴⁰⁶ Recht voor Allen, 1983, 3, themanummer PL 50 jaar, p. 27-28. In dit nummer van Recht voor Allen wordt een uitvoerig gedocumenteerd beeld gegeven van de werkzaamheden aan het grote gebouw aan de camping. Het werkplan 'Eigen gebouw' omvatte 7 periodes, waarbij initieel eerst het terrein werd klaargemaakt – bomen rooien, funderingen graven, ontwatering, bouwmaterialen aanvoeren, etc – in de periode tussen 4 januari en 28 februari en daarna tot de effectieve bouw werd overgegaan, tijdens de periode tussen 1 maart en 17 mei. Dit plan is een kopie uit de toenmalige programmatie van de PL (1969) en roept ook op tot verdere medewerking voor de afwerking.

Over de editie '66 kunnen we bij gebrek aan bronnenmateriaal zeer kort zijn. We hebben enkel een korte aankondiging, die voor de helft bestaat uit een wegbeschrijving, hierover kunnen terugvinden. De enige bruikbare informatie, luidt als volgt: 'Zondagmiddag hebben we de meeting met een openbaar karakter. Sprekers hiervoor zijn: Bart Haan, Rob Stolk en Bernhard de Vries.⁴⁰⁷ Waarover deze heren effectief georeerd hebben, wordt niet vermeld. Uiteindelijk kunnen we op basis van deze informatie enkel besluiten dat er nog geen opvallende en inherente veranderingen zijn gekomen in de organisatie en opzet van de PL: de sprekers zijn allen 'oudgedienden' binnen de beweging en stellen hoegenaamd geen verjongingsbeweging voor. Of er andere, actuele, onderwerpen voorhanden waren ter discussie op deze landdagen, valt niet te onderzoeken.

Een jaar later, tijdens de Pinkstermobilisatie zoals ze dan – opeens – weer heet, was het bezoekersaantal weer als voorheen, maar deze keer werd expliciet melding gemaakt van 'vakantiegangers': mensen die wel naar de landdagen komen, maar dan enkel om te ontspannen. 's Zaterdags wordt door de voorzitter van het NGVS, Jur Schuur, het weekend geopend. Later die avond geeft J. Ouweltjes een korte inleiding op het (traditionele) onderwerp van geweldloze weerbaarheid. Aangezien het om een van de stokpaardjes gaat van de traditionele beweging, oogste Ouweltjes met zijn contraire mening geen bijval en veel kritiek. Het heeft hem in de bespreking van het Pinksterweekend zowat 80% van de aandacht bezorgd. Uwe Timm wierp een blik op de mogelijkheden die voor het anarchisme als beweging nog open staan en waaraan een reeks gewijd zou worden in de volgende nummers van *Recht voor Allen*⁴⁰⁸. Opmerkelijk, maar niet te verwonderen, gezien het jaartal, is de oproep die bij het artikel zit aan het adres van de jongeren: 'Jongeren, zoekt contact met de noordelijke antie [sic] militaristische jongerengroep!⁴⁰⁹ Deze oproep bleek niet zonder effect geweest te zijn.

Eindelijk werd op het einde van de jaren '60 ingezien dat de organisatie van de Pinksterlanddagen niet meer het monopolie mocht zijn van het NGVS. Er werd dientengevolge dan ook tot de oprichting van een 'werkgroep Pinkster Mobilisatie '68' besloten. Het initiatief hiertoe kwam van een groep anti-militaristische jongeren en luidde aldus het voorzichtige begin in van de op til zijnde verjonging van het anarchistische kamp, al gaven de ouden zich niet zonder slag of stoot gewonnen:

⁴⁰⁷ *Recht voor Allen*, nr. 608, 14 mei 1966, p. 8.

⁴⁰⁸ *Recht voor Allen*, nr. 634, 27 mei 1967, p. 4.

⁴⁰⁹ *Recht voor Allen*, nr. 633, 14 mei 1967, p. 8.

‘De oudere garde van het NGVS heeft alle begrip voor de storm en drang periode der jongeren omdat ze daar zelf ook eens door gegrepen is geweest, maar kan het toch niet opbrengen om steeds maar weer in de laagste klas van de socialistische [school] opnieuw te beginnen. Voor hen is de vernieuwing van het socialisme in de dertiger jaren niet voor niets geweest en de ondervindingen tijdens de nazi-tijd [hebben] hen wel genezen van de hoop dat ‘De Internationale morgen zal heerschen op aard’.⁴¹⁰

De voornoemde werkgroep publiceerde een zeer interessante nota, die de negatief beoordeelde agendapunten van de jaren '50 overnam, maar er zich een stuk kritischer tegenover stelde. Het ging niet enkel om een gewone vorm van tweespalt in de beweging, zoals al vaker gebeurd was, maar om een heus generatieconflict. De nieuw-linkse beweging die sinds halfweg de jaren '60 ingezet was liet van zich horen: het was een reactie op de noodkreet die stelde dat ‘deze PL en ook de gehele Noordelijke, ja zelfs landelijke, vrij-socialistische beweging, duidelijk in een dilemma verkeerden. Daaruit moge ook te verklaren zijn het ten ene male ontbreken aan contact met jongeren.⁴¹¹ De werkgroep fulmineerde enthousiast tegen de verankerde denkbeelden binnen het vrij socialisme en de tradities die daar het gevolg van waren geworden. Vooral de Pinksterlanddagen werden gezien de opzet van de werkgroep, bekritiseerd. De laatste jaren werden volgens hen enkel gezapige programmaties aangeboden, werd van sprekers verwacht zich te conformeren naar wat van hen verwacht werd en werden ze ook op die wijze geronseld om te spreken. Ook de discussies die volgden op de verscheidene sprekers, gaven enkel aanleiding tot lauwe herkauwingen over onderwerpen die volgens de werkgroep nooit tot de kern van het probleem doordrongen. De overdreven nadruk op culturele verrijking werd gehekelde door de werkgroep: ‘de culturele ontspanning tijdens de PL getuigt alleen maar van een zielig amateurisme getuige de toneel- en muziekverenigingen, overigens met alle respect voor de (onnodig) genomen moeite.⁴¹² Er moest iets veranderen, en snel ook, want anders zou de unieke traditie die Appelscha bezat verloren gaan. Er werden dan ook boude voorspellingen gedaan omtrent de toekomst van de landdagen:

‘De werkgroep is de mening toegedaan dat PL bij handhaving van haar huidige vorm tot doodbloeden is gedoemd, zo zij al geen gezelligheidsreünie is.⁴¹³

⁴¹⁰ Recht voor Allen, nr. 3, 1976, p. 24. Het artikel maakt gewag van die wat moeilijke periode in de geschiedenis van het terrein. Deze passage geeft treffend de verschillen aan tussen enerzijds de oude garde en de vernieuwingsbeweging onder invloed van de jeugd en diens nieuwe belevingswereld.

⁴¹¹ Recht voor Allen, 1983, 3, themanummer PL 50 jaar, p. 29.

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ Ibid.

Alle goede intenties ten spijt, bleken de landdagen toch geen overtuigend nieuw begin in te luiden. Alhoewel de logistieke organisatie goed bleek te functioneren, was de theoretische invulling veel minder. Althans, dat waren de besluiten van de bespreker van dienst, die 'toevalligerwijs' tot de oudere generatie behoorde. Wat belangrijk werd geacht, is het feit dat de traditie van de bonte avond doorbroken werd: geen spontane revue van amateurisme meer, maar educatieve voorstellingen afgewisseld met 'mainstream' cinema. De enige ideologische discussie die werd gevoerd, gebeurde na een inleiding van Jacques Engels, een oudgediende van de beweging, over een niet nader gespecificeerd onderwerp⁴¹⁴. Ter besluit:

'Misschien beseft men dat de plaatsen der ouderen worden ingenomen door de jongeren. In elk geval is het belangrijk te constateren en te erkennen dat de bakens verzet moeten worden, en staan we met de P.L. '68 niet op een keerpunt?'⁴¹⁵

Volmondig kan op die vraag met 'neen, nog niet' geantwoord worden.

2.10. Synthese

Het anarchisme krijgt in ruwweg de periode vanaf de Eerste Wereldoorlog tot de Tweede Wereldoorlog af te rekenen met een aantal zeer duidelijke uitdagingen. Door toedoen van de Eerste Wereldoorlog ontstond er een ideologische wig binnen het anarchisme. Kropotkin riep zondermeer op om de geallieerden te steunen in een oorlog tussen kapitalistische staten: dit werd vanuit doctrinair oogpunt niet aanvaard. Daarnaast was er de algehele malaise die heerste na dit grootschalig conflict en die de anarchistische praktijk belemmerde. De Russische revolutie van 1917 en het werkbare 'communisme' van Lenin en Stalin dat daaruit voortkwam, zou voorts een aantrekkingskracht hebben op de proletarische massa die het anarchisme niet meer kon evenaren. Anarchistische populaire aanhang slonk aanzienlijk ten voordele van de verschillende communistische partijen internationaal. Voor Nederland kwam daar in 1919 nog de dood van het boegbeeld van de nationale libertaire beweging, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, bij.

Om deze redenen boette de traditionele beweging na '14-'18 aan belang in, maar ze werd waardig opgevolgd door een jongere generatie. Doctrinair week deze beweging niet of weinig af van hun voorgangers: de focus op het antimilitarisme en de afkeer van elke autoriteit bleven

⁴¹⁴ Recht voor Allen, nr. 660, juni 1968, p. 21-22.

⁴¹⁵ Ibid., p. 23.

brandpunt van de organisatie⁴¹⁶. Waarin ze verschillen, is hun actiegerichtheid. Door middel van colportagetochten met nieuwe tijdschriften, die veel opruiender en choquerender zijn dan hetgeen de beweging gewoon was, gaan ze hun nieuwe inzichten verspreiden. Deze inzichten zijn vooral geënt op de directe daad, zoals door hoofdrolspelers in deze periode afdoende gepropageerd en gedemonstreerd wordt. Deelname aan stakingen, optochten en in sommige gevallen zelfs criminele activiteiten, laat duidelijk het engagement voor hun ideologische overtuigingen zien. Als vanzelfsprekend, kent deze beweging ook zijn grote namen, zijn voormannen. Voor deze periode zijn dat Jo de Haas – zéker wat de Noordelijke situatie betreft – en Anton Constandse. Zij zullen zeer duidelijk hun stempel drukken op het toenmalige anarchisme van de daad.

Deze nieuwe generatie kreeg zelf met gelijkaardige problemen af te rekenen. Vooral van belang, zijn de twee grote oorlogen waarin het anarchisme verzeild is geraakt: bij de ene als actieve strijders, bij de andere als passieve slachtoffers. De Spaanse Revolutie sloeg een ideologisch gat in de beweging, terwijl de Tweede Wereldoorlog een logistieke en dodelijke kloof sloeg tussen de verschillende vrij socialistische cellen die Nederland rijk was. Vele illusies werden gewelddadig doorprikt en de combinatie laat nog jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog een wrange smaak na. Het gevolg zou een volledig ontredderde vrij socialistische basis zijn, die nog jarenlang zou kampen met het trauma van beide oorlogen. Na de oorlog kabbelt het anarchisme nog voort, maar is het veel van zijn theoretische diepgang en zijn activisme verloren. Er wordt geteerd op de traditie van weleer, de sympathisanten zijn uitgedund tot een kleine groep en het in stand houden van de beweging primeert. Ook thematisch zijn er weinig veranderingen op te merken: het antimilitarisme blijft het belangrijkste thema voor de Nederlandse beweging.

Deze evoluties vallen ook waar te nemen op lokaal vlak. Het jeugdige activisme geeft aanleiding tot de traditie van de Pinkstermobilisaties, die later uitgroeien tot een vaste waarde binnen de Nederlandse (Noordelijke) vrij-socialistische beweging. Een eigen terrein wordt aangekocht in het Friese Appelscha. Dit zal, naast een constante waarde, evenzeer aanleiding geven tot

⁴¹⁶ Dit hoeft niet te verwonderen, gezien de algemene geschiedenis waarin deze periode en gebeurtenissen ingebed liggen. Met de Eerste Wereldoorlog enkele jaren achter de rug en de dreiging van een tweede duidelijk voelbaar in de vroege jaren dertig, wordt de verplichte militiedienst door jongeren als iets afschrikwekkends ervaren. Het anarchisme uit die jaren speelt dan ook direct in op deze aversiegevoelens, door te ageren – met woord en daad – tegen het militarisme in het algemeen en het propageren van de dienstweigering in het bijzonder. Vele van de vooraanstaande anarchisten uit die periode hebben dan ook een celstraf uitgezeten omwille van hun dienstweigering. Aangezien die legerdienst wordt opgelegd door ‘De Staat’, is een afkeer jegens dit instituut ook niet uit de lucht gegrepen.

conservatie van het anarchisme door de groep die achter het terrein staat. Echter, door toedoen van de algehele malaise binnen de beweging zal ook het terrein Tot Vrijheidsbezinning kraken onder de druk van interne vetes en vindt hier geen vernieuwing plaats door een groep die ondertussen geen jongeren meer telt. De Pinksterlanddagen verworden niets meer dan een traditie of een gezellig weekend uit. Begin jaren zestig komt er eindelijk een wind van vernieuwing over het terrein en de PL geblazen, al blijft het enkel bij participatie aan de verschillende activiteiten zoals ze zijn uitgestippeld door het NGVS. Dat er een meer actieve jongerenbeweging aanwezig is, betekent de redding van het terrein en de initiatieven die ermee verbonden zijn: zonder vers bloed, is elke onderneming gedoemd geruisloos ten onder te gaan. Het zou echter wachten worden tot eind de jaren zestig voor ook actief meegewerkt wordt door deze jongere generatie aan de organisatie en concipiëring van de landdagen. Qua thematiek wordt het jongerenelement zichtbaarder gedurende de jaren zestig: onderwerpen als seksualiteit en de actualiteit getoetst aan anarchistische beginselen beginnen langzaam de traditionele doctrine binnen te sijpelen.

Al ligt de verwachting voor een contemporaine historicus voor een kentering tussen een oude en jonge beweging al bijna traditioneel bij het jaar 1968 – de studentenrevoltes in Frankrijk indachtig en de golf van (jeugd)protest die daar het gevolg van werd – of bij 1965, de start van de Provo-beweging in Amsterdam, toch gold dit niet voor deze casus. De Pinksterlanddagen '68, georganiseerd door een nieuwe werkgroep bestaande uit jongeren, waren immers teleurstellend te noemen qua thematische invulling. Het startschot tot verjonging wordt dus in deze periode gegeven, maar pas vanaf de volgende periode wordt die echt zichtbaar.

HOOFDSTUK 3

Vernieuwing in het anarchisme en te Appelscha

Stond de vorige periode, behandeld in het vorige hoofdstuk, volledig in het teken van het ‘traditionele’ anarchisme, dan komt daar eind de jaren ’60 verandering in te Appelscha. De maatschappelijke tendensen die hiertoe aanleiding gaven, waren echter al een tijdje daarvoor werkzaam in de maatschappij. Denk daarbij aan het studentenprotest in Frankrijk in de meidagen van ’68⁴¹⁷. Het is een symbooldatum geworden. In Nederland was het studentenverzet ook talrijk en georganiseerd, maar voor het anarchisme was de Provo-beweging zondermeer de inluider van het nieuwe anarchisme.

3.1. Het fenomeen Provo

De beweging ‘Provo’ bespreken is geen evidentie. Meer dan iets vatbaars, is het een beeld van iets, een ‘image’ zoals ze zelf volhielden⁴¹⁸. Geageerd werd tegen een vijand die steunde op centralisatie, militarisme en bezit: deze vijand provoceren – vandaar ook de naamgeving – was de reactie van deze groep jongelingen. Met hun bekende ‘Witte plannen’ probeerden ze op een ludieke wijze de verschillende problemen die ze in de maatschappij van de jaren ’60 herkenden aan te klagen. Het meest bekende daarvan, het witte fietsenplan, wou een ecologische verbetering betekenen in het ‘door auto’s geplaagde’ Amsterdam: door witte fietsen ter beschikking van de gemeenschap te stellen, wou Provo de dictatuur van de auto ondergraven⁴¹⁹.

⁴¹⁷ P. MARSHALL, idem, p. 445. Op 3 mei bezette een groep studenten, geleid door Daniel Cohn Bendit, de faculteit Letteren in Nanterre omdat een der hunnen aangehouden werd tijdens een anti-Vietnam manifestatie. Mei ’68 was gelanceerd. Grootschalig studentenprotest brak uit, dat zich over een groot deel van de bevolking verspreidde. Zowel de beweging als het symbool was belangrijk. Het impliceert de geboorte van een nieuw bewustzijn, de bewustwording van een nieuwe generatie actieve studenten.

⁴¹⁸ J. VERSCHUEREN, Plaats voor de homo ludens ! Vlaamse provo's als nieuwe sociale beweging in een ruimtelijk wereld-systeem-analytisch perspectief, Gent, Universiteit Gent, 2003, p. 101. ‘Nergens blijkt dat Provo ook maar enige vaste structuur had.’

⁴¹⁹ R. VAN DUYN, Het witte gevaar: een vademekum voor provoos, Amsterdam, J. M. Meulenhof, 1967, p. 76. ‘Door het benadrukken van de witte fiets als *openbaar* vervoersmiddel is het tevens een provocatie aan het autoritaire privébezit. Bovendien is het verkeer het eeuwige voorwendsel van het gezag voor het handhaven van de openbare orde.’

Andere plannen waren een reactie op het puritanisme (witte wijvenplan), de autoritaire opvoeding (witte kinderenplan) en het militarisme (witte kippenplan)⁴²⁰.

Wat waren de invloeden voor de Provo-beweging? Eerst en vooral dient de figuur Robert Jasper Grootveld in dit verband behandeld te worden⁴²¹. Als anti-rookmagiër werd hij nationaal bekend om zijn happenings rond het beeldje 'Het lieverdje' op het Amsterdamse Spui die vooral een zeer grote symbolische betekenis hadden. Vooral de gerichtheid op het spektakel, de happenings, zouden aan hem ontleend worden⁴²². Tweede inspirator was het al eerder vermelde anarchistische blad uit de jaren '20 van vorige eeuw: De Moker. Roel van Duyn identificeerde zich zondermeer met deze jongerenbeweging die eveneens een aanval van de traditionele waarden voorstond, op de directe actie gesteund⁴²³. Voorts kwam de beweging voort uit de 'Ban de bom' beweging die daarvoor al furore had gemaakt op plaatselijk gebied⁴²⁴. Als laatste invloed

⁴²⁰ Ibid., p. 70-76.

⁴²¹ R. VAN DUYN, idem, p. 9-13. 'Ik schrijf veel over Jasper omdat hij het geweest is die de Amsterdamse jeugd rijp gemaakt heeft voor Provo, nog voor hijzelf of iemand anders van de naam gehoord had.' (p. 12)

⁴²² B. VAN GARREL, W. ROTHULZEN, 'Robert Jasper Grootveld, de Amsterdamse tovenaarsleerling', in: *HP*, nr. 27, 6 juli 1974, p. 25. 'De Belgische socioloog Jef Lambrecht schrijft (...) 'Jasper Grootveld, de oerprovo en provo-avant-la-lettre, wegbereider en wellicht belangrijkste beïnvloeder, inspirator van een nieuwe culturele background.' Anderen noemen hem kortweg de geestelijke vader van Provo. Robert Jasper kan dat niet beamen of ontkennen. Wel valt vast te stellen dat Provo tekens, symbolen, formules en plannen van de rookmagiër overneemt.'

⁴²³ R. VAN DUYN, idem, p. 39-40. 'Een voorzichtige lijn van de Moker-anarchisten naar Provo kan getrokken worden. Afwijzing van het werken in deze kapitalistische maatschappij als overeenkomst is al genoemd. Een merkwaardige combinatie van eschatologisme en utopisme is zowel bij de Moker als bij Provo te vinden. (...) Een belangrijke overeenkomst is tenslotte dat zowel de Moker-jongeren als de provoos de jeugd als een zelfstandige politieke kracht willen laten optreden, onafhankelijk van de traditionele partijen en leiders die vorige generaties hebben opgeleverd.'

⁴²⁴ E. VERHELLEN, *De provobeweging: bijdrage tot een juistere begripsomschrijving*, Gent, RUG, 1978, p. 30. 'Roel van Duyn en Hans Korteweg (...) waren in 1962 de initiatiefnemers van de 'Ban-de-Bom' groep in Den Haag. (...) De eerste sit-down demonstraties, de verre voorlopers van de Provo-happenings, ontstaan.' Verhellen geeft voorts ook nog het boek van W. Buikhuisen – 'Achtergronden van nozemgedrag' – aan als inspirator voor zowel de naam 'provo' als de gerichtheid op die bevolkingsgroep. Echter, de invloed van deze socioloog overschatten is gemakkelijk gedaan, maar het lijkt alsof hij enkel inspirator was voor de naam én dan nog alleen omdat op die manier zijn onderzoek gehekelde kon worden. R. VAN DUYN, idem, p. 17. bevestigt deze these: 'Ik veranderde van gedachten [over de naam van het nieuwe tijdschrift] toen ik in de krant las over het proefschrift van Buikhuisen over de achtergronden van het nozemgedrag. Buikhuisen had het woord 'provo' gekozen voor een lastige puber die – onbegaafd en in hoge mate verveeld – relletjes uit tijdverdrijf op straat uitlokt. (...) het woord werkte door ons toedoen uiteindelijk als een boemerang die met veel meer geweld terugkaatst als hij aankomt.'

– die overigens niet door van Duyn zelf aangegeven werd, in tegenstelling tot de vorige drie – moet het ‘situationisme’ vermeld worden. Geïnspireerd door het dadaïsme en het surrealisme werd in 1957 in Frankrijk de Internationale Situationniste opgericht door enkele kunstenaars met anarchistische invloeden. Al snel legden ze zich toe op een libertaire kritiek gericht op het ongebreidelde consumerisme, iets waar de Provo’s zich ook toe zouden bekennen⁴²⁵. Van direct belang, zijn de utopische ideeën inzake de toekomstige maatschappij van de situationist Constant Nieuwenhuys (New Babylon, waarover verder meer), die een directe invloed hadden op de Provo-ideologie⁴²⁶.

Op 12 juli 1965 kwam de eerste editie van het tijdschrift Provo uit – de afzonderlijke genummerde pamfletten (‘Provokatie nr. x’) buiten beschouwing gelaten – waarmee de symbolische geboorte van deze beweging bepaald wordt (al was ze zoals betoogd, deel van een langer aan de hand zijnde evolutie)⁴²⁷. De groep rond Roel van Duyn en Rob Stolk zou het veelvuldig aan de stok krijgen met de politie, door toedoen van de happenings die ze organiseerden rond hun plannen. Hét culminatiepunt was zondermeer het huwelijk van prinses Beatrix en de Duitse Claus von Amsberg: op 10 maart 1966 ontploften enkele rookbommen tijdens de bruiloftstoet doorheen Amsterdam⁴²⁸. Uiteindelijk zou Provo zelfs een plaatsje in de gemeenteraad verzilveren tijdens de verkiezingen van 1966 met 2,5% van de stemmen. In feite kan dit als het symbolische ‘einde’ van de beweging beschouwd worden, aangezien de beweging daarna op hetzelfde élan voortwerkte en niet meer vernieuwde⁴²⁹. Op 13 mei 1967 werd ze dan ook officieel opgeheven in het Vondelpark⁴³⁰.

⁴²⁵ P. MARSHALL, *idem*, p. 445.

⁴²⁶ R. SANDERS, Rue Sauvage. Situationistische teksten, Utrecht, Spreeuw/Tzara, 1993, p. 13. ‘De Nederlander Constant Nieuwenhuys, die met zijn New Babylonproject – een praktisch ontwerp van de situationistische stedenbouw als eenheid – een grote invloed zal uitoefenen op Provo (...)’ R. VAN DUYN, *idem*, pp. 56-62. Dit deel van zijn boek handelt over de concepten ‘New Babylon’ en de ‘New Babylonier’.

⁴²⁷ E. VERHELLEN, *idem*, p. 29.

⁴²⁸ Dit incident haalde de internationale pers. R. VAN DUYN, *idem*, p. 143. ‘De internationale pers maakte van het Huwelijk een klapstuk. De combinatie van drie geweldige imaaazjes: vorstelijk huwelijk, politiegeweld en Provo hebben 10 maart op alle voorpagina’s van de wereld gebracht.’

⁴²⁹ *Ibid.*, p. 200. ‘De periode van eind juni tot november 1966 is veel minder interessant dan het voorgaande jaar. (...) Alle akties die na 14 juni door ons op straat gevoerd zijn waren min of meer herhalingen.’

⁴³⁰ E. VERHELLEN, *idem*, p. 60.

Op ideologisch vlak stonden ze een vernieuwing van het anarchisme voor, zoals Roel van Duyn – de ideoloog van Provo – boud stelde: ‘Toen begon ik eraan te denken een nieuw tijdschrift op te richten, dat het anarchisme in een voor deze tijd aantrekkelijke vorm moest gieten.’⁴³¹ Eerst en vooral uit zich dat in een resoluut afwijzen van de oude marxistische tegenstelling van bezittende klasse tegenover bezitsloze klasse (de antagonistische burgerij versus proletariaat) en deze te vervangen door de tegenstelling provotariaat – de intellectuele elite, de provo’s in essentie – tegenover het ‘klootjesvolk’ (de domme massa)⁴³². In navolging van de anarchistische traditie, zoals ze in de vorige hoofdstukken gedefinieerd werd, ligt ook in deze nieuwe variant een grote nadruk op het geweldloze, het pacifistische (cf. het gebruik van rookbommen, dat enerzijds schadeloos is, maar anderzijds het ‘beeld’, de image, heeft – en de naam – van een bomactie)⁴³³. De focus op ecologie, die waarlijk tot het hedendaags anarchisme mag gerekend worden, was zeker belangrijk voor Provo en dan vooral van Duyn⁴³⁴. Tenslotte nog een kort woordje over het maatschappijbeeld dat Provo voorstond: New Babylon, de wereldstad van de toekomst. Het betreft een cybernetisch paradijs met een volledig geautomatiseerde productie, waarin de mens verlost zal zijn van arbeid. Enkel nog ‘leef-tijd’ zal voorhanden zijn, gezien het wegvallen van de arbeidsdwang: ‘daar zal de mens eindelijk geëvolueerd zijn van een zwoegend werkdier tot wat hij in wezen is: de homo ludens.’⁴³⁵ Deze constructieve visie voor de toekomst, geeft eveneens duidelijk de link weer met het traditionele anarchisme (al is het geschetste beeld dan anders).

⁴³¹ R. VAN DUYN, idem, p. 17 (citaat); E. VERHELLEN, idem, p. 31. ‘Inderdaad, de ideeën van Van Duyn krijgen steeds meer vaste vorm. Hij wil het anarchisme vernieuwen.’

⁴³² Dit zou een problematisch gegeven blijken voor ‘oude school’ anarchisten, die in het proletariaat een voorhoede zagen en die daarom een inherent respect hadden voor het revolutionaire karakter van ‘de massa’. Daarin volgden ze Marx.

⁴³³ B. VAN GARREL, W. ROTHULZEN, idem, p. 25. ‘Men verwacht van Provo op die dag veel stampij, terwijl Provo zich afvraagt hoe buiten het geweld te blijven. (...) iemand kwam met het embleem: anarchisme, dat is bom. Het symbool van image is rook, rookbom, onschuldig, doet geen pijn, wel effectief voor het imaginaire publicity-gebeuren.’ R. VAN DUYN, idem, p. 201 e.v.; E. VERHELLEN, idem, p. 91.

⁴³⁴ P. MARSHALL, idem, p. 553.

⁴³⁵ R. VAN DUYN, p. 56-62 (citaat p. 59). ‘Hij kan met z’n tijd doen wat hij wil, hij kan er zichzelf in worden, zichzelf in beleven. (...) Tijd voor het creëren van jezelf en het ontwikkelen van je creativiteit (...) De New Babylonier zal zijn leven niet meer op het nut, maar op het spel richten.’

Wat was nu het belang van deze beweging? Ze luidde het hedendaagse anarchisme in, naast het feit dat ze een bredere jongerenparticipatie in de politiek betekende⁴³⁶. Zoals Hans Ramaer het verwoordde, 'begon met Provo de milieubewustwording, die zich in de Kabouterbeweging zou uitkristalliseren en vele milieuactiegroepen zou opleveren.'⁴³⁷ Verhellen stelt dat 'reeds van bij de 'officiële' aanvang [wij] de voortdurende inspanning om het oude anarchisme te vernieuwen [opmerkten], in het bepleiten van een gezagsopbouw van onderaf en het benadrukken van de individuele vrijheid, voornamelijk door een bewust acteren binnen de werkelijkheid van het maatschappelijke leven.'⁴³⁸

3.2. Impulsen vanuit een jongere hoek: 1969 - 1986

Het jaar 1969 had in Appelscha veel meer weg van een jongerenkamp dan alle edities daarvoor. De voorbereidingen waren vlot verlopen en genoeg mensen waren bereid gevonden om te komen spreken. Jelle Klaver had het over de reden waarom de traditionele anarchisten (lees: de oude garde), waar hij zichzelf toe rekent, zo weinig vat heeft op de jeugd. Belangrijker echter, is het feit dat Otto Boetes⁴³⁹ kwam vertellen over zijn ervaringen in en buiten het parlement: buitenparlementaire actie zou ook een belangrijk punt worden op het grote congres dat in 1970 georganiseerd zou worden. Boetes zelf zou later nog aansluiting vinden bij de ideeën van Roel van Duyn⁴⁴⁰. Tevens werd zondagavond de film 'FAN FAN' gespeeld. Het betreft een

⁴³⁶ Provo zien als enige 'oorzaak' van het hedendaagse anarchisme is voorbijgaan aan de rol van het studentenprotest in de jaren '60, zoals het ook in Nederland plaatsvond, veelal vanuit libertaire ideologieën.

⁴³⁷ H. RAMAER, 'Kleine kroniek van het protest', in: *De As*, themanummer 'Anarchisme vandaag', nr. 3, april/mei 1973, p. 20.

⁴³⁸ E. VERHELLEN, idem, p. 108.

⁴³⁹ <http://www.parlement.com/9291000/biof/00148>. **Otto Meines BOETES** (° 18/08/1923) was een onconventionele PSP-senator (Pacifistisch-Socialistische Partij), die opviel door zijn hippe kleding (hij ging soms gekleed in monnikspij) en ludieke opstelling. Was een leidende figuur in de Vietnamacties in de jaren zestig en zetelde in de periode '66-'68 in de Eerste Kamer voor de PSP. Zijn pacifisme was ingegeven door zijn geloofsovertuiging (hij was Quaker). Hij werd later actief bij de Kabouterpartij en daarop geroyeerd als PSP-lid.

⁴⁴⁰ IISG, *Biografische noot bij archiefbestand Roel van Duyn*. **Roeland Hugo Gerrit (Roel) VAN DUYN** (° 1943). Hij werd bekend als chronologisch (bezieler van) provo, initiator van de kabouterbeweging, schrijver en publicist. Hij zat vele jaren in de gemeenteraad van Amsterdam, achtereenvolgens voor Provo, Kabouterstad Amsterdam, en de Politieke Partij Radicalen (PPR). Van september 1974 tot januari 1976 was van Duyn wethouder in Amsterdam namens de PPR. Van 1977 tot 1981 was hij boer in Vlagtwedde (Groningen). Van 1984 tot 1986 werkte van Duyn als fractiekerngroep lid van het Groen

documentaire over de studenten- en arbeidersopstand van mei '68. Duidelijk mag zijn dat eindelijk aansluiting gevonden werd bij de nieuwe ideeën.

In een reactie van de organiserende groep op het verloop van de PL van '69 wordt een en ander geconcludeerd. Eerst en vooral wordt gehamerd op de functie en voorgeschiedenis van het terrein: het was bedoeld om manifestaties te organiseren. Nu had het enkel nog de functie van kampeerterrein. Er wordt zonder zin voor nuance gesteld dat het jaar daarop – en dit zal ook effectief zo gebeuren, aangezien er dan een groots internationaal congres georganiseerd wordt, waarover later meer – het terrein 'volledig in dienst zal staan van de Pinksterlanddagen'. Er werden harde woorden gesproken en geschreven over de mensen – de schatting van de auteurs houdt het op een ruwe 80% van de deelnemers (of misschien beter 'aanwezigen') van de PL – die niet deelnemen aan de door de werkgroep georganiseerde debatten of lezingen.

'We willen u helemaal niet verplichten die sprekers aan te horen, dat is ook inherent aan de socialistische idee, maar we kunnen wel van u eisen dat u wegblijft. Het zijn juist deze mensen die niet in de PL geïnteresseerd zijn, die die dagen maken tot een reünie en het is daarbij helemaal niet van belang dat ze zich excuseren dat ze wel op de bonte avond [*de zaterdagavond die traditioneel cultureel wordt ingevuld, met optredens allerhande – A.F.*] zijn geweest of de hele cyclus van toneelstukjes hebben gezien, want die maken ons inziens de wezenlijke functie van de PL niet uit. (...) De gezellige meute van zoonanbidders, koffiezuipers en koekhappers kunnen we gedurende de PL missen als kiespijn. In uw plaats een ander die wel de nodige belangstelling op kan brengen.⁴⁴¹

Het startschot voor inherente thematische verandering van de Pinksterbijeenkomsten was gegeven. Dit schot werd echter niet gelost door de nieuwe generatie van links-geëngageerden, maar ironisch genoeg door een bezorgde minderheid binnen de oude beweging, die de maatschappelijke tendensen goed interpreteerden⁴⁴².

In een bijdrage getiteld 'Generatiekloof' aan *Recht voor Allen* nr. 684 (1969) omschreef oudgediende Jelle Klaver het probleem binnen de beweging op zijn eigen manier. Alhoewel het geheel nogal simplistisch overkomt, zit er wel een kern van waarheid en stof tot nadenken in. Of het veel stof heeft laten opwaaien, valt te betwijfelen, maar het is alweer een indicatie dat

Progressief Akkoord bij het Europese Parlement. Sinds 1986 is van Duijn weer lid van de Amsterdamse gemeenteraad, dit keer namens de politieke partij Groen Amsterdam/De Groenen.

⁴⁴¹ *Recht voor Allen*, nr. 687, 1969, p. 7.

⁴⁴² De jaren '60 stonden immers voor de opkomst van de New Left bewegingen. Hierover komt later in dit eindwerk een vollediger beeld, maar groepen als Provo, de kabouters, Dolle Mina, ... waren allemaal epigonen van deze maatschappelijke evolutie.

daadwerkelijk gezocht werd om de beweging te verjongen en in te schakelen binnen het prille nieuwe linkse klimaat. Hij heeft het in zijn uiteenzetting vooral over de reden van die scheiding tussen jong en oud in de beweging, hetgeen zijn artikel vrij uniek maakt, aangezien het als een van de weinigen effectief gewag maakt van meer dan enkel 'het probleem met de jongere generatie' en een verklaring probeert te vinden in de algehele maatschappelijke tendensen die eraan ten oorsprong liggen. Vooreerst schetst hij de omstandigheden waarin de op dat moment al 'oude garde' is opgegroeid: de overlevingsdrang primeerde op al de rest. Bij wijze van ontspanning werd naar het verenigingsleven gegrepen en dat in allerhande vormen: jeugdbewegingen, koren, toneelgezelschappen, etc. Binnen die verschillende groepen bestond ook een rudimentaire vorm van solidariteit. Het was de tijd van de ideeën van Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra, beiden voormannen van het Nederlandse socialisme.

Velen schakelden echter in op het socialisme in de hoop hun eigen positie te verbeteren en van het knagende hongergevoel af te geraken, maar een kleine minderheid zag in dat het anders moest. Deze engageerden zich binnen de beweging en hadden zich als doel gesteld de algehele mensheid te bevrijden. In die optiek moet dan ook de oprichting van het kampeerterrein te Appelscha gezien worden, aldus Klaver, aangezien de oplossing voor vele problemen in kleine gemeenschappen kan worden gevonden.

Dit hele patroon werd echter brutaal verstoord door toedoen van de Tweede Wereldoorlog en de aanloop daartoe. Jeugdverenigingen werden verboden, op de door Duitsers of Duitsgezinden georganiseerde verenigingen na, en daarin ziet Klaver het begin van het probleem. Immers, de generatie die op het moment van schrijven – 1969 – de beweging zou moeten dragen, de (prille) veertigers, heeft nooit dezelfde idealen ingelepeld gekregen die te maken hebben met het opgroeien binnen een jeugdbeweging. Door het wegvallen van deze overgangsgroep, werd een vreemde situatie gecreëerd, waarbij de jeugd – de twintigers in '68/'69 – enkel een referentiepunt hadden aan de (op dat moment al) zestigers. Het overdragen van de kennis verliep dus niet van een leien dakje, aangezien de jongeren het werk van de ouderen zagen als 'achterlijk' en 'hopeloos ouderwets' en omgekeerd de oude gardes de nieuwe lichten enkel een stelletje 'onbekwame praatjesmakers' vond, waar niets van uitgaat.

Deze scheefgegroeide situatie brengt Klaver ook in verband – hetgeen een stuk aannemelijker lijkt als primaire oorzaak dan de verklaring aan de hand van het wegvallen van de jeugdbewegingen – met de veranderde maatschappelijke waarden en structuur. Door de economische bloei, gekoppeld aan de technische innovaties in de jaren zestig openen er zich een groot aantal deuren en kunnen jongeren zich dingen veroorloven die voorheen niet tot de opties behoorden. Hierdoor is de levensstijl van die jeugd ook volledig verschillend van die van de

vroegere generaties. Met nieuwigheden als de televisie wordt de jeugd beziggehouden, hetgeen ook leidt tot een verdere afstomping van de zintuigen:

‘zelfs dermate dat zij aan eigen expansie niet of bijna niet toekomt. (...) Vele ouderen constateren bij deze overvolle bezighouderij van de jeugd toch een leegte. Het zelf doen bij de jeugd namelijk is erg in het gedrang gekomen, ondanks het feit dat zij over meer vrije tijd kan beschikken dan de ouderen vroeger.’⁴⁴³

Dit destructivisme wordt echter al snel omgeschakeld door de auteur naar een constructievere visie op de zaak: ‘Wij kunnen dit betreuren maar daarmee verandert er niets en de ouderen zullen de nieuwe levensstijl van de jeugd op zijn minst moeten leren begrijpen en tolereren.’⁴⁴⁴ Hij ziet echter ook een paar positieve kanten aan de gehele ontwikkeling. Enerzijds is er de openheid van de nieuwe beweging, een openheid die ongekend was in het verleden en die ervoor zorgt dat alles bespreekbaar wordt. Anderzijds is de jeugd ook opstandiger dan vroeger: demonstraties, betogingen, directe actie zijn aan de orde van de dag, maar daar komt wel bij dat de jeugd niets voor een blijvende organisatievorm schijnt te voelen. Het stuk eindigt met wijze woorden voor de beweging, woorden die eigenlijk deel zijn van een simpele levensles:

‘Wij moeten vertrouwen hebben in de volgende generaties. Zonder dit vertrouwen heeft het leven voor ons geen enkele zin meer.’⁴⁴⁵

1968 wordt door velen traditioneel gezien als hét keerpunt binnen de linkse doctrine, alhoewel de maatschappelijke veranderingen die er aan de basis van liggen – een verhoogde welvaart, technische innovaties, meer vrije tijd, verdere scholing etc. – al langer aan de gang waren⁴⁴⁶. Zo ontstond de Provobeweging al in 1965.

⁴⁴³ Recht voor Allen, nr. 684, juni, p. 10.

⁴⁴⁴ Ibid., p. 11.

⁴⁴⁵ Ibid.

⁴⁴⁶ R. COMMERS, De overbodigheid en de noodzakelijkheid van de moraal, Bussum, Het Wereldvenster, 1982. ‘We maken een crisis mee van de ideologie. Een crisis die te beginnen met 1968 (en ik bedoel 1968 inclusief) leidde tot een wanorde in het denken over de maatschappij, over doeleinden, middelen en de funderende waarden.’ en ‘Het zijn droeve tijden... En wat er sinds het heugelijke jaar 1968 gebeurde, laat zich slechts met grote moeite aflezen. Waar naar toe met de wereld?’

3.3. Het jaar dat Appelscha beefde: de Pinksterlanddagen 1970

**ANTI AUTORITAIRE OPPOSITIE NU
EEN KONGRES TE APPELSCHA (FR.)
OP 16 & 17 MEI 1970 OVER: BUIT
EN PARLEMENTAIRE AKSIE, KOM
MUNE, ASSOCIATIES, KRESJES, OR
ANJE VRYSTAAT, STUDENTENVERZ
ET, DOLLEMINA, ETC... * AANVANG
3 UUR * MET FILMS & O.A. TON R
EGTIEN, OTTO BOETES, ROEL VAN
DUYN * DISKUSSIEMAP FL. 2,- OP
GIRO 175 66 80 - H. ZUIDEMA. D. HAAG
INL. ID. BANKASTR. 145. ◦ & 05 169
458 ◦ K A B O U T E R ◦ KONGRES
NU ANTI AUTORITAIRE OPPOSITIE**

Zoals hoger al geïllustreerd, werd er reeds gewag gemaakt van deze nieuwe invloeden binnen het anarchisme, maar het duurt tot het jaar 1970 voor die effectief op grote schaal worden herkend en erkend. Immers, het Pinksterweekend van 16 en 17 mei 1970 zag een grote opkomst van anarchisten en linksgezinden op het terrein in Appelscha samenstromen voor het anti-autoritaire congres dat aldaar plaats zou vinden. Dit congres, dat met grote namen als Roel van Duyn (Provo), Ton Regtien (bekend van het studentenactivisme in die jaren) en Otto Boetes (anarchist) en grote begrippen – Buiten parlementaire actie, kommunes, associaties, kresjes, Oranje Vrystaat, Studentenverzet, Dolle Mina etc. –

uitpakte op zijn poster, zou het échte én symbolische begin van de jongerencultuur tijdens de Pinksterlanddagen betekenen. Vanaf dan zouden de PL georganiseerd worden door comités die hoofdzakelijk bevolkt werden door geëngageerde jongeren, eventueel met de steun van een aantal mensen uit de ‘oude’ beweging. De thematiek zou veel minder bepaald worden door de traditionele invalshoeken die het anarchisme te bieden heeft en zich meer op de actualiteit gaan richten.

Fig. 2: Poster ter aankondiging van de PL 1970⁴⁴⁷.

Alhoewel dit congres een grote impact zou hebben, houd ik het in dit deel van mijn eindwerk op een summiere bespreking van het congres, met vooral oog voor de organisatorische aspecten en minder voor de thematiek van het congres. Dit zal in een later hoofdstuk uitgebreid besproken worden, aan de hand van de congresbundel en de themata die daarin voorgesteld worden. Eerst en vooral dient opgemerkt dat de namen/onderwerpen die besproken werden, volledig breken met de traditie. Topics als antimilitarisme of geheelonthouding werden dat weekend niet

⁴⁴⁷ Archief Appelscha, Postercollectie, Poster PL 1970, 1970.

aangesneden: enkel de meest brandend actuele onderwerpen werden door het congres onder de loep genomen. Voor de aanvang van de PL 1970 was al een discussiemap te koop, met daarin teksten opgenomen van de verschillende ‘prominenten’ die aanwezig zouden zijn⁴⁴⁸. Onderwerpen als ‘anti-autoritair opvoeding’, ‘Dolle Mina’, ‘Milieuhygiëne en natuurbescherming’, ‘Buiten-parlementarisme’ en ‘New Babylon’ werden daarin opgenomen⁴⁴⁹. Echter, die discussiemap diende niet als strikte agenda voor het weekend, maar eerder als een beginpunt voor de discussies die plaats dienden te vinden ter verjonging van het anarchistische gedachtengoed. In een niet nader gedateerd stuk uit de Leeuwarder Courant wordt verteld dat er helemaal geen programma voorhanden was dat weekend:

‘Dit congres is een anti-autoritair congres ook naar de vorm. Het zal zichzelf moeten vormen. Er kunnen door iedereen voorstellen worden ingediend, zodat dit congres een eigen gezicht krijgt.’⁴⁵⁰

Deze manifestatie kon rekenen op een grote toestroom van linkse jongeren. Niet enkel het anarchisme was vertegenwoordigd, maar een veel pluralistischer geluid werd gehoord: naast anarchisten waren er ook marxisten, marxistisch-leninisten, trotskisten, sociaal-democraten, kabouters, pacifisten, Nederlandse Black Panthers en mensen uit verschillende plaatselijke actiegroepen aanwezig. Initieel was zelfs opgeroepen tot een volledige openstelling van deze landdagen voor alle geïnteresseerden – studenten inclusief – maar zo ver is het niet gekomen, al was het maar door de drankzucht van al die opgeroepen aanhangers⁴⁵¹. Hoofdzakelijk kwamen

⁴⁴⁸ J. VERSCHUEREN, idem, p. 121. ‘Tenslotte moet ik nog wijzen op de internationale provobijeenkomsten in Borgharen en Appelscha, waar met provo’s van verschillende netwerken gemeenschappelijke standpunten werden ontwikkeld. De organisatie van dit soort concilies is natuurlijk niet eigen aan de provobeweging, maar opnieuw opvallend is dat hieraan geen schriftelijke voorbereidingsdiscussies vooraf gingen.’ Het feit dat er voor de PL 70 wél een schriftelijke voorbereiding was, wat betekent dat de Provo-beweging toch beter georganiseerd was, ontkracht deze stelling deels. Immers, deze voorbereiding geschiedde niet enkel vanuit Provo-hoek, maar hoofdzakelijk vanuit een bredere organisatorische hoek.

⁴⁴⁹ C. NIEUWENHUIS, ‘Wat New Babylon betreft’, in: *Discussiemap PL 1970*, p. 60-61. ‘New Babylon’, om kort en bondig op de zaken vooruit te zijn, staat voor ‘een program ter bestudering van de condities van een ludieke samenleving (...) Het omvat de studie, niet alleen van de transformatie van de sociale structuur, maar ook en vooral van de transformatie van het leven die hiervan het onmiddellijke gevolg zijn zal.’

⁴⁵⁰ *Recht voor Allen*, 1983, 3, themanummer PL 50 jaar, p. 33. Deze frase is afkomstig uit een artikel uit de Leeuwarder Courant, maar is ongedateerd opgenomen in de bundel. Logischerwijs is het echter verschenen enkele dagen na de PL dat jaar, dus in de weken na 18 mei (Pinkstermaandag) 1970.

⁴⁵¹ J. BERVOETS, ‘Tien jaren die Appelscha deden sidderen.’, in: Bijlage bij *Buiten de Orde*, zomer 2003, pp 17-18.

deze uit Nederland, met name uit de Noordelijke provincies, maar ook West-Duitsland en België waren afdoende vertegenwoordigd op deze Pinksterlanddagen. Het is pas sinds dan – grosso modo, aangezien er geen lijsten bewaard of opgemaakt zijn geweest van de bezoekersaantallen en hun nationaliteiten – dit congres dat het Belgische aandeel in de Pinksterlanddagen écht zichtbaar wordt. Hiermee wil ik geen definitieve cesuur trekken tussen het ‘vroeger’ en het ‘nu’ wat betreft de verhouding Nederlanders-Belgen op het terrein tijdens de landdagen, maar eerder een symbolische, aangezien het uiteraard een evolutie betreft die al een aantal jaren aan de gang was. Een aantal vaste Belgische waarden in de jaren ’70, ’80 en ’90, zoals Mong Rosseel (van Vuile Mong en de Vieze Gasten) zullen vanaf de jaren ’70 jaarlijks aanwezig zijn. Het aandeel Belgen tijdens de jaren ’30 tot medio ’60 was altijd op zijn minst marginaal, aangezien Belgische groepen amper aangesproken werden door de typisch Nederlandse thematiek – de geheelonthouding bijvoorbeeld, zoals die door Ferdinand Domela Nieuwenhuis werd gepropageerd in de vorm van zijn slagzin ‘Drinkende arbeiders denken niet, denkende arbeiders drinken niet’ – en bijgevolg dus niet en masse vertegenwoordigd waren op de landdagen. Uiteraard waren er in de vooroorlogse Nederlandse beweging een aantal Belgen actief, waarbij de Gentenaar die schreef onder het pseudoniem ‘Adamas’ de meest in het oog springende was⁴⁵². Hij publiceerde in het tijdschrift *Recht voor Allen* en was vooral in het interbellum zeer actief binnen verschillende anarchistische groeperingen, waarvan hij ook talrijke publicaties verzorgde⁴⁵³.

De eerste spreker van het congres was Otto Boetes, die in zijn betoog stelde dat het gezag in een crisis verkeert. Hij maakt een – traditioneel, maar dan in plaats van de tweestrijd tussen bourgeoisie en proletaren stelt hij dezelfde strijd voor met andersgenaamde protagonisten – onderscheid tussen een machthebberskaste en een slavenkaste. Het onderwijs heeft de grootste taak in het opvoeden van kinderen tot kritische anti-autoritair ingestelde personen. In zijn woorden:

⁴⁵² S. ALARCIA (e.a.), *Dictionnaire biographique des militants du mouvement ouvrier Belge*, Brussel, Vie ouvrière, 1995, p. 31 **Jean-Baptiste SCHAUT** (° 6/06/1869 – 02/06/1953, pseudoniem: ADAMAS) was een Gentse militante anarchist van Franse origine (geboren in Roubaix).

⁴⁵³ N. INGHELS, *Le mouvement anarchiste en Belgique francophone de 1945 à 1970*, ULB, Brussel, 2002, 96 p. – Licentiaatsverhandeling ULB. Adamas maakte in 1921 deel uit van de stichters van de Fédération Communiste Anarchiste Belge en zou tot in 1952 actief blijven binnen de beweging. Hij was niet enkel een man van de directe actie, maar ook intellectueel gedreven, zoals blijkt uit de verschillende commentaren die hij schreef, zoals ondermeer het commentaar op een stuk van Errico Malatesta in 1924.

‘Er zijn veel mensen in onze maatschappij die het vanzelfsprekend vinden dat andere het beleid bepalen. De mensen met die slavenmentaliteit, dat is eigenlijk de zwijgende meerderheid van Nixon, dat zijn degenen, die nog steeds hun geloof uitspreken in de gevestigde politieke partijen. Het is een kwaad, slavenhouder te zijn, maar een even groot kwaad, slaaf te willen zijn.’⁴⁵⁴

Zondagmorgen was Roel van Duyn aan het woord, op dat moment al Amsterdams Provo-gemeenteraadslid overigens. Hij betoogde dat het niet voldoende is om alleen anti-autoritaire mensen te vormen, omdat die later toch door het systeem verpest zullen worden. Daarom, in overeenstemming met Boetes, pleit hij voor een totale verandering van de maatschappij. Als laatste luik die dag was er een panel voorzien van ‘wijzen’ dat voornamelijk de Oranje Vrijstaat van de kabouters zou gaan bediscussiëren⁴⁵⁵. In dit ‘forum’ zetelden Ton Regtien, Otto Boetes, Roel van Duyn, Jan Bervoets (een Nijmeegse student) en de Groningse leraar Simon Redmeijer.

Tussen de verschillende debatten in, werden films vertoond. Zo werd een film over een anti-autoritaire crèche vertoond en werd ook voorlichting gegeven over de Black Panther-beweging en de Maagdenhuisbezetting⁴⁵⁶. De Leeuwarder Courant stelt tenslotte dat de confrontatie van de verschillende groepen die zich met kritische acties bezighouden goed gelukt is en dat er ook nog sprake is geweest van een actie tegen de atoombommen die opgeslagen zouden liggen bij Havelte. Tevens werd de suggestie gedaan om tot een federatie te komen van de verschillende libertaire groepen en werden verschillende aankondigingen gedaan, zoals de ‘heksenkring bijeenkomst’ door de kabouters georganiseerd te Amersfoort.

⁴⁵⁴ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 33.

⁴⁵⁵ V.D. MAMADOUH, De stad in eigen hand : provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging, Amsterdam, SUA, 1992. 320 p. De zogeheten Oranje Vrijstaat was een alternatieve politieke beweging die ontstond in 1970 uit Provokringen. Het was een verzameling actievoerders (kabouters) en actiegroepen (departementen en diensten) gericht op het tot stand komen van een alternatieve maatschappij, een tegencultuur met anti-autoritaire uitgangspunten, waarbij machtsverhoudingen en stadspolitiek ter discussie gesteld werden.

⁴⁵⁶ <http://www.vpro.nl/geschiedenis/> Op deze website wordt bericht over de bezetting van het Maagdenhuis, het administratieve centrum van de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam in mei 1969. De universiteit werd omgedoopt tot de 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis-universiteit', een rode vlag werd uitgehangen en een bezettersraad van 23 man werd ingesteld. In het gebouw werd volop vergaderd en gediscussieerd. Bovendien werden er geheime beleidsstukken gekopieerd. Na 6 dagen werd de universiteit ontzet door de plaatselijke autoriteiten. Alhoewel de universiteit genoemd werd naar de voorman van het traditionele Nederlandse anarchisme, is de actie niet noodzakelijk of homogeen onder de noemer anarchistisch te plaatsen.

De algehele teneur van deze bespreking indachtig, lijkt dit weekend vruchtbaar te zijn geweest voor de beweging. Het gaf zelfs aanleiding tot een discussieweek in de eerste week van augustus ter verdieping van de libertaire beginselen. Ook voor deze week werd een discussiemap ter beschikking gesteld, met opstellen over respectievelijk het militarisme en de oorlogsindustrie, de buitenparlementaire oppositie, anarchisme en economische organisatie, anarchisme als levensfilosofie en 'een vergeten hoofdstuk' (aldus luidt de titel, de inhoud wordt niet verder geëxpliciteerd)⁴⁵⁷. Opzet was ook om uit de discussie een landelijke organisatievorm te creëren waarin alle libertaire actiegroepen tot hun recht kunnen komen. Er werd effectief tot een landelijke Federatie van Vrije Socialisten besloten (zie infra). Het belang van dit weekend was tweeledig: vooreerst bezegelde zij de verzoening tussen de Vrije Socialisten van het Westen en het Noordelijk Gewest en ten andere werd de manifestatie bijgewoond door vierhonderd actieve deelnemers, iets wat na de oorlog nog niet scheen te zijn voorgevallen.

Blijkbaar viel het revolutionaire congres niet bij iedereen in goeden aarde, aangezien Tinus Veenstra in een brief een jaar later zijn gal spuwt over deze gebeurtenis. Alhoewel hij in dezelfde brief (en andere) aan mevr. Vergouwe-Rutgers eerst een beter contact en samenwerking met de jeugd propageert – 'ik heb hier wel contact met jongeren, nog niet, zoals ik dat graag zou willen, maar toch groeit het'⁴⁵⁸ – schetst hij wat verder een negatief beeld van de verjongde beweging:

'Helaas kan ik over dit congres [van 1970] niet veel gunstigs laten horen, ondanks het goede bezoek en ondanks veel waardevols wat er gezegd is, is het over het algemeen negatief geëindigd (...) Men kwam allemaal om te praten, niet om te luisteren.'⁴⁵⁹

Inderdaad, dit leek de tendens te zijn van het weekend, zoals ook in de Leeuwarder Courant te lezen stond. Al moet wél vermeld worden dat het alweer om een stuk van Tinus Veenstra gaat en het dus tweemaal de (negatieve) mening betreft van dezelfde persoon, maar dan enkele jaren later:

⁴⁵⁷ Recht voor Allen, 1970, nr. 700, p. 5.

⁴⁵⁸ Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, brief aan mevr. Vergouwe-Rutgers, 4 september 1971.

⁴⁵⁹ Ibid. Ironisch genoeg, de laatste zin van zijn geweeklaag indachtig, bleek het voor hem een negatieve ervaring omdat hij, als oudgediende binnen de beweging en oprichter van het terrein, niet aan het woord werd gelaten tijdens het congres van de 'jongeren'.

‘Met Pinksteren 1970 heeft op het terreintje in Appelscha de confrontatie plaats gevonden van de Noordelijke, veelal oudere anarchisten met het hippe provo- en kabouterdom uit de Randstad. Het provocerende optreden van de jeugd was zo schokkend, dat de eenheid in de sterk gedunde anarchistische rijen eronder geleden heeft.⁴⁶⁰’

Tinus Veenstra stelde dan maar zichzelf de taak om het beter en anders te doen, en lanceerde een oproep om de impulsen vanuit de nieuwe beweging op te vangen op zijn eigen(zinnige) manier:

‘Het is de bedoeling om te komen tot uitbreiding van de steunpunten in Friesland voor Anti-militaristen. AKTIE. Telkens weer. Wij nodigen een ieder, van welke godsdienstige of maatschappelijke overtuiging ook (...), uit zich in verbinding te stellen met Tinus Veenstra.⁴⁶¹’

3.4. Een nieuwe landelijke federatie

De nasleep van deze PL bracht weer een nieuw anarchistisch samenwerkingsverband op. De Federatie van Vrije Socialist (FVS) – geïnspireerd door de gelijknamige federatie van Domela Nieuwenhuis, die een zeer korte geschiedenis kende⁴⁶² - werd opgericht in het weekend van 1 en 2 mei 1971, ruwweg een maand voor de PL '71 dus⁴⁶³. De redactie van De Vrije ging nauw samenwerken met de FVS en in 1972 ging ze, tezamen met Recht voor Allen op in De Vrije Socialist, dat het officiële blad van de FVS werd (zie infra). Als eerste daad van deze nieuwe landelijke federatie, werd de organisatie van de landdagen van 1971 op hen genomen: groots opgezet, bleek de uitvoering niet volledig volgens plan te verlopen⁴⁶⁴. Om de contacten te verbeteren intern – aangezien er enkele geschillen waren geweest omtrent de werking van De Vrije en daarna De Vrije Socialist – werd in 1972 besloten tot oprichting van een intern bulletin, Anarcho-info. Tevens werd een steunfonds opgericht ter behoeve van de slachtoffers van ‘anarchistische repressie’, het Fonds voor Internationale Solidariteit (FIS)⁴⁶⁵. Echter, het einde van de federatie kwam al na vijf jaar in zicht: in '75 was de federatie al lang geen bindmiddel meer voor de anarchistische landelijke beweging en – een laatste poging tot reanimatie ten spijt

⁴⁶⁰ Leeuwarder Courant, 10 januari 1972, p. 5.

⁴⁶¹ IISG, Archiefbestand Tinus Veenstra, Oproep aan ‘alle vredesvrienden’, oktober 1970.

⁴⁶² H. DE VOS, idem, I, p. 94.

⁴⁶³ J. BERVOETS, ‘Tien jaren die Appelscha deden sidderen. Appelscha en de Federatie van Vrije Socialist in de jaren '70.’, in: 70 jaar kampeerterrein tot vrijheidsbezinning – bijlage bij Buiten de Orde, zomer 2003, p. 12.

⁴⁶⁴ Zie infra.

⁴⁶⁵ Ibid., p. 14.

in '78 – ze sterft dan ook een stille dood in 1979. Ze wordt vervangen door een nieuwe Anarchistische Federatie (AF), waarvan Karl Kreuger internationaal secretaris werd⁴⁶⁶. Dit nieuwe orgaan zou eerder dienen om contacten in stand te houden.

De slagkracht van deze nieuwe anarchistische federatie is nooit zeer groot geweest: 'De Federatie had op haar hoogtepunt wellicht een honderd leden, maar aan het einde van de jaren zeventig waren die vrijwel allemaal uitgezwermd naar de nieuwe sociale bewegingen, vooral naar de kraakbeweging, de antimilitaristische beweging en de beweging tegen kernenergie.⁴⁶⁷ Ze was wel belangrijk in die zin dat ze de verschillende regionale groepen gebonden heeft aan Appelscha en de Pinksterlanddagen: 'daarmee [werd] een trend gezet van Appelscha als blijvend ontmoetingscentrum.⁴⁶⁸

We hadden het daarnet even over de verschillende tijdschriften uit de jaren '70. Deze kenden hun eigen evolutie en zijn een bespreking, gezien hun verbindingsfunctie – het 'postbusanarchisme' zoals het in hoofdstuk vier besproken zal worden – meer dan waard. Voor de jaren '70 kwam het uitgeven van een anarchistische periodiek vooral neer op intellectuele inteelt, aangezien er geschreven werd voor een kleine groep mensen, die veelal nog eens in de redactie zetelden van andere tijdschriften of toch al vertrouwd waren met de ideologie van het anarchisme. In 1968 waren er in Nederland maar twee landelijke anarchistische bladen, met name 'Recht voor Allen'⁴⁶⁹ en 'De Vrije'⁴⁷⁰. In 1971 wordt besloten tot een landelijk

⁴⁶⁶ Ibid., p. 15-16.

⁴⁶⁷ A. VERBIJ, Tien rode jaren; links radicalisme in Nederland, 1970-1980, Amsterdam, Ambo, 2005, p. 58.

⁴⁶⁸ J. BERVOETS, idem, p. 16.

⁴⁶⁹ A. DE JONG, Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis, Utrecht, A.W. Bruna & Zoon, 1970, p. 195. In 1879 richtte Ferdinand Domela Nieuwenhuis het tijdschrift Recht voor Allen op, het eerste socialistische blad in Nederland. Aanvankelijk links-liberaal van toon, wordt het al snel bekend door zijn revolutionaire toon. Het weekblad werd hét propagandamiddel van de Sociaal Democratische Bond (SDB). Het laatste nummer onder zijn redactie zou verschijnen op 26/27 maart 1898.

⁴⁷⁰ Ibid., p. 1999. In het jaar 1898 richtte Domela – na een volledige breuk met de SDB en de sociaal-democratische gedacht die zij voorstond – het anarchistisch tijdschrift 'De Vrije Socialist' op en er ontstonden nauwe banden met de in 1893 opgerichte revolutionaire vakbond, het Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS). Na de dood van Nieuwenhuis in 1919 werd het blad voortgezet door Gerhard Rijnders die het zou uitgeven tot hij in 1951 overleed. <http://www.devrije.nl/> Daarna zijn er verschillende mensen bij de uitgave betrokken. Door toedoen van Wim de Lobel raken er in de jaren zestig jongeren bij De Vrije (zo is het tijdschrift ondertussen gaan heten) betrokken, waaronder Roel van Duyn. Het blad zal daarna steeds het anarchisme van de jongere generatie blijven propageren, al volgen de verschillende redacties elkaar soms snel op. Midden jaren negentig stopt De Vrije Socialist zoals het blad inmiddels weer heette, om sinds enkele jaren nu online weer publicatie te hervatten met een volledig nieuw team van redacteurs.

samenwerkingsverband – om op die manier tot eenheid van die praktijk aan de basis te komen, gepaard gaand met een nieuwe theoretische heroriëntering – en gaan de twee tijdschriften tezamen en wordt het resultaat ‘De Vrije Socialist’ gedoopt, alweer ter verwijzing naar het anarchisme van Domela Nieuwenhuis. Al snel deed de anarchistische kwaal van splitsmanie zijn intrede en scheidden enkele redacteurs zich af van dit nieuwe initiatief, met name omdat ze genoeg hadden van ethische ‘gezwets’ van de traditionelen. Er werd voorbijgegaan aan de werkelijke problemen waarmee gekampt werd: de moeilijke positie waarin politieke decentralisten verkeren in een niet-revolutionaire periode zonder anarchistische en/of radencommunistische traditie. De As werd geboren, een van de weinige tijdschriften dat de tand des tijds heelhuids ontkomen is, want er wordt nog altijd danig gepubliceerd⁴⁷¹.

Echter, na 2 jaren van samenwerking, komt het toch tot een splitsing binnen de Vrije Socialist zelf en wordt door een groep anarchisten besloten terug over te gaan tot de publicatie van Recht voor Allen. In de verantwoording hiervan, in het eerste nummer van het jaar 1974 dat tevens het eerste nummer onder de nieuwe redactie was, schrijven ze waarom ze tot een afzonderlijke publicatie zijn overgegaan, alhoewel enkele jaren daarvoor expliciet was besloten tot een landelijke samenwerking, in de Federatie van Vrije Socialisten. Eerst en vooral werd daarin gesteld dat alle stromingen in de vrij socialistische beweging tot hun recht moesten kunnen komen, maar dat het Kollektief – het redactiecollectief van de Vrije Socialist – die mening naast zich neerlegde. Die drang naar pluralisme was de mooi gepolijste reden van splitsing in twee afzonderlijke tijdschriften, al lijkt de echte reden een veel minder prozaïsche. De redactie weigerde immers een artikel van de hand van Henk de Groot, een oudgediende binnen de Appelschaaster beweging en dus altijd nauw betrokken bij de uitgave van Recht voor Allen, te plaatsen. Uit protest hiertegen werd dan maar besloten tot het herpubliceren van Recht voor Allen, met het gewraakte artikel van de Groot als eerste artikel van de nieuwe reeks⁴⁷². De kleinzerigheid van de anarchisten laat zijn kop nog eens zien en toont dat niet noodzakelijk om intellectuele, maar veelal omwille van menselijke geschillen gesplitst wordt.

⁴⁷¹ De As, themanummer Syndicalisme, Amsterdam, Stichting Pamflet, 1 december 1972, p. 2-3. De As evolueerde, althans in thematiek en naar eigen zeggen - <http://www.geocities.com/deasn/> - van een tijdschrift over politiek en cultuur, over een anarcho-socialistische thematiek naar een anarchistisch tijdschrift van nummer 74 af tot nu.

⁴⁷² Recht voor Allen, 1974, nr. 1, p. 3. Het artikel waarvan sprake, is getiteld ‘van Moloch tot Moloch’, door Henk de Groot. Dit artikel, dat handelt over de religie van het geweld, verscheen inderdaad in voornoemde nummer van Recht voor Allen, op pagina’s 5 tot 9.

3.5. Voort op hetzelfde élan?

Bij de voorbereiding van de Pinksterlanddagen van het jaar 1971 werd, het relatieve succes van het jaar daarvoor indachtig, nog eens gepoogd een grootse manifestatie uit de grond te stampen. Op posters werd een nieuw ‘internationaal anarchisties kongres [sic]’ gepropageerd, waar getracht zou worden ‘een strategie te bepalen om het kapitalisme de nek om te draaien’⁴⁷³. De toon van het vorige congres, dat eerder een verjonging en verfrissing van het anarchisme voorstond, werd volledig overboord gegooid en de vroegere rigide vorm van anti-staatsdenken werd zonder pardon terug in het discours geïntegreerd, zoals merkbaar is in de doelstelling van het congres. Dat deze gebeurtenis niet kon teren op de grote namen uit 1970, heeft alleszins zijn duid in het zakje gedaan voor het feit dat over dit congres weinig (lees: *geen*) documenten zijn verschenen. Ook werd deze keer niet geopteerd voor een documentatiemap, hetgeen de indruk van een slordig georganiseerde PL temeer opwekt. Enkel wordt in een zeer korte aankondiging in *Recht voor Allen* gewag gemaakt van drie agendapunten: ‘de organisatievorm’, ‘uitgave *Recht voor Allen* en *De Vrije* door de landelijke beweging en de anarchistische uitgeverij’ en ‘de anarchisten en de anderen, een analyse’⁴⁷⁴. Op zijn minst zijn dit geen welomlijnde onderwerpen, in tegenstelling tot de vorige editie waar wél gestart werd vanuit bepaalde concepten, die vooraf nog eens goed gedocumenteerd werden door de organisatoren. Zoals al gesteld, is er over de opkomst tijdens de PL geen cijfermateriaal aanwezig, maar gezien het feit dat er geen besprekingen van die Pinksterlanddagen terug te vinden zijn in noch *Recht voor Allen* (officieus ‘het’ tijdschrift van de PL) als in andere anarchistische tijdschriften, rijst het vermoeden dat er een lauwe opkomst en/of deelname geweest moet zijn. Derhalve lijkt het belang ook verwaarloosbaar, hetgeen bevestigd wordt door Jan Bervoets: ‘Ik ben er zelf niet bijgeweest, maar het congres moet in zijn streven naar een grootse eenheidsresolutie zijn verzand in discussies. Met name over geweld en geweldloosheid, de geldigheid van de term klassenstrijd.’⁴⁷⁵

Over de PL van 1972 bestaat een hiaat. Aangezien er in de periode ’72-’73 géén *Recht voor Allen* meer uitgegeven wordt, valt hierin logischerwijs de programmatie van de landdagen van die jaren niet op te zoeken. Het tijdschrift waarin het dan wél – aangezien *Recht voor Allen* erin opging⁴⁷⁶ – te vinden zou moeten zijn, aangezien de redactie nauw verbonden is met het ter ziele gegane *Recht voor Allen* en de organisatie van de Pinksterlanddagen, is *De Vrije Socialist*. Daar is enkel een korte aankondiging voor de PL van het jaar 1973 in te vinden. Wat plaatsgevonden

⁴⁷³ *Recht voor Allen*, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 36.

⁴⁷⁴ *Recht voor Allen*, 1971, nr. 708, p. 19.

⁴⁷⁵ J. BERVOETS, idem, p. 12.

⁴⁷⁶ Zie supra.

heeft in dat specifieke jaar is dus, ook bij gebrek aan een verslag over die dagen, een groot vraagteken. De PL van 1973 zouden echter meer aansluiten bij de gedachte die het congres in 1970 beheerste: de actualiteit diende te primeren, ook in het anarchisme. De thematiek die immers aangesneden werd, was vooral gefocust op de problemen die er op dat moment waren in Zuid-Afrika: de uitbuiting van een heel subcontinent, dat nog eens gebukt ging onder de segregatie zoals voorgesteld door het apartheidsregime was al lang een heikel punt voor het anarchisme⁴⁷⁷. In een discussie des zondags, met inleiding, zou daarover gedebatteerd worden. Een andere evolutie die in het oog springt, is het laten vallen van de term ‘congres’ bij de affichering van de PL, misschien – al zijn daar geen concrete bronnen over – omdat bleek dat die naam te hoog gegrepen was de laatste paar jaren (1970 uitgesloten uiteraard). Ironisch misschien, is het feit dat deze editie net wél de schijn had van een goedgeorganiseerd congres te gaan worden: de organisatoren pikten aan bij de kerngedachte van het grote congres uit 1970 en er werd een discussiemap voorzien voor deze landdagen door Henk de Groot⁴⁷⁸.

De Pinkstermobilisatie, zoals ze in het jaar 1974 weer wordt genoemd, werd geopend door de Nederlandse toneelgroep ‘Arbeid Adelt’, die een stuk van Peter Weisz brachten, getiteld ‘De Lucitaanse Bullebak’. Toneelstukken tijdens de zogeheten bonte avond hebben niet altijd een zuiver maatschappelijke of actuele functie, maar deze keer werd wél bewust geïnformeerd via het medium theater over de strijd in de Portugese koloniën, het verzet van de onderdrukten als de methoden van de Portugese onderdrukkers⁴⁷⁹. Dat dit op zijn minst gezegd niet meer brandend actueel genoemd kan worden, hoefde niet te deren: het gaat over de moraliserende en libertair getinte thematiek die erachter zit. Het geld dat opgehaald werd, ging rechtstreeks naar het Angola-comité, om op die manier de vrijheidsbewegingen in de Portugese koloniën alsnog daadwerkelijk in plaats van enkel moreel te kunnen steunen.

De enige aangekondigde spreker dat jaar zou dhr. Derksen zijn, die het in zijn presentatie ‘Hoe leren we de vrede?’ over de opvoeding van de jeugd ter bescherming van de vredesgedachte had. Naast die activiteit werd het weekend vooral besteed aan discussies en voorlichtingen over het Spanje in de actualiteit aan de hand van films en verdere toelichting door verscheidene sprekers⁴⁸⁰. Daar was immers generaal Franco nog steeds aan de macht, hetgeen een doorn in het oog van de anarchistische beweging betekende, zeker gezien de historiek eraan verbonden voor de linkse bewegingen, zoals in de Spaanse burgeroorlog in 1936-1939 al pijnlijk aan het licht kwam. De splijtzwam die die burgeroorlog toen was, speelde nog altijd zeer zwaar door in de

⁴⁷⁷ Archief Appelscha, Postercollectie, Poster PL 1973, 1973.

⁴⁷⁸ De Vrije Socialist, 4/1973, p. 25.

⁴⁷⁹ Recht voor Allen, 1974, nr. 2, p. 11-12.

⁴⁸⁰ Recht voor Allen, 1974, nr. 1, p. 35.

verhoudingen binnen de oudere garde van de anarchistische beweging. Verschillende vetes, persoonlijk en ideëel van aard, tussen actieve participanten aan de PL waren nog altijd het gevolg van gemaakte keuzes in de periode '36-'39.

Tenslotte is de bespreking van de jaarlijkse poppenkast van belang voor dit betoog. Bij de bespreking van deze – an sich onbelangrijke – gebeurtenis, werd geopperd dat door deze speelse op de jeugd gerichte benadering een aantal anarchistische basisideeën kunnen overgebracht worden op de aanwezige kinderen. Echter, door zich vast te klampen aan de clichés van het poppenkastgenre, met de traditionele personages als de boef en de agent, wordt hieraan niet voldaan en daar rijst dan ook kritiek over op. Door die traditionele verhoudingen te laten zien, van plichtsgetrouwe burgers die de politionele machten assisteren in het vangen van de 'slechte' boef, wordt een verkeerd beeld geschetst, aldus de auteurs van dit artikel (Tinus en Gerda Molthoop). Sarcastisch wordt gesteld dat als er zo wordt voortgedaan, het volgende jaar beter een lezing kan komen over 'Hoe dienen wij het gezag, zodat het ons tot materiële voordeel [sic] strekt?'⁴⁸¹. Voorgesteld wordt daarom dat vanaf volgend jaar de fakkel wordt doorgegeven aan een niet nader benoemde groep Belgen die op hun eigenzinnige en vrijzinnige manier het poppenspel brengen voor kinderen. Alhoewel dit weinig relevant lijkt, is het wél een indicatie voor een sterkere drang naar ideologie en een verhoogde bekommernis wat de opvoeding van de jeugd betreft.

Op de nabespreking, die traditioneel op pinkstermaandag valt, werden een aantal interessante punten belicht. Het verslag vermeldt dat de gesprekken en beschouwingen rond de problemen in Spanje een positief effect hebben gehad op de aanwezigen: er werd een solidariteitsactie ten behoeve van de Spaanse verzetsmensen besproken⁴⁸². Speciale nadruk wordt gelegd op het proces en de executie van Puig Antich, een Spaanse anarchist⁴⁸³. Misschien belangrijker, is echter het samenwerkingsverband dat ontstaat tussen de zogeheten jeugd en de oudere generatie:

'Kritiek aangaande de PL bleef niet uit, hetgeen duidelijk was te merken aan de jongeren die constateerden dat er sprake is van een te sterke scheiding tussen jong en oud. Wat vooral ontbrak waren de wederzijdse contacten. Zeer sterk in het oog lopend was het verschijnsel tijdens de discussies dat de ouderen de jongere discussianten steeds onderbraken, en als ware

⁴⁸¹ Ibid., p. 12.

⁴⁸² Ibid., p. 13.

⁴⁸³ <http://www.iisg.nl/archives/gias/s/10769948.html>. Het Solidariteitskomitee Salvador Puig Antich werd in 1973-1974 georganiseerd door Bas Moreel. Doel was het vragen van aandacht voor de Spaanse anarchist Salvador Puig Antich, die in 1973 werd gearresteerd na een bankoverval, in januari 1974 ter dood werd veroordeeld en in maart 1974 werd geëxecuteerd. De zaak van Puig Antich trok in veel Europese landen de aandacht en resulteerde in talrijke protesten tegen het Franco-regime.

hemelbestormers hun stokpaardjes bleven berijden. De actiegroepen bestaan heden ten dage meestal uit jonge mensen, die de actie in de praktijk brengen, doch beslist niet de theoretische ondergrond der ouderen kunnen missen. Gestreefd zal worden dat men elkaar in de nabije toekomst meer gaat aanvullen, komt tot uitwisseling van gedachten en ervaringen. Het resultaat werd uiteindelijk dat een drietal jongeren een nieuw PL komitee gingen vormen. Voor nauwere contacten werd er een oudere aan toegevoegd.⁴⁸⁴

Alweer wordt dus het generatieprobleem aan de orde van de dag gesteld, maar met dat verschil dat het initiatief deze keer uitgaat van de jeugd, in plaats van de oudere garde (zoals dat in het verleden zo vaak het geval was geweest), die aansluiting probeert te zoeken – zij het aarzelend en overtuigd van eigen gelijk – bij de nieuwe belevingen van het anarchisme. Het is een duidelijke vooruitgang – temeer wanneer ze geplaatst wordt tegenover de gebeurtenissen enkele jaren voorheen – wat de relatie jong/oud betreft. Beide generatiegroepen groeien langzaam naar elkaar toe, maar dat hoeft niet te betekenen dat het huwelijk dat aldus ontstaat, lang stand zal houden.

Bij het opstellen van het programma voor de PL van 1975 werd in de geest van een constructieve dialoog tussen jong en oud gestreefd naar een symbiose tussen enerzijds de jeugdige drang naar informatie en de zucht van de oudere generaties naar verdere discussie rond de anarchistische ideologie in al zijn facetten. Dit uitte zich op twee verschillende manieren. De ervaringen van het vorige jaar werden kort opgesomd, om niet voor de zoveelste keer hetzelfde pad naar heibel te betreden. Stokpaardjesdiscussies werden zoveel mogelijk vermeden (aangezien deze veelal tot monologen leiden), actuele problemen als thema opgenomen en er werd opgeroepen om op een zinnige manier ideeën en ervaringen uit te wisselen. Onder de noemer ‘Maatschappijkritiek in woord en daad’ wordt gestreefd naar het samengaan van de twee generationele interessesferen betreffende het anarchisme. Concreet betekende dit dat het thema opgesplitst werd in bevattelijke deelproblemen, met eigen onderzoeksvragen. Zo werden onderwerpen als ‘Gezin’ (Welke kritiek is er op die instituties? Zijn er alternatieven?), ‘Onderwijs’ (Welke rol heeft onderwijs in de kapitalistische maatschappij? Hoe zien we anti-autoritair onderwijs?), ‘Bedrijf’ (Vakbewegingen? Nut van bedrijfsbezettingen en stakingen?), ‘Leger’ (Dienstweigingen of soldatenverzet?) en ‘Basiswerk’ aangereikt door de organisatoren dat jaar. Zoals al in 70 en 73 het geval was geweest – en hetgeen ook garant staat voor een secuur georganiseerde PL – was er ook tijdens de editie van 1975 een discussiemap voorhanden, die de deelnemers inlichtte over de verschillende onderwerpen⁴⁸⁵. Wat ook een eerste maal lijkt te zijn, is het voorstel om de landdagen te laten beginnen op een vrijdagavond. Voorheen werd de officiële opening van het

⁴⁸⁴ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 37, door Henk de Groot – getiteld ‘Pinkster Manifestatie 1975’.

⁴⁸⁵ Recht voor Allen, 1975, nr. 2, p. 3.

weekend altijd op een zaterdagavond, ten vroegste een zaterdagmiddag gedaan, maar nu wordt met deze ongeschreven traditie gebroken. De opzet hiervan is dat de geplande discussies op die manier ordelijker kunnen verlopen, aangezien er met workshops gewerkt wordt voor het eerst dat jaar. Voor deze workshops diende dan ook tijdig ingeschreven worden door de verschillende deelnemers aan de landdagen⁴⁸⁶. De volgende editie zou op een zaterdagmiddag beginnen, dus deze innovatie is nooit gevalideerd door de kampeerders op de PL.

Het thema waar deelnemers aan de Pinksterlanddagen van het jaar 1976 zouden rond werken, was 'Zelfbeheer en Decentralisatie'. Het concept van de normale PL werd lichtelijk gewijzigd (alweer) en het geheel werd, aldus de flyer, 'in de vorm gegoten van een markt met aansluitend kongres waaraan deelgenomen wordt door groepen en alleenstaanden die in zelfbeheer werkzaam zijn of daarnaar streven.'⁴⁸⁷ Concreet betekende dit dus de intrede van de 'markt' op het terrein, een traditie die nog altijd doorleeft 's zaterdags en 's zondags: verschillende stands met tijdschriften, folders, boeken, t-shirts, etc. van en over anarchistische initiatieven worden te koop of gratis aangeboden voor wie geïnteresseerd is. Om dit alles ordelijk te laten verlopen, werden een heleboel van die groepen uitgenodigd om daar hun zaken voor te stellen, zoals ondermeer de vrije zeefdrukker, de werkrant [sic], de groene coöperatieve, de alternatieve bank, etc. In de bewuste flyer werden geen concrete themapunten – op dus de titel van de PL na – naar voren geschoven en het is pas in de zeer summiere bespreking van dit weekend dat daar een licht wordt op geworpen.

Het waren in hoofdzaak groeperingen die zich met de praktijk van het anarchisme in het dagelijkse leven bezig hielden, door middel van bovenstaande collectieven, die het woord voerden. Hierover is helaas, de opmerking dat het geheel 'een eigen sfeer ademde' te na, niets terug te vinden in de bespreking, hetgeen vermoeden doet dat het eerder op een grote tentoonstelling leek dan iets voorlichtend en samenhangends. Er waren ook deelnemers uit Engeland die voorlichting gaven over de situatie in Noord-Ierland en hun antimilitaristische activiteiten aldaar. Grote nadruk werd gelegd op hoe ze door hun acties gestigmatiseerd werden

⁴⁸⁶ Recht voor Allen, 1975, nr. 1, p. 5. Meer zelfs, voor de eerste keer wordt er gewag gemaakt van inschrijvingsgeld voor de verschillende discussies. Voorheen was het wel de gewoonte om een contributie te doen aan de Stichtingskas in de vorm van staangeld voor de tent die gebruikt werd op het weekend, maar een geldelijke bijdrage om aan de verschillende workshops te kunnen deelnemen was ongehoord tot dan. Ook de volgende pinksterlanddagen zou inschrijvingsgeld betaald moeten worden, waarin dan ondermeer het eten en de staanplaats verrekend waren, zoals te lezen valt in RvA, nr. 2, 1976, p. 20.: 'Deelnamekosten aan dit driedaags gebeuren, dat zaterdag 5 juni om 12.00 uur begint bedraagt fl. 25,- p.p. inclusief alle maaltijden, kleine mensen tot 15 jr. halfgeld, ééndagsdeelname fl. 10,- te storten op giro (...).'

⁴⁸⁷ Recht voor Allen, 1976, nr. 2, p. 20. De flyer ter aankondiging van de landdagen zat in die editie van Recht voor Allen in het midden ingevouwen.

door de Britse autoriteiten. Belangrijker en intrigerender echter, is de discussie die daarna door Cor Bruins gevoerd wordt, naar aanleiding van zijn korte bespreking van de voorbije landdagen. Hij stelt zich de vraag, inpikkend op de algemene discussies van dat weekend blijkbaar, wát nu precies de bedoeling van de Pinksterbijeenkomsten moet zijn. Dient het een informerende functie, een propagerende functie, een voorbeeldfunctie te hebben voor de anarchistische wereld? Laten we Bruins zelf aan het woord:

‘Dat houdt dus in, dat de vragenstellers in hart eigenlijk van mening zijn, dat de bedoeling van de pinksterlanddagen moet zijn om politiek te bedrijven, of althans wat klaar gestoomd te worden om de dinsdag erna weer de baricaden [sic] op te kunnen. Als we dat hebben vastgesteld zijn we klaar en het enige wat ons dan te doen staat, is om anderen zo ver te brengen, dat ze onze standpunt mede kunnen innemen.’⁴⁸⁸

Echter, Bruins zelf is deze mening niet toegedaan en staft zijn argumenten met een cynische opmerking over de slag- en daadkracht van een beweging die 300 man telt, ‘ouden van dagen en kinderen meegeteld’⁴⁸⁹. Voor hem moeten de Pinksterlanddagen helemaal geen politieke functie dienen en de proletarische revolutie niet als doel stellen, maar zouden ze een vooroefening moeten zijn voor de periode na de revolutie.

‘Natuurlijk is het zo, dat we in Appelscha een stukje leven in reïncultuur kunnen kweken. De harde zakelijkheid daar buiten met zijn macht over productiemiddelen raakt ons op dat ogenblik niet.’⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Recht voor Allen, 1976, nr. 3, p. 24-28.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, p. 27. ‘Ik heb het gevoel, dat zij, die vinden, dat de landdagen moeten worden dienstbaar gemaakt aan de politiek, inderdaad onbewust hopen op die revolutie van overmorgen. En dan staan we op de barricaden. Met z’n 300. Ouden van dagen en kinderen meegeteld. En de wereld met ons. Mijn grootmoeder zou zeggen: ‘die het gelooft, het een kalf in zijn hoofd zo groot als een tweejarige os.’ Enerzijds is de cynische toon van dit stukje tekst duidelijk, zelfs al is het uit zijn context gehaald. Anderzijds is het cijfer dat aangehaald wordt door Bruins ook interessant: hij heeft het over 300 deelnemers aan ‘de revolutie’, waarmee indirect geïmpliceerd wordt dat dit het deelnemerscijfer is van deze editie van de PL. Gezien de raming dat nagenoeg elke PL sinds medio jaren ’60, gespreid over het gehele weekend, zo’n 400-500 deelnemers heeft gekend, lijkt het cijfer wat voorbarig. Dit betreft het totale geraamde deelnemersaantal, dus ook inactieven – kinderen en ouden van dagen (al is dit geen evidentie) – inbegrepen, dus het lijken meer de woorden van een misnoegde kameraad, dan de realiteit. Het is wél een aanduiding dat het dat jaar minder was qua deelname.

⁴⁹⁰ *Ibid.*

Dat het dus eerst bij zulke kleinschalige en bescheiden ondernemingen moet lukken vooraleer hij 'De Revolutie' ziet slagen, is duidelijk. Vernietigend zijn echter zijn woorden wanneer hij de PL dat jaar beschrijft, de zogeheten miniatuur voor de toekomstige communes: er wordt enkel geklaagd over het voorhanden (gratis!) eten, servies wordt gestolen, etc. Uiteindelijk blijft het idealisme toch levendig in zijn afsluitende woorden, waarin hij zijn wens uit dat de landdagen via zelfopvoeding en wederzijdse beïnvloeding een voorbereiding kunnen zijn op het leven in een anarchistische maatschappij.

De Pinksterlanddagen van het jaar '77 stonden integraal in het teken van kernenergie (met de nadruk op kernafval) en de zaak Sacco en Vanzetti. Er werd een uiteenzetting gegeven, bij middel van een film, over de acties tegen de kerncentrales in binnen- en buitenland, maar dieper werd ingegaan op de acties rond Brockdorf⁴⁹¹. Ook 's zaterdags werd een inleiding gegeven door Dick Gevers⁴⁹² over de gerechtelijke dwaling (in de programma-aankondiging wordt resoluut over 'gerechtelijke moord' gesproken) inzake het proces van de twee Italiaanse anarchisten Sacco en Vanzetti en de repressie uit die tijd aangaande het linkse gedachtengoed in vooral de VS ('the Red Scare')⁴⁹³. 's Zondags werd een inleiding gegeven over het anarchisme in de praktijk. Markanter echter, is de aankondiging voor de 'Esperantomiddag' waarbij een les zou gegeven worden voor alle geïnteresseerden. De aandacht voor deze geconstrueerde wereldtaal kadert volledig in de wens naar een eendrachtige internationale anarchistische beweging, die (nog) altijd belemmerd wordt door de taalbarrière. Esperanto wordt gezien als dé oplossing voor dit probleem, maar enkel door een beperkte groep binnen de beweging: de ouderen. Voor de jaren '60 werd nog af en toe een anarchistisch werk gepubliceerd in Esperanto, maar daarna verwatert dit initiatief quasi volledig bij gebrek aan interesse vanuit de moderne hoek van de beweging. Dat dit initiatief niet veel aantrek heeft gehad, hoeft dan ook niet te verbazen:

⁴⁹¹ L. CHAYAPATHI, E. LAES, G. MESKENS, Kernenergie en maatschappelijk debat, VUB, Brussel, 2004, s.p. (online te raadplegen op <http://www.viwtta.be/files/kernenergie.htm>). Tegen deze West-Duitse kernreactor werd in het jaar 1976 een grootscheepse protestactie op poten gezet door de natuurvereniging 'Friends of the Earth'. Deze grootschalige protesten, zoals ook in het Nederlandse Borssele, werden hardhandig uit elkaar gedreven.

⁴⁹² D. GEVERS, Sacco en Vanzetti 1927-2002, s.l., Iris, s.d., 35 p. Deze uitgave werd niet ingekeken, maar voor de volledigheid wordt ze wel vermeld.

⁴⁹³ Naar aanleiding van de uitbreiding van de Sovjetunie, ontstond in de Verenigde Staten een angstpsychose tegenover alles wat niet-kapitalistisch van strekking was. Niet enkel het communisme werd daarbij geïmagineerd, de gehele marxistisch geïnspireerde linkerkzijde uit Amerika werd hier het slachtoffer van. Anarchisten in het bijzonder werden geïmagineerd, omdat zij steevast in de media afgeschilderd werden als bommenleggers en terroristen.

‘Het Esperanto kon zich ook hier maar in een matige belangstelling verheuging. Toch was de benadering van de wereldtaal volkomen in het raam tot een socialistische samenleving in te passen en ’t viertal dat zich er voor inzette, verdient alle lof.’⁴⁹⁴

Tenslotte, viel voor de eerste keer een klacht te lezen (rekening houdend met het feit dat van vele voorgaande jaargangen geen besprekingen te vinden zijn) van de organisatoren aangaande het alcoholverbruik op de camping. In de geest van de idealen van Domela Nieuwenhuis werd immers besloten bij de oprichting van het kampeerterrein om het terrein volkomen alcoholvrij te houden. Dat alcohol en andere drugs niet gedoogd werden, was een ongeschreven evidentie, maar deze werd onder invloed van het groeiende internationalisme van de beweging in het algemeen en de Pinksterlanddagen meer specifiek, gecontesteerd door de nieuwe deelnemers. Bij de aankondiging van de editie ’77 werd dan ook uitdrukkelijk vermeld dat ‘het terrein = a l c o h o l v r i j!!!’ is, hetgeen doet vermoeden dat het jaar daarvoor problemen zijn gerezen met deelnemers die zich niet aan deze voorschriften hielden. Alle waarschuwingen ten spijt echter, moest ook in de bespreking van deze editie vastgesteld worden dat er ‘enkelen [waren] die blijk gaven dat hun verknochtheid aan Bols en Heineken sterker bleek dan de onderlinge verbondenheid met mensen, die na jarenlang moeizaam streven hun omgeving alcoholvrij trachten te houden.’⁴⁹⁵

De Pinksterlanddagen van 1978 werden voor het eerst in een decennium niet meer door een autonome werkgroep georganiseerd (omdat er bij de nabespreking ’s maandags tijdens de PL ’77 geen kandidaten waren), maar door een groep vanuit het NGVS. Het hoeft daarom niet te verbazen dat ‘het agenda dan ook weer op de oude toer [kwam]’⁴⁹⁶. Werktitel en uiteindelijke overkoepelende thema van deze sessie was ‘Samen overleven’. Daar werden verschillende discussies onder begrepen, die nagenoeg allemaal terugkeerden op de stokpaardjes van de ‘oude’ beweging. Enerzijds waren er de puur theoretische onderwerpen van Ch. van Oostrom over de evolutie van de Geest en het betoog van Thom Holterman over ‘de mens en het recht’⁴⁹⁷.

⁴⁹⁴ Recht voor Allen, 1977, nr. 1 en 3.

⁴⁹⁵ Recht voor Allen, 1977, nr. 3, p. 37.

⁴⁹⁶ Recht voor Allen, 1978, nr. 3, p. 26

⁴⁹⁷ De presentatie van Thom Holterman is waarschijnlijk gebaseerd (en aangevraagd) omwille van de eerdere publicatie van zijn boek ‘Andere staatsopvatting (een anarchisties syndroom)’ in 1975, dat ook in de bibliografie opgenomen is. Dat deze lezing niet eerder – in ’75 of ’76 bijvoorbeeld – werd gegeven, heeft waarschijnlijk te maken met de te ‘eng’ theoretische nasmaak die deze materie achterlaat bij de contemporaine anarchistische beleving. Daar deze editie door de ‘traditionele’ anarchisten van het NGVS georganiseerd werd, kon dit onderwerp opeens wél opgenomen worden in het programma. T. HOLTERMAN, Recht en politieke organisatie, Rotterdam, Universiteit Rotterdam, 1986, 310 p.

Anderzijds werden ook meer contemporaine onderwerpen aangereikt: 'Ecologie is bewust leven en handelen' door Elsa Vleer-Jagerman en 'Het feminisme en kleinschaligheid' door Nellien de Ruiter⁴⁹⁸. Alweer werd er op gehamerd in de aankondiging van het weekend dat de camping alcoholvrij diende te zijn. Belangrijker is de weigering van het NGVS aan de mensen van de Federatie om het terrein beschikbaar te stellen voor een ander internationaal congres. Dit niet noodzakelijk omdat de organisatie daarvan in twijfel wordt getrokken, maar omwille van het beoogde alcoholverbruik door de deelnemers aan dat congres. Alhoewel de generatieconflicten veelal opzijgeschoven leken, blijft het probleem omtrent alcoholgebruik iets waarover de stichters van het terrein hun been rabiaat stijf houden.

De laatste landdagen van het decennium bleken door de organisatie vooral cultureel te zijn ingevuld: in de sectie 'vast programma' van de aankondiging der Pinksterlanddagen staan enkel – de aangekondigde activiteit 'gelegenheid tot deelneming aan de Anti-Kernenergie-dag in Gasselte' uitgezonderd, al gaat het hier om een intekenactie – culturele activiteiten⁴⁹⁹. Zo worden er drie theaterstukken gebracht die landdagen. Verder zijn er aangekondigde bijdragen (die niet door werkgroep PL zelf georganiseerd zijn) van het Fort van Sjakoo (Amsterdamse anarchistische boekenwinkel) en de kraakacties waarbij ze betrokken waren⁵⁰⁰, Hans Scholenberg over de praktische toepassing van de videorecorder bij straatacties en het FIS (Fonds voor Internationale Solidariteit) over het verzet tegen Staatsterreur⁵⁰¹. Ten slotte werd nog opgeroepen dat 'Een ieder verder [kan] actief en creatief bezig zijn' door de organisatoren. Een bespreking van de landdagen werd dat jaar niet gepubliceerd.

Voor de Pinksterlanddagen van 1980 trof ik enkel een aankondiging aan, waarbij twee traditionele onderwerpen gepropageerd werden: enerzijds zou het anti-militarisme behandeld worden en anderzijds werd zelfbestuur als concept onder de loep genomen⁵⁰². De werkgroep anti-militarisme (WAM) van het NGVS zou contact opnemen met 'Onkruid', een andere groep

Holterman is een jurist van opleiding en heeft vanuit die opleiding en zijn persoonlijke achtergrond een aantal publicaties betreffende recht in het anarchisme verzorgd.

⁴⁹⁸ Recht voor Allen, 1978, nr. 2, p. 50.

⁴⁹⁹ Recht voor Allen, 1979, nr. 2, s.p.

⁵⁰⁰ <http://www.sjakoo.nl/div/geschiedenis2.html>. Het pand waar later de boekenwinkel zou komen, dreigde gesloopt te worden teneinde een groot kantorengebouwen neer te poten op die plaats. Op 15 augustus 1975 wordt nr. 24 van de Jodenbreestraat gekraakt. Met de hulp van de buurt en sympathisanten wordt het huis weer bewoonbaar gemaakt. In oktober 1977 werd tijdens een straatfeest op de benedenverdieping een boekwinkel geopend: 'Het Fort van Sjakoo'. De benedenverdieping en kelder is sinds 2003 in het bezit van Fort van Sjakoo collectief.

⁵⁰¹ Recht voor Allen, 1979, nr. 2, s.p.

⁵⁰² Recht voor Allen, 1980, nr. 1, p. 4.

die zich focust op de problemen rond anti-militarisme en gezamenlijk zouden ze de zaterdag inhoudelijk verzorgen⁵⁰³. 's Zondags stonden de PL in het teken van zelfbestuur hetgeen in samenwerking met het OVB (Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties) en de 'kritische vakbeweging' zou gebeuren. Afdoende duidelijkheid omtrent de organiserende groep is er niet.

Het NGVS was organiserende partij voor de landdagen van 1981, al blijkt organiseren een te groot woord te zijn geweest. Geopteerd werd voor een vrij systeem, zonder programma (aangezien daar het vorige jaar commentaar was op gekomen door De Vrije Socialist, die opperden dat een vast programma niet strookte met de libertaire ideeën die de beweging te Appelscha voorstond) dat op voorhand vaststond. In de aankondiging en oproep tot deelname aan de landdagen werd al zoveel gezegd:

'Dit jaar doen we het anders dan anders. Op de Pinksterzaterdag zo rond half elf houden we de eerste plenaire bijeenkomst. Vóór die tijd zouden we graag inzicht hebben: Wie en wat er zoal aan bod zal komen (...) Het starten verloopt dan hopelijk wat vlotter. Op de plenaire kunnen we dan gezamenlijk de indeling maken voor die dagen. Alle bijdragen moeten wel 'libertair' of 'antiautoritair' zijn. Dat is dan ook de enige selectie.'⁵⁰⁴

Duidelijk mag dus alleszins zijn dat er geen oorspronkelijke planning was, hetgeen dan ook gedoemd is om in chaos te vervallen. En aldus geschiedde. Bij de bespreking werd opgemerkt dat het op de geplande zaterdagvoormiddag tot niets kwam en dat ook de namiddag in de mist zou ingegaan zijn ware het niet voor de tussenkomst van een 'Nederlands sprekende Spaanse kameraad' die spontaan verslag begon uit te brengen over een landbezetting in een Spaanse stad, waar een soort commune ontstaan was⁵⁰⁵. Ook 's zondags werd meer aandacht besteed hieraan. Voorts was er nog het stichtende toneelstuk 'een stralende toekomst', dat een aanklacht wou zijn tegen kerncentrales en hun vervuilende activiteiten. Tenslotte deed Dick Gevers nog een duid in het zakje met zijn uiteenzetting over de repressie in Griekenland en Spanje:

⁵⁰³ Onkruit : een anti-militarisme-brosjüre, Ronse, Onkruit, 1980, 30 p. Oorspronkelijk voortgekomen uit de totaalweigerbeweging, ontwikkelde Onkruit zich tot een militante anti-militaristische beweging, die vooral bekend werd door spraakmakende inbraken en bezettingen. Deze beweging heeft een hele tijd niet meer bestaan, maar is sinds kort (anno 2005) terug actief, zij het met andere actieven.

⁵⁰⁴ Recht voor Allen, 1981, nr. 2, p. 24.

⁵⁰⁵ Recht voor Allen, 1981, nr. 4, p. 20-21. 'Een beduidend oppervlakte braak liggend land was door een groep inwoners aangewend tot het in cultuur brengen en via gestichtte coöperatie gaan functioneren. [sic]'

‘Het hele politieke gedoe dat het in die landen democratischer zou zijn geworden blijkt duidelijk slechts de zo nodige bedrog te zijn om beide landen aanvaardbaar te maken voor de EEG en NAVO⁵⁰⁶’

Als anarchisten tegen de staatsstructuur zijn, zijn ze nóg meer tegen een overkoepelende structuur, die de verschillende staten bijeenbrengt. Dit kan immers, in de ogen van een anti-autoritair individu, enkel leiden tot een verdere inperking van de persoonlijke vrijheden. Dat dit volledig onaanvaardbaar is, hoeft dan ook niet te verbazen; derhalve wordt even sterk geageerd tegen de EEG – een economische organisatie in essentie – als tegen de NAVO, die een zweem van militarisme over zich heeft hangen. Deze landdagen lijken dus rommelig geweest te zijn qua organisatie, maar vielen uiteindelijk netjes in de plooi door de goodwill van de deelnemers. Ook voor de landdagen van 1982 werd geopteerd voor hetzelfde systeem. Dat weekend werd gesproken over anarchistische leefgroepen en ‘geweld en geweldloosheid’, twee eerder traditionele onderwerpen alweer, hetgeen – gezien het NGVS organiserende partij was – niet hoeft te verbazen⁵⁰⁷.

1983 was een symbolisch jaar voor de organisatie van de Pinksterlanddagen. Immers, het was 50 jaar geleden dat het terrein was aangekocht door Tinus Veenstra in naam van de Stichting tot Vrijheidsbezinning. Alhoewel het niet de 50ste editie van de PL op het terrein betrof – aangezien de eerste landdagen pas in ’34 doorgingen op het eigen terrein en de oorlog de beweging en pinkstermanifestaties lam legde – werd toch besloten tot uitgave van een themanummer van *Recht voor Allen*. Het derde nummer van 1983 werd niet geredigeerd door de gebruikelijke redactie van het blad, maar door de PL-commissie van dat jaar⁵⁰⁸. Voor de gelegenheid was zaterdagmorgen een overzicht van 50 jaar NGVS gepland door Henk de Groot en zou ’s middags op het van Emstplein in Appelscha opgetreden worden door verscheidene groepen (De Vieze Gasten, Roodfonk, AMIKO (Anti-Militaristisch Koor), Kollektief Konteverkeerd, etc.)⁵⁰⁹. Door het slechte weer die dag echter, kon deze manifestatie – voor het eerst werd zoiets georganiseerd

⁵⁰⁶ Ibid. en *Grote Winkler Prins encyclopedie*, Amsterdam, Elsevier, 1992, XXI, pp. 442-423 en X, pp. 365-366. Na de dood van de Spaanse generaal Franco in ’75 werd prins Juan Carlos op zijn voordragen koning. Het luidde het begin in van de democratie – in tegenstelling met het Franco-regime – in Spanje. Spanje zou respectievelijk in ’82 en ’86 lid worden van de NAVO en de EEG. Griekenland, dat in ’75 een democratische republiek werd, sloot aan bij de EEG in 1981 en was al lid van de NAVO sinds 1952.

⁵⁰⁷ *Recht voor Allen*, 1982, nr. 3, p. 7.

⁵⁰⁸ *Recht voor Allen*, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 2. Respectievelijk bestond deze tijdelijke redactie uit Nol Streefkerk, Gerrie Arends en Gerda Kuiper, met bijdragen van Henk de Groot en Tinus Veenstra.

⁵⁰⁹ *Recht voor Allen*, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 39.

buiten het terrein – niet doorgaan⁵¹⁰. Deze editie kon eveneens steunen op een sterke theoretische basis. Zo werd een inleiding gegeven op de structuur van de diverse basisgroepen (Jaap v.d. Laan), totaalweigeren en het anarchisme in het algemeen⁵¹¹. Naar schatting van de organisatoren, kwamen zo'n 600 mensen de landdagen een bezoek brengen, al moet dit optimistische cijfer waarschijnlijk duchtig gerelativeerd worden.

Editie 1984 van de anarchistische landdagen werd er een bol van de menselijke conflicten, die allemaal terug te leiden zijn naar de verhouding jong/oud op het terrein. Eerste heikele punt, bleek de consumptie van alcohol te zijn: Belgische deelnemers aan het kamp refereerden bij wijze van grap al enkele jaren naar Appelscha als 'Appelsap', om de draak te steken met de alcoholvrije sfeer die de camping domineerde en die enkel deel uitmaakt van de typisch Nederlandse anarchistische traditie. Gesteld werd dat in een vrije beweging, zaken die in de persoonlijke sfeer lagen niet mochten verboden worden. Deze schertsende benaming schoot echter in het verkeerde keelgat van de oudgedienden en stichtingsleden, die in het verleden altijd het credo van anti-alcoholisme hadden nageleefd en die naam als een regelrechte belediging voor hun engagement en denkbeelden zagen. Henk de Groot schreef hierover:

'Dat gelul steeds over appelsap (in plaats van bier of jenever) werd enkele jaren geleden nog ondergaan als scherts, de mensen die het aangaat ondervinden het nu steeds meer al 'hoon'⁵¹²

Ook de zondagavond bleek aanleiding te geven tot verdere wrevel. Krapuul, een Amsterdamse punkgroep, kwam een voorstelling geven die door de jeugdige toeschouwers wel gesmaakt werd, maar door de 'oudjes' enkel als hels kabaal ervaren werd. Zodoende werd in het midden van het optreden door de secretaris van het NGVS, Henk de Groot, de stekker uit het stopcontact getrokken om het kabaal te doen ophouden. Een golf van protest, waarbij direct twee kampen ontstonden (oud vs. jong) was het te verwachten resultaat. Wederzijdse verwijten werden uitgewisseld, temeer omdat vele van de aanwezige jongeren zich tegoed hadden gedaan aan alcohol, openlijk op het terrein⁵¹³. Tenslotte bleken zelfs de aangekondigde activiteiten en

⁵¹⁰ Recht voor Allen, 1983, nr. 4, p. 3.

⁵¹¹ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 39.

⁵¹² Recht voor Allen, 1984, nr. 4, p. 4.

⁵¹³ Alhoewel alcohol niet toegelaten wordt op het terrein, wordt het wél geconsumeerd op het terrein, maar verdoken, uit respect voor de traditie van het terrein. In de nacht van zaterdag op zondag wordt traditioneel rond een kampvuur in het aangrenzende bos alcohol genuttigd met degenen die dit willen – Belg of Nederlander – nadat het officieel programma van de landdagen afgelopen is. Bij wijze van compromis, wordt in Recht voor Allen – van onder op, 1989, nr. 4 gesteld als conclusie: 'dat we er mee zullen dienen te leven, als we daarover – net als bij alle andere verschillende zaken – maar met elkaar in

lezingen – ‘Anti-Europese verkiezingen’ en ‘Vrouwen tegen het militarisme’ – reden tot geweeeklaag. Enkel de actie aan het Munitie Magazijnen Complex werd goed bevonden: het protest te Veenhuizen, onder begeleiding van Mong en zijn Vieze Gasten, aan de grootste opslagplaats van munitie in Nederland, werd als bevorderend voor de anarchistische zaak beschouwd⁵¹⁴.

3.6. De ‘affaire de Groot’

De laatste maanden van 1984 zouden het tafereel worden van een conflict dat nog jaren zou nazinderen tijdens de verschillende Pinksterlanddagen. Het probleem, dat een langere voorgeschiedenis had, ging over de verhouding tussen enerzijds de Stichting tot Vrijheidsbezinning (de rechtmatige eigenaars van het terrein tot Vrijheidsbezinning) en het Noordelijke Gewest der Vrije Socialisten, bij monde van Henk de Groot. Om het geheel volledig te kunnen kaderen, moeten we twintig jaar terug in de tijd gaan, toen de eerste problemen zich begonnen stellen inzake het terrein. In een brief van de secretaris-penningmeester van de Stichting, B. Meijer, aan een ander bestuurslid van de Stichting, Henk Pomp, schrijft hij over het NGVS en Henk de Groot die zich met de daarvan losstaande stichting TVB bemoeide:

“Tot goed begrip diene dan [geweten dat] Henk in ’t laatst van ’63 bedankt heeft als bestuurslid en van mening is, geen bestuurslid meer te zijn. Ik kan daar vrede mee hebben, echter kan het niet goedkeuren dat nu Stichtingszaken in het Gewest aan de orde zijn gesteld.”⁵¹⁵

Voor een volledig begrip van deze zaak, dient verwezen worden naar de opzet bij de oprichting van de Stichting TVB en de stichtingsakte van net na de oorlog. Van in het begin was gekozen voor de structuur van een Stichting, omdat op die wijze het terrein wettelijk zou behoren tot een collectief van gelijkgezinden. Door middel van een stichtingsakte, die bindend moest zijn voor wat de bestuurlijke besluiten – vooral deze die te maken hadden met financiële zaken – kreeg dit zijn uiteindelijke vorm. In de akte van 3 juni 1949 viel dan ook te lezen, bij artikels 11, 12 en 19:

gesprek blijven en kamaraden [sic] elkaar niet provoceren.’ (p. 6) Dit komt neer op een stilzwijgend gedoogbeleid, mits wederzijds respect betoond wordt.

⁵¹⁴ Recht voor Allen, 1984, nr. 6, p. 13.

⁵¹⁵ Archief Appelscha, Ongesorteerde stukken, Brief van B. Meijer aan Henk Pomp, 25 februari 1964. De brief start met ‘Ik ontving bijgaand epistel jl. vrijdagavond van Henk de Groot’, maar de brief van de Groot zelf is niet in het archief gedeponerd, omdat Meijer deze graag zo snel mogelijk terug in eigen bezit wou krijgen. Ook het antwoord van dhr. Pomp is niet bewaard in dit archiefbestand.

Art. 11

1. (...) In het bestuur heeft zitting: de voorzitter, de secretaris, de penningmeester en ten minste 2 leden.

(...)

Art. 12

1. Bestuursbesluiten worden genomen met een gewone meerderheid van stemmen van minimaal 75%.

2. Het bestuur kan buiten de Algemene Vergadering geen rechtsgeldige besluiten nemen. Het bestuur kan buiten de Algemene Vergadering besluiten nemen mits alle bestuursleden zich schriftelijk over het voorstel uitspreken.

(...)

Art. 19

1. Tot wijziging van de statuten kan alleen worden besloten bij enquête, welke moet uitwijzen dat vier/vijfde van de leden zulks verlangt.

(...)⁵¹⁶

Echter, op 11 februari 1975, werd door het bestuur van de Stichting, tegen de bepalingen in de akte omschreven in (die stelde dat vier vijfde van de leden daartoe moest akkoord zijn), de statuten veranderd⁵¹⁷. Aangezien velen van het NGVS ook lid waren van de Stichting (als

⁵¹⁶ Archief Appelscha, Stichtingsakte, 3 juni 1949. Om volledigheid na te streven, dienen nog de begrippen 'leden' en 'Algemene Vergadering' verder verklaard worden, zoals omschreven in deze akte. Leden, volgens art. 5, zijn *natuurlijke personen*, die zich schriftelijk bij het bestuur als lid hebben aangemeld en door het bestuur zijn voorgedragen aan de Algemene Vergadering en die door het besluit van de Algemene Vergadering als lid worden toegelaten. Hiertegenover staan de 'begunstigers': *natuurlijke en rechtspersonen* die de vereniging jaarlijks een financiële bijdrage verstrekken, waarvan de grootte door deze begunstigers zelf wordt bepaald. Verder dient de Algemene Vergadering nog verder geduïd, bij monde van art. 13: '(1) De Algemene Vergadering bestaat uit alle leden van de vereniging. Ieder lid heeft op de Algemene Vergadering één stem uit te brengen. Begunstigers hebben geen stemrecht en spreekrecht, doch hebben wel het recht de vergadering te bezoeken. (...) (2) Voor het nemen van rechtsgeldige besluiten dienen tenminste twee/derde van de leden van de Algemene Vergadering aanwezig te zijn. Besluiten van de Algemene Vergadering worden genomen met een gewone meerderheid van minimaal 75% van de stemmen.'

⁵¹⁷ Archief Appelscha, Ongesorteerde stukken, Henk de Groot, 'De schaduwzijde van De Lieve Revolutie', Oosterwolde, mei/juni 1991. Vooreerst, dit knipsel uit een tijdschrift is ongedateerd en het tijdschrift onbekend. Om het te dateren, deed ik beroep op twee aanwijzingen uit de tekst zelf: namelijk de zinsnede 'In de krant van dinsdag 21 mei (...) een verslag van de pinksterlanddagen te Appelscha' (waarvan logischerwijs Pinksterzondag op 19 mei viel, hetgeen enkel in de jaren 1918, 1991 en 2002 het geval was) en 'Ik ben 82 jaar'. Door beide gegevens naast elkaar te leggen, kan het niet anders dan dat dit artikel

gewone leden) en dus inspraak hadden in dergelijke materie, maar niets van deze statutenwijziging wisten toen deze doorgevoerd werd, bleek dit een serieus struikelblok. Plausibel lijkt de verklaring dat dit gebeurde om verdere inmenging van het NGVS in de stichtingszaken te voorkomen, naar aanleiding van de kleinschalige problemen die er al waren geweest met Henk de Groot in het verleden. Met name artikels 5 en 8 werden veranderd in minder democratische zin:

‘Ze lieten onder de art. 5 en 8 vaststellen ‘nieuwe bestuursleden worden benoemd door de zittende bestuursleden’. Art. 8 onder 4: ‘Het bestuur is belast met de algehele leiding van de stichting en is bevoegd tot alle daden van beheer en beschikking.’⁵¹⁸

Dit kwam pas jaren later aan het licht, met name in het gewraakte jaar 1984. De mensen van het NGVS pikten deze verandering niet, aangezien het NGVS met deze bepalingen volledig buitenspel gezet werden als grootste en belangrijkste contribuant aan de Stichting. Opgemerkt dient wel, dat ze in hun emotionele benadering van het probleem, vergaten dat ze als vereniging – een rechtspersoonlijkheid – volgens de statuten, waar ze zo’n belang aan hechten, geen stem hadden in het bestuur van de Stichting en dus enkel als individuele leden (natuurlijke personen) van de Stichting inspraak konden verkrijgen. Het probleem was er dus eerder een van principiële aard. Het NGVS, dat een veel bredere werking kent dan de Stichting, vond dat de Stichting een deel uitmaakte van de Noordelijke vrij-socialistische beweging en dat ze enkel in het leven was geroepen voor de wettelijke aansprakelijkheid en eigendom dat de facto ten dienste van het NGVS stond. Om deze precare situatie – er waren al een hele tijd onlusten over, soms onder, soms aan de oppervlakte – op een positieve manier terug recht te zetten, werd besloten tot een gezamenlijke vergadering tussen de besturen van respectievelijk het

geschreven werd kort na de PL van 1991, in de maanden van mei en juni dus. Deze korte methodologische noot te na, dient gewezen op volgende zin: ‘In de stichtingsakte van 3 juni 1949 is met zorg vastgesteld (...) dat het bestuur geen besluiten kan doorvoeren zonder toestemming van de contribuanten bij een tweederde meerderheid. Echter, op 11 februari 1975 achtte het bestuur het noodzakelijk de stichtingsakte opnieuw door de notaris te doen veranderen, *zonder ruggespraak*.’ Twee artikelen werden aangepast, waarover later meer.

Belangrijk in deze optiek is ook, dat alweer bedreigd werd met gerechtelijke stappen: ‘Aan de heer Pomp de taak om dat [de *beschuldigingen aan het adres van Henk de Groot - AF*] ook openbaar te herroepen en wel zo snel mogelijk. Ik ben 82 jaar en wens niet onder valse beschuldiging van diefstal de oven in te gaan. *Bij verzuim riskeert hij een proces vanwege valse beschuldiging aan mijn persoon.*’

⁵¹⁸ Ibid.

NGVS en de Stichting TVB op 21 januari 1984, op voordracht van Geert de Groot, toenmalig secretaris van het Gewest⁵¹⁹. Doel van deze vergadering:

‘het in concept vastleggen van de verhoudingen tussen het NGVS en St. TVB. Waarover dan op een e.v. mndl. Vergadering van het NGVS een beslissing kan worden genomen, om pas daarna door een notaris in de St. akte te worden opgenomen.’⁵²⁰

De bijgevoegde vragenlijst schetste een compromissfeer, met volgende concrete voorstellen:

‘4. Vindt u dat terrein en gebouwen in gebruik moeten komen van het NGVS, om het genoemde punt 3 [*terrein en gebouwen ten dienste van de libertaire beweging stellen in de eerste plaats en pas als kampeerterrein in de tweede plaats - AF*] in praktijk te brengen?

5. Dat noch het St-bestuur, noch het NGVS-bestuur zelfstandig ingrijpende veranderingen mogen aanbrengen, noch ingrijpende financiële beslissingen mogen kunnen nemen?’⁵²¹

Die sfeer van compromissen en tegemoetkomingen verdween al snel, omwille van de ego’s die gemoeid waren met het probleem. De partijen op zich waren niet belangrijk, het bleek eerder een persoonlijk probleem te zijn. Aan de ene kant stonden Tinus Veenstra en Henk Pomp, als Stichtingsbestuursleden, en aan de andere kant stond de clan de Groot, die de personalisatie van het NGVS moesten voorstellen. Al snel zouden ook oude problemen – die an sich niets met de hele hetze te maken hadden – naadloos binnen het haatdiscours dat beide partijen verspreidden geïncorporeerd worden. Opeens zou Tinus Veenstra zich ruzies herinneren van jaren geleden, die moesten aantonen dat de sfeer op het campingterrein al jaren verrot was en dat de verwijtende vinger enkel en alleen in de richting van de de Groot kon gewezen worden⁵²².

⁵¹⁹ Archief Appelscha, Commentaar bij Brief van het NGVS en de Stichting TVB aan familie de Groot, 21 augustus 1885. In bijlage bij deze brief zit een document getiteld ‘Verhouding: Stichting tot Vrijheidsbezinning – Noord. Gew. Vrije Socialisten. FEITEN’, opgesteld door Henk de Groot. Uiteraard zijn voorgestelde ‘feiten’ met een korrel zout te nemen, maar het geeft een interessante kijk op hoe de gehele zaak gepercipieerd werd door de ‘clan de Groot’. In deze verklaring wordt immers gesteld – zonder op de zaken te willen vooruitlopen – dat alles in volledige samenspraak verliep tót de bewuste ‘njet’ van het Stichtingsbestuur bij de notaris, dat volgens de Groot volledig achter de rug van het NGVS gebeurd is.

⁵²⁰ Archief Appelscha, Brief van Geert de Groot aan de leden van het Stichtingsbestuur TVB en het bestuur van het NGVS, Oosterwolde, 2 januari 1984.

⁵²¹ Ibid. Deze passages komen uit de vragenlijst bij deze brief ingesloten. In totaal werden 6 vragen gesteld aan beide besturen om de vergadering gestructureerd te laten verlopen.

⁵²² Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, Rondzendbrief aan de kampeerders van Terrein TVB, 1984, p. 4-5. ‘Het begon – voor mij althans – jaren en jaren geleden. Het was op een zaterdagmiddag (...) Toen wij daar kwamen, stond Riek van Henk de Groot daar te vloeken, te tieren en te schelden tegen in ’t bijzonder Henk en Hillie, haar eigen zuster. Dat was voor mij een koude douche.

Bijgevolg werd tijdens de maandelijks vergadering van het Gewest op 3 juni 1984 besloten om de ‘coup’ van de Stichting terug te schroeven en de statuten weer in hun eer te laten herstellen. Henk de Groot, als secretaris van het Noordelijk Gewest, schreef daartoe een brief aan notaris D. Hoorn om de statuten te veranderen ten dienste van het Gewest. De nieuwe statuten, zoals voorgesteld door de notaris in een brief die hij naar zowel Henk Pomp (als Stichtingsbestuurlid) als Henk de Groot stuurde, omvatte passages als de volgende:

‘Artikel 5 lid 1 zal als volgt luiden: (...) Een nieuw bestuurslid wordt gekozen door de algemene ledenvergadering van de vereniging: Noordelijk Gewest van Vrije Socialisten, gevestigd te Appelscha in de gemeente Ooststellingwerf, zulks uit een door het bestuur van die vereniging opgemaakte voordracht (...).

Artikel 13 lid 1 zal als volgt luiden: (...) Wijziging der statuten of ontbinding van de stichting behoeft de voorafgaande toestemming van de algemene ledenvergadering van voornoemde vereniging: Noordelijk Gewest van Vrije Socialisten, gevestigd te Appelscha in de gemeente Ooststellingwerf.⁵²³

Duidelijk moet ondertussen zijn dat het NGVS van plan was de werking van de Stichting volledig naar zich toe te trekken met deze nieuwe bepalingen. Echter, aangezien de brief ook aan Henk Pomp verstuurd werd (niet toevallig, maar bewust, in een poging tot open kaart en eerlijk spelen) wist het Stichtingsbestuur bijtijds hiervan – ook omdat het juridisch gezien onmogelijk is voor het Noordelijk Gewest om de statuten van de Stichting te veranderen – en kon gereageerd worden. Pomp en Veenstra gingen gezamenlijk naar notaris Hoorn om hem ervan te verzekeren dat de Stichting en het bestuur ervan zulke statutenwijziging niet steunde en dat het NGVS totaal geen inbreng heeft in de Stichting⁵²⁴. Deze situatie zou de

Een of twee dagen later werd ik opgebeld door Riek: zij wou wel eens weten ‘aan welke kant ik stond’. Ik heb daarop geantwoord: ‘voor mij is er maar één kant’. Maar voor hen waren er dus toen reeds twee partijen op het terrein. En dat hebben we geweten. Van die tijd af is door hen systematisch de goede verstandhouding ondermijnd (...)’ Verderop worden de symptomen van die ondermijning duchtig blootgelegd – stukken van anderen herschrijven voor publicatie of niet publiceren, verregaande controles – al moet duidelijk worden dat dit ooit kleine wrevels waren die nu torenhoge proporties kregen omwille van het geschil op de camping.

⁵²³ Archief Appelscha, Brief van notaris D. Hoorn aan H. Pomp en H. de Groot, Oosterwolde, 15 juni 1984.

⁵²⁴ Archief Appelscha, Naschrift bij :Brief van notaris D. Hoorn aan H. Pomp en H. de Groot, Oosterwolde, 15 juni 1984. Ongedateerd, maar geschreven in de directe periode na 26 juni 1984 (‘Op dinsdag 26/6 werd ik door de heer Hoorn opgebeld’). ‘D. Hoorn nam het me dan ook heel erg kwalijk dat ik hem voor het karretje van het NGVS heb gespannen en heeft aan beide heren van de stichting mijn exuus [sic] aangeboden. Op [‘ook’ wordt bedoeld - AF] mijn informatie dat het NGVS geen been heeft om op te staan, werd door hem bevestigd. Juridies bestaat het NGVS niet (...)’

Pinksterlanddagen van zowel '84 als '85 gaan beheersen. In die mate zelfs dat een onafhankelijke werkgroep werd georganiseerd, bestaande uit 'de jeugd' die het probleem tussen beide groepen zouden pogen op te lossen. Een deel van de voorgestelde oplossing zou het incorporeren van de Stichting in een nieuwe federatie van anarchisten betekenen. Omwille van dit voorstel, werd het langs de kant van de Stichtingsbestuursleden koeltjes en met de nodige paranoia onthaald:

'Hierop wil ik antwoorden: hierin wordt dan in federatieverband hetzelfde voorgesteld, wat jarenlang de bedoeling was van de familie de Groot: het ondergeschikt maken van de stichting en stichtingsbestuur aan het Noordelijk Gewest. Ik kan mij dan ook niet onttrekken aan het vermoeden, dat de familie de Groot mee deze voorstellen van de werkgroep heeft opgesteld.⁵²⁵

Deze bemiddelingspoging leidde dan ook nergens concreet toe wat het probleem zélf betrof, behalve dan een verdere polarisering van het conflict. In een ongedateerde (op de verwijzing naar '52 jaar geleden' na, waardoor het te dateren valt eind '84) tekst gericht aan de leden van de Stichting, wordt op een dramatische wijze medegedeeld dat besloten werd tot volledige verkoop van het Terrein tot Vrijheidsbezinning, eerder dan toe te geven aan de wensen van enerzijds de familie de Groot en anderzijds de werkgroep, die zij als marionetten van de eerste zagen:

'Mededeling van het bestuur der Stichting tot Vrijheidsbezinning:

Gezien het feit, dat na de familie de Groot óók de werkgroep het het [sic] bestuur onmogelijk wil maken, zijn verantwoordelijke taak: er voor te waken, dat wat hier in 52 jaar is opgebouwd, niet verloren gaat – niets meer, niets minder – te vervullen, neemt het bestuur de laatste wens van de werkgroep, dat het bestuur daaruit z'n konsekwentie zou trekken, ter harte.

En heeft besloten, dat het terrein met gebouwen publiek wordt verkocht; dat de opbrengsd [sic] zal worden gestort in een fonds ter ondersteuning van de verzetsgroep 'Onkruid' én de totaal-dienstweigeringsbeweging.

Wij – en velen – worden hiermee een illusie armer en een ervaring rijker. Het zij zo!⁵²⁶

In het jaar 1984 heeft de hele Noordelijke anarchistische beweging angstvallig dicht bij de rand van de afgrond gestaan. Of bovenstaande aankondiging enkel een loos dreigement was van een aantal pokerende bestuursleden of bittere ernst, is evenwel niet duidelijk. Echter, de situatie

⁵²⁵ Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, Rondzendbrief aan de kampeerders van Terrein TVB, 1984, p. 5.

⁵²⁶ Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, ongedateerde brief aan de leden van de Stichting TVB.

bleef precair tot halfweg augustus 1985, toen op een gezamenlijke vergadering van het NGVS en de Stichting expliciet werd gesteld dat het terrein niet verkocht zou worden⁵²⁷. Ook Tinus Veenstra zelf was vastbesloten alles te laten vallen wat met de Stichting te maken had, aangezien hij er zijn buik volledig vol van had⁵²⁸. Het is echter nooit zo ver gekomen, aangezien het probleem op de minst anarchistische manier werd opgelost: een hardhandige verdrijving van de familie de Groot van het terrein. Vanaf 19 september 1985 werd hen dan ook officieel (nadat ze al met wandelstokken van de camping verjaagd waren) de toegang tot het terrein ontzegd⁵²⁹.

Met de uitdrijving van deze zogenaamde ‘rotte appels’ keerde de rust echter helemaal niet terug. Kleinzerige pesterijen en een probleem omtrent de publicatie van het blad ‘Recht voor Allen’ zouden nu aan de orde van de dag zijn. Immers, Recht voor Allen werd al decennialang uitgegeven door de mensen van het NGVS, maar de gebroeders de Groot waren de facto hoofdredacteuren. Zij waren dan ook niet van plan om hun positie (nadat ze uit de NGVS verwijderd werden) ook dáár zomaar op te geven en bleven dus doorgaan met publicatie onder de titel ‘Recht voor Allen’. Echter, het NGVS zat officieel zonder tijdschrift en opteerde vanaf dan voor de publicatie van een ‘rebelse’ Recht voor Allen: Recht voor Allen – van onder op. Zo werd geen gezichtsverlies geleden ten opzichte van de lokale basis en werd de traditie toch in stand gehouden. De kleine pesterijen in de nasleep van de hele affaire zijn minder relevant voor het discours, dus zijn in voetnoot na te gaan⁵³⁰. Buitenstaanders in de beweging werden

⁵²⁷ Archief Appelscha, Archiefbestand NGVS, Notulen NGVS/Stichting TVB vergadering, 14 augustus 1985. Bij de agendapunten staat als derde: ‘Mensen van Inter PL ’86 willen zekerheid omtrent het voortbestaan van het terrein in Appelscha, daar anders hun voorbereidingen weinig zin hebben’. Wanneer dit punt aan bod komt, antwoordt T. Veenstra aldus: ‘wij willen graag behouden wat in 52 jaar is opgebouwd. Mensen moeten graag hier willen komen en niet vertrekken.’

⁵²⁸ Ibid., Brief aan de vergadering. Overdenking en besluit, s.d. Deze brief, die tijdens het hele conflict geschreven werd, gezien de inhoud, laat de volledige desillusie zien die ronddoelde op het gehele terrein. ‘Nee, wat ik op dit terrein heb ondervonden en nog ondervind, is van dien aard, dat ik wel wou, dat het er nooit geweest was. Maar het is er. (...) heb ik mijn besluit genomen: Ik was het niet eerder van plan, voordat de moeilijkheden op het terrein waren opgelost, maar ik heb besloten mijn lidmaatschap op te zeggen.’ In die mate is deze passage tekenend, aangezien hij eerder in de brief het heeft over het terrein als zijn levenswerk. Een werk dat hij nu volledig de rug wil toekeren.

⁵²⁹ Ibid., Brief van het NGVS en de Stichting TVB aan familie de Groot, 21 augustus 1985. ‘Mochten jullie volhardend in gebreke blijven en een langere procedure veroorzaken, dan wordt jullie m.i.v. 19 sept. a.s. de toegang tot het terrein ontzegd.’

⁵³⁰ Ibid., brief van de ‘Vrije groep Ooststellingwerf’ aan de Stichting, november 1985. Hierin worden de verschillende pijnpunten uit de doeken gedaan vanuit het perspectief van de gebroeders de Groot. Zij namen een koffiezetapparaat om mee te nemen op hun propagandatochten uit de kantine, die dan weer

gecontacteerd om steun, maar die hielden zich over het algemeen zo ver mogelijk af van het probleem op de camping⁵³¹. Duidelijk is wel dat deze affaire grote en zware gaten heeft geslagen in de Noordelijke beweging, die jaren later nog altijd pijnpunten zouden blijken⁵³².

Over de editie '85 zijn verslagen noch officiële programmatie terug te vinden. Enkel een kleine passage uit het laatste nummer van *Recht voor Allen* van 1984 vermeldt suggesties gedaan inzake de algemene thematiek van die landdagen. Volgende onderwerpen werden voorgesteld als centraal thema: Vrede, Anarchisme, Uitkeringen en Levensvormen⁵³³. Welke het uiteindelijk – zo het al een van die lijst was – geworden is, is niet duidelijk en gezien de problematiek die hierboven geschetst werd, mag gesteld worden dat deze landdagen allesbehalve voornamelijk in het teken van de ideologie hebben gestaan.

‘teruggestolen’ (zoals de versie van de andere zijde luidt) werd door de mensen van de Stichting. Henk had ook de sleutel voor het archief van de beweging, op de zolder van het kantinegebouw, en daar werden tot tweemaal toe, door beide partijen, de sloten veranderd, om de andere partij de toegang te ontzeggen. Tenslotte was er het grotere probleem over het anarchistische boekenfonds, waar ettelijke duizenden guldens mee gemoeid waren. Henk de Groot deed onafhankelijk van het NGVS voort met dat boekenfonds, waarvan hij tot zijn laatste jaren beheerder van was, maar dit werd geïnterpreteerd als diefstal door de mensen van de Stichting, aangezien het voor een deel met hun geld was totstandgekomen. De waarheid ligt ongetwijfeld ergens in het midden van beide verklaringen.

⁵³¹ Zo werd de anarchistische jurist Hans Ramaer gecontacteerd ter verdediging van de de Groots, maar daar is hij nooit op ingegaan, omdat het een intern probleem betrof. Ook Rudolf de Jong werd aangeschreven om zijn mening, maar hij is eerder zalvend in zijn woorden en kiest ook bewust geen zijde in het conflict.

⁵³² Archief Appelscha, Archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 5 november 1995, Appelscha, p. 1-2. Op deze vergadering komt de verhouding Stichting/NGVS weer eens ter sprake. Al snel ontaardt de discussie in geruzie, omdat het oude zeer weer allemaal opgerakeld wordt: ‘Voorzitter konkludeerd [sic] dat er kennelijk nogal wat (oud) zeer zit op het persoonlijk vlak. Tijdens deze thema verg. zijn er nogal wat persoonlijke zaken de revue gepasseerd. (...) Men moet meer praten op een vriendelijke manier.[sic]’ Voorts in: idem, Notulen NGVS vergadering 3 maart 1996, Appelscha, p. 2. ‘Gedurende deze waanzin [het onderwerp wordt weer opgerakeld - AF] komt de voorzitter steeds meer in de vuurlinie te liggen. Hem wordt autoritair optreden verweten en in het verleden een coup o.i.d. te hebben willen plegen en meer van dit soort aantijgingen. (...) Na een korte pauze geeft Stephan [Kraan, voorzitter op dat moment van het NGVS - AF] te kennen met onmiddellijke ingang te stoppen als voorzitter.’ Dit is maar een kleine greep uit de verdere spanningen die deze verhouding zou teweegbrengen.

⁵³³ Ibid.

3.7. Een nieuwe beweging neemt over: 1986-2000

Met de problemen die het einde van de vorige periode kenmerkten, werd al vanaf het begin van deze periode op een overtuigende wijze komaf mee gemaakt. Het tweede grote congres dat op het terrein georganiseerd werd, vond dan ook plaats tijdens het Pinksterweekend van 1986. Markant is het feit dat het congres niet doorging van ruwweg vrijdagavond tot maandagmiddag, maar dat opgeroepen werd om donderdagavond al aanwezig te zijn⁵³⁴. Het benadrukt de intenties van de organisatoren en de sérieux waarmee ze zich aan hun taak wijdden. Als doel van het lange weekend werd beoogd om een internationale bijeenkomst te houden, hetgeen wonderwel gelukt is, met deelnemers uit Nederland, België, Bondsrepubliek Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk⁵³⁵. Onder de noemer ‘Anarchistische strategie en samenwerking’ werd dat jaar gewerkt aan een koepelorgaan voor de verschillende anarchistische groeperingen die Nederland rijk was. In het verleden waren al dergelijke initiatieven geweest, maar die waren om verschillende redenen allemaal gedoemd te mislukken (zie infra). Echter, omdat de vraag naar overkoepeling zo groot bleef, werd de aanzet tot een nieuwe anarchistische federatie of een andere vorm van samenwerking gegeven door de organisatiegroep ‘IAB’ (Internationale Anarchistische Bijeenkomst, zoals de PL dat jaar gedoopt wordt). Voor de theoretische invulling van het programma werd gekozen om het thema te benaderen aan de hand van vier verschillende hoofdthema’s die met het anarchisme gelinkt worden: feminisme, antimilitarisme, ecologie en syndicalisme⁵³⁶. Zoals geschreven in de programmabrochure:

‘We hebben deze thema’s gekomen omdat ze van internationaal belang zijn, omdat veel anarchisten er in geïnteresseerd zijn en omdat we wilden dat er aan de hand van concrete voorbeelden gepraat zou worden over strategie en organisatie. Deze thema’s functioneren dus min of meer als kapstok om over anarchistische strategie en organisatie te praten.’⁵³⁷

Om het geheel goed te laten verlopen, werd dan ook, zoals het de vorige keer ook al gedaan was, geopteerd om een discussiemap samen te stellen. Daarin werden inleidende teksten opgenomen over alle onderwerpen die dat weekend behandeld zouden worden.

⁵³⁴ Recht voor Allen – van onder op, 1986, nr. 1, p. 5.

⁵³⁵ Archief Appelscha, Programmafolder PL 1986, Appelscha, p. 40. Aanwezige groepen waren: AG-Antipädagogik (BRD), Sheppey Collective (VK), Federation of Anarcho Pacifists (VK), Green Anarchist (VK), Fédération Anarchiste Française (Fr) en Freie Arbeiter Union (BRD).

⁵³⁶ Programmafolder PL 1986, Appelscha, p. 7.

⁵³⁷ Ibid.

De oproep tot een federatie vond zijn vervolg in de oprichting van het Landelijk Anarchistisch Overleg (LAO) net na deze Pinksterlanddagen⁵³⁸. Het doel van deze nieuwe federatie (ter vervanging van de doodgebloede AF) was in den beginne vrij onduidelijk, maar in de uitnodiging voor de eerste vergadering, werd het volgende geschreven: 'Volgens ons moet je deze naam letterlijk opvatten, namelijk een landelijk overleg met anarchisten met als doel het verstevigen van kontakten en samenwerking op landelijk nivo [sic].⁵³⁹' Als organen werden een muurkrant opgericht, die berichtte over de verschillende initiatieven die ontplooid werden vanuit de lokale groepen⁵⁴⁰. Echter, het LAO ontplooide weinig eigen activiteiten en bleef een praatbarak: het werd opgedoekt in 1989 en vervangen door het Landelijk Anarchisties Samenwerkingsverband, dat veel meer dan het LAO probeerde een overkoepelende structuur te vormen boven de lokale anarchistische initiatieven. In 1997 ging dit echter ook ter ziele 'juist door gebrek aan betrokkenheid van al deze zogenaamde voorstanders van structuur.'⁵⁴¹

Aangezien enkel de programma's voor de PL van '87 en '88 terug te vinden waren, is de bespreking voor deze jaargangen vrij kort. De Pinksterlanddagen van '87 zagen de aanwezigheid van Amnesty International, die een actueel toneelstuk kwamen brengen. Dat dit expliciet vermeld wordt, ligt aan het feit dat doorgaans enkel kleine libertaire initiatieven aan de bak komen wat het culturele programma betreft. Amnesty valt niet direct binnen dat profiel en zodoende is dit een veeg teken aan de wand van verdere tolerantie jegens de volledige linkse belevingswereld. De enige aangekondigde lezing dat jaar, ging uit van dhr. Jan Vis, die het over 'Nihilisme – Anarchisme – Socialisme – Communisme' zou hebben⁵⁴². Het programma voor de PL '88 was even 'mager' qua thematische invulling. Twee inleidingen werden gegeven, beiden nogal traditioneel van aard: 's zaterdags over anti-racisme annex fascisme en 's zondags een inleiding op het antimilitarisme⁵⁴³. Beide edities gingen uit van het NGVS.

De laatste landdagen van het decennium stonden in het teken van 'totaalstrijd', maar paradoxaal genoeg werd dit thema opgesplitst in verschillende (sub)strijdpunten. 's Zaterdags werd des morgens op twee plaatsen simultaan ingeleid tot 'onderwijs' (via video) en 'blokkades tot machtsvorming aan de basis' (door Jan Müter). In de namiddag ging een lezing door over

⁵³⁸ AMSAB, Archiefbestand LAO, congresbundel, 19/20 november 1988, p. 4-7.

⁵³⁹ Archief Appelscha, Archiefbestand LAO, Uitnodiging tot vergadering, 16 augustus 1986. Aangezien de datum van versturen niet teruggevonden werd, is de datum van de vergadering genomen als referentiepunt.

⁵⁴⁰ Idem, Verslag van de LAO bijeenkomst, 20 september 1986, p. 1. Groepen waren ondermeer afkomstig uit Nijmegen, Utrecht, Dongeradeel (Dokkum en omgeving), Tilburg, Appelscha en Amsterdam.

⁵⁴¹ A. HAZEKAMP, 'Ijzersterke sfeer in Appelscha', in: Ravage, nr. 261, 12 juni 1998.

⁵⁴² Recht voor Allen – van onder op, 1987, nr. 3, p. 8.

⁵⁴³ Recht voor Allen – van onder op, 1988, nr. 2, p. 3.

antimilitarisme en repressie, ingeleid door Marian Boelema. 's Zondags gingen lezingen door over respectievelijk 'terreurbestrijding in Nederland' (Peter Klerks), 'Sociaal-economische strijd, kleinschaligheid en collectivisme' (Kees Schrijvers), 'Vrouwenstrijd' (Marlou van Wamel, Yvonne Dreesens) en 'anti-racisme' (Sam Pormes)⁵⁴⁴. Bij de bespreking werden een aantal heikele punten opgemerkt, die (alcohol- en ander drugsverbruik op het terrein en ongeïnspireerde sprekers) geen nieuwe toppen scheren, behalve dan de bijdrage in twee verschillende schriftelijke nabeschouwingen over de monetaire kant van de landdagen. Dit is de eerste keer dat, behoudens de notulen van de NGVS-vergaderingen maandelijks op het terrein gehouden, over de financiële status van het NGVS en de PL werkgroep wordt gerept in *Recht voor Allen* (van onder op) en is bijgevolg tekenend. Het meest storend voor de organisatoren waren de 'wanbetalers':

'sommigen hebben zich blijkbaar zo vereenzelvigd met de actiepraktijk dat men ook hier 'vergat' zich te melden en een bijdrage te doen (...) maar om dit gebeuren elk jaar weer te kunnen organiseren, lijkt het mij niet meer dan billijk dat de organisatie in ieder geval in staat wordt gesteld kostendekkend te kunnen werken. Niet alleen een kwestie van fatsoen, maar vooral van solidariteit zodat niet anderen er voor opdraaien.⁵⁴⁵

In de daaropvolgende editie van *Recht voor Allen – van onder op* wordt gesproken over het budget beschikbaar voor de organisatie van de PL (zonder evenwel over concrete bedragen te spreken). Duidelijk is dat het het Noordelijk Gewest teveel kost om zowel de PL te organiseren als het terrein keurig te onderhouden.

Net als vier jaar eerder, begonnen de PL van 1990 al op een donderdag, voor degenen die geïnteresseerd waren in een estafetteblokkade in Groningen die tegen de uitbuitingen van de Shell oliemaatschappij protesteerde. Zaterdag 2 juni werden de landdagen officieel geopend voor de overige deelnemers. Die dag waren er 3 verschillende informatiemomenten, respectievelijk over vijanddenken, een verslag van het anarchistisch congres te Triëst en een declamatie over de geschiedenis van het NGVS en het terrein. 's Zondags werd gepraat over vernieuwingsonderwijs en kleinschalige economie (door TAMTAM⁵⁴⁶). Maandag vergaderde het Landelijk Anarchistisch Overleg op het terrein⁵⁴⁷. Door de deelnemers werd het geheel, ondanks het slechte weer, goed

⁵⁴⁴ *Recht voor Allen – van onder op*, 1989, nr. 2, p. 5.

⁵⁴⁵ *Recht voor Allen – van onder op*, 1989, nr. 3, p. 14-15.

⁵⁴⁶ <http://home.hccnet.nl/michel.post/artikelen/> In 1990 werd door deze werkgroep ook het congres "TamTam - naar een andere economie" georganiseerd.

⁵⁴⁷ *Recht voor Allen – van onder op*, 1990, nr. 3, p. 3.

ingeschat, al kwam er een klacht van de kant van Oxfam Wereldwinkel omtrent de te koop aangeboden koffie (die niet 'eerlijk' was, wegens het prijsverschil)⁵⁴⁸.

Het programma een jaar later was een stuk gevarieerder, met een gezonde mix tussen theoretische onderwerpen en bespiegelingen over de actualiteit. Zo waren er, verspreid over de zaterdag en zondag, naast traditionele onderwerpen zoals de ontwikkelingen en stand van zaken inzake totaalweigeren en 'veranderingsstrategieën' ook bespiegelingen over de Golfoorlog, de situatie op de Filipijnen en een bijdrage van de Libertaire Studiegroep Gent⁵⁴⁹ over de situatie in België⁵⁵⁰. Alhoewel geen bespreking voorhanden was, lijkt qua programma dit congres meer vernieuwend te zijn dan de jaren daarvoor, omwille van zijn focus op de actualiteit.

Bij de voorbereiding van het Pinksterweekend 1992 werd vooreerst een oproep gedaan tot meer inhoudelijke bijdragen voor het programma. Tevens werd een goed overzicht gegeven van de geraamde kosten voor de organisatie van de landdagen. Logistieke kosten niet meegerekend, werd dat jaar voor 3.900 gulden geïnvesteerd in het programma van de PL (op een totaal van 8.600 gulden dat jaar, waarin ook de publicatie van het tijdschrift *Recht voor Allen* – van onder op vervat zit)⁵⁵¹. Vooral de discrepantie tussen de kosten voor 'amusement' (niet nader gespecificeerd, maar theater-, dans- en zanggroepen en hun infrastructuur worden verondersteld) en 'inhoudelijk programma' vallen op. Aan het eerste werd, kinderprogramma inclusief, 3600 gulden besteed terwijl de theoretische kant van de landdagen enkel op een budget van 300 gulden kan teren. Die ongelijkheid in budget hoeft echter niets te betekenen op het vlak van kwalitatieve beleving van het weekend⁵⁵². Inhoudelijk werd ook deze editie teruggegrepen naar de formule – een mix van duiding van de actualiteit en harde theorie – die het jaar daarvoor gebruikt was; meer zelfs, de lijn werd radicaal doorgetrokken. Overheersend op deze landdagen was de aandacht voor de actuele ontwikkelingen in de wereld met bijdragen over illegale

⁵⁴⁸ *Recht voor Allen – van onder op*, 1990, nr. 4, p. 17.

⁵⁴⁹ *Perspectief*, Gent, Libertaire Studiegroep Gent, 1985 – 1996. Deze Gentse anarchistische groep trachtte met zijn tijdschrift *Perspectief* het anarchisme theoretisch te benaderen, om aldus vernieuwing in de ideologie te verkrijgen. Daartoe organiseerde ze geregeld activiteiten, die enerzijds tot verbeterde contacten binnen de anarchistische (Belgische) wereld moesten leiden en anderzijds een ideologische verrijking moesten bewerkstelligen. Het anarchistische kamp in Zomergem dat vijf maal georganiseerd werd in de jaren negentig, werd door deze groep georganiseerd.

⁵⁵⁰ *Recht voor Allen – van onder op*, 1991, themanummer PL, p. 2.

⁵⁵¹ *Recht voor Allen – van onder op*, 1992, nr. 5, p. 5.

⁵⁵² *Ibid.* Enige nuancering is inderdaad op zijn plaats hier. De infrastructurele kosten voor een grootschalige compagnie 'artiesten' en die van een 'eenzame spreker' zijn niet te vergelijken. Veelal zijn de sprekers ook 'vrienden van de beweging' of zelf actief in de beweging, waardoor bijvoorbeeld enkel de transportkosten vergoed worden, in wederzijdse overeenkomst.

vluchtelingen, de sociaal-anarchistische vakbond, de bestaande en actieve anarchistische tijdschriften, de milieubeweging (en een kritiek hierop) en tenslotte over het VN optreden in verschillende contexten⁵⁵³. Duidelijk mag zijn dat de organisatie een verjonging voor ogen had, hetgeen gezien de 'jonge werkgroep' PL92 niet hoeft te verbazen.

Diezelfde groep stond in voor de organisatie van de editie '93 en dat is weer merkbaar in de thematiek van dat jaar. Zo wordt de discussie over illegale vluchtelingen van het jaar ervoor doorgezet op zondagmiddag en vindt de VN-thematiek van de vorige landdagen een vervolg in een diepgaandere discussie over de verhoudingen Noord-Zuid. Lezingen met aansluitend debat over de holebi-strijd en 'anarchisme en religie' passeren ook de revue⁵⁵⁴. Wat echter 'nieuw' kan genoemd worden in dit tijdvak, is de aandacht voor de Nederlandse situatie. Zo wordt in twee verschillende bijdrages dieper ingegaan op de lokale/nationale Nederlandse politiek. Enerzijds is er het debat verzorgd door de Anti Fascistische Aktie (AFA) die handelt rond de centrale vraag 'Moeten racistische en fascistische partijen verboden worden in Nederland?' en anderzijds spreekt Hans Ramaer over de stadspartijen en hun impact⁵⁵⁵. Het geheel geeft de indruk van een evenwichtig en 'jong' programma, al zijn voor deze dagen (alweer) geen nabeschouwingen gevonden in *Recht voor Allen* – van onder op.

Het programma voor de Pinksterlanddagen 1994 maakte geen uitzondering op de voorgaande jaren en focuste zich ook volledig op de actualiteit. De onderwerpen dat jaar waren respectievelijk anarcha-sex, dwarse economie (na een korte inleiding werd rond specifieke economische projecten gewerkt in kleinere discussiewerkgroepen), 'lezers en de anarchistische bladen', de strijd tegen extreem-rechts en vredeswerk in voormalig-Joegoslavië⁵⁵⁶. Alweer is over deze editie niet meer bekend, bij een ontbreken aan een geschreven nabeschouwing. Ook de landdagen van 1995 breken niet met deze verjongingstraditie en gaan voort op het élan van de vorige jaren. Centrale discussiethema's dat jaar zijn anarcha-sex (zoals het jaar daarvoor), 'hedendaags anarchisme en samenwerking', 'discussiecultuur' en 'sociale ecologie', met bijdragen van verschillende anarchistische groeperingen⁵⁵⁷. Eveneens wordt ook dieper ingegaan op brandend actuele nieuwsitems, zoals de situatie van de Mexicaanse anarchisten, de situatie in

⁵⁵³ *Recht voor Allen – van onder op*, 1992, nr. 2, p. 2-3.

⁵⁵⁴ *Recht voor Allen – van onder op*, 1993, themanummer '60 jaar 'Tot Vrijheidsbezinning'', p. 2-3.

⁵⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁵⁶ *Recht voor Allen – van onder op*, 1994, nr. 3, p. 3.

⁵⁵⁷ *Recht voor Allen – van onder op*, 1995, nr. 3, p. 3. Deze verschillende actiegroepen zijn, in onbepaalde volgorde: Libertaire Studiegroep Gent, VAKGroep Utrecht, Rampenplan, Landelijk Anarchistisch Samenwerkingsverband (LAS), De As en de Federatie van Amsterdamse Anarchisten. Aangezien deze groepen tezamen twee onderwerpen voorstellen, kan gesproken worden van een grotere cohesie binnen de beweging of althans van aanzetten hiertoe door de organisatoren van de landdagen dat jaar.

Koerdistan en de Bulderboscampagne. Vooral op te merken valt de vernieuwing en frisheid in het programma, dat in deze twee edities volledig naar het moderne anarchisme is verschoven. Traditionele onderwerpen worden achterwege gelaten.

De Pinksterlanddagen van 1996 stonden in het teken van 'arbeid'. Specifiek werd rond dit onderwerp twee verschillende themata aangesneden: enerzijds de rol en het voortbestaan van de uitkeringsstaat en anderzijds de 'kunst van het afhaken', naar de gelijknamige publicaties van Siebe Thissen en Freek Callenberg, die deze lezing ook verzorgden⁵⁵⁸. Voor het eerst in een aantal jaar, wordt weer aandacht besteed aan het stokpaardje van het Nederlandse anarchisme: antimilitarisme, gebracht door twee 'oudgedienden' van de beweging in Appelscha, Joop Wandelee en Ardend Haak. Ook wordt sinds lang weer aandacht besteed aan Esperanto, als anarchistisch annex revolutionair middel en meer taal filosofische beschouwingen over taal in het algemeen. Maar ook (lokale) actualiteit heeft nog een plaatsje op de landdagen: presentaties over het woonwerkproject Voorstaete in Utrecht waar een libertaire groep een low budget hotel gaat runnen en een verslag over de werking van het Landelijk Anarchistisch Samenwerkingsverband⁵⁵⁹.

De editie van 1997 zou afdoende aangekondigd worden in de reguliere en anarchistische media, en om die reden ook een voldoende deelname kennen⁵⁶⁰. Voor aanvang van het weekend, was een reader beschikbaar gesteld van 62 bladzijden A4 formaat, die de discussies voor een deel moesten helpen inleiden. Vooral aan de hand van verschillende praktische workshops zouden de verschillende onderwerpen besproken en behandeld worden. Deze thema's waren, in willekeurige volgorde 'Maatschappelijke Uitsluiting⁵⁶¹', 'Arbeid⁵⁶²', 'Natuurbeheer⁵⁶³' en

⁵⁵⁸ S. THISSEN, De weg naar Croatan, Sittard, Baalproducties, 1996, 108 p. en F. CALLENBERG, Surfen in overvloed, Sittard, Baalproducties, 1996, 114 p. Beide uitgaven verschenen in de reeks 'De kunst van het afhaken', een nieuwe reeks boekjes waarin de huidige consumptiesamenleving op de snijtafel wordt gelegd. Verschillende auteurs belichten vanuit hun specifieke invalshoeken uiteenlopende facetten van de hedendaagse spektakelmaatschappij. Steeds meer mensen haken vrijwillig of gedwongen af en deze reeks werpt daar een kritisch licht op.

⁵⁵⁹ Recht voor Allen – van onder op, 1996, nr. 2, p. 3-4 en LAS, LAS-nieuwsbrief, Nijmegen, mei 1996, p. 4-5.

⁵⁶⁰ Ravage, 6 juli 1997, p. 4. 'Er is volop publiciteit geweest (Omrop Fryslan, Radio 1, de Leeuwarder Courant, Wereldomroep).'

⁵⁶¹ Recht voor Allen, programmaboekje PL 1997, p. 7. Het onderwerp werd verder nog opgesplitst in volgende werkgroepen: 'asiel- en toelatingsprocedures voor vluchtelingen', 'de specifieke problemen voor vrouwelijke vluchtelingen', 'vreemdelingendetentie' en 'de koppelingswet en de identificatieplicht'.

‘Anarchisme in je eigen leven’⁵⁶⁴. Zoals uit het notenapparaat en de aanwezige reader blijkt, werd veel tijd in de voorbereiding van deze editie gestoken, die inhoudelijk zeer goed en gestructureerd in elkaar zat. Het weekend trok daarom ook vele nieuwe gezichten, hetgeen de verjonging en continuïteit van de camping enkel ten goede kan komen. De ervaringen met dit weekend waren eensluidend zeer positief en voor de organisatie van de volgende editie werd dan ook probleemloos een nog bredere voorbereidingswerkgroep gevonden op de maandagse nabespreking.

De Pinksterlanddagen van ’98 werden georganiseerd aan de hand van een drieluik aan thema’s. Binnen het thema ‘anarchisme’ werd de dubbelzinnige positie van anarchisten ten opzichte van het volk besproken, de beweging in historisch perspectief, sociale bewegingen en utopisme, anarcha-feminisme en het libertair municipalisme. Voorts waren er nog de thema’s spiritualiteit en anti-MAI (Multilateraal Akkoord inzake Investerings), die rond 1 casus draaiden in plaats van de veelheid aan benaderingen bij het eerste onderwerp. Tevens werden nog lezingen gegeven over het Groenfront, kernenergie en zijn gevaren, voedselcoöperaties, veganisme, anti-militarisme en het internet⁵⁶⁵. Het laatste duidt aan dat de anarchisten duidelijk aanpakken bij de nieuwe technologieën en die dan ook ten volle gaan gebruiken om vroegere wijzen tot propaganda voeren te vervangen en vernieuwen. Aangezien geen besprekingen gepubliceerd werden, is niet duidelijk hoe de landdagen van dit jaar ervaren werden door de verschillende bezoekers, al geeft het geheel weer de schijn van een goed georganiseerd en degelijk congres.

Het programmablaadje voor de landdagen van 1999 vermeldt vijf verschillende kernthema’s: anti-militarisme, anti-imperialisme, mannen en vrouwen en alles ertussen en erbuiten, verzet en ideevorming⁵⁶⁶. Zoals de voorbije jaren al de gewoonte was, werden ook dit jaar deze deelproblemen niet te lijf gegaan aan de hand van een enkele voordracht per onderdeel, maar aan de hand van kleinere werkgroepjes, die bij het einde van hun discussietijd hun bevindingen op papier dienen te zetten, met de intentie om het geheel aan bevindingen dan te bundelen.

⁵⁶² Ibid. Er werden drie verschillende benaderingen voorgesteld, met name ‘basisinkomen, banenpools, flexibilisering van de arbeid en de toekomst van de arbeidsmarkt’, ‘baanvrijheid’ en ‘de uitkeringsstrijd van vrouwen in de bijstand.’

⁵⁶³ Ibid. Workshops rond dit thema: ‘collages maken rond natuurbeelden’, ‘excursie naar de Aekingerzand (natuurgebied)’ en verschillende video’s die vertoond werden.

⁵⁶⁴ Ibid., p.8. Dit onderwerp werd onderverdeeld in drie stamdiscussies, met name de thema’s feminisme/mannenstrijd (met 3 bijdragen over enerzijds beide onderwerpen en de vrije liefde), opvoeding van kinderen en anarchisme en de vrijheid van dieren.

⁵⁶⁵ Recht voor Allen, nr. 10, 1998, p. 5-6.

⁵⁶⁶ Recht voor Allen, Programma Pinksterlanddagen, 21-24 mei 1999, p. 1-2.

Alweer was geen recensie te vinden van deze editie, dus gefundeerde uitspraken hierover zijn onmogelijk.

De laatste landdagen van het millennium zouden een innovatie met zich meebrengen: de publicatie van het programma gebeurt vanaf dan op de internet-webstek van de pinksterlanddagen: www.pinksterlanddagen.nl. Deze landdagen stonden volledig in het teken van economie: de traditionele kapitalistische economische situatie wordt besproken en van voldoende kritiek voorzien en ook verschillende libertaire – zowel grootschalige als kleinschalige, op ‘communevlak’ – alternatieven worden belicht. ’s Zondags werd het antimilitarisme, dat oude stokpaardje, nog eens uit de kast gehaald en doorgelicht⁵⁶⁷. Voor de rest was het programma volgestouwd met verschillende nevenactiviteiten, zowel cultureel als intellectueel en werd, zoals al jarenlang de gewoonte was, ook weer voor een uitgebreid kinderprogramma gezorgd. Nog altijd gaan de landdagen door op hetzelfde terrein en terwijl ik dit schrijf, zijn er alweer vijf andere edities gepasseerd, die echter niet meer binnen het bestek van mijn periodisering vallen, maar wel tekenend zijn voor de continuïteit die het terrein en dit initiatief voorstaan.

Wat deze periode ook onderscheidt van de vorige vier, is de aanwezigheid van notulen van de vergaderingen van het NGVS, maandelijks op het terrein. Al wordt de structuur niet volledig transparant weergegeven in deze documenten, toch houden ze nuttige informatie voor de jaargangen/maanden waarvoor ze beschikbaar zijn (’84 tot ’86 en ’91 tot ’99). Dat deze vergaderingen doorgaans ook handelden over louter logistieke aangelegenheden wat betreft de toestand van het terrein (de aankoop van verscheidene kleinigheden moet in de algemene vergadering besproken en goedgekeurd worden), is evident. Echter, ze bevatten ook bepaalde cijfers – met name de deelnamecijfers voor twee jaren, waar we voorheen geen informatie (op schattingen na, die per definitie te hoog leken) over hadden, en de onkostennota’s van de Pinksterlanddagen – en gaan dieper in op de interne discussies die soms gevoerd worden met betrekking tot zaken die ofwel bewegings- dan wel terreinsgerelateerd zijn. In die context is deze bron interessant voor een verdere bestudering, al is het spijtig dat pas sinds 1984 de notulen terug te vinden zijn of bijgehouden werden in het anarchistisch archief op de camping.

⁵⁶⁷ <http://www.antenna.nl/bn/pl/programma.htm>

3.8. Deelname aan de landdagen

Vooreerst dus de deelnamecijfers. Waar deze traditioneel voor zowat álle jaargangen op 400 tot 500 geschat worden, bestaan er voor de jaargangen 1994, 1997 en 1998 concrete cijfers. Immers, de ingeschreven en betalende bezoekers werden voorgelezen tijdens de vergadering van het NGVS na de PL en zo kwamen in de notulen de exacte cijfers terecht. Al zullen die cijfers misschien de organisatoren ook bekend geweest zijn voor de voorgaande en komende jaren, ze worden niet systematisch vrijgegeven, hetgeen enkel te betreuren valt wanneer het gaat over de sociale relevantie van het fenomeen 'Pinksterlanddagen'. Het jaar 1994 zou 358 betalende bezoekers zien⁵⁶⁸, terwijl in 1997 416 mensen het inschrijvingsgeld zouden betalen⁵⁶⁹. De deelname lag het jaar daarna een stuk hoger, met 501 betalende kampeerdere⁵⁷⁰. Evenwel dient opgemerkt dat deze cijfers enkel de 'officiële' deelname betreffen: er is zeer zeker nog een zogeheten 'dark number' dat dient meegerekend te worden, van deelnemers die weigeren – hetzij om persoonlijke, hetzij om principiële redenen – een geldelijke bijdrage te leveren aan de landdagen, maar niettemin wel aanwezig zijn (al dan niet voor enkele uren, op 'bezoek'). Dit in ogenschouw nemend, kunnen we – een analyse per jaargang lijkt ridicuul door de minimale beschikbaarheid aan bronnen – stellen dat het gemiddelde van 400 à 500 deelnemers per pinksterlanddagen accuraat lijkt te zijn voor het gros van de edities. In dien verstande dat in de naoorlogse beweging van grofweg '45 tot '60 er uiteraard een veel kleinere opkomst geweest is, gezien de beweging bijna letterlijk op zijn zijde lag. Echter, een andere methodologische opmerking dient ook gemaakt te worden ten aanzien van dit cijfer: het betreft de *ingeschreven personen*, hetgeen niet noodzakelijk overeenkomt met het aantal *deelnemende personen*. Zo wordt ook staan- en deelnemingsgeld gevraagd voor kinderen en komt een bepaald aandeel van de ingeschrevenen enkel om bestaande contacten te onderhouden of van de sfeer te proeven. Ook hierbij bestaat een verschil tussen 'vroeger' en 'nu': door de toegenomen mogelijkheden van transport, is het mogelijk om met het gehele gezin naar Appelscha te reizen, uit verschillende uithoeken van Nederland, België, Duitsland of waar dan ook. Zeker in de vooroorlogse situatie waren de deelnemers aangewezen op enerzijds het openbaar vervoer en vooral op de fiets: de mogelijkheden om met vrouw en kind te komen waren zeer beperkt. Derhalve is het zeker niet ongehoord om te stellen dat de eerste schattingen – al zijn het schattingen die door de organisatoren zelf gemaakt werden, en zodoende met een duchtige korrel zout dienen geïnterpreteerd worden – van de deelname gaan over actieve deelname.

⁵⁶⁸ Archief Appelscha, archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 5 maart 1994, p. 5.

⁵⁶⁹ Recht voor Allen, nr. 2, 1997, p. 2. Traditioneel werden de notulen van de NGVS vergaderingen afgedrukt in het tijdschrift Recht voor Allen. Later zouden enkel nog de besluiten worden afgedrukt.

⁵⁷⁰ Archief Appelscha, archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 7 juni 1998, p. 1.

Zoals al gesteld, kunnen voor het eerst ook over de organisatiekosten uitspraken gedaan worden aan de hand van de notulen van het Noordelijk Gewest. Al blijft het eerder fragmentarisch van aard, toch zijn er vermeldingen van de financiële kant van het gebeuren voor de jaren '84, '86, '92 en de periode '95 tot '99. Respectievelijk bedroegen de kosten voor deze 8 jaren:

1984	3200 gulden ⁵⁷¹
1986	1800 gulden ⁵⁷²
1992	3900 gulden ⁵⁷³
1995	3000 gulden ⁵⁷⁴ *
1996	3000 gulden ⁵⁷⁵
1997	4000 gulden ⁵⁷⁶
1998	2000 gulden ⁵⁷⁷
1999	2000 gulden ⁵⁷⁸

* enkel cultureel programma

Fig. 3: kosten van de Pinksterlanddagen gedurende de jaren '80-'90

Zoals in één enkele oogopslag al af te lezen valt van de cijfers in deze tabel, zit er geen lijn in de toegekende 'subsidiën' van het NGVS aan de werkgroep die instaat voor de organisatie van de Pinksterlanddagen. Echter, wel is er een zekere systematiek te herkennen in de periode 1995-1999: waar in de eerste drie jaren systematisch 3000 gulden werd besteed (het bedrag werd met 1000 gulden overschreden in '97, volgens de notulen⁵⁷⁹), wordt dit bedrag – omwille van financiële moeilijkheden? – naar beneden getrokken tot 2000 gulden om het evenement te organiseren. Deze daling in beschikbare fondsen scheen echter geen negatief effect gehad te hebben op de beleving en organisatie van de Pinksterlanddagen '98 en '99 (zie eerder). Al zijn er geen cijfers voor alle landdagen terug te vinden, toch kan opgemerkt worden dat voor deze

⁵⁷¹ Archief Appelscha, archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 6 mei 1984, p. 2.

⁵⁷² Idem, Notulen NGVS vergadering juni 1986, p. 1.

⁵⁷³ Recht voor Allen – van onder op, 1992, nr. 5, p. 5.

⁵⁷⁴ Archief Appelscha, archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 4 februari 1996, p. 5.

⁵⁷⁵ Ibid. De gelden voor het volgende PL comité werden toen al besloten.

⁵⁷⁶ Idem, Notulen NGVS vergadering 4 mei 1997, p. 2.

⁵⁷⁷ 'Notulen NGVS vergadering 7 december 1997', in: RvA, 1998, nr. 8, p. 3.

⁵⁷⁸ Archief Appelscha, archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 1 november 1998, p. 3. Hierbij moest nog eens 600 gulden extra gevraagd worden voor het inleggen van een bus om de deelnemers te vervoeren.

⁵⁷⁹ Idem, Notulen NGVS vergadering 4 mei 1997, p. 2.

periode – en, bij analogie, de voorgaande (aangezien de anarchistische beweging nooit kon gebruik maken van exorbitante sommen geld) – de organisatiekosten zeer laag liggen. Immers, elk jaar worden verschillende culturele acts uit binnen- en buitenland uitgenodigd om op te treden en telkens wordt een billijke vergoeding toegezegd. Ook het intellectuele/theoretische programma wordt vaak vergoed, al liggen de uitgaven hiervoor aanzienlijk lager, omdat het vaak ‘kameraden’ van de beweging zijn die hun ideeën komen verkondigen a.d.h.v. lezingen. Daartegenover staan wel twee zaken die de prijs drukken: enerzijds is er de eigendom van het terrein en de beschikbare infrastructuur en anderzijds is de hulp van onbetaalde vrijwilligers onschatbaar gebleken in het verleden⁵⁸⁰. Over het algemeen kan dus gesteld worden dat met een minimum aan middelen een maximum aan mogelijkheden werd gecreëerd.

Tevens interessant, is de unieke vermelding van de opbrengst van een editie van de landdagen. In 1997 werd, ondanks de meerkosten aan organisatie, toch 2000 gulden ‘winst’ gemaakt aan de PL⁵⁸¹. Ondanks het feit dat de Pinksterlanddagen in essentie niet omwille van winstbejag, dan wel omwille van kameraadschappelijkheid en vernieuwing van het anarchisme georganiseerd worden, blijkt het toch elk jaar de werkingskosten van het Noordelijk Gewest te spijzen. Immers, door winst te maken (door ondermeer de verkoop van verfrissingen in de kantine, eigen publicaties, etc.), financieren de deelnemers en de organisatoren van de Pinksterlanddagen de editie van het daarop volgende jaar. Economische zelfredzaamheid is daarbij altijd het nagestreefde doel geweest.

3.9. Tinus Veenstra

Tinus Veenstra werd op 27 november 1896 te Hemrik (Friesland) geboren als derde zoon van een eenvoudig arbeidersgezin. Aafke Bosscher, zijn moeder, was een simpele huisvrouw, die echter soms meehielp op het land. Zijn vader, Klaas, was actief – zoals zovele anderen in de traditioneel arme Noordelijke provincies – in het veenbedrijf. Turf was tot diep in de vorige eeuw de meest gebruikte brandstof in zowel de huishoudens als de industrie en de winning ervan werd gedaan met menselijke arbeidskracht (vooral ’s zomers gaf dit aanleiding tot een verhoogde arbeidsactiviteit, waarbij ook kinderen en vrouwen werden ingeschakeld). Het werk

⁵⁸⁰ Recht voor Allen, 1983, nr. 3, themanummer PL 50 jaar, p. 27. ‘De noodzaak tot een eigen gebouw nam toe door de steeds drukkende kosten van de tenthuur’. Voor het grote gebouw gebouwd werd, in ’69, moest ieder jaar met Pinksteren een grote tent gehuurd worden om de activiteiten en lezingen te laten doorgaan.

⁵⁸¹ Archief Appelscha, archiefbestand NGVS, Notulen NGVS vergadering 20 september 1997, p. 3.

was zwaar en het loon niet proportioneel de geleverde arbeid⁵⁸². Echter, vader Veenstra had een eigen stukje grond en na een aantal jaren kon hij dan ook aan de slag als zelfstandige keuterboer. Aangezien ze het in termen van rijkdom betrekkelijk goed hadden, kan niet gezegd worden dat Tinus uit een revolutionair of socialistisch georiënteerd gezin stamde, al waren zijn ouders niet typisch conservatief georiënteerd ook (aangezien ze enkel 'voor het fatsoen' naar de kerk gingen)⁵⁸³. Echter, ondermeer door toedoen van zijn broers, zou hij zich aansluiten bij de arbeidersbeweging, via de springplank van het anti-alcoholisme, dat toen sterk leefde in de Noordelijke provincies⁵⁸⁴.

Toen hij twaalf was, diende Tinus noodgedwongen de school te verlaten. Zijn toenmalige hoofdonderwijzer heeft nog een pleidooi gehouden bij zijn ouders om hem te laten doorstuderen, maar die zagen enkel de financiële gevaren van een kostschool te Groningen en waren het plan niet gunstig gezind. Hierop ging hij bij een boer werken, maar twee jaar later ging hij aan de slag bij een timmerman: hij zou het beroep van timmerman zijn hele actieve leven lang blijven uitoefenen. Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, zal hij onderdak vinden in Beets, in het kosthuis van de vrij-socialistische familie de Groot. Hier kwam hij dan ook voor het eerst in aanraking met het vrij socialisme en de ideeën van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die toen nog altijd publiceerde in het weekblad *De Vrije Socialist*. Het zou hem danig beïnvloeden. Als dienstplichtige betreedt jonge Tinus in augustus 1916 het strijdperk en het zal hem een diepgewortelde afkeer tegen het militarisme in al zijn mogelijke vormen opleveren⁵⁸⁵. Hij zou twee jaar en drie maanden in dienst zijn, tot het einde van de oorlog. Na de oorlog, in zijn eigen bewoordingen, sloot hij zich aan bij de roep om dit nooit meer te laten gebeuren. Aansluiting bij verschillende jeugdbewegingen werd door hem gezocht en gevonden, ondermeer bij het antimilitaristische IAMV, waar ook de Haas actief bij was in die jaren. Hij was actief als voorzitter van de plaatselijke afdeling⁵⁸⁶. Ook hij was actief bij het blad 'De Moker', dat een grote rol gespeeld heeft in de geschiedenis van de Noordelijke provincies⁵⁸⁷. Bij de grote staking van 1925, waar in het gedeelte hiervoor al over geschreven is, was hij ook nauw betrokken:

⁵⁸² J. SCHUUR, Appelscha, bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oosterwolde, 1996, pp. 28-96.

⁵⁸³ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, 'Een leven lang', p. 1.

⁵⁸⁴ A. HAZEKAMP, 'Eigenzinnige maar strijdbare anarchist', in: Ravage, nr. 284, 14 mei 1999.

⁵⁸⁵ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, idem, p. 2.

⁵⁸⁶ IISG, Archiefbestand Tinus Veenstra, Begeleidende brief van Tinus Veenstra aan het IISG, 13 april 1977.

⁵⁸⁷ A. HAZEKAMP, idem.

‘In 1925 brak in de drie noordelijke provincies de grote staking in de werkverschaffing uit. Theo [Tinus] was inmiddels – samen met twee anderen – van timmerknecht, baas geworden. Toch stond hij volledig achter de stakende arbeiders. Hij nam als verbindingsman aan de staking deel. Dat kon natuurlijk niet worden getolereerd! En hij stond toen bij de autoriteiten reeds bekend als de revolutionair, de onverzettelijke strijder! Het ging hard tegen hard. (...) De machinegeweren werden tegen de stakers ingezet. Die staking moest tegen elke prijs worden gebroken! En hij werd gebroken.⁵⁸⁸’

In de loop van 1926 werden de betrekkingen tussen enerzijds de militante aanhangers van het anarchisme en de gematigden zo slecht dat Tinus tezamen met anderen in december van dat jaar een revolutionair congres organiseerde om de eenheid in de jongerenbeweging te herstellen⁵⁸⁹. Over deze periode, van de jaren twintig tot de jaren dertig schrijft hij:

‘Maar het houdt wel een vergoeding in tegen het onbegrip, de miskennis en zelfs verguizing welke wij in de 20 en 30er jaren moesten ondervinden⁵⁹⁰’

Aangezien het voor anarchisten moeilijk ligt om in loondienst te gaan werken, loste Tinus zijn financiële problemen op door zelfstandige te worden. In 1923 begon hij daartoe een eigen aannemersbedrijfje, dat echter al snel op de fles ging. Hij weigerde immers, in de crisisjaren na de beurscrash van 1929, tot driemaal toe opdrachten die te maken hadden met oorlogsvoorbereiding. Zelf ervoer hij dat als een gemis, maar één dat hij met opgeheven hoofd kon torsen: ‘ik heb liever dat mijn zaakje ten onder gaat, dan dat ik als mens en als strijder ten onder ga. Maar dat ging dan wel met moeilijkheden en armoede gepaard.⁵⁹¹’ Aangezien hij in 1929, tezamen met zijn vrouw Sibbeltje Schipper (die zelf ook actief was in het Jeugdverbond van Onthouding (JVO)), een gezin gestart was, werd hij gedwongen tot loonarbeid, ter voorziening van zijn gezin⁵⁹². Maar alweer werd hij geleid door zijn overtuigingen: hij sloeg werk af dat vlakbij kon verricht worden omwille van gewetensbezwaren en ging daarom in Drachten werken, dat zo’n 30 km ver van Appelscha lag.

Zoals al beschreven, was Tinus een van de mede-oprichters en bezielers van het terrein tot Vrijheidsbezinning. Inderdaad, in tijden dat het voor anarchisten en andere linkse, zogenaamd

⁵⁸⁸ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, ongedateerd los fragment, 1 p.

⁵⁸⁹ Ibid.

⁵⁹⁰ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, ongedateerde brieven en geschriften (wsl. uit de periode ‘86-’87), brief nr. 5.

⁵⁹¹ Archief Appelscha, archiefbestand Tinus Veenstra, Brief, Oosterwolde, 6 juli 1981.

⁵⁹² Idem, Ongedateerde brief aan dhr. Ramaker. Hij heeft drie kinderen gekregen, twee dochters en een mentaal gehandicapte zoon.

subversieve, elementen gevaarlijk was, stelde hij een daad die nog jaren later belangrijk zou blijken. Hij omschreef het zelf ook als zijn levenswerk, meerdere malen. Via de anarchistische beweging ageerde hij fel tegen het opkomende nazisme en het oorlogsgeweld dat hij toen al vreesde. Zonder vrees spelde hij het ‘gebroken geweepte’ op, symbool van het antimilitarisme dat ook onder het Uniformverbod viel.

Over de activiteiten van Tinus tijdens de oorlog zelf is ook het een en ander geweten. Als beroep had hij in die jaren het maken van kleine vakantiehuisjes, die hij ondermeer ter beschikking stelde van joden die wensten onder te duiken, om zo het antisemitische klimaat voor te zijn. Deze verzetsdaad zou hem echter in de problemen brengen, aangezien hij verraden werd toen een van de joden die hij van een schuilplaats voorzag, opgepakt werd in het bos. Prompt stond het hoofd van de landwacht van de NSB bij hem thuis en hij werd gedwongen de schuilplaatsen (het hol) aan te wijzen waar onderduikers zich verschansten. Alhoewel hij vreesde voor eigen leven, hield hij zich toch van den domme en gaf die schuilplaats niet aan. Deze moedige daad zou hem echter een verblijf van vier weken in de gevangenis bezorgen, met mishandelingen tot gevolg. In opdracht van de Sicherheitspolizei werd hij immers in het beruchte Scholtenshuis te Groningen vastgehouden, waar hij met een gummiknuppel werd geslagen en aan een verwarmingsbuis vastgeketend⁵⁹³. Ondanks de mishandeling, bleef hij zwijgen over de onderduikers. Daarna werd hij overgebracht naar het Huis van Bewaring, waar hij loog over zijn activiteiten en achtergrond (gelukkig wisten de autoriteiten te Groningen niets van zijn anarchistische activiteiten). Echter, terwijl Tinus zelf actief was in het verzet, was zijn broer een collaborateur. Het gezin dreef een klein tuinbouwbedrijfje als broodwinning en via de oudste dochter, die ging werken bij een NSB’er, kwamen ze – via vriendendiensten – aan mest voor bemesting van de tuin. Toen het oorlog werd, vaarde deze familie dan ook goed bij hun bedrijfje, gezien de gestegen vraag en prijs van levensmiddelen. De broer van Tinus werd sympathisant (maar geen lid) van de NSB, maar beide dochters werden wel lid, terwijl de moeder en zoons geheel gekant waren tegen deze ontwikkeling. Deze situatie verergerde nog toen beide dochters voor de bezetter gingen werken, een ervan zelfs in Duitsland. Het heeft een flinke bres geslagen in de familierelaties van Tinus⁵⁹⁴.

Wanneer de oorlog gedaan is, maakt Tinus eigenhandig een monument voor alle gevallen kameraden tijdens de oorlog. In een kleine nis, die ingemetseld is in het monument, stonden lang de assen van Jo de Haas. De tekst op het bronzen plakkaat leest: ‘1940-1945. Onkwetsbaar blijft de geest temidden van het brutoste geweld. Aan alle gevallen kameraden’ en het staat

⁵⁹³ A. HAZEKAMP, idem.

⁵⁹⁴ Archief Appelscha, idem, Reactie op programma rondom IO, ongedateerd (waarschijnlijk ’91 gezien de verwijzingen naar de actualiteit).

heden ten dage nog altijd centraal op het terrein tot Vrijheidsbezinning⁵⁹⁵. In deze periode ging hij zich ook sterker engageren binnen het NGVS. Echter, hij werd door Sietze Mulder, destijds voorzitter van het Gewest, beschuldigd van een aantal zaken en liever dan de beweging te laten exploderen, trok hij zich terug uit het bestuur en van het terrein. Zeven jaar later, met de zaak Mulder – die al beschreven werd – kwam hij terug binnen de beweging, nadat Mulder als voorzitter geroyeerd werd⁵⁹⁶. Ook economisch ging het hem voor de wind, door de verbeterde economische situatie in de jaren '60.

Op 17 januari 1968 sterft zijn vrouw, Sibbeltje. Hoewel dit een groot verlies voor hem is, geeft het anderzijds ook aanleiding tot een hernieuwd enthousiasme inzake het anarchisme. Met de moed der wanhoop begint hij brochures te schrijven en te publiceren en hij gaat zelfs vier boeken publiceren⁵⁹⁷. Als stichter van het terrein TVB heeft hij het moeilijk met de transitie van oud naar jong die daar doorgaat en hij zal dan ook in het middelpunt staan van een aantal conflicten met zowel jong als oud, maar hij zal ook op een positieve manier met deze nieuwe uitdaging omgaan. Zo steunt hij de Provo-groep te Oosterwolde in de jaren '65-'66, werkt hij actief mee aan het blad 'Smeed de zwaarden tot ploegijzers' en stelt hij het terrein en zijn medewerking open voor alles dat links en/of antimilitaristisch was:

'De totaalweigeraars die opnieuw de dienstweigering centraal stelden, konden op zijn warme sympathie rekenen. Voor hen en voor de antimilitaristen van Onkruid werd het terrein in Appelscha een toevluchtsoord.'⁵⁹⁸

Zoals al gesteld, zou hij actiever worden in zijn oudere jaren. Zijn drang om de wereld ten goede te veranderen kwam dan ook duidelijk naar voren uit zijn correspondentie en geschriften. Hij reageerde op verschillende artikels in de plaatselijke kranten en schreef zelf talloze lezersbrieven. Zo heeft hij, nadat zijn boek 'Mens, wat kiest gij? Een lusthof of een dode woestenij?' uitkwam, vele prominente Nederlandse figuren brieven gestuurd, met de vraag om het geschrift te lezen. Zo stuurde hij ondermeer naar Koningin Beatrix en toenmalig premier Lubbers:

⁵⁹⁵ Zie bijlage.

⁵⁹⁶ Archief Appelscha, idem, Brief, Oosterwolde, 6 juli 1981, p. 2.

⁵⁹⁷ T. VEENSTRA, Wat is onze toekomst?, Oosterwolde, 1980, 208 p; T. VEENSTRA, En de misdaad gaat door..., Oosterwolde, 1983, 120p; T. VEENSTRA, Mens, wat kiest gij? (...), Oosterwolde, 1984, 124 p. en T. VEENSTRA, De worstelende mens zoekend naar het licht te midden van een schijnbaar ondoordringbare duisternis, Groningen, 1979, 192 p.

⁵⁹⁸ A. HAZEKAMP, idem, p. 5.

'Ik heb nog een sprankje hoop, dat u na het lezen van het boekje in een verschrikkelijke gewetensnood komt.'⁵⁹⁹

Tevens had hij plannen voor een nieuw en grootschalig anarchistisch project, dat – waardeordelen terzijde – op zijn minst megalomaan mag genoemd worden, gezien enerzijds zijn leeftijd op dat moment (90 jaar) en de draagwijdte ervan:

'(...) hij een oproep heeft geschreven en die aan alle mensen en instanties toestuurt, die hun ongerustheid over de gang van zaken openlijk durven uitspreken. Hij hoopt hiermee te bereiken, dat er nog eens een wereldorganisatie zal ontstaan van goedwillende mensen uit alle gezindten, die de moed kunnen opbrengen gezamenlijk de problemen aan te pakken.'⁶⁰⁰

Het belang van de 'figuur Tinus Veenstra' is tweeledig geweest. Vooreerst heeft hij gefungeerd als peetvader van de Appelschaaster en Noordelijke beweging, omdat hij de bezieler van het terrein tot Vrijheidsbezinning was. Op die manier heeft hij de verschillende actiegroepen en sympathisanten een thuishaven bezorgd, waar het vertoeven was onder gelijkgezinden. Hoewel hij als theoreticus weinig invloedrijk was en uiteindelijk enkel reproduceerde wat hij zelf in boeken – hij was een aanhanger van het systeem van Edward Bellamy, maar tevens ook een leerling van zijn tijdsgenoot Jo de Haas en de groten van het Nederlandse (Noordelijke) anarchisme⁶⁰¹ – gelezen had, was hij een aanspreekpunt voor de hele beweging. Ten tweede was hij belangrijk, in die zin dat hij – weliswaar op zijn eigen, soms veel te koppige, manier – de

⁵⁹⁹ Archief Appelscha, idem, Brief aan dhr. Lubbers, maart 1984.

⁶⁰⁰ Idem, Brief van Jelle Klaver aan Marcella en Erick Mol, Oosterwolde, 9 oktober 1987.

⁶⁰¹ T. VEENSTRA, De worstelende mens zoekend naar het licht te midden van een schijnbaar ondoordringbare duisternis, Groningen, 1979, p. 179-187. Edward Bellamy (1850-1898) schreef in 1886 het boek 'Looking Backward', waarin hij het beeld van een perfecte maatschappij schetst. Wat de staatshuishoudelijke inrichting betreft: 'Bellamy ging uit van de mens zelve. Zoals deze als product van de schepping op aarde rondwandelt. De in de loop der eeuwen door de mensen veroorzaakte wanverhoudingen laat hij buiten beschouwing. Het is de taak van het thans levende geslacht, in ze tenminste werkelijk wensen ooit tot een betere samenleving te komen, geleidelijk deze wanverhoudingen op te heffen. Van economisch oogpunt bezien draagt de Bellamy-toestand het kenmerk van ordening en logica. (...) De morele wet der Bellamy-economie is dat alle mensen recht hebben op leven en daarbij gelijke levenskansen moeten hebben. (...) Daardoor kent men in de Bellamy toestand geen ander bezit dan het zuivere privé bezit. Alle goederen, machines, (...) is het eigendom van de gemeenschap. (...) De Bellamy staat kent ook geen handel er bestaat evenmin et bij deze ruiling benodigde ruilmiddel: 'geld' (...)' (p. 182-183) Deze theorie strookt op verschillende punten met de aanvaarde anarchistische beginselen, maar het gaat regelrecht in de clinch met het eigendoms'dogma' zoals onder andere door Proudhon verkondigd. Zelfs particulier eigendom dient enkel een verkeerde zaak en zal afgunst veroorzaken die contraproductief zal blijken voor de beweging.

dialogoog probeerde aan te gaan met de nieuwe generatie anarchisten. Gezien zijn theoretische onverzettelijkheid en zijn overtuigingen, ging dit zeer vaak gepaard met conflicten, maar evenzeer tot mooie symbiotische initiatieven.

3.10. Synthese

Deze periode is niet de eerste waarin (een nieuwe generatie) van jongeren het programma van de pinksterlanddagen gaan uitstippelen, aangezien dat in de periode 1924 – 1933 óók al het geval was, maar het is wel de eerste waarin jongeren die gevormd werden in een veranderde maatschappij, het programma gaan uitstippelen. Dit is voor het eerst merkbaar op het vlak van deze casus, tijdens de Pinksterlanddagen van '69, maar veel treffender bleek de daaropvolgende editie te zijn. Met álle grote namen op libertair en socialistisch studentengebied verzameld te Appelscha dat jaar, mag dit congres gerust tot het belangrijkste evenement van heel deze casus gerekend worden. Otto Boetes, Roel van Duyn, Ton Regtien en vele anderen gaven op hun eigen provocerende en directe manier een fikse draai aan de verstarde Noordelijke anarchistische molen en het effect zou niet uitblijven. Aansluitend werd een landelijke koepelvereniging opgericht. Hierna komen jaren waarin door onderlinge samenwerking tussen jong en oud de verschillende landdagen vorm worden gegeven. Thematisch is dit ook zeer duidelijk merkbaar, aangezien een symbiotische relatie tussen enerzijds traditionele onderwerpen en 'nieuwe' onderwerpen aan te wijzen valt. Geleidelijk aan zal de oudere generatie de organisatie weer naar zich toetrekken en zullen de nieuwe groepen uit 1970 ook deel gaan uitmaken van het anarchistische 'establishment'. In sommige gevallen werden ze zelfs geassimileerd in de traditionele beweging. Verstening van de beweging was hiervan het spijtige gevolg; al komt er nog altijd nieuw bloed naar de organiserende werkgroepen, ze worden vaak ingedeeld door de bestaande 'machtsgroepen' binnen een bepaalde partij en worden aldus vooraf al gebrandmerkt. Het was dus hoog tijd voor een nieuwe golf van verjonging.

Die kwam er na de landdagen van '86. Met een ambitieus congres in 1986 werd terug aansluiting gezocht bij de poging tot actualisering van het anarchisme zoals in 1970 gebeurd was. Alhoewel dit congres minder spraakmakend an sich kan genoemd worden, is het niet zonder betekenis gebleven. Immers, de jaren daarop werden allemaal geënt op de ervaringen opgedaan dat jaar. Thematisch werd vanaf dan ook meer ingespeeld op de brandende actualiteit (terwijl dat in het verleden soms pas een jaar na de feiten gebeurde) en kwam het lokale vlak ook meer op de voorgrond, met initiatieven in de Nederlandse grootsteden en gemeenten die door de initiatiefnemers daartoe toegelicht werden. De impulsen die uit deze nieuwe groep kwamen

tijdens de eerste jaren mogen dus niet onderschat worden: op hetzelfde élan wordt verder gewerkt tot het einde van deze periode.

Verjonging is dus geen eenmalige zaak binnen het anarchisme, maar een – eigenlijk vanzelfsprekend – cyclische beweging, die zich onafgebroken heeft doorgezet sinds het ontstaan van de doctrine, de periode '45-'60 uitgesloten. Een ideologie heeft immers continu nieuwe impulsen nodig heeft vanuit een jonge hoek, wil ze van tel blijven in een maatschappij die continu verandert. Waar het anarchisme in de periode tussen '37 en '65 ter plekke is blijven trappelen, hetgeen de enorme terugval in zijn 'populariteit' verklaart, heeft ze door een vernieuwde jongerenparticipatie een deel van zijn aantrek kunnen terugwinnen met een actualisering van het anarchisme tot gevolg.

HOOFDSTUK 4

Nederlands en Vlaams anarchisme: de confrontatie

4.1. Dagen van de Anarchie

Alhoewel een aantal edities van de Pinksterlanddagen ook ‘Dagen van de Anarchie’ genoemd werden, slaat de term in deze context terug op een fenomeen in Nederlandstalig België. Inspirator voor de naam was de Amsterdamse Provo-groep die een (Internationale) Dag van de Anarchie op 10 maart 1966 uitgeroepen had naar aanleiding van het huwelijk tussen Beatrix en Claus⁶⁰².

De eerste van de Belgische edities vond plaats in 1979 te Brussel en ging uit van de Coördination Libertaire, een federatie van Waalse anarchistische groeperingen, die op deze manier gezamenlijk aan de weg naar doctrinaire vernieuwing en verbeterde samenwerking wilde timmeren⁶⁰³. In totaal zouden vijf van deze grootschalige anarchistische meetings plaatsvinden, met name in Brussel (1979), Mechelen (1980), Gent (1981 en 1983), Leuven (1982):

‘Gedurende deze dagen wordt vooral aan theorievorming gedaan (ecologie, feminisme, anarcho-syndicalisme, kraken, jongerenverzet, antimilitarisme), maar ook cultuur en amusement komen ruimschoots aan bod. Niet alleen trekken al deze dagen veel belangstelling maar bovenal bewijzen ze dat samenwerking onder anarchisten mogelijk is.⁶⁰⁴

Vooraleer overgegaan wordt tot een systematische bespreking van deze dagen, dienen een aantal belangrijke kanttekeningen inzake deze casus zich aan. Ten eerste dient een duidelijk onderscheid gemaakt te worden tussen twee soorten Belgische dagen van de Anarchie. Met het succes van de initiële dagen van de Anarchie (in de periode ’79-’83) in het achterhoofd, werden in

⁶⁰² IISG, Archiefbestand Provo, CSDVRZ001, Doos 010, Map 4, Pamflet nr. 39, 7 maart 1966.

⁶⁰³ F. FAES, ‘Hedendaags anarchisme in België’, in: De As : anarcho-socialisties tijdschrift, vol. 104/105, Moerkapelle, De As, 1994, p. 52. Deze federatie verenigde groepen hoofdzakelijk uit Wallonië, met name de Brusselse drukkerij 22 Mars (en het tijdschrift Alternative Libertaire) en anarchistische groepen uit Luik, Charleroi, Mons, Namen, Chièvres, Tihange-Huy en Aarlen.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, p. 51.

Gent een aantal libertaire 1 meifeesten dezelfde naam gegeven. Het onderscheid tussen beide, is dat de eerste 'reeks' uitging van een koepelgedachte, van samenwerking tussen verschillende anarchistische cellen (daarom werden deze dagen ook elk jaar elders gevierd) die in hoofdzaak hun recruteringsbasis vonden in de verschillende grote Vlaamse universiteiten (tenminste wat Brussel, Leuven en Gent betrof) en dat de tweede – minder regelmatige – reeks eerder een in de geografie beperkt fenomeen betrof (al was de opkomst bij sommige van deze feesten naar anarchistische maatstaven gigantisch). Aangezien ze beiden streven naar een intellectuele verdieping van de ideologie, worden ze allebei bestudeerd.

Ten tweede moet met nadruk gewezen worden op het verschil in organisatie. De organisatie werd elk jaar overgelaten aan andere groepen in andere grote Vlaamse steden. Al bleef het uitgangspunt – de congresfunctie – hetzelfde, er waren altijd verschillen op te merken, hetgeen zich in hoofdzaak liet lezen in verschillende (lokale) culturele acts⁶⁰⁵.

Ten derde dient gewezen op de leemte in het bronnenmateriaal. De analyse van deze gebeurtenissen dient quasi volledig te gebeuren aan de hand van enkele teruggevonden posters en private archiefbestanden van betrokken anarchisten. Dat dit zijn repercussies heeft ten aanzien van het verhaal is evident, temeer omdat door toedoen van de voornoemde geografische spreiding over een aantal edities géén bronnen te vinden zijn. Dé Dagen van de Anarchie in hun totaliteit bespreken blijkt dus onmogelijk, maar in het kader van de probleemstelling – de landelijke verschillen in de beleving van het anarchisme beschrijven – hoeft een diepgaande analyse van dit fenomeen niet. Het belang van deze Dagen was immers dat ze uitgingen van verschillende jonge anarchistische groeperingen, die hun geboorte kenden in de verschillende universiteiten die ons land rijk is. Bevindingen gekoppeld aan bronnen worden immers geconfronteerd met gesprekken met een aantal Belgische en Nederlandse anarchisten, literatuur en eigen inzichten.

Vooraleer we overgaan tot de casus, lijkt een overzicht van de actieve cellen in de Vlaamse context van het anarchisme op zijn minst aangewezen. In Mechelen is de groep rond het tijdschrift *De Zwarte Weduwe* actief. In Gent was het *Revolutionair Anarchisties Kollektief* (RAK) actief: het verenigde voornamelijk studenten en legde zich hoofdzakelijk toe op het organiseren van debatten en spreekbeurten, het deelnemen aan anti-kernenergiebetogingen en

⁶⁰⁵ IISG, Archiefbestand La Cecilia, BG D18/953, [Affiche Dag van de Anarchie Leuven](#). En AMSAB, Archief Beeld en Geluid, 1621T, [Affiche Dag van de Anarchie Gent](#). Ter illustratie: in Gent kwamen Vuile Mong en zijn Vieze Gasten optreden, terwijl Tom Lanoye kwam voorlezen uit eigen werk te Leuven. Plaatselijke muziekbands werden ook stevast op de affiche gezet.

vredeasmarsen en het uitgeven van het tijdschrift *Paradoks*⁶⁰⁶. La Cecilia is actief in Leuven en geeft het theoretische tijdschrift *Kladdaradatch* uit⁶⁰⁷. Er zijn ook contacten met de mensen van het Anarchisties Kollektief Antwerpen, het Brusselse 22 Mars (Alternative Libertaire) en de Brusselse studentenorganisatie *Libertair Offensief*⁶⁰⁸. Tenslotte dient het Leuvense (in hoofdzaak antimilitaristische) *Onkruid* nog vernoemd te worden, dat uiteraard banden had met zijn eerder vernoemde Nederlandse naamgenoot. Dat deze groepen ook onderling samenwerkten, valt duidelijk te zien in onder andere de organisatie van de dagen van de Anarchie, maar ook bij de tijdschriften zelf – hét bindmiddel binnen de anarchistische belevingswereld – valt dit aan te wijzen. Zo was het laatste nummer van het Gentse blad *Paradoks* een gezamenlijke uitgave van het RAK en 22 Mars. Deze groeperingen hebben ook sterke contacten met de Nederlandse beweging, zeker wat betreft de uitwisseling van tijdschriften, brochures en/of boeken.

De eerste Dag van de Anarchie, een Waals initiatief, wordt in het opzicht van de probleemstelling (een vergelijking tussen de twee Nederlandstalige ‘nationale’ anarchismen⁶⁰⁹) niet besproken. Wat de tweede Dag betreft, die in Mechelen georganiseerd werd door de redactieraad van het tijdschrift *De Zwarte Weduwe*, werden geen schriftelijke bronnen teruggevonden. De derde Dag, die in Gent plaatsvond is relatief gezien de best gedocumenteerde.

⁶⁰⁶ AMSAB, *Paradoks, anarchisties tijdschrift of het tijdschrift van het revolutionair anarchisties kollektief*, 1979-1981; Privé-archief Francis Faes, *Persmap 1 meifeest 1990*, p. 1. ‘In 1974 richtten een veertigtal studenten van de Rijksuniversiteit van Gent het ‘Revolutionair Anarchisties Kollektief’ (RAK) op, dat zich de volgende jaren voornamelijk zou bezighouden met (...) Via pamflet- en afficheacties én het tijdschrift *Paradoks* werden het onderwijs, de verkiezingen, het autoritaire socialisme, het militarisme, het kapitalisme, de rechtspraak en andere mensonterende toestanden gehegeld. Het RAK was grotendeels een studentenorganisatie, maar dit belette niet dat in die jaren de kontakten werden gelegd met andere anarchistische groepen uit binnen- en buitenland. Vlaanderen wordt van dan af jaarlijks geplaagd met groots opgezette ‘Dagen van de Anarchie.’

⁶⁰⁷ AMSAB, Archiefbestand Francis Faes, *Paradoks*, jaargang 3, nr. 1, 15 februari 1981, p. 6. Belangrijke figuren binnen deze beweging, waren Luc Vanheerentals en Johnny Lenaerts.

⁶⁰⁸ *Ibid.*

⁶⁰⁹ Als vanzelfsprekend zouden anarchisten de notie van een ‘nationaal’ anarchisme schuwen, gezien zij de natiestaat – een gevaarlijk kwaad – verwerpen. In het kader van mijn thesis echter, dient wel degelijk een onderscheid gemaakt te worden, enerzijds vanuit realistische en anderzijds uit analytische overwegingen. Om vooruit te lopen op het besluit van dit hoofdstuk: de term wordt genuanceerd.

4.1.1. Derde Dag van de Anarchie te Gent

Deze manifestatie ging uit van het Revolutionair Anarchistisch Kollektief, dat in hoofdzaak bestond uit studenten aan de Rijksuniversiteit Gent in samenwerking met andere zusterorganisaties zoals La Cecilia, Libertair Offensief, de Mechelse en Antwerpse kollektieven en het Zuid-Nederlandse Walchers Anarchistisch Kollektief werd een theoretische en culturele invulling gegeven aan dit weekeinde. Op 21 en 22 februari konden geïnteresseerden – gezien de informerende bedoeling van deze dag werd gestreefd om buiten de grenzen van het ‘anarchistische milieu’ te breken en een bredere (studenten)doelgroep aan te spreken⁶¹⁰ – naar de faculteit Letteren en Wijsbegeerte aan de Blandijn komen om daar over verschillende onderwerpen geïnformeerd te worden. Voor de organisatie werd inkomstgeld gevraagd van 50 Belgische franken⁶¹¹. De opzet was een internationale meeting te organiseren⁶¹².

Onder de noemer ‘Aktiestrategieën voor de jaren ‘80’ werden de twee dagen (zaterdag en zondag) gewijd aan discussies over deelproblemen van het anarchisme. In de eerste plaats werd gesproken vanuit de anti-kernenergiebeweging over verschillende acties die in het afgelopen jaar ondernomen werden. Onkruid verzorgde een lezing over antimilitarisme, het anarcho-feminisme werd onder de loep gehouden door vrouwen uit de beweging en een lezing van Rudolf de Jong en J. de Bruyne (van de Boelwerf) over syndicalisme en de fabrieksbezetting koppelde de theorie aan de praktijk. Voorts was er een workshop over jongeren die tegen sociaal onrecht strijden⁶¹³. De gehele zondag werd gereserveerd voor een samenkomst/vergadering van de verschillende Nederlandse en Belgische collectieven en het publiek, om over de te volgen strategie te debatteren. Tevens was dit een gelegenheid om het federatie-idee terug van onder het stof te halen⁶¹⁴. Culturele bijdragen werden ondermeer door Vuile Mong en zijn Vieze Gasten verzorgd en er werden talloze films vertoond, poëzie voorgedragen, toneel gespeeld en er was een grote boekenbeurs met talloze stands voorzien⁶¹⁵.

⁶¹⁰ Privé-archief Francis Faes, De Gentenaar, 18 februari 1981, p. 10. ‘De sympathie voor anarchisme leeft vooral onder intellectuelen, dat schijnt nogal onvermijdelijk, maar we vinden dat jammer. Vandaar onder meer deze Dag van de Anarchie, omdat we hopen door objectieve informatie een bredere laag van mensen aan te spreken, al was het maar door een paar vooroordelen recht te zetten.’

⁶¹¹ AMSAB, Archief Beeld en Geluid, 1621T, Affiche Dag van de Anarchie Gent.

⁶¹² Privé-archief Francis Faes, De Gentenaar, 18 februari 1981, p. 10.

⁶¹³ AMSAB, Archief Beeld en Geluid, 1621T, Affiche Dag van de Anarchie Gent.

⁶¹⁴ Zie infra.

⁶¹⁵ Ibid.

Een (kort) artikel in *Paradoks* beschrijft hoe het weekend beleefd werd vanuit organisatorisch oogpunt:

‘De dag van de anarchie was dit jaar een groot succes. Ongeveer 900 mensen bezochten deze manifestatie waar o.a. veel films werden vertoond, poëzie, spreekbeurten over anarcha-feminisme, syndicalisme, kraakbeweging, antikernenergiebeweging [sic]. Over dit laatste een woordje. Naast Claude Lambert en de Nijmeegse stroomgroep waren ook aan het woord mensen van het Denders Aktiekomitee (milieugroep).⁶¹⁶

Deze relatief hoge deelnamecijfers worden gecontesteerd in de reguliere pers: zij houden het op een 500-tal belangstellenden, Vlamingen en Nederlanders⁶¹⁷. Voorts wordt er gewag gemaakt van een ‘vaak hoog oplopende theoretische [sic] discussie over het al dan niet gebruiken van geweld, vooral dan in het licht van de ervaringen van de krakersbeweging in Nederland.⁶¹⁸ Zoals al in het vorige hoofdstuk vermeld, is het gebruik van geweld in het anarchisme altijd een groot discussiepunt geweest, die de tweedeling tussen pragmatici en theoretici verried en nog verraadt.

4.1.2. Vierde Dag van de Anarchie te Leuven

De vierde Dag van de Anarchie die doorging op het weekend van 3 en 4 april 1982 werd ook georganiseerd in universiteitsverband. Plaats van afspraak was 't Stuc te Leuven en het auditorium Vesalius in de Van Evenstraat. Deze manifestatie ging uit van La Cecilia, die ook nauw betrokken was bij de organisatie van de vorige editie. Het kostenplaatje voor deelname voor twee dagen – schamper werd opgemerkt dat de anarchistische dag 48 uren duurt – bedroeg 100 oude Belgische franken⁶¹⁹.

Thematisch gezien, was deze bijeenkomst veel rijker dan deze in Gent georganiseerd. 's Zaterdag werd voorlichting gegeven over zeven verschillende theoretische onderwerpen, terwijl 's zondags de pragmatische zijde van de anarchistische realiteit onder de loep genomen werd met een verbeterde nationale werking tot doel. Discussiethema's waren dan ook toegespitst op een aantal actiegerichte onderwerpen: arbeiders- en werklozenstrijd, autonoom

⁶¹⁶ AMSAB, Archiefbestand Francis Faes, *Paradoks*, jaargang 3, nr. 2, 15 maart 1981, p. 8. Na afloop van de dag werd deze actiegroep bezocht door agenten van de Belgische Staatsveiligheid, door hun deelname aan een subversieve activiteit.

⁶¹⁷ Privé-archief Francis Faes, *De Gentenaar*, 23 februari 1981, p. 3.

⁶¹⁸ Ibid.

⁶¹⁹ IISG, Archiefbestand La Cecilia, BG D18/953, *Affiche Dag van de Anarchie Leuven*.

jongerenverzet (met grote krakersparticipatie uit Gent en Brussel), versterking van de Staat (met Onkruid-België), ecologie en politieke strijd en de alternatieven ten aanzien van het kapitalisme. Aansluitend hierop waren er contemplatiemomenten over het feminisme en de verschillen met de mannenbeweging en werd de theorie van het anarchisme belicht aan de hand van boekenvoorstellingen en lezingen⁶²⁰.

's Anderendaags werd, zoals al opgemerkt, gestreefd om de basis van het anarchisme te versterken. Concrete initiatieven waarrond gewerkt werd, was de oprichting van een nieuw libertair tijdschrift. De groepen rond Paradoxs, de Vrije en Vrijbrief gingen daaromtrent rond tafel zitten, maar er werden geen concrete zaken besloten en een redactiecollectief voor een nieuw tijdschrift werd dus niet gevormd⁶²¹. Gezien de belangrijkheid van de anarchistische pers als een bindmiddel tussen anarchisten onderling, is dit misschien een gemiste kans geweest⁶²². Temeer omdat de relaties tussen de verschillende libertaire 'cellen' in de verschillende Vlaamse universiteitssteden (aangezien anarchisme toen meer dan ooit 'een zaak van de studenten' was geworden) toen bijzonder goed waren. Via een gecentraliseerd – al schuwen vele anarchisten dit woord – tijdschrift kon op een efficiëntere wijze aan propaganda en bewustmaking gedaan worden, konden grootschaliger projecten (zoals de Dagen van de Anarchie, maar ook diverse 1 meifeesten) georganiseerd worden met grotere fondsen en kon het anarchisme in België als een 'homogeen' geheel naar buiten komen. In hoeverre dit echter de autonome ontwikkelingen van de verschillende plaatselijke groeperingen zou gehinderd hebben, valt niet in te schatten.

Op de agenda stond tevens een poging tot 'betere coördinatie van anarchistische kollektieven en akties [sic]'⁶²³. Met andere woorden: het federatie-idee dat al zovele jaren een grote rol speelt in het anarchistische gedachtegoed werd weer van onder het stof gehaald. Zoals al gezien in het eerste hoofdstuk, waren er al vele Belgische pogingen geweest om tot een langdurige anarchistische federatie te komen. In tegenstelling tot het Nederlandse voorbeeld, waar dergelijke initiatieven een bepaalde (zij het ook in de tijd verwaarloosbare) levensduur kenden,

⁶²⁰ J. SCHILDERMANS, Hem Day (1902-1969) en het franstalig Belgisch anarchisme tussen de twee wereldoorlogen, Leuven, s.n., 1982, 146 p.; L. VANHEERENTALS, Leven in de anarchie, Leuven, Vanheerentals, 1981, 187 p. IISG, idem. De lezingen werden door respectievelijk John de Wit (Foucault en macht) en Thom Holterman (Geschiedenis van het Nederlandse anarchisme) verzorgd.

⁶²¹ IISG, idem.

⁶²² In dit verband is de figuur van Bas Moreel belangrijk geweest. Met zijn boekenverspreiding *Zwart en Rood*, was hij een link tussen de bewegingen van Nederland, Vlaanderen en Wallonië. Leurend met zijn verschillende boeken, zorgde hij dus voor de verspreiding van bepaalde pamfletten en dergelijke meer. Later werd deze rol – en *Zwart en Rood* – overgenomen door Johan de Lobel, gevolgd door Ludwig Glabeke, die nog altijd actief is voor *Zwart en Rood*.

⁶²³ Ibid.

bleef het in België vaak bij papieren constructies of korte samenwerkingsverbanden. Er kwam geen landelijke samenwerking tot stand dat jaar, maar het geheel had toch zijn verdienste:

“Tot echt overkoepelende of coördinerende organisatieverbanden komt men evenwel niet, maar de veelvuldige individuele contacten zorgen op dat ogenblik toch voor enige cohesie in de beweging.”⁶²⁴

Wél is er een jaar lang een informele vorm van een federatie geweest, zonder een specifieke naam. Zij verenigde de verschillende opgenoemde collectieven uit Mechelen, Leuven, Antwerpen (Picket) en Gent. Vergaderingen gingen door in café Den Yzer in Gent op maandelijks basis, maar het initiatief stierf na twaalf maanden een stille dood⁶²⁵. Dit initiatief stelde zich tot doel om de bestaande relaties tussen de verschillende groepen te onderhouden en te verstevigen, zodat gezamenlijke of lokale acties een betere ideologische basis zouden hebben.

4.1.3. 1 mei: Dag van de Anarchie

De 1 meiviering is ook voor anarchisten van een groot belang geweest. Alhoewel vele contemporaine anarchisten deze dag als een verworvenheid zien van het socialisme⁶²⁶, heeft het een meer specifieke anarchistische kant. Met name de veroordeling tot de doodstraf van zeven kopstukken van de libertaire beweging in Chicago wordt op deze wijze herdacht⁶²⁷. Om die

⁶²⁴ F. FAES, idem, p. 51.

⁶²⁵ Andreas Faes, interview met Francis Faes op 21 mei 2005. Van deze ‘Gentse federatie’ (al is het nooit zo officieel gedoopt geweest) zijn geen geschreven bronnen achtergelaten.

⁶²⁶ In 1889 werd tijdens het Internationale Socialistische Congres te Parijs besloten om vanaf 1 mei 1890 jaarlijks een 1 mei-herdenking en –feest te organiseren wereldwijd, ter erkenning van de achturenwerkdag.

⁶²⁷ P. AVRICH, Anarchist voices : an oral history of anarchism in America, Princeton, Princeton university press, 1995, 574 p. Over heel Amerika komen op 1 mei 1886 honderdduizenden arbeiders op straat om via directe actie de achturedag op te eisen. In Chicago, waar zowat 40 000 arbeiders staken, nemen de anarchisten de organisatie van de 1 mei campagne op zich. De eerste twee stakingsdagen verliepen rustig, maar op de derde mei ontstonden schermutselingen tussen de onderdrukte arbeiders en de stakingsbrekers. De politie opende het vuur op de stakers, waarbij één dode viel en verschillende gewonden. Diezelfde avond nog werden er pamfletten gedrukt waarin opgeroepen werd zich te verzetten tegen deze harde repressie. De volgende dag vond een meeting plaats op de Haymarket. Vlak voor het einde besloten de ordetroepen de samenkomst te ontbinden en baanden zich een weg door de menigte. Op dat ogenblik klonk een hevige ontploffing. Iemand had een bom gegooid, waarbij een agent omkwam. Het vuur werd geopend en acht anarchistische leidersfiguren werden opgepakt en terstond veroordeeld – op één na – tot de doodstraf, al was maar één van die acht aanwezig op de bijeenkomst te Haymarket.

reden – en om meer praktische redenen, zoals het feit dat het een nationale feestdag is – werd in Gent een aantal keer een anarchistisch 1 meifeest gehouden. Qua opzet komt het overeen met de andere edities, in die zin dat ‘de organisatoren [sic] [willen] aantonen dat anarchisme anders is dan haar gewelddadig en ondermijnend imago, dat ten onrechte bij de globale bevolking leeft.’⁶²⁸ Ook in de persmap, waar het in bijna poëtische bewoordingen wordt omschreven (tezamen met een pleidooi voor een trotsere beweging), klinkt eenzelfde geluid:

‘Anarchisme heeft meerdere gezichten. Het heeft naast een nuchtere, intellectuele en konstruktieve zijde, de meer bekende romantische, onstuimige en destruktieve kant, dewelke ook in België al meerdere decennia vingerdik in de verf wordt gezet. Uiteraard zijn we niet gelukkig met dergelijke foutieve, maar niettemin stigmatiserende en vaak naïef karikaturale beeldvorming van het anarchisme (...) Een van de redenen waarom het anarchisme nog steeds af te rekenen heeft met tal van vooroordelen en misvattingen is, volgens ons althans, gelegen aan anarchisten zelf. Het valt ons immers op dat anarchisten doorgaans bescheiden mensen zijn (...) Het is evenwel niet meer zo nobel wanneer blijkt dat het in feite om ‘valse’ bescheidenheid gaat, waardoor anarchisten zichzelf in het verleden in een defensief verdomhoekje hebben laten manoevreren [sic].’⁶²⁹

De eerste hiervan vond plaats in 1987 in het café De Grote Avond te Gent onder de noemer ‘1 Mei anarchistisch!’⁶³⁰. De organisatie ervan ging uit van de Libertaire Studiegroep Gent, het Anarchistisch Kollektief RUG (erkende studentenvereniging) en de VZW Zwart en Rood (een boekenverspreidingspunt). Er werd niet vertrokken vanuit welomlijnde thema’s, maar verschillende sprekers zouden de discussie aangaan met elkaar in het zogeheten ‘politiek café’⁶³¹. Onder deze sprekers waren ondermeer Frans Boenders⁶³², Jaap Kruithof⁶³³, Herman J. Claeys⁶³⁴

⁶²⁸ Privé-archief Francis Faes, Knipsels, De Gentenaar, 30 april 1990.

⁶²⁹ Privé-archief Francis Faes, Persmap 1 meifeest 1990, p. 1.

⁶³⁰ Idem, p. 4.

⁶³¹ Privé-archief Francis Faes, Affiche 1 Mei anarchistisch!, 1 mei 1985.

⁶³² F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978. 183 p. **Frans BOENDERS** is een invloedrijk auteur binnen de Vlaamse anarchistische beweging.

⁶³³ Professor **Jaap KRUIHOF** (Berchem, 1929) doceerde ethiek en filosofie aan verschillende Vlaamse universiteiten en blijft tot op vandaag nog altijd een van de meest invloedrijke contemporaine Vlaamse filosofen.

⁶³⁴ J. VERSCHUEREN, Plaats voor de homo ludens! Vlaamse provo's als nieuwe sociale beweging in een ruimtelijk wereld-systeem-analytisch perspectief, Gent, Universiteit Gent, 2003, p. 113-115. **Herman J. CLAEYS** was als dichter en schrijver bijzonder nauw betrokken bij de Brusselse provo-beweging (Provo-Brussel).

en Leo Apostel⁶³⁵ aanwezig, die elk een andere kijk op het anarchisme – respectievelijk een traditioneel anarchistische, een ethisch socialistische, een provotarische en een filosofische – huldigen. Ook diverse acts, waaronder Vuile Mong en zijn vieze gasten en Hei Pasoep (Antwerps strijdkoor), zorgden voor de culturele ondersteuning van de manifestatie.

De tweede 1 meiviering vond eveneens plaats in De Grote Avond en wel drie jaar later, in 1990. In grote blokletters werd ‘1 Mei. Dag van de Anarchie’ aangekondigd op de affiches die over gans Gent verspreid werden⁶³⁶. Organisatoren van dienst waren alweer de Libertaire Studiegroep Gent, Zwart & Rood en A.K. Univ. De onderwerpen die op deze dag besproken werden, waren respectievelijk ‘hedendaags anarchisme’, ecologie (milieutechocratie), libertarisme, migranten en Oost-Europa⁶³⁷. Aansluitend werden de inzichten uit de verschillende lezingen met elkaar geconfronteerd in een debat, gemodereerd door dhr. Freddy Mortier van de RUG. Gezien de actualiteit van de laatste twee onderwerpen, kan zondermeer gesteld worden dat dit congres zich toespitste op wat er gaande was in de wereld en daar een anarchistisch antwoord op trachtte te formuleren.

De financiering van volgende – en over de twee decennia gespreide – en kleinschaliger 1 meivieringen werd gedaan met de opbrengsten van deze twee groots opgezette vieringen. Van deze kleinere manifestaties zijn geen bronnen overgebleven, aangezien ze uitgingen van kleinschalige anarchistische collectieven en ze gericht waren tot de anarchistische ‘scène’ in tegenstelling tot deze twee vorige initiatieven, die uit waren op een verbreding van het publiek én een positieve dialoog tussen de verschillende linkse overtuigingen huldigde.

⁶³⁵ **Leo APOSTEL** (1925 – 1995) verwerkte in zijn natuurfilosofie zijn vrijmetselaarsideeën. Leo Apostel was een groot pleitbezorger van interdisciplinair onderzoek en het overbruggen van de kloof tussen de exacte en de humane wetenschappen. Hij schreef artikels in verschillende toonaangevende anarchistische tijdschriften (Perspectief, De As) en zijn voorkeur voor het anarchisme kwam daar duidelijk uit naar voren.

⁶³⁶ Privé-archief Francis Faes, Affiche 1 Mei. Dag van de Anarchie, 1 mei 1987.

⁶³⁷ Privé-archief Francis Faes, Persmap 1 meifeest 1990, p. 2. ‘In het licht van de recente ontwikkelingen in het Oost-blok werden twee Joegoslavische én een Russische sprekers [sic] geïnviteerd. Zij formuleren bedenkingen bij de Oosteuropese (r)evoluties én het beeld dat de Westerse pers ervan geschapen heeft.

4.2. Dagen van de Anarchie en de Pinksterlanddagen: een vergelijking

Wat de opzet van beide manifestaties betreft, zijn er grote parallellen aan te duiden. Beide gaan uit van verjongde bewegingen (wat betreft de periode vanaf ruwweg medio jaren zestig tenminste) met het doel om zoveel mogelijk mensen aan te spreken met een vernieuwde ideologie. De keuze van bepaalde onderwerpen is daarom ook toonaangevend voor die tendens: traditionele en gewichtige onderwerpen (over 'De Staat', 'God', etc.) worden gelaten voor wat ze zijn. Deze horen immers thuis in een tijdperk waar ze nog een grote maatschappelijke rol speelden (in die zin dat religie – de kerk – toen een impact had op het dagdagelijkse leven die het nu niet meer heeft in de Westerse gelaïciseerde maatschappij). Door de veranderingen in het maatschappelijk bestel, zijn deze onderwerpen non-issues, of tenminste geen strijd bare issues, geworden. De focus is verschoven naar nieuwe actuele thema's: zaken waar het anarchisme in het verleden nooit mee geconfronteerd werd. Ecologie, migrantenproblematiek, werklozenstrijd (met de problemen rond Doel als focuspunt) en autonoom jongerenverzet (gezien de link met de universiteiten geen toevalligheid) zijn in dit opzicht toonaangevend voor deze theoretische heroriëntering.

Ook de brede maatschappelijke gemeenschap die aangesproken wil worden door deze initiatieven, is iets dat beide initiatieven gemeen hebben. Door op een positieve wijze hun ideeën te propageren, willen ze bepaalde vooroordelen die rond de term 'anarchie' hangen, de wereld uithelpen:

'Dat [aantonen dat in een ieder anarchistische ideeën en instincten zitten, A.F.] is vandaag onze belangrijkste bedoeling: dat de mensen hierover zouden nadenken, en dat anarchisme op deze wijze en langs deze weg niet langer dwaasweg staat voor bommengooierij en buskruitfanatici, maar voor een volstrekt humane beleving van vrijheid, individueel recht, sociaal recht en samenwerking. (...) Anarchisme is geen wanorde, anarchisme is een menselijke orde zonder gezag.⁶³⁸

Geconfronteerd met de uitlating van Harm Zuidema als lid van de werkgroep die de invloedrijke congres tijdens de PL van het jaar 1970 heeft georganiseerd, mag het duidelijk zijn dat de achterliggende idee van informering, vernieuwing en gelijkstemming van de beweging een gedeeld idee is:

⁶³⁸ Privé-archief Francis Faes, De Gentenaar, 18 februari 1981, p. 10.

‘De door de autoriteiten gelardeerde opinie dat anti-autoritarisme en anarchisme absolute chaos beteken[en], is er mede de oorzaak van dat de anarchistische beweging zich sterk sektaristisch en solitair is gaan opstellen (...) Het initiatief van de werkgroep om tot een dialoog te komen en om de (vaak ook historisch) ongeïnformeerde discussie te doorkruisen met een discussiemap (...) als een basis voor een meer reële discussie (...) is dan ook niet los te zien van het solitair gedrag van diverse activistische groeperingen. (...) De vraag: wat moeten we doen? Blijkt meer antwoorden te geven dan er wegen zijn. Beantwoordde Provo die vraag met ‘Provoceer’, de studenten vinden het antwoord in de buitenparlementaire oppositie. (...) Daarom is het belangrijk dat er op het eerste congres op 16 en 17 mei 1970 in Appelscha de eerste ontmoeting met elkaar plaats kan hebben en de vele richtingen met elkaar gekonfronteerd worden [sic].⁶³⁹’

Verder is belangrijk op te merken dat beide initiatieven inderdaad uit zijn op een tegemoetkoming tussen de verschillende geografisch verspreide én ideologisch verspreide anarchistische groeperingen. Dit wordt ondermeer opgevat in talrijke pogingen om tot een federatie van anarchisten te komen, hetgeen veel succesvoller is in Nederland (met de Nederlandse Federatie van Vrije Socialisten in de jaren ’70 en het Landelijk Anarchistisch Overleg (LAO) en het Landelijk Anarchistisch Samenwerkingsverband (LAS) in de jaren ’80 en begin jaren ’90) dan in België, waar bepaalde groepen zelfs aansluiting zoeken bij de Nederlandse federatie⁶⁴⁰.

Het eerste belangrijke verschil, is het internationale karakter dat de Pinksterlanddagen hebben en dat niet gedeeld wordt door de Belgische Dagen van de Anarchie. Deelname door Duitsers, Belgen, Nederlanders, Fransen, Engelsen, etc. bleek een normaliteit in de jaren van ‘the New Left’. Internationalisme was deel geworden van de Nederlandse bewegingen, terwijl dit een heel pak minder speelde in de Vlaamse beweging⁶⁴¹. Als tweede grote verschilpunt, dient de impact besproken te worden. Het is bijna evident dat de Pinksterlanddagen, met zijn rijke traditie en naambekendheid een veel grotere weerslag op het hedendaags anarchisme heeft betekend dan de in de tijd veel beperktere Dagen van de Anarchie. In hoeverre de PL invloedrijk waren, valt niet in cijfers of sterke bewoordingen uit te drukken (mede omdat er een leemte is wat de impact van het anarchisme op het normale maatschappelijke bestel betreft), dus harde uitspraken hierover zijn onmogelijk.

⁶³⁹ Archief Appelscha, Discussiemap PL 1970, p. 13-14. Alhoewel de gehele tekst niet geheel relevant is voor dit deel, dient wel gezegd dat ze in dit opzicht verschilt met de Vlaamse initiatieven wat het respect voor de opinie van de (niet-libertaire) buitenwereld betreft.

⁶⁴⁰ Andreas Faes, interview met Francis Faes op 12 december 2004.

⁶⁴¹ In schrill contrast hiermee, staat de Waalse anarchistische beweging, die van oudsher zeer nauwe banden onderhoudt met de Franse beweging. Gezien de gedeelde taal is dit ook niet te verwonderen, net zomin als de goede verstandhouding tussen de Vlaamse en Nederlandse beweging een verrassing is.

Als tweede belangrijke verschil, moet het ontbreken aan infrastructuur vergelijkbaar met het terrein tot Vrijheidsbezinning genoteerd worden. Aangezien de Noord-Nederlandse beweging vrij gebruik kon maken van een terrein, bleef er ook veel langer een actieve kern aanwezig (die telkens aangevuld werd met jongeren). Daar voor activiteiten niet gezocht dient te worden voor een betaalbare bestemming, konden nagenoeg alle festiviteiten doorgaan op het terrein. Dit impliceert een zekere continuïteit, zoals ook gebleken is uit hoofdstuk twee: de Pinksterlanddagen zijn een traditie geworden, in essentie énkél en alleen omdat er een eigen terrein voorhanden was. Vooraleer dat het geval was, werden de landdagen immers verspreid over het land georganiseerd. Alhoewel het een hypothese betreft, lijkt het onwaarschijnlijk dat de PL zo'n lange geschiedenis hadden gekend zonder de aankoop van het terrein te Appelscha, enkel en alleen al omdat anarchistische groepen na de Tweede Wereldoorlog op een veel lager pitje actief waren. Aannemelijk is dus dat de landdagen een stille dood zouden gestorven zijn in de jaren veertig. Ter vergelijking, in België zijn er een aantal vergelijkbare plaatsen geweest, die een zekere traditie hebben gekend. In Brussel was er bijvoorbeeld le Centre Libertaire in de Rue du Midi, dat de plaats was voor verschillende lezingen, fuiven, debatten, etc. voor de Brusselse anarchistische beweging. In Gent bestaat al tien jaar het Anarchistisch Centrum in de Sparrestraat, dat ook zijn eigen werking kent (in samenwerking met het AK veelal)⁶⁴².

4.3. Nederlands versus Vlaams anarchisme

Aan de hand van inzichten verkregen uit beide casussen en secundaire literatuur, wil ik in dit partim van mijn thesis, de verschillen en gelijkenissen belichten tussen enerzijds het Nederlandse anarchisme en anderzijds het Vlaamse⁶⁴³. Dat beiden teruggaan op een aantal elementaire noties binnen de libertaire ideologie (zoals vrijheid, gelijkheid en anti-autoritarisme), spreekt voor zich, maar toch zijn er regionale verschillen te onderkennen. In het eerste hoofdstuk hebben we al besproken dat de Nederlandse beweging, zeker wat betreft de prille beweging van het anarchisme aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw, ruwweg valt onder te verdelen in een Noordelijke en Zuidelijke beweging, gelinkt aan de verschillende economische geschiedenissen die beide landsdelen hebben gekend. Het rijke Zuiden (met Holland als meest prominente voorbeeld) heeft dan ook een veel minder uitgesproken of militante anarchistische beweging gekend. Ferdinand Domela Nieuwenhuis, zélf een Amsterdammer nochtans, was de

⁶⁴² VAN OVERSTRAETEN, De heropbloei van de anarchistische beweging te Gent : in de aanloop naar de andersglobaliseringsbeweging, Gent, 2003, p. 120-123.

⁶⁴³ Onder Vlaanderen worden de provincies West- en Oost-Vlaanderen, Limburg, Antwerpen en Vlaams-Brabant verstaan, met uitsluiting van de hoofdstad Brussel (gezien zijn eerder francofone aard en eerder Franse oriëntatie wat de anarchistische ideologie en praktijk betreft).

voortrekker van het Noordelijke Nederland dat met een grotere armoede kampte en de problemen die daarvan een afgeleide zijn (alcoholisme, criminaliteit, etc.). Als er binnen een landelijke beweging al zo'n grote verschillen zijn, is het aannemelijk dat deze verschillen ook aan te wijzen zijn voor twee landelijke bewegingen.

De Nederlandse libertaire traditie is veel rijker dan de Vlaamse en dit heeft een aantal specifieke oorzaken. Vooreerst is er de levensbeschouwelijke achtergrond. Het calvinisme mag dan wel openlijk verworpen worden door het anarchisme en zijn voormannen, toch is het een inherent deel van de dagdagelijkse realiteit in het negentiende eeuwse Nederland. In Nederland waren godsdienst en kerk de hoekstenen van kapitalisme en militarisme (over dit laatste verder meer). Het calvinisme en katholicisme vormden de ideologische grondslagen van de meest conservatieve en anti-socialistische partijen⁶⁴⁴. Het was in die optiek niet verbazend dat revolutionairen de nadruk legden op hun atheïsme. Dit was niet verschillend in België, waar bepaalde politieke partijen (met name de liberalen in het begin) zich bewust profileerden als antiklerikaal⁶⁴⁵. Op die manier kan de opkomst van het anarchisme in beide landen dus gekaderd worden binnen een bredere sociale opkomst van antiklerikalisme, al moet vermeld worden dat het anarchisme hier een van de meest extreme epigonen van was. Vele van de traditionele denkers van het anarchisme hadden immers geageerd en gepropageerd tegen de georganiseerde religie (denk aan het boekje 'God en de staat' van Bakoenin, waarin hij deze twee begrippen demoniseert), maar de impact van deze polemische geschriften mag niet overschat worden, zeker niet in relatie met andere socialistische, sociaal-democratische of christen-democratische

⁶⁴⁴ H. DE VOS, Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd, Baarn, Het Wereldvenster, 1976, I, p. 53. 'Nu is in Nederland steeds een belangrijke factor in de vorming en strijd van de partijen de godsdienst geweest. Om het Nederlandse partijstelsel te begrijpen, is enig inzicht in de kerkgeschiedenis van ons land nodig.' De belangrijkste van de reformistische geloven, was in Nederland het calvinisme met zijn sobere en arbeidsgerichte nadruk: 'Iedere gelovige diende echter te leven alsof hij wel uitverkoren was, en dit te tonen in een leven van soberheid, onthouding van 'wereldse' vermaken en hard werken.' Op deze wijze heeft het calvinisme ongewild meegewerkt aan het ontstaan van een kapitalistische geest, een these die ook door Max Weber gedeeld wordt in zijn 'Die protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus'.

⁶⁴⁵ M. OUKHOW, 'Het anarchisme in België', in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978, p. 142. 'Voor België viel dit samen met de ontwaking en organisatie van de vrijzinnigheid. Die vrijzinnigheid werd beïnvloed door jonge liberalen die het anti-clericalisme van de in 1846 gestichte liberale partij verder doortrokken. Anti-clericalisme kwam aanvankelijk neer op verzet tegen de invloed van de kerk op het politieke leven. In se werd de godsdienstige belijdenis niet bestreden. In de jaren vijftig van de vorige eeuw echter veranderde deze opvatting: de godsdienst werd meer en meer als een vijand van vooruitgang gezien. Vrijzinnigheid en progressief-zijn worden in deze periode identieke begrippen.'

werken die hetzelfde onderwerp behandelen. In dat opzicht hoeft het ook niet te verwonderen dat een aantal van de grote namen (hierop wordt verder ingegaan) ooit deel uitgemaakt hebben van de protestantse kerk, zoals Ferdinand Domela Nieuwenhuis⁶⁴⁶, Bart de Ligt⁶⁴⁷ en Schermerhorn⁶⁴⁸. Uit hun bevoorrechte positie van spirituele herders kwamen ze in aanraking met de sociale onrechtvaardigheden van een industriële maatschappij; deze konden ze niet verklaren, laat staan bevechten, met hun religieuze inzichten en daarom evolueerden een aantal ervan naar socialistische politieke strekkingen, in dit geval het anarchisme⁶⁴⁹.

Omdat ascetisme altijd al belangrijk is geweest in het religieuze, calvinistische opzicht, werd alcoholisme een groot strijdpunt voor zowel de anarchistische als de bredere socialistische beweging, omdat het het proletarische zelfbewustzijn in de weg stond. Immers, enkel door middel van een heldere geest kunnen heldere daden gesteld worden die de weg naar de revolutie vrijmaken. Alcohol oefent immers een externe invloed uit op het individu en het veroorzaakt de onderwerping van de geest: een onaanvaardbare situatie voor anarchisten, temeer omdat de alcoholconsumptie elk jaar enorme sommen opbrengt aan de kapitalistische overheden. Daartegenover staat het eerder bourgondische klimaat van Vlaanderen. Alcohol is nooit het pijnpunt – althans, wat de sociale bewegingen betreft; bijna als vanzelfsprekend was alcoholisme een sociaal probleem in Vlaanderen – geweest dat het in Nederland vormde, maar in Wallonië

⁶⁴⁶ Zie supra.

⁶⁴⁷ P.J. MEERTENS, Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam, IISG, 1986, III, p. 76-78. **Bartholomeus DE LIGT** (° 17/07/1883 - 03/09/1938) groeide op in een orthodox protestants milieu. Na zijn studie theologie te Utrecht, werd hij predikant. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij één van de leidinggevende figuren in de dienstweigeringsbeweging. Na de Wereldoorlog werd hij actief in de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (IAMV) en was één van de initiatiefnemers van de oprichting van het Internationaal Anti-Militaristisch Bureau (IAMB) in 1921, waarvan hij voorzitter werd. In de jaren '20 werd hij naar het anarchisme gezogen en in 1924 was hij betrokken bij de oprichting van het Sociaal-Anarchistisch Verbond (SAV).

⁶⁴⁸ Idem, II, p. 102-103 en VI, p. 36. **Nicolaas Jacob Cornelis SCHERMERHORN** (° 1/12/1866 – 23/03/1956) was in zijn dorp Nieuwe Niedorp als sociale dominee zelf actief aan de basis van de maatschappij. Hij behoorde in 1904 tot de oprichters van de IAMV en richtte weldra enige afdelingen op. Hij was vooral in het Noorden en Oosten van het land actief. Het antimilitarisme was de primaire uiting van Schermerhorns anarchisme. Als anarchist was hij behalve door Tolstoj beïnvloed door P. Kropotkin en als aangetrouwde neef van Ferdinand Domela Nieuwenhuis kwam hij geregeld in contact met andere gelijkgezinden. Hij behoorde tot de sociaal-anarchisten, maar de christelijke toetsen die hij eraan gaf waren typerend voor zijn anarchisme.

⁶⁴⁹ Echter, de vlucht naar de sociaal-democratie of de christen-democratie was evenzeer een feit. Dat het anarchisme hier specifiek genoemd wordt, is gelieerd aan de opzet van deze scriptie; in geen geval wil gepretendeerd worden dat het anarchisme een grotere aantrekkingskracht had dan voornoemde bredere en meer aangehangen sociale bewegingen.

speelde het wel een bepaalde rol⁶⁵⁰. Vanuit die verschillende culturele achtergronden, is het dan ook niet verbazend dat er op een andere wijze naar de maatschappij gekeken werd: andere punten werden belangrijk gevonden in beide landen, afhankelijk van de sociale context. Dat het anarchisme zijn terugslag vindt in de dagdagelijkse realiteit en een antwoord probeert te vinden en formuleren op de problemen waarmee de arbeiders, het proletariaat, geconfronteerd worden, is namelijk een normaliteit voor een beweging die zichzelf omschrijft als socialistisch.

Tevens werd de geschiedenis van het Nederlandse vorstendom vooral geschreven op het lokale vlak: de federale traditie uit de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zorgde voor een situatie waar er zeven kleine republiekjes (de provincies) waren zonder een centraal gezag behalve de Staten-Generaal. De macht berustte bij de stedelijke bezittende regenten en in dat opzicht verschilde Nederland van de andere landen in Europa, waar een sterke centrale macht het bewind voerde⁶⁵¹. Dit ideaal van decentralisatie bleef ook doorwerken na de schepping van het koninkrijk in 1815 en in de liberale grondwet van 1848 die een uitdrukking gaf aan de wens om de gemeentelijke autonomie zo goed mogelijk te waarborgen⁶⁵². Het commune-idee is altijd zeer belangrijk geweest in de anarchistische traditie, en in deze Nederlandse omgeving waarin de plaatselijke gemeenschap zo'n grote rol speelde, was het dus makkelijker om aansluiting te vinden met het libertaire gedachtegoed.

Nog andere factoren hebben de verspreiding van het anarchisme in Nederland bevorderd. De traditie van het antimilitarisme was al sinds lang aanwezig in deze contreien. Zoals Constandse het verwoordt: 'Men mag niet vergeten dat het land, dat sinds 1815 buiten alle Europese oorlogen was gebleven, niet kon bogen op roemrijke landstrijdkrachten en des te meer op de wens [om] neutraal te blijven. Nergens was het anarchisme zo verweven met de strijd tegen de oorlog als in Nederland.'⁶⁵³ Inderdaad, in België werd – om op de zaken vooruit te lopen – het antimilitarisme en het dienstweigeren pas een prominent agendapunt in de jaren '80 van de 20ste eeuw. Daarvoor was het ook een theoretisch discussiepunt en werden acties ondernomen ten voordele van dienstweigeraars, maar nooit op hetzelfde niveau of met dezelfde frequentie als in

⁶⁵⁰ L'anarchisme à la Une, p. 10. in: brochure bij de tentoonstelling 'L'anarchisme à la une', Mons.

⁶⁵¹ A.L. CONSTANDSE, 'F. Domela Nieuwenhuis en het anarchisme in Nederland' in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978. p. 117-120.

⁶⁵² Ibid, p. 118.

⁶⁵³ Ibid. Domela Nieuwenhuis vroeg in 1893 – toen nog als sociaal-democraat – aandacht voor het ideaal van de dienstweigering. Hij bracht dit naar voren op onder meer de eerste congressen van de Tweede Internationale (opgericht in 1889) en pleitte daar ook voor de algemene werkstaking tegen de oorlog.

het Noorden. Voor anarchistische Vlamingen waren autoriteit, ras, geloof (klerikalisme versus antiklerikalisme) en nationaliteit veel grotere aandachtspunten eind 19^e en begin 20^e eeuw⁶⁵⁴.

Tenslotte vermeldt Constandse nog het antikolonialisme als verklaring voor de aantrekkingskracht van het anarchisme op de Nederlandse arbeiders: ‘met name Domela Nieuwenhuis, die zich – zoals gezegd – van sociaal-democraat zou ontwikkelen tot anarchist heeft zijn ganse leven tegen de koloniale uitbuiting gevochten.’⁶⁵⁵ Dit vereist echter nuancering. Constandse heeft zijn voorliefde voor de figuur – hij geeft er bijna een Messiasfunctie aan⁶⁵⁶ – Domela Nieuwenhuis nooit onder stoelen of banken gestoken. In die zin lijkt het een veralgemening te betreffen, aangezien het nooit zo’n groot strijdpunt geweest is voor de anarchisten in hun geheel. Dat ze ageerden tegen het kolonialisme en alle sociale wantoestanden die daar het directe gevolg van zijn, lijkt in het kader van de geest van solidariteit en gelijkheid, een evidentie, maar er hetzelfde belang aan hechten als de andere drie factoren lijkt voorbarig, gezien het feit dat enkel Constandse deze factor aanhaalt als belangrijk in de ontwikkeling van het anarchisme (of het socialisme in het algemeen). In Vlaanderen speelde dit, voor zover ik heb kunnen terugvinden in de literatuur, al helemaal geen rol.

⁶⁵⁴ M. OUKHOW, ‘Het anarchisme in België’, in: F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978. p. 141-168. Echter, een nuancering dient gemaakt te worden. In A.L. CONSTANDSE, idem, p. 119 wordt opgemerkt dat ook in Brussel (1891) de radicale socialisten een revolutionair optreden tegen de oorlog verdedigden, met voorbereidingen tot buitenparlementaire actie. Dit leidde tot hun uitsluiting van de Tweede Internationale.

⁶⁵⁵ A.L. CONSTANDSE, idem, p. 122.

⁶⁵⁶ Dit is tegelijk ironisch en terzelfdertijd niet. Ironisch in die zin dat het beeld van een Messias (een Christusfiguur) niet strookt met de meest elementaire noties van het anarchisme. Immers, het impliceert een geloof in iets hoger, in een onnipotente verlosser. Tegelijk toonden een aantal vooraanstaande anarchisten, waaronder Domela Nieuwenhuis zélf, een grote waardering voor de evangelische Christusfiguur. Ontdaan van alle mythische en godsdienstige elementen symboliseert hij een mens die in opstand komt tegen de dogmatiek en het priesterschap van zijn tijd. Het belang dat Constandse hecht aan de humanitaire noties binnen de leer van het Christendom, wordt geïllustreerd aan de hand van een aantal titels die Constandse gepubliceerd heeft: A.L. CONSTANDSE, Christus en de Romantiek (Grote Persoonlijkheden, 1), ’s-Gravenhage, Orion, 1927, 48 p.; Idem, De boeken van het Nieuwe Testament, Rotterdam, Luigies, 1926, 32 p.; idem, Heeft Jezus geleefd?, Den Haag, Alarm.

Daarnaast is het van belang om op te merken dat het Vlaamse anarchisme nooit dezelfde beweging heeft gekend als de Nederlandse. Meer zelfs, de Nederlandse geschiedenis van het anarchisme is – op de Spaanse geschiedenis na – volgens Constandse (zelf een Nederlander) de rijkste van Europa⁶⁵⁷. Ook Peter Marshall deelt deze mening wanneer hij boud stelt dat ‘Holland een van de origineelste anarchistische bewegingen in Europa heeft ontwikkeld’⁶⁵⁸. Zoals al opgemerkt, hebben federaties van anarchisten een veel grotere rol gespeeld in Nederland en zijn Nederlandse anarchistische organen veel omvangrijker en omvattender geweest dan deze die uitgingen van Vlaamse tegenhangers. Organen als het IAMV, VJV, VOJ, ANGOB, etc. (die niet per se allemaal geheel anarchistisch van aard waren, maar op zijn minst libertaire gedachten uitdroegen) kenden een nationale verspreiding en werking, terwijl in Vlaanderen nooit op hetzelfde élan gewerkt werd. Kleinschaligere groupuscules van intellectuelen waren veeleer de stelregel in onze regionen:

‘Vrij kenmerkend voor het eerder heterogeen gezelschap der Belgische ‘internationalisten’ [hiermee wordt bedoeld op de anarchisten die zich engageerden binnen de (Eerste) Internationale, A.F.], was het manifest gebrek aan ideologische eenduidigheid, in de hand gewerkt door een al even manifeste eklektische [sic] aanleg.’⁶⁵⁹

Dit had vooral te maken met het ontbreken van leidersfiguren aan Vlaamse kant. Zoals gesteld, heeft het Nederlandse anarchisme een veel grotere schare van intellectuele voormannen voortgebracht (met Domela Nieuwenhuis als epigoon hiervan): Bart de Ligt, Albert de Jong⁶⁶⁰, Clara Meijer Wichmann⁶⁶¹, etc. In België lag het zwaartepunt van de anarchistische beweging

⁶⁵⁷ Ibid, p. 117. ‘In Nederland heeft het anarchisme in de periode van 1870 tot 1940 naar verhouding een grotere rol vervuld dan in andere landen van West-Europa, met uitzondering dan van Spanje. Dit feit is door marxisten veelvuldig verklaard uit de vertraging van de industrialisatie in Nederland: het anarchisme zou typisch behoren bij een vóórkapitalistisch stadium van de maatschappelijke verhoudingen.’

⁶⁵⁸ P. MARSHALL, Demanding the impossible: a history of anarchism, Londen, Fontana Press, 1992, p. 484. Eigen vertaling.

⁶⁵⁹ J. MOULAERT, De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914, Berchem, Epo, 1981, p. 101.

⁶⁶⁰ P.J. MEERTENS, idem, II, p. 102-104. **Albert Andries DE JONG** (29/04/1891 – 27/07/1970) groeide op in een gezin waar de gedachten van Domela Nieuwenhuis centraal stonden. In de libertaire beweging was De Jong in de periode 1915-1940 zeer actief als spreker, redacteur en organisator. Hij schreef in die jaren een veertigtal brochures en vlugschriften. Tot circa 1930 lag het zwaartepunt van zijn activiteiten bij het libertaire antimilitarisme, daarna bij het anarcho-syndicalisme.

⁶⁶¹ Ibid., III, p. 24-25 en VII, p. 45. **Clara Gertrud WICHMANN** (17/08/1885 – 15/02/1922) studeerde rechten in Utrecht. Onder invloed van de ideeën van J.A.E. Lacassagne, betwistte ze in diverse geschriften het recht van de staat tot straffen, omdat de staat zelf direct en indirect de voorwaarden voor criminaliteit schept. Als theoretica van het syndicalisme en drijvende kracht van het Comité Misdad en Straf is ze

vooral in Wallonië en Franstalig Brussel⁶⁶². In Vlaanderen is het de figuur van César De Paepe geweest (die een tegengestelde evolutie van Domela Nieuwenhuis doormaakte; hij werd van anarchist een sociaal-democraat⁶⁶³) die een theoretische invulling gaf aan het Vlaamse anarchisme⁶⁶⁴. Het duidelijkst werd inderdaad het anarchistische socialisme in Nederlandstalig België uiteen gezet door De Paepe in zijn *'Rede van Patignies'*, waar hij kwam spreken als vertegenwoordiger van de vereniging *Le Peuple*⁶⁶⁵. Deze rede uit 1863 is een synthese van het

bijzonder belangrijk geweest. Zie ook: T. HOLTERMAN, *Recht en politieke organisatie*, Rotterdam, Universiteit Rotterdam, 1986, 310 p.

⁶⁶² Ibid., p. 151. Voor deze francofone anarchisten was het algemeen meervoudig stemrecht in 1893 een zware slag, aangezien het antiparlementarisme de essentie van hun agitatie uitmaakte. Aangezien de sociaal-democratie op die manier zijn slag thuishaalde, verloor het anarchisme een deel van zijn aanhang. Ook: P. MARSHALL, idem, p. 339-344. **Elisée RECLUS** (15/03/1830 – 04/07/1905) was een Franse geograaf en een belangrijk theoreticus van het anarchisme. Alhoewel hij geen Belg was, heeft hij door zijn permanente vestiging in België in het jaar 1889 (hij doceerde geografie aan de nieuwe Brusselse universiteit) toch een enorm invloed uitgeoefend op het Belgische (in hoofdzaak Waalse) anarchisme.

⁶⁶³ A.L. CONSTANDSE, idem, p. 125. Domela Nieuwenhuis en César De Paepe waren al zeer snel goede vrienden: ze vonden elkaar op het kruispunt van hun ideologische evolutie: 'toen in 1889 het eerste congres plaats vond van de Tweede Internationale, waar zowel Domela als De Paepe aanwezig waren, beiden als sociaal-democraten, bleek dat Domela bezig was de sociaal-democratie te verlaten. (...) de vriendschap der beide mannen is nooit beproefd: nog in 1900 noemde Domela zijn laatste zoon Cesar, naar de betreurde kameraad. Maar wel liepen hun wegen uiteen.'

⁶⁶⁴ M. OUKHOW, idem, p. 146.

⁶⁶⁵ Ibid., p. 144-145. 'Le Peuple, association de la démocratie militante', kortweg 'Le Peuple' was een landelijke organisatie die in 1860 opgericht werd vanuit Les Solidaires (een kern van meer gematigde socialisten) en l'Affranchissement (anti-gelovigen in essentie). Ze stond onder invloed van de Franse anarchist Proudhon, die op dat moment in België in ballingschap verbleef (in de periode 1858-1862), maar in hoeverre die invloed doorwoog, valt moeilijk in te schatten gezien het feit dat hij zich op de achtergrond hield uit vrees voor een uitwijzing of problemen met de lokale autoriteiten. Hun eis was dat er een evenwicht zou gezocht worden tussen kapitaal en arbeid en ze wilden een op volkssoevereiniteit gebaseerde republiek gegrond op een antigodsdienstig rationalisme. Deze groep zou andere grote namen van de latere sociaal-democratie incorporeren: Janson, Denis, De Graaf, etc. Dat Proudhon een bepaalde invloed heeft uitgeoefend op de Vlaamse/Belgische beweging, wordt niet gecontesteerd, maar de invloed ervan is wel deel van een discussie. W. VERHOYSEN, 'César De Paepe, aan de wieg van het Belgisch anarchisme en reformisme', in: *Perspectief*, jaargang 6, nr. 22, p. 33-40. 'Luc Peiren meent dat de grote invloed van Proudhon op de oude Belgische arbeidersbeweging niet vreemd was omdat hij tussen 1858 en 1862 als banneling in Brussel verbleef (...). Wij zien hierin enige tegenspraak. (...) Overigens hoeft de aanwezigheid van een 'groot' politiek denker niet noodzakelijk te leiden tot een grote beweging in het land waar hij woont. Zo woonde Karl Marx lange tijd in Londen zonder dat de socialistische beweging in Engeland daar van profiteerde. Daarentegen verspreidden de opvattingen van Bakoenin in Spanje zich als een lopend vuurtje zonder dat hij lange tijd op het Iberisch schiereiland verbleef.'

Belgisch (Vlaamse) anarchisme en vanzelfsprekend werd op lokale politieke situaties de nadruk gelegd. Zij is de – voor Oukhow – mooiste anarchistische stellingname voor dit land. Een aantal belangrijke delen:

‘De maatschappij diende de vrije loop te laten aan alle menselijke faculteiten en te voldoen aan de fysieke en intellectuele behoeften van haar leden. Om dit te bereiken moest er een leidend principe bestaan en dat is de rechtvaardigheid. Vrijheid en gelijkheid kennen slechts als enige begrenzing de vrijheid en gelijkheid van de evenmens. Voor De Paepe lag hieraan nauw verbonden de vraag naar de regeringsvorm. Noch monarchie, noch een presidentiële republiek waren het ideaal om tot dergelijke maatschappelijke orde te komen. De parlementaire staat biedt de gelegenheid aan de gekozenen zijn mandaat te verloochenen. Zelfs het algemeen stemrecht kan nooit de waarborgen bieden om tot een nieuwe maatschappij te komen. De instelling van het algemeen stemrecht zou slechts voor een deel kunnen voltooien wat als uiteindelijk ideaal moest gelden: ‘la destruction du despotisme gouvernemental’.⁶⁶⁶

De passage waarin hij ageert tegen het algemeen stemrecht is frappant, aangezien ze komt van iemand die later mee aan de wieg stond van de Belgische Werkliedenpartij (BWP)⁶⁶⁷. Deze invloed is echter wel duidelijk merkbaar wanneer De Paepe over de collectivisering van bepaalde voorzieningen en alle gronden in de anarchistische maatschappij spreekt:

‘Het doel der sociale revolutie moest liggen in het scheppen van werkgelegenheid. Daarom hoorden gereedschappen, machines, ateliers, grondstoffen en werkinstrumenten collectief eigendom te worden. Door de gemeenschap in het bezit te stellen van deze onontbeerlijke productiemiddelen zou het probleem van het pauperisme in De Paepe’s optiek opgelost worden.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Ibid., p. 147. Opgemerkt dient te worden dat dit geen woordelijke transcriptie is van hetgeen De Paepe zelf gezegd heeft, al pretendeert Oukhow dit wel door de hele tekst in cursief te zetten. Zinsneden als ‘aldus De Paepe’, ‘Voor De Paepe’ en ‘De Paepe wilde...’ verraden dat het gaat om een samenvatting van de bewust tekst. De originele tekst is terug te vinden in L. HENNEAUX-DEPOOTER, *Misères et luttes sociales dans le Hainaut. 1860-1869*, Brussel, 1959 en C. DE PAEPE, *Discours du citoyen César De Paepe, prononcé à Patignies (Namur) à 1863. Edité par les soins de la Jeune Garde Socialiste d’Ougrée*, Brussel, 1898, p. 26-27.

⁶⁶⁷ Ibid., p. 168. In 1879 stichtte De Paepe de Brabantse Socialistische Partij (BSP), die later zou opgaan in de BWP.

⁶⁶⁸ Ibid., p. 148. In feite is het intellectueel oneerlijk om De Paepe in de periode van pakweg 1863 tot 1874 (‘Wel deed hij mee aan het wereldcongres dat in 1874 plaats greep te Brussel, en waar hij een groots plan over de organisatie van de openbare diensten naar voor bracht. In die rede brak De Paepe met het anarchisme.’ (p. 166) Dit jaar wordt in navolging van Oukhow gebruikt om zijn anarchistische periode ‘af te sluiten.’) louter als anarchist te ‘brandmerken’. Zijn ideologische stempel is er een die tussen het marxisme en anarchisme zweeft, zoals deze passage duidelijk maakt. Waar hij verder (zie supra) zwaar

De passage die handelt over de utopische inrichting van de gemeenschap is van belang om te vermelden, aangezien deze terugrijpt op een aantal basisnoties van het anarchisme, zoals het Proudhonistische afwijzen van alle bezit, de socialistische revolutie en de bevrijding van het individu ten koste van de staat:

‘Alleen de afwezigheid van elke regering, van iedere macht belichaamde de volledigste vrijheid en gelijkheid. De Paepe wilde de anarchie zien groeien door de logica van de geschiedenis zelf. Er was geen weg naast. Socialistische revolutie is in die zin niets anders dan een progressieve vernietiging van de macht ten voordele van de vrijmaking van het individu. Die bevrijding kon slechts gebeuren door het door Proudhon verdedigde gratis krediet, door de vorming van arbeidersverenigingen en afschaffing van de eigendom. Het recht op eigendom kan niet het recht op leven waarborgen. Daarom wilde hij het woord van Proudhon [*La propriété, c'est le vol* – A.F.] nog harder stellen: eigendom was niet alleen diefstal, maar zelfs een directe aanslag op het leven.⁶⁶⁹

In nog vele andere artikels uit die tijd verdedigde De Paepe dat het anarchisme de breuk betekende met de autoriteit, met ras, geloof en nationaliteit en de vestiging van gelijke kansen voor iedereen. Het mocht geen beweging worden van wraak op de bezittende klasse⁶⁷⁰. Dit respect voor de bezittende klasse geldt vooral voor De Paepe (en zijn gematigde aanhangers) en is geen stelregel voor het Belgische anarchisme⁶⁷¹. In dat opzicht is het voorbarig om over De Paepe te spreken als de heraut van het Vlaamse/Belgische anarchisme, maar dat hij zijn belang heeft gekend in de evolutie ervan, is zondermeer een vaststaand feit. Echter, voorbijgaan aan de inherente zwakte van de Rede van Patignies en de tekst zondermeer bombarderen tot dé basisverklaring van het Vlaamse anarchisme staat gelijk aan intellectuele oneerlijkheid. De tekst heeft immers een aantal inherente zwakheden. Bol van de propagandistische taal, die mooi stelt hoe het móet zijn in de komende maatschappij, heeft hij uiteraard een stichtende rol, maar hij gaat voorbij aan de middelen die nodig zijn om tot dat doel te komen. Dit is dan ook de

van leer trekt tegen het bezit, verdedigt hij in deze passage het collectieve eigendom. Deze these wordt ook door Jan Moulaert bevestigd: J. MOULAERT, idem, p. 175. ‘Als vrij gezaghebbend theoreticus (...) kon de Belg César De Paepe zowat doorgaan voor het prototype van de verzoenende eklektische [sic] Belgische socialist die bepaalde periodes eerder ‘anarchistisch’, andere periodes eerder ‘marxistisch’ dacht. Globaal genomen werd zijn denken gekenmerkt door een evolutie van proudhonisme over een eigen Belgisch getint anti-autoritair collectivisme naar een sociaal-democratische overtuiging, waarbinnen aan de sociale strijd een belangrijke plaats werd toegekend.’

⁶⁶⁹ Ibid., p. 147.

⁶⁷⁰ Ibid., p. 149.

⁶⁷¹ J. MOULAERT, Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914), Leuven, Davidsfonds, 1995, 462 p. Hierin werden talrijke – kleinschalige veelal – incidenten met anarchisten uit Vlaanderen en Wallonië opgetekend, die in feite terroristische daden betroffen.

voornaamste zwakte, aangezien de tekst een platform had kunnen aanbieden om acties op te steunen, gezien het belang van de persoon De Paepe als mobiliserende factor. Ter vergelijking: in de teksten van Domela Nieuwenhuis wordt geregeld opgeroepen tot stakingen teneinde een aantal concrete doelen bereiken, die allemaal in hun fragmentaire vorm (kleine deelproblemen, zoals sanitaire voorzieningen, de gedwongen winkelnering (de verplichting om verdiende lonen op te doen in de winkels van de onderneming, om op die manier nog meer winst te maken) tegengaan, etc.) een verbetering van het lot van de arbeider voorstaan. Door zich te richten op die 'kleine' onrechtvaardigheden, bereikte hij een daadwerkelijke statusverbetering van de arbeiders. Tenslotte is het grootste verschil tussen beide nationale bewegingen, dat de Nederlandse anarchisten ingebed waren in een bredere sociale beweging.

4.4. Hedendaags anarchisme: blijven de verschillen van weleer?

Wanneer we de bovenstaande Vlaamse dagen van de Anarchie in oenschouw nemen, kunnen we opmerken dat deze in globo handelen over een zestal grote onderwerpen. In volgorde van frequentie: ecologie, arbeidersstrijd, sociaal onrecht, jongerenverzet, anarcha-feminisme en antimilitarisme⁶⁷². Bij een analyse van de Pinksterlanddagen tijdens de jaren '80, dienen we een ander patroon te onderkennen. Het antimilitarisme weegt het zwaarst door als thematische invalshoek (met 7 vermeldingen, gespreid over 10 jaar), gevolgd door het (anarcha-)feminisme (3). Hierop volgend zijn respectievelijk de commune, ecologie, theoretische beschouwingen op het anarchisme en sociaal onrecht, elk met twee vermeldingen. Tenslotte dienen nog de actualiteit en de arbeidersstrijd vermeld worden. Vooraleer echter overgegaan wordt tot een analyse van deze verschillen, dient opgemerkt te worden dat met twee verschillende cijferreeksen gewerkt werd, die in het Vlaamse geval niet uit een ononderbroken of homogene reeks komen. In dat opzicht moet tevens opgemerkt worden dat de resultaten eerder een globaal beeld willen geven van de verschillen, in plaats van een sluitend verschil. Verder statistisch onderzoek is zondermeer nodig, maar voorlopige en voorzichtige besluiten kunnen wel al getrokken worden uit een vergelijking.

Het eerste dat opgemerkt kan worden, is dat er globaal gezien weinig verschillen overblijven. Onderwerpen als ecologie, arbeidersstrijd, feminisme, antimilitarisme en sociaal onrecht komen in allebei de bewegingen voor, met misschien hier en daar wat accentverschillen. Aan Nederlandse zijde komen er enkele extra onderwerpen voor, maar dat deze van weinig belang

⁶⁷² Ecologie (of aanverwante onderwerpen) werd op drie dagen van de anarchie als onderwerp gepresenteerd, terwijl arbeidersstrijd en sociaal onrecht goed waren voor twee vermeldingen. De overige drie werden telkens maar één maal besproken.

zouden zijn voor de Vlaamse beweging, lijkt voorbarig, zeker gezien de relatieve bronnenschaarste. Daarom lijkt het ook zinnig te spreken over een naar elkaar toegroeien van de landelijke bewegingen (al is die term een constructie om analyse makkelijker te maken⁶⁷³), door een intensiever contact tussen anarchistische groepen over de landsgrenzen. Dit wordt ook geïllustreerd door de intensievere participatie tijdens de Pinksterlanddagen door Belgische groepen⁶⁷⁴. Deze onderwerpen zijn allen deel van het modernere – hetgeen in het licht van deze thesis ‘hedendaags’ werd gedoopt – anarchisme, dat internationaal als dusdanig geconcipieerd wordt. Om dit te kaderen in een algehele trend van globalisering, is het misschien te vroeg voor dit decennium, maar het toont alleszins een bepaalde evolutie aan. Met de opkomst van verschillende communicatiemiddelen, verschuift het traditionele ‘postbusanarchisme’ – waar anarchisten enkel in contact stonden met elkaar door middel van briefwisseling of tijdschriften – naar een anarchisme dat minder gebonden is aan kleinschalige communicatie. De grote verschillen worden op deze wijze weggevlakt en een meer internationale kijk op de zaak is daar het gevolg van⁶⁷⁵.

Ten tweede, is de invloed van de traditie niet weg te denken. In Appelscha en in de gehele Nederlandse traditie van het anarchisme, zoals hoger betoogd, is het antimilitarisme altijd zeer belangrijk geweest en dit blijft nog zo tot ver in de jaren negentig, wanneer de dienstplicht afgeschaft wordt (sinds 1 mei 1997). Echter, dit betekent dat de focus van dienstweigering verschuift naar anti-oorlogspropaganda in het algemeen en in het bijzonder toegespitst op de situaties in een aantal landen (de Golfoorlog als meest prominente voorbeeld). Ook andere traditionele onderwerpen blijven van belang in een gewijzigde vorm, door toedoen van maatschappelijke evoluties (naar mate bepaalde eisen ingewilligd werden, werden verdere acties overbodig en zodoende verschoof/verschuiven de concrete actiepunten continu). Vlaanderen heeft minder te kampen gehad met een zware traditie binnen het anarchisme – tenminste, in vergelijking met het antimilitarisme voor Nederland – en ergo ligt het pad dus meer open voor een verscheidenheid aan onderwerpen om voor te strijden. Opgemerkt dient wel te worden, dat ook de Vlaamse beweging een bepaald belang hechtte aan het antimilitarisme, maar dat de frequentie en intensiteit niet overeen kwam met Nederland. Zo is de Belgische afdeling van het

⁶⁷³ Het gaat in principe, zoals al in de onderzoeksvragen opgemerkt werd, om twee organisaties die déél uitmaken van een groter geheel, dat in zijn totaliteit (de optelsom van de verschillende apart functionerende groupusculen) staat voor iets dat een nationale beweging benadert.

⁶⁷⁴ Zie supra.

⁶⁷⁵ Alhoewel het buiten mijn onderzoeksveld valt, is in dit opzicht de anders-globalistische beweging van belang om te vermelden. Hierin vinden contemporaine – vooral jongere – anarchisten een uitlaatklep die enerzijds op de praxis gericht is en anderzijds deel uitmaken van een brede internationale sociale beweging.

IAMV nooit van de grond gekomen en werd nooit een eenduidig oordeel bereikt over de problematiek⁶⁷⁶.

Opvallend is dat voor beide bewegingen de thematiek verschoven is van een eerder holistische aanpak (onderwerpen als 'De Staat', 'De Religie', etc. worden verlaten voor concrete strijdpunten), die niet vrij was van verregaande theoretisering, naar een pragmatische invalshoek (vergelijk: 'kerncentrales en hun vervuilende activiteiten', 'anti-Europese verkiezingen', 'over syndicalisme en de fabrieksbezetting', etc.). Dit impliceert niet dat in de traditionele – eind 19^e, begin 20^e eeuwse – beweging geen aandacht werd besteed aan de praxis, verre van zelfs. Het verschil ligt hem in de redevoeringen: deze bevatten globale en propagandistische taal en dienden opruiend te werken voor de arbeiders, zodat op die manier – door middel van stakingen en directe actie – bepaalde zaken konden worden gerealiseerd. Stakingen en dergelijke waren schering en inslag, en daarin werd ook gestreden voor arbeidersvoorzieningen of tegen sociaal onrecht.

Waar ligt het verschil dan nog tussen de twee nationale bewegingen? Het antwoord: nog altijd in de structuur van de organisaties. De erfenis van de geschiedenis heeft in Nederland de drang tot grote – en langlevende – organisaties enkel verder aangewakkerd, al vervallen ook deze organisaties relatief gezien terug. Dit is vooral te wijten aan een verdere marginalisering van het anarchisme en zijn slagkracht in de late twintigste eeuwse maatschappij. In België zijn ook groepen actief, maar alweer zijn deze meer op zichzelf en hun directe geografische omgeving gericht, dan op het land in zijn geheel (of Vlaanderen als actiegebied bijvoorbeeld). Zo is het ook belangrijk om op te merken dat vooral de grote studentensteden in Vlaanderen – met uitzondering van Mechelen – een actieve anarchistische beweging gekend hebben⁶⁷⁷. Voor het grootste deel is dit te verklaren door de aantrekkingskracht van de linkse ideologie op een groep die in een realiteit van activistische studenten terecht komen. De strijd tegen verhoogde inschrijvingsgelden is hiervoor toonaangevend⁶⁷⁸.

⁶⁷⁶ J. MOULAERT, *De vervloekte staat*, idem, p. 57-58. 'Bestond er bij de anarchisten eensgezindheid omtrent de noodzaak van antimilitaristische actie, over de vraag wat de krachtlijnen ervan moesten zijn, was men dan weer hopeloos verdeeld.'

⁶⁷⁷ F. FAES, idem, p. 50-55.

⁶⁷⁸ A.M. VAN DER MEERSCH, '20 jaar studentenbeweging te Gent 1968-1988' op het internetadres: <http://aivwww.rug.ac.be/ArchiefRUG/1968-1988/engagement/univers/>. Begin juli 1978 werd de Anticrisiswet goedgekeurd, een globale kaderwet die soberheidsmaatregelen over een hele reeks van bevolkingsgroepen verdeelde. De verhoging der inschrijvingsgelden tot 10.000 fr. voor niet-beursgerechtigden bracht een grootschalig studentenprotest op gang. Onlusten braken uit en Gent kende een van de grootste en hevigste studentenrellen uit haar geschiedenis. Tijdens de harde confrontaties

4.5. Besluit

Spreken over landelijke verschillen binnen het anarchisme verraadt een drang tot nationale onderscheiding en teleologisering en geeft een vertekend beeld van de realiteit. Er is geen Spaanse, Amerikaanse, Nederlandse, Belgische, Vlaamse of eender welke vermeende nationale variant van het anarchisme te onderscheiden. Maar aangezien het anarchisme een gefragmenteerde leer is, zijn er wél regionale (en periodieke) accenten te onderkennen. Deze werden in dit hoofdstuk, aan de hand van bronnenonderzoek en literatuur, onderzocht voor Nederland en Vlaanderen.

Dat er twee bewegingen waren die van elkaar konden onderscheiden worden, werd duidelijk gemaakt. Beide landen (of landsdelen in het geval van Vlaanderen) kenden een volkomen verschillende nationale geschiedenis, met verschillende politieke en geografische situaties tot gevolg. Dit heeft ook het anarchisme danig beïnvloed, in die zin dat het in Nederland een veel rijkere voedingsbodem aantrof voor zijn libertaire ideeën: de antimilitaristische traditie, de levensbeschouwelijke achtergrond (die zijn repercussies had op persoonlijk gebied ook, met een andere levensingesteldheid tot gevolg: ascetisme versus Bourgondische levensstijl) en een federalistische traditie maakten dat Nederland een veel rijkere anarchistische traditie kende en dat uitte zich in een veel beter georganiseerde beweging met sterke voormannen. Na de tweede wereldoorlog viel de interesse terug voor het anarchisme als ideologie, zowel in België, Nederland als over heel de wereld. Na deze periode van desinteresse en desillusie, kwam het anarchisme in beide landen terug naar voren in de jaren '60 en '70, maar veranderd. Onder invloed van de ideeën van 'The New Left' transformeerde de ideologie en werden de verschillen tussen de landelijke 'varianten' (hetgeen we al geïdentificeerd hebben als een constructie) steeds kleiner⁶⁷⁹. In dat opzicht is de tendens tot globalisering van een groot belang. Vandaag de dag lijkt het dus nog moeilijk vol te houden dat er inherente verschillen zijn tussen het Belgische en Nederlandse anarchisme, behalve dan wat de mentaliteit van beide culturen betreft (al heeft dit niet noodzakelijk zijn gevolgen voor de theoretische bespiegelingen, dan wel voor de concrete beleving van het anarchisme).

tussen studenten en ordediensten werden tientallen studenten opgeleid. 36 onder hen verschenen later voor de correctionele rechtbank.

⁶⁷⁹ P. MARSHALL, idem, p. 544. 'Net zoals de openlijk politieke New Left beweging, was de tegencultuur [*hippies, straatmensen, flower children – A.F.*] fundamenteel anarchistisch zonder het zelf te beseffen, zeker wat zijn afwijzen van het meerderheidsprincipe, stress en de morele verantwoordelijkheid van het individu in de kapitalistische staat betrof. (...)Ze was ook anarchistisch in zijn kritiek op de gecentraliseerde en technologische staat en in zijn wijdverspreide wens om tot een simpeler leven, dichter bij de natuur te komen. (eigen vertaling)'

HOOFDSTUK 5

Hedendaags anarchisme

5.1. Inleiding

De desillusie die het georganiseerde Russische communisme teweegbracht – zeker na de bloedige revolutie in Hongarije in '56 – en de onmacht van het kapitalistische Westen om absolute veiligheid te verzekeren tijdens de Koude Oorlog, bracht een nieuwe generatie jongeren ertoe in de jaren '60 te zoeken naar een derde pad tussen het staatscommunisme en het kapitalisme in. De 'New Left' beweging en de tegencultuur ontstonden uit deze onvrede met de toenmalige internationale en nationale situatie. Het afwijzen van het meerderheidsprincipe en een duidelijke nadruk op het individu en de zelfontplooiing daarvan (eventueel met de hulp van zinnenverruimende middelen) verraadden een dieperliggende libertaire invloed, veelal zonder dat de actieve leden binnen beide bewegingen zich daar van bewust waren⁶⁸⁰. De politieke New Left beweging heeft, in tegenstelling tot de tegencultuur die enkel een tijdelijke reactie was (en die doodbloedde na enkele jaren 'anders' leven en daaruit de kicks gehaald te hebben) op de maatschappij, wél een blijvend effect gesorteerd. Zij zou het grootschalige studentenverzet, dat zijn symbool kent in de mei '68 opstand (en staking) te Parijs, danig beïnvloeden. Deze meirevolutie zou het startschot zijn – al was de evolutie al langer bezig, zoals betoogd in het derde hoofdstuk – voor een nieuwe stroomstoot door het dode anarchisme. Mei '68 was anarchistisch van karakter. Hierin volgen we het oordeel van de anarchistische historicus Jean Maitron, die de gebeurtenissen tijdens die zes weken in Parijs omschreef als 'een ontegensprekelijke vorm van anarchisme.'⁶⁸¹ Tom Nairn analyseerde de gebeurtenissen als volgt: 'Het anarchisme van 1871 keek terug op een kapitalistische verleden, gedoemd om te falen; het anarchisme van 1968 kijkt voorwaarts naar de mooiere toekomst die bijna in onze greep is, zeker van zijn succes.'⁶⁸² Het meest genuanceerd, is Daniel Guérin die stelt dat de sfeer tijdens deze opstand er een was van 'een revolutionaire bijenkorf waar iedereen binnen kon gaan, [waarin] alle stromingen van de revolutie zonder uitzondering hun stands neergezet [hebben] (...) Tenminste tijdens de opgaande fase van de strijd, waarin alles onderworpen was aan de

⁶⁸⁰ P. MARSHALL, idem, p. 544.

⁶⁸¹ Ibid., p. 546-547.

⁶⁸² Ibid.

verbroedering tegen de gemeenschappelijke vijand, heeft de zwarte vlag samen met de rode vlag gewapperd, zonder concurrentie of voorrang.⁶⁸³

Tezamen met een nieuwe generatie, was ook de samenstelling van de anarchistische (of libertaire) groepen danig veranderd. Traditioneel werd uit een arbeidersomgeving gerecrueteerd, maar dit patroon sloeg om tijdens de jaren '70. Het anarchisme werd een zaak van jongeren uit de middenklassen van de maatschappij. Zoals een enquête in het anarchistische tijdschrift *Freedom* uit '62 aantoont, behoorde enkel 15 procent van de zichzelf anarchistisch noemende jongeren tot de traditionele groepen van arbeiders en boeren; van de 85 procent van de 'witte boorden' arbeiders was de grootste groep actief in het onderwijs, hetzij als student of als docent⁶⁸⁴. Dat dit een heroriëntering met zich meebrengt, lijkt daarom een plausibele hypothese.

Hoe het ook zij, de sfeer was omgeslagen en een 'nieuw' anarchisme werd geboren uit de assen van het traditionele anarchisme. Of toch niet? Zijn er wel zoveel verschillen aan te wijzen met de oude ideologische beginselen? Door middel van een thematische bespreking van de nieuwe accenten die gelegd worden, wordt een comparatieve analyse beoogd tussen het traditionele en het hedendaagse anarchisme. Hierbij maken we gebruik van enerzijds de ondervindingen uit de besproken casus – de Pinksterlanddagen – en van een aantal daaraan verbonden initiatieven. De congresbundel die voor de PL '70 ter beschikking werd gesteld, zal eveneens een nuttig analyse-element blijken.

5.2. Pacifisme/totaalweigering

Zoals gezien doorheen de verschillende hoofdstukken, lag er een enorme nadruk op het antimilitarisme en het pacifisme in het traditionele anarchisme, zeker wat Nederland betreft. Als hypothese hebben we gesteld dat het anarchisme de maatschappelijke tendensen volgt en dat is te merken in de geschiedenis van de dienstweigering in Nederland. Aan het eind van de negentiende eeuw werd in Nederland de dienstplicht ingesteld. De eerste dienstweigeraar die op politieke gronden weigerde was Johan van der Veer in 1896. Voor zover bekend waren er in de periode 1887-1909 zo'n 18 dienstweigeraars, die veroordeeld werden tot straffen die varieerden van 3 tot 20 maanden. Deze dienstweigeraars kwamen vooral uit de christen-anarchistische

⁶⁸³ D. GUÉRIN, idem, p. 149. Het feit dat het boek – in Frankrijk – een onbetwiste bestseller werd, mag ook een indicatie wezen over de ideologische omslag. Om het cru te stellen: het anarchisme was weer 'hip' geworden en kreeg ten volle aandacht.

⁶⁸⁴ G. WOODCOCK, idem, p. 462. Er waren ook vele architecten en dokters, evenals kunstenaars, wetenschappers en journalisten die zich tot het anarchisme bekenden.

(Tolstoyaanse) en breder anarchistische hoek en ondanks hun geringe nummers brachten ze toch massale en belangrijke solidariteitsacties tot stand⁶⁸⁵. Tijdens WO I neemt het aantal dienstweigeraars toe: zo'n 600 weigeraars werden veroordeeld tot een celstraf. Wanneer in 1915 het Dienstweigermanifest verschijnt, dat een aanklacht formuleerde de verplichte indiensttreding, verbreedde de beweging tot een amalgaam van religieuzen, socialisten, anarchisten en partijlozen. Het aantal dienstweigeraars neemt na de oorlog weer af (in de periode '18-'23 zullen nog 200 mensen veroordeeld worden), maar door toedoen van het proces Groenendaal (zie supra) en de hongerstaking van Herman Groenendaal ontstaat er weer een brede protestbeweging die zware druk uitoefende op de Nederlandse regering om te voorzien in een wet voor gewetensbezwaarden. Deze komt er in 1923: mensen met godsdienstige of ethische bezwaren kunnen voortaan burgerdienst verrichten, gewetensbezwaarden moeten zes maanden langer burgerdienst verrichten⁶⁸⁶. Dít is het moment dat de dienstweigering een louter politiek-ideologische zaak wordt, aangezien voor politieke bezwaren geen plaats gemaakt werd in de wet. Gedurende deze tijd worden enkel nog anarchisten om hun anti-oorlogsovertuigingen opgesloten.

Vanaf 1974 wordt, ondermeer door de impulsen van Provo en Kabouter, het verwijt meer gehoord dat beroep doen op de wet Gewetensbezwaarden Militaire Dienst (GMD) alleen niet voldoende is voor wie het militarisme en de toenemende militarisering van de maatschappij wil bestrijden: 'de wet GMD wordt meer en meer gezien als een vorm van repressieve tolerantie. De gedachte begint veld te winnen dat er meer nodig is om je te verzetten tegen een staatsmacht, die op ongelijkheid en onderdrukking gebaseerd is.'⁶⁸⁷ Om die reden is het opportuun om de drie verschillende 'mogelijkheden' tot dienstweigering te vermelden, om het onderscheid tussen 'vroeger' en 'nu' des te meer duidelijk te maken:

⁶⁸⁵ Totaalwijzer. Handboek over totaalweigeren, Utrecht, LTO, 1989, p. 9.

⁶⁸⁶ Dienstplicht Weigerplicht. Feiten en motieven rond dienstweigering, Amersfoort, Acco, 1981, p. 11. 'Men denke hierbij aan de zaak van Herman Groenendaal, een eenvoudige tuinman, wiens ernstige overtuiging en consequente houding – hij wilde van geen militaire dienst weten – zoveel sympathie wekten, dat overal protestvergaderingen gehouden werden; dat zelfs op een algemene werkstaking werd aangestuurd; dat men in optocht trok naar het huis van de toenmalige minister van Oorlog Pop om zijn vrijlating te eisen, enz.' In hoofdstuk vier zagen we ook al hoe de zaak Groenendaal – zeker in het geval van Jo de Haas, die betrokken was bij een 'aanslag' op een der rechters in die zaak – ook bij de anarchisten leefde als symbooldossier.

⁶⁸⁷ Totaalwijzer, idem, p. 10.

- Een beroep op de wet GMD. Dit is een volkomen legale vorm van handelen naar je overtuiging.
- de protestdienst: in essentie houdt dit in dat – hoewel men tegen het militarisme is – men in dienst treedt om op die manier het protest uit te dragen in de legerdienst. Het voordeel is dat er mogelijkheden zijn voor een heel directe benadering van anderen die bij de krijgsmacht betrokken zijn, maar de ‘spelregels’ van het leger maken deze vorm zeer ineffectief. Immers, vaak worden deze protestdieners vroegtijds naar huis gestuurd door de legerleiding of ze worden zelf ontgoocheld en doen vooralsnog een beroep op de wet GMD⁶⁸⁸.
- De totaalweigerings. Dit is de vorm die door anarchisten aangehangen wordt (edoch niet enkel door hen). Deze zal dan ook verder uitgewerkt worden.

Inderdaad, de totaalweigerings is de nieuwe variant van antimilitarisme die door het anarchisme beoefend wordt: ‘Onder totaalweigeren verstaan we de hedendaagse vorm van dienstweigeren, waarbij niet enkel de militaire dienstplicht wordt afgewezen, maar ook (...) de wettelijk voorziene vervangende burgerdienst. Enkel die dienstweigeraars [worden onder deze categorie gerekend] die beide vormen van dienstplicht weigeren op basis van politieke motieven.’⁶⁸⁹ Dat anarchisten een afkeer hebben van wat ze als kapitalistische oorlogen – oorlogen die om economische motieven worden gevoerd, of gewoon omdat ze gevoerd worden tussen staten, terwijl de massa instaat voor de kosten én de doden – is aangetoond in het eerste hoofdstuk, maar waarom moet de burgerdienst het ontgelden⁶⁹⁰? ‘De meest fundamentele kritiek betreft het principe van zo’n dienst zelf: waarom moet iemand die weigert mee te werken aan het destructieve militaire apparaat een vervangende dienst doen? Uiteindelijk blijft het verrichten van burgerdienst, werken voor de staat, die men vanuit anarchistisch standpunt zo diep veracht.’⁶⁹¹ Uiteindelijk impliceert burgerplicht dat de oppositie gekanaliseerd wordt en dat indirect niets verholpen wordt aan de militaire maatschappij: kritiek wordt uitgeschakeld en enkel het geweten en de opvatting van het individu worden ter vraag gesteld, niét het

⁶⁸⁸ Dienstplicht Weigerplicht, idem, p. 19-20.

⁶⁸⁹ L. VAN HEERENTALS, Totaalweigeren in België, Gent, LSG, 1987, p. 1.

⁶⁹⁰ L. GLABEKE, Hedendaags anarchisme: een inleiding voor jongeren, Gent, Libertaire Studiegroep Gent, 1987, p. 88. ‘Anarchisten zeggen dat het niet opgaat om tegelijkertijd voor het geweld van de overheid een stevig oogje dicht te knijpen, en het geweld dat van een andere kant komt met een vergrootglas te bezien. (...) Geweld kan alleen verantwoord worden uit (zelf)verdediging tegen onderdrukking. Maar dan nog is het gevaarlijk (...) Daarom voegen we er direct twee voorwaarden aan toe. Gebruik van geweld is alleen maar te rechtvaardigen als het effectief onderdrukking tegengaat en niet verder gaat dan dat. Bovendien zou het gebruik van geweld, omdat het een zeer onhandelbaar middel is, altijd op de laatste plaats moeten komen.’

⁶⁹¹ L. VAN HEERENTALS, idem, p. 12.

militarisme an sich⁶⁹². Inderdaad, in feite is er niets antimilitaristisch aan de burgerdienst en dát wordt bestreden.

Met de (de facto) afschaffing van de dienstplicht in zowel Nederland als in België, is dit probleem sinds medio de jaren '90 veel minder belangrijk geworden en wordt enkel nog over in algemene termen over geweld en zijn opportuniteit gesproken binnen het anarchistische milieu.

5.3. Anarcha-feminisme

De geschiedenis van het Westerse feminisme wordt opgedeeld in een aantal golven, die elk hun eigen karakteristieken hebben. Tijdens de eerste feministische golf zetten vrouwen zich hoofdzakelijk in voor de rechten van de vrouw als politiek/publiek figuur: in Europa en Amerika komt dit in hoofdzaak neer op een eis voor algemeen stemrecht (cf. de beweging der Suffragettes ('suffrage' is het Engelse woord voor stemrecht))⁶⁹³. Vanaf de jaren 1920 evolueren vrouwenbewegingen in verschillende richtingen: armoede, politieke opvoeding van vrouwen, fascisme en dergelijke komen meer op het voorplan. Vanaf de jaren '60 neemt een nieuwe generatie vrouwen het roer over en dan begint de tweede golf: 'naast strikt juridische en/of politieke rechten, wordt er veel aandacht besteed aan seksualiteit en mentaliteitswijzigingen. Er ontstaan veel verschillende groepen en groepjes met eigen accenten.'⁶⁹⁴ Zoals het overzicht dat Maerten laat blijken, 'versplintert' de vrouwenbeweging inderdaad tijdens deze tweede golf. Behalve de geschriften van Emma Goldman (zie supra), heeft het anarchisme nooit een belangrijke rol gespeeld als unificerende factor binnen het feminisme van de eerste golf. Daar zou tijdens de tweede golf verandering in komen met een eigen anarchistische variant van het feminisme.

Het anarcha-feminisme wil een synthese zijn tussen enerzijds het radicale feminisme en anderzijds het anarchisme⁶⁹⁵. De voornaamste kritiek van anarchistische vrouwen was immers dat 'het anarchisme' wel aandacht besteedt aan de onderdrukking door de staat, door de kerk, etc. maar het patriarchaat nooit als een onderdrukkende entiteit gedefinieerd heeft. Als term, is

⁶⁹² Ibid., p. 13. 'Het aanvaarden van burgerdienst is zoiets als blij zijn dat je de aktentas van Pinochet mag dragen in plaats van zijn geweer.'

⁶⁹³ M. MAERTEN, Feminisme en feministische stromingen, Brussel, ROSA, 2002, p. 2. Dit werk is deel van een groter geheel aan 'fact sheets' door RoSa ter beschikking gesteld.

⁶⁹⁴ Ibid.

⁶⁹⁵ H.J. EHRLICH, Reinventing anarchy. What are anarchists thinking these days?, Londen, Illusion, 1979, p. 233-277.

‘anarcha-feminisme’ overigens nog niet zo lang in gebruik: ze stamt van de jaren ’60⁶⁹⁶. Ze focussen hoofdzakelijk op het kerngezin, waarin ze de wortels van de seksuele ongelijkheid zien: om die reden stellen ze dat énkél een hervorming van de wetten (zoals de bredere vrouwenbeweging, die ijverde voor stemrecht, wél beweerde) geen gelijkheid met zich kon meebrengen. Het is noodzakelijk om te strijden voor persoonlijke autonomie en economische onafhankelijkheid om iets te bereiken⁶⁹⁷.

Wat de theoretische onderbouw betreft: ten eerste, wordt het paradigma van het feminisme, ‘het persoonlijke is politiek’, erkend: deze vrouwen willen hun eigen normen en waarden ontwikkelen tegenover de vooroordelen en heersende ideeën. Ze willen zich niet aanpassen aan de overheersende mannennormen, die hiërarchie, agressieve concurrentie, zakelijkheid, etc. verheerlijken en strijden voor de afschaffing van de stereotiepe seksuele rollen. Langs de andere kant is het politieke ook persoonlijk: de hiërarchie en onderdrukking in de maatschappijstructuren waar zowel vrouwen als mannen het slachtoffer van zijn, werkt ook door in de persoonlijke verhoudingen en heeft een grote invloed op hoe mensen dag aan dag samenleven of met elkaar omgaan⁶⁹⁸. Ten tweede vormt het model voor de toekomstige maatschappij-inrichting een groot verschilpunt met de ‘reguliere’ (lees: niet-anarchistische) vrouwenbeweging. Sommige radicale feministes stellen dat een maatschappij gecontroleerd door vrouwen het alternatief dient te zijn voor de huidige patriarchale maatschappij. Anarcha-feministes echter waarschuwen, vanuit anarchistische inzichten terzake, voor deze maatschappij: staatscontrole an sich is áltijd onderdrukkend en zal weer nieuwe ongelijkheden met zich meebrengen. De anarchie is de enige organisatievorm waarin dit voorkomen kan worden⁶⁹⁹. Ten derde dient opgemerkt te worden dat deze stroming vooral steunt op het activisme, meer dan op de theorie: elke vrouw dient controle te verkrijgen over haar eigen lichaam, op welke manier dan ook⁷⁰⁰.

⁶⁹⁶ K. GAY, idem, p. 6. Anarchistische vrouwen in het verleden participeerden niet noodzakelijk in de bredere feministische beweging die vooral voor vrouwenstemrecht agiteerde. Eerder vochten anarchistische vrouwen als Voltairine de Cleyre, Emma Goldman, Angela Heywood en Helena Born voor individuele vrijheid. Het feit dat de term uit de jaren ’60 stamt, zet de hypothese van een nieuwe beweging enkel meer kracht bij.

⁶⁹⁷ P. MARSHALL, idem, p. 556.

⁶⁹⁸ L. GLABEKE, idem, p. 52-53. ‘Vrouwen zijn dubbel onderdrukt. Ze worden enerzijds achtergesteld bij mannen en anderzijds leven ze in een maatschappij die sterk hiërarchisch is, met slechts weinigen aan de top en zeer velen onderaan.’ Als vrouwen al aan de top komen, worden ze – net als de mannen – geselecteerd op hoe ze in het systeem passen. Anarcha-feministen benadrukken de strijd tegen álle onderdrukking, hiërarchie en autoriteit.

⁶⁹⁹ H.J. EHRLICH, idem, p. 234.

⁷⁰⁰ Ibid.

Een reprise naar de casus lijkt aangewezen om aan te duiden in hoeverre het inderdaad een 'innovatie' van het anarchisme betreft. Zien we in de jaren vóór 1970 wel een aantal – drie, met name 'De vrouw, het kind en de oorlog', 'de huidige atoombewapening en het verzet van de zijde der vrouwen dat mogelijk is' en 'jeugd en seksualiteit'⁷⁰¹ – onderwerpen die gelieerd zijn aan het anarcho-feminisme, toch moeten we vaststellen dat ze er feitelijk ver afstaan. Ofwel werden de lezingen gegeven door mannen, ofwel (in het laatste geval) ging het over een niet-anarchistische uiteenzetting. Onze these dat er een omslag komt in het anarchisme rond het jaar '70 indachtig, bemerken we inderdaad dat vanaf het jaar '70 er stelselmatig meer interesse komt voor de vrouwenproblematiek⁷⁰². Voor een overzicht van de verschillende onderwerpen, verwijs ik naar de noten. Direct valt op dat er een intensivering aan de gang is, wat het anarcho-feminisme betreft: vanaf medio de jaren '80 blijft het een hot topic tijdens de landdagen. Voorts dient gesteld dat deze lezingen en workshops volledig geconcipieerd worden vanuit een autonoom opererende vrouwenbeweging.

5.4. Ecologie en anarchisme

Zondermeer is het ecologische anarchisme hét exponent van het vernieuwde, of het hedendaagse, anarchisme. In de periode vóór ruwweg 1970 was er amper sprake van een ecologische bekommernis vanuit anarchistische hoek, laat staan dat erover getheoretiseerd was. Met de komst van Murray Bookchin kwam hierin verandering⁷⁰³. Echter, zoals al altijd het geval was in de geschiedenis van het anarchisme, sluit ook deze vernieuwing aan bij een breder maatschappelijke tendens: een nieuwe bezorgdheid voor de omgeving, zou aanleiding geven tot de oprichting van verschillende ecologische partijen.

⁷⁰¹ Zie supra. Respectievelijk vonden deze lezingen plaats in '49, '61 en in '65.

⁷⁰² Zie supra. Respectievelijk de onderwerpen: Dolle Mina ('70), Het Gezin ('75), Vrouwen tegen het militarisme ('84), Feminisme ('86), Vrouwenstrijd ('89), Holebi-strijd ('93), Anarcha-sex ('94 en '95), Vrouwen en de uitkering ('97), Anarcha-feminisme ('98) en Mannen en Vrouwen ('00).

⁷⁰³ Voor een bibliografisch overzicht van de werken van Bookchin, verwijs ik naar P. MARSHALL, idem, p. 730. Zijn meest invloedrijke werk was 'The ecology of Freedom: the emergence and dissolution of hierarchy'. Voor een overzicht van zijn belangrijkste ideeën, werd geput uit de bundeling van zijn belangrijkste teksten in: M. BOOKCHIN, Ekologie en anarchisme, Utrecht, AK Utrecht, 1977, 130 p.

5.4.1. Het postmaterialisme en ecologie

Het ontstaan van de verschillende groene partijen stelde de wetenschap van de politicologie voor een nieuw probleem. Het oude breuklijnenmodel, dat de opkomst van partijen verklaarde aan de hand van verschillende conflictdimensionen – bijvoorbeeld de breuklijn van de levensovertuiging, die zich vertaalde in klerikalisme en antiklerikalisme; of voor het Belgische model, de communautaire breuklijn – bleek niet toepasbaar te zijn op het nieuwe fenomeen, waardoor een vernieuwing van dit model nodig bleek⁷⁰⁴. De meeste nieuwe breuklijnentheorieën die het ontstaan van groene partijen proberen te verklaren, kunnen met het werk van Ronald Inglehart in verband worden gebracht. Inglehart komt in zijn werk 'The Silent Revolution' tot de vaststelling dat de waardensystemen van de naoorlogse generaties grondig met die van de oudere generaties verschillen. Zo omschrijft hij de vooroorlogse generatie als materialistisch gericht, d.w.z. dat ze hun materiële welvaart proberen verhogen, terwijl de jongere generatie als 'postmaterialistisch' worden omschreven. De kwaliteit van het leven wordt primordiaal geacht⁷⁰⁵. Inderdaad, deze nieuwe generatie groeit op in een welvarende maatschappij en daarin is bekommernis om de primaire levensomstandigheden iets van het verleden: een 'luxeprobleem' ontstaat, waardoor mensen hun tijd kunnen besteden aan 'nieuwe' gebieden, die daarvoor niet belangrijk waren omdat de strijd om een goede levensstandaard belangrijker geacht werd. Jan Bervoets zag dit ook in, in zijn bespreking van de jaren '70:

'Onze generatie had in ieder geval de materiële middelen om voor solidariteit te kiezen en daarvan gewetenszaken of idealen te maken. Dat hadden we niet door met onze lange haren en spijkerbroek met onze tegencultuur: wij begrepen niet waarom de paasmarsen van de geweldloze antimilitaristen juist in driedelig pak werden gehouden. Dat dit het triomfantelijke teken was van arbeiderswelstand tegen de verdrukking in: het bewijs dat arbeiders zich door ontzegging van verslavende middelen als drank en ander opium voor het volk ook persoonlijke rijkdom konden verwerven en daardoor een zekere vrijheid.'⁷⁰⁶

Dit postmaterialisme – een theorie die niet zonder kritieken is – verklaart grotendeels de opkomst van een nieuwe inzet en interesse voor de omgeving en het milieu. In die context wil ik dan ook het ecologisch anarchisme situeren.

⁷⁰⁴ E. WITTE, Politiek en Democratie, Brussel, VUB Press, 1998, p. 106-108.

⁷⁰⁵ H. REYNAERT, Syllabus bij het vak Belgische binnenlandse politiek – Partim Agaley, Gent, UGent, 2003, p. 8.

⁷⁰⁶ J. BERVOETS, *idem*, p. 15.

5.4.2. Bookchins natuurfilosofie

Bookchin verzet zich tegen een strikt natuurwetenschappelijke benadering van de ecologie. Centraal daarin staat de vraag in hoeverre een wetenschap die de mens als organisch wezen bestudeert, uitspraken kan doen over de sociale verbanden waarbinnen de mens leeft, met name de maatschappelijke instellingen⁷⁰⁷. Zijn grootste bijdrage tot het anarchisme was daarom zijn natuurfilosofie, die een basis biedt voor zijn ethische en politieke inzichten. Hij situeert zijn filosofie tussen de tradities van organistisch en holistische denken over de natuur en zijn tussenweg benoemt hij als een soort van dialectisch naturalisme: 'hij wijst zowel het mechanische materialisme – dat de natuur ziet als een dode realiteit waarvan uitbuiting [*delven van grondstoffen, economische argumenten laten primeren op ecologische, etc.* – A.F.] een inherent recht is voor de mens – als het 'spiritueel mechanisme' af, dat alles ziet oplossen in een kosmisch 'één zijn'. Natuur is geen 'hoopje mineralen' maar een 'complex web van leven' dat geladen is met zijn eigen ethische betekenis, zijn eigen natuurlijke orde.⁷⁰⁸ Met andere woorden beschouwt hij de natuur als krachtig rationeel en bewust. Het menselijke bewustzijn is slechts een exponent van dit 'natuurlijke web', deze natuurlijke ordening. Al lijkt dit deterministisch, toch is zijn filosofie dat niet: het impliceert enkel dat de ontwikkeling van een individu gezien dient te worden in relatie met andere entiteiten. Kropotkin achterna, ziet hij de natuur ook als basis voor een objectieve ethiek en als grond voor de menselijke vrijheid⁷⁰⁹.

Hij ziet de menselijke maatschappij enkel als een cultureel artifact dat voortspuit uit de natuurlijke 'maatschappij'. Bookchin erkent echter wel in zijn evolutionaire visie op het menselijke bewustzijn dat er zoiets bestaat als de menselijke natuur, dat hij definieert als een 'potentieel dat gedefinieerd wordt door de intrede van sociale noden.⁷¹⁰ Al legt hij soms een grote nadruk op het concrete individu, toch is hij geen échte individualist te noemen: 'hij verwerpt herhaaldelijk het type van modern individualisme dat het individu als een vrije en egoïstische nomade voorstelt. Het 'zelfdom' ziet hij niet enkel als een persoonlijke dimensie, maar vooral als een sociale: 'het ego dat expressie vindt in de gemeenschap is in feite niet meer dan de gemeenschap die zijn zelf-expressie gevonden heeft, een complete congruentie van vorm en inhoud.⁷¹¹

⁷⁰⁷ M. BOOKCHIN, *Ekologie en anarchisme*, Utrecht, AK Utrecht, 1977, p. 7.

⁷⁰⁸ P. MARSHALL, idem, p. 605. Eigen vertaling.

⁷⁰⁹ Ibid., p. 607.

⁷¹⁰ Ibid., p. 606.

⁷¹¹ Ibid., p. 607. Eigen vertaling.

Hoe verbindt Bookchin deze visie op de natuur met het anarchisme? Hij stelt dat de moderne technologie een nieuw stadium heeft gecreëerd in de geschiedenis. Het verleden werd gedomineerd door een materiële schaarste, die het patriarchale (dominantie-) model heeft voortgebracht, met privaat bezit, klassendominantie en de Staat als zijn voornaamste kwalen. Daarnaast werd een repressieve moraal van ontkenning en schuld in stand gehouden. In traditionele termen wordt de natuur, de omgeving gezien als een middel om de schaarste te overwinnen door haar te domineren en uit te buiten. Dit hangt samen met de patriarchale (man vs. vrouw) en klassengebonden (mens vs. mens) dominantie. Zowel de mens als de natuur zijn slachtoffer van de dominantie in zoverre zelfs dat ze door ecologische rampen gedoemd zijn om uit te sterven⁷¹². Nu zijn we echter in het tijdperk van de 'post-schaarste' terechtgekomen⁷¹³. 'De bourgeois-samenleving revolutioneerde de productiemiddelen op een historisch ongekennde schaal. Deze technologische revolutie, die zijn hoogtepunt vindt in de cybernetica, heeft de objectieve basis geschapen voor een wereld zonder klassenheerschappij, uitbuiting, zware lichamelijke arbeid of materieel gebrek.⁷¹⁴ Deze post-schaarste is in de theorie van Bookchin dé vereiste om te komen tot een vrije maatschappij in libertaire zin⁷¹⁵.

Het dialectisme van zijn theorie, houdt in dat de technologie die de mensheid nu tot slaven maakt, ons eveneens kan bevrijden. Immers, een verregaande technologische ontwikkeling is een van de precondities die Bookchin ziet voor de waarlijk vrije samenleving⁷¹⁶. Bookchin stelt ons voor een keuze: ofwel evolueren we naar een anarchistische samenleving ofwel sterven we uit. Het anarchisme is voor hem de enige ideologie die eenheid (aangezien hij de natuur ziet als een organisch geheel, dat logisch in elkaar zit) kan scheppen in sociale diversiteit (geen twee mensen zijn gelijk, maar ze maken idealiter – in Bookchins maatschappij – wel uit van een groter geheel, hetgeen nu door de individualisering die aan de gang is in de huidige samenleving helemaal niet het geval is)⁷¹⁷.

⁷¹² Ibid., p. 609-610.

⁷¹³ Dit is tevens de titel van zijn meest invloedrijke essay, 'Post-Scarcity Anarchism', zoals opgenomen in M. BOOKCHIN, idem, p. 105-126.

⁷¹⁴ M. BOOKCHIN, idem, p. 105. P. MARSHALL, idem, p. 609. Post-schaarste is niet hetzelfde als ongebreidelde overvloed, maar is eerder een voldoende technologische ontwikkeling die het individu in staat stelt om zijn noden autonoom te vervullen.

⁷¹⁵ De voorwaarden van vrijheid mogen niet verward worden met de omstandigheden waaronder vrijheid mogelijk is. De mogelijkheid van bevrijding is nog niet de realiteit van de vrijheid.

⁷¹⁶ M. BOOKCHIN, idem, p. 108-113. Bookchin zelf heeft het over een verlossende dialectiek. Hij onderscheidt zich duidelijk van de traditionele marxistische dialectische analyse: 'Wij moeten hier lering trekken uit de beperkingen van het marxisme, dat (begrijpelijk in een periode van materiële schaarste) de sociale dialectiek en de contradicties van het kapitalisme verankerde in de economie.'

⁷¹⁷ P. MARSHALL, idem, p. 611.

Bookchin geeft geen blauwdruk van zijn 'Ecotopia', de toekomstmaatschappij, maar hij heeft wel een aantal basisveronderstellingen geformuleerd⁷¹⁸. Primo: er is een culturele én een sociale revolutie nodig, aangezien de psyche dient herschape te worden naar een ecologische voeling die het spel, de fantasie en de verbeelding voorop stelt⁷¹⁹. Secundo: er is een libertaire ethiek nodig die gebaseerd is op een rationele analyse die vrijheid als een basisvereiste stelt. Tertio: op economisch vlak schuift hij het model van het anarcho-communisme (zie supra) naar voren⁷²⁰. Ook de oude ideeën over justitie moeten vervangen worden door het vrijheidsideaal dat de gelijkheid onder ongelijken (h)erkent. 'Noden, de kwelgeest van de massa, zouden vervangen worden door verlangen, het genot van het individu. En noden zouden niet langere geduceerd worden door tekort of gewoonte, maar het object worden van bewust keuze', besluit Bookchin zijn toekomstbeeld⁷²¹.

5.4.3. Eco-anarchisme in de praktijk

De theoretische basis die door Bookchin geleverd werd, heeft ook zijn exponent in de actieve beweging en spitst zich hoofdzakelijk toe op een protest tegen de grootschaligheid. Immers, de activistische anarchisten zien in de grootschalige en centrale organisatie van de maatschappij – gepaard met het gebrek aan respect voor natuur en mens – de oorzaak voor even grootschalige vervuiling en verspilling, zowel op ecologisch als op menselijk vlak. Voor de massaproductie van wegwerpproducten is een discrepantie aanwezig tussen het verbruik aan energie en de functionaliteit: ontginning, transport, verwerking, transport, afvalbewerking kosten enorm veel energie, hetgeen een overbelasting op het milieu tot gevolg heeft. In globo wordt dus geageerd tegen de sfeer van consumerisme, maar ook in bepaalde deelgebieden wordt actie gevoerd.

⁷¹⁸ In zijn formuleren van een werkbaar – of tenminste constructief bedoeld – libertair alternatief, sluit hij aan bij de traditie van het anarchisme, dat vanuit een destructivisme (het afsterven de staat) een constructief antwoord voorop wil stellen.

⁷¹⁹ Vergelijk met het concept van de 'homo ludens' die de Provo-beweging vooropstelt in hun voorstel tot een 'New Babylon.'

⁷²⁰ Ibid., p. 612-613. 'Hij vooronderstelt de afschaffing van het privé-bezit, een verdeling van goederen naar gelang de individuele noden [vergelijk met Kropotkins voorstel om goederen, los van de inspanning geleverd, te verdelen naar gelang de behoefte – A.F.], het oplossen van marktrelaties, het voorstel van arbeidsrotatie en een algehele reductie van de arbeidstijd.'

⁷²¹ Ibid., p. 613. Eigen vertaling.

Vooraleer overgegaan wordt tot een bespreking van twee deelgebieden, kernenergie en de dierenrechtenproblematiek, wordt teruggeschakeld naar de casus Pinksterlanddagen. We zien het thema ecologie – in al zijn varianten – voor het eerst opduiken tijdens de PL '70, meer bepaald onder invloed van de ideeën van Provo. In de congresbundel lezen we dan ook strijdbare woorden: 'Op korte termijn zal slechts enorme druk op regering en industrie een instorting van het milieu tegen kunnen houden. Dat zal buiten-parlementaire druk op de partijen vragen [en], door hen die dat willen, druk in de partijen. Op zijn gunstigst is een zekere bureaucratisch geregelde indamming van de aantasting van het milieu te bereiken. Een bevredigende oplossing zal slechts bereikt worden wanneer lucht, water en grond 'gesocialiseerd' worden. Dit lukt alleen maar wanneer de ge- of misbruikers gesocialiseerd [sic] worden: de industrie en het transport. Bewuste werkers die in hun vrije tijd schoon water, lucht en grond willen hebben zullen de productie zo willen en kunnen inrichten dat het milieubedrijf teruggedrongen wordt.'⁷²² Inderdaad, de bekommernis van de provo's voor de natuur is een goed gedocumenteerd feit. Dit is misschien het beste aan te tonen aan de hand van twee van hun prestigieuze plannen: het witte fietsen en het witte schoorstenen plan. Het witte fietsenplan hield in dat door de stad Amsterdam jaarlijks 20.000 witte fietsen zouden aangekocht worden, om op die manier het fietsgebruik te promoten tegenover de vervuilende auto⁷²³. Daarnaast is er het witte schoorstenenplan, dat qua opzet eerder ludiek is: de Amsterdammer schoorstenen dienden witgeverfd te worden, om zo symbool te staan voor de drang naar zuivere en frisse lucht.

Bij de Pinksterlanddagen zien we een gelijkaardige trend. Voor 1970 werd nooit vermelding gemaakt van het milieu of ecologie als een onderwerp ter discussie, maar vanaf dan – in het begin moeizaam, met 5 vermeldingen in de jaren '70 en '80 – begint het aan een remonte. In de

⁷²² Archief Appelscha, Congresbundel PL '70, 1970, p. 46.

⁷²³ Dit is wellicht het meest doordachte – in die zin dat er uitgebreid onderzoek naar de haalbaarheid ervan werd gedaan – plan dat Provo uitdacht (ter vergelijking zijn de andere plannen eerder ludiek en sensibiliserend van opzet). F.E. FRENKEL, Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel, Amsterdam, Polak & Van Gennep, 1967, p. 27. toont dit aardig aan: 'Als uitbreiding van het openbaar vervoer ontstaat dan automatisch een grotere frequentie van meer dan 40% door het wegvallen van de stagnatie (die door het autoverkeer wordt veroorzaakt). Een besparing van minstens twee miljoen gulden per jaar met hetzelfde materiaal en dezelfde mensen zal het gevolg zijn.' en 'Wij stellen voor dat de gemeente 20.000 witte fietsen aankoopt per jaar (kosten één miljoen) ter uitbreiding van het openbaar vervoer, want deze Witte Fietsen zouden van iedereen en van niemand moeten zijn. Binnen enige jaren zou het verkeersprobleem in het centrum van de stad op deze wijze opgelost zijn.'

jaren '90 kan het zelfs, naast het anarcha-feminisme, gerekend worden tot een van de belangrijkste gespreksonderwerpen in Appelscha⁷²⁴.

5.4.3.1. Kernenergie

Kernenergie wordt gezien als een exponent van de Westerse kapitalistische maatschappij en daarom ook bestreden. Het voornaamste kritiekpunt is dat het vervuילend is op drie verschillende niveau's. Eerst en vooral is er de permanente straling, die personen en het milieu aantasten, ten tweede is er het probleem van het kernafval – dat intens vervuילend is – en ten slotte is er een bijzondere bezorgdheid omtrent mogelijke ongevallen⁷²⁵. Daarnaast wordt ook kritiek geleverd op bepaalde activiteiten van de Westerse kapitalistische landen, zoals de uitbuiting van derde wereldlanden voor hun delfstoffen (met name uranium en plutonium), hun desinformerende activiteiten omtrent kernenergie en de machtsposities die met het debat verbonden zijn. Het is immers zo dat de gebruikers van energie afhankelijk zijn geworden – lees: hun autonomie, hun vrijheid wordt aan perken gelegd – van de beslissing van staatswege uit omtrent de te gebruiken energiebronnen⁷²⁶.

In de beste traditie van het anarchisme, komt uit die kritiek een opbouwend voorstel naar voren. Enerzijds moet op persoonlijk vlak de verspilling aangepakt worden: 'besparen betekent niet op de eerste plaats dat we met minder toe moeten (trui aan, verwarming een graadje lager) maar dat energie verstandig gebruikt wordt, dat de vorm van energie toegesneden is op het doel waarvoor die aangewend wordt.'⁷²⁷ Op collectieve basis moeten de vervuילende energie-industrieën vervangen worden op termijn door alternatieve energiebronnen. Wind- en waterenergie zijn een goed begin, maar de infrastructuur daarvoor – bv. snelle doorstroming van water beschadigt de waterfauna en –flora – is nog altijd nefast voor het milieu. Hét beste alternatief daarom, is

⁷²⁴ Zie supra. Een overzicht van de verschillende ecologische onderwerpen: 'Milieuhygiëne en natuurbescherming' ('70), aanwezigheid van ecologische groepen ('76), 'Ecologie is bewust leven en handelen' ('78), deelname aan anti-kernenergie dag ('79), toneelstuk 'Een stralende toekomst' ('81), 'kritiek op de milieubeweging' ('92), 'dwarse economie' ('94), 'sociale ecologie/Bulderboscampagne' ('95), 'woonprojecten' ('96), 'natuurbeheer' ('97) en 'kernenergie' ('98).

⁷²⁵ Atoomenergie? Nee bedankt!, Amsterdam, VMD/Sater, 1979, p. 15-25.

⁷²⁶ L. GLABEKE, idem, p. p. 66-76. 'We worden zeer kwetsbaar: een centrale energievoorziening maakt dat als er een paar belangrijke knooppunten uitvallen, een hele stad of zelfs een heel landsgedeelte, soms voor uren, zonder stroom valt. (...) Beslissingen voor een nieuwe kerncentrale of een alternatieve kolencentrale of wat dan ook worden ver boven ons hoofd genomen door specialisten, financiers en overheid.'

⁷²⁷ Atoomenergie? Nee bedankt!, idem, p. 54.

zonne-energie: 'het gebruik van zonne-energie is geen gok; het is aangetoond dat zonne-energie kan verwarmen, koelen, zout water in zoet kan omzetten en elektriciteit kan produceren.'⁷²⁸

5.4.3.2. Dierenrechten

De meeste anarchisten, net als communisten, feministes of andere sociale bewegingen, hebben zich vooral om mensen bekommerd. Echter, bepaalde dierenrechtenactivisten nemen de anti-hiërarchische kritiek van het anarchisme en passen die ook toe op de relatie mens-dier. In essentie wordt de evidentie van de onderwerping van dier aan mens bestreden, in die zin dat er wordt uitgegaan van een inherent recht dat dieren hebben op leven en vrijheid, net als de mens en dat de ongelijkheid tussen mens/dier een historisch gegroeid gegeven is⁷²⁹. Tevens wil het een aanklacht zijn tegen het ongebreidelde consumerisme en de vermarkting van 'het leven'. Dat dieren gekweekt worden énkél en alleen om als voedsel te fungeren voor een massa aan mensen, is onaanvaardbaar voor deze anarchisten. Het toont een gebrek aan respect voor het leven, dat – niet in die termen – heilig wordt verklaard⁷³⁰.

De keuze voor een veganistische levensstijl hangt zeer nauw samen met deze anarchistische stroming. Hoe anders valt een afwijzen van geweld op dieren te combineren op een positieve en consistente wijze, dan door zelf (het is een individuele beslissing; het maakt minder deel uit van een breed georganiseerde dierenrechtenbeweging) te opteren voor een afwijzen van álle dierlijke productie als symptomatisch voor de onderdrukking van dieren. In de praktijk bestaat dus geen breed georganiseerde anarchistische beweging die ijvert voor dierenrechten: 'In de huidige situatie kiezen we er voor om in elke politieke groep waarin we meewerken de dierenstrijd naar voren te brengen. Zo kan er wat ons betreft niet over het kolonialisme gesproken worden zonder het óók te hebben over het verband tussen honger in de wereld en de uitbuiting van dieren. De enorme westerse veestapel eet immers het voedsel van de onderdrukten in het Zuiden op.'⁷³¹ Ook meewerken aan voedselcoöperatieven wordt als actiemiddel naar voren geschoven. Ter besluit kan gesteld worden dat deze stroming eerder gevoelsmatig bepaald is, meer dan steunend op rationele argumenten.

⁷²⁸ Ibid., p. 55.

⁷²⁹ P. LANSER, R. WIERSMA, Alle dieren vrij!, s.l., Atalanta, 1993, p. 18-40.

⁷³⁰ Dit soort mystische termen is eveneens deel van het eco-anarchisme. P. MARSHALL, idem, p.606-607. Alhoewel Bookchin zelf een aantal mystieke noties afwijst, blijkt ook hij surrealistische neigingen te hebben: 'Hij is surrealistisch genoeg om in termen te praten van de 'Eros-gederiveerde impulsen', 'levensimpulsen' te onderkennen in de menselijke natuur (...)' Eigen vertaling.

⁷³¹ Ibid., p. 23.

5.5. Anti-autoritaire opvoeding

Anarchisten stellen dat de traditionele opvoeding enkel het kapitalistische rollenpatroon – het patriarchale gezin, met een arbeidende vader en een moeder die voor de kinderen zorgt – bevestigt en in stand houdt. Op die wijze wordt het huidige onderwijssysteem als een instrument van het systeem gezien, dat kinderen conformeert aan de noden van de maatschappij:

‘Wat is er gebeurd? Zogezegd hebben ze je op school een heleboel nuttige dingen geleerd, je leefwereld verruimd. Eigenlijk hebben ze je eerst leren stilzitten. Dan hebben ze je geleerd dat het pijnlijk is om teveel aan de zon buiten te denken als je binnen moet zitten. Ze hebben geleerd dat je best je aandacht kan beperken tot wat de leraar vertelt, en wat hij zegt te aanvaarden zonder erbij na te denken, anders kan hij wel eens knap lastig worden. Ze hebben je geleerd niet teveel zelf te willen en je gevoelens niet te tonen. Ze hebben je doen napraten als een papegaai. Ze hebben je geleerd dat wat jij wilde niet belangrijk was en wat zij wilden dwingend noodzakelijk en altijd veel belangrijker. Ze hebben je voorbereid en op maat gesneden voor je latere beroep of rol in het leven. Daarvoor hebben ze je doen vergeten wat je vroeger wel wist: hoe van het leven te genieten.’⁷³²

Om het kind te stimuleren zich ten volle te ontplooien als een sociaal wezen, wordt het systeem van de ‘anti-autoritaire’ opvoeding voorgesteld. Gesteld wordt dat nooit dwang mag gebruikt worden om een kind iets aan te leren, aangezien dat contraproductief werkt en enkel bijdraagt tot een reproductie van de huidige dominantie-cultuur. Meer zelfs, boud wordt de ontwikkeling van de schoolse (intellectuele) kennis totaal ondergeschikt gemaakt aan de ontwikkeling van sociale vaardigheden van het kind⁷³³. Om dus de autonome en vrije ontwikkeling van het kind mogelijk te maken, zouden er geen regels mogen zijn die het kind op enige manier binden in zijn evolutie. Opvoeders dienen de vrije expressie te bemoedigen en op die manier een vertrouwensband te kweken. Emma Goldman stelde zelfs dat seksuele voorlichting al zeer vroeg diende gegeven te worden aan kinderen, omdat ‘dit centrale en mooie deel van het leven’ door

⁷³² L. GLABEKE, idem, p. 30. De overdrijvende propagandistische taal buiten beschouwing gelaten, is dit een mooie samenvatting van de voornaamste kritieken van het anarchisme op de traditionele vormen van educatie.

⁷³³ P. MARSHALL, idem, p. 600. Paul Goodman gaat zelfs nog verder: ‘aangezien gedwongen onderwijs een universele val geworden is, stelt Goodman – Godwin achterna – boud voor dat zeer veel van de jongeren beter zouden af zijn als ze geen formele scholing gekregen hadden: ‘het is zeker geen waarheid dat het gecompliceerde schoolsysteem veel te maken heeft met educatie en zeker niet met goede educatie.’

een repressieve seksuele moraal de volledige ontwikkeling van het kind tot een seksueel wezen in de weg staat⁷³⁴.

Alhoewel Francisco Ferrer als de voortrekker van deze vorm van opvoeding geldt, blijkt zijn invloed eerder van een symbolische aard geweest te zijn (omwille van zijn onterechte terechtstelling in 1909): ‘Ferrer’s Escuela Moderna was maar een van de vele experimenten in Catalonië (...) Om propagandaredenen werd Ferrer’s persoonlijke reputatie als opvoedkundige opgeblazen door anarchisten tot buitensporige proporties. In feite was hij een vrij gewone orthodoxe rationalist, met een enge ongeïnspireerde kijk op opvoeding, en de weinige geschriften die hij naliet laten weinig zien dat wijst op een originele conceptie van educatie.’⁷³⁵ Andere, modernere, theoretici van het anarchisme ontwikkelden een veel originelere kijk op opvoeding. Belangrijkste hieronder, is zondermeer Herbert Read, die stelt dat de esthetiek primair is binnen de ontwikkeling. Hij ziet kinderen als natuurlijke artiesten en het is de taak van de opvoeders om ze te stimuleren om op een creatieve wijze kunst te gaan bedrijven. Op die manier ziet hij hen ontwikkelen tot gebalanceerde persoonlijkheden en functionele leden van de maatschappij. Hoe dit tot stand brengen? Read stelt voor: ‘Zonder een bijzondere methode. De noodzakelijke zelfdiscipline spruit voort uit de activiteit zelf: de goede leraar is geen dictator, maar eerder een leerling die verder gevorderd is dan de anderen en zich meer bewust is van het te bereiken doel en de te gebruiken middelen. Hij werkt met de kinderen, sympathiseert ermee en moedigt hen aan; hij geeft hen dat onschatbare bezit dat zelfvertrouwen is.’⁷³⁶

Een terugkoppeling naar de casus laat zien dat opvoeding – alhoewel minder frequent dan ecologie of feminisme – een prominente plaats inneemt vanaf, alweer, het jaar 1970. In de congresbundel van dat jaar, valt op 24 bladzijden te lezen over de noodzaak en theorie rond anti-autoritaire opvoeding in het algemeen en crèches (‘kresjes’) meer bijzonder⁷³⁷. Vóór deze editie was er geen progressieve visie op opvoeding terug te vinden in de bronnen, enkel een conservatieve voorlichting aangaande jongeren en seksuele opvoeding annex moraal in het jaar

⁷³⁴ Ibid., p. 405-406. Goldman echter verwierp, in tegenstelling tot onder andere Godwin en Francisco Ferrer, de functie van leraar niet. Ze bleef geloven in de creatieve kracht van een goede leraar: ‘het kind is voor de leraar wat klei is voor de beeldhouwer.’

⁷³⁵ G. WOODCOCK, idem, p. 349. Eigen vertaling.

⁷³⁶ P. MARSHALL, idem, p. 595. Eigen vertaling.

⁷³⁷ Archief Appelscha, Congresbundel PL ’70, 1970, p. 22. ‘Het probleem ‘wat doe ik met de kinderen?’ zou via crèches opgelost kunnen worden [*gesteld wordt dat in het huidige rollenpatroon, de vrouw verondersteld wordt zich met de kinderen bezig te houden, hetgeen een beperking is van haar mogelijkheden tot volledige ontplooiing van het zelf – A.F.*]. Je hoort vaak het bezwaar dat het schadelijk is voor een kind om naar een crèche gebracht te worden, omdat het daar de moederliefde mist die zo nodig is voor zijn emotionele ontplooiing. De opvoeding binnen het gezin is echter ook niet altijd ideaal.’

1965. Gedurende de drie decennia die de behandelde periode nog bestrijkt, werd het onderwerp zeven keer behandeld⁷³⁸.

5.6. Anarcho-kapitalisme

Voor vele anarchisten is anarcho-kapitalisme een contradictio in terminis, gezien het feit dat ‘traditionele’ anarchisten het kapitalisme met zijn hiërarchische structuren en economische exploitatie, gesteund door de staat, bestrijden. Misschien is het daarom beter om deze stroming te bekijken vanuit twee standpunten. Enerzijds is het een uitdaging voor het traditionele liberalisme – althans, hetgeen in de praktijk liberalisme wordt genoemd – dat de rol van de regering primordiaal acht voor de bescherming van het eigendom. Anderzijds is het een vorm van anarchisme, aangezien het inderdaad de afschaffing van de staat beoogt⁷³⁹. In essentie komt het neer op een totale overgave aan de wetten van de markt, een ‘laissez faire’ economie. Anarcho-kapitalisten delen het vertrouwen van Adam Smith dat op een of andere wijze private belangen zichzelf zullen vertalen in publieke belangen, eerder dan publieke onrust. Ze zijn overtuigd van het bestaan van ‘natuurlijke wetten’ van de economie, die zonder de door de mens gemaakte rechtswetten kunnen fungeren. De ‘onzichtbare hand’ van de markt moet genoeg zijn om sociale orde te brengen⁷⁴⁰. Er zouden geen wettelijke mogelijkheden mogelijk zijn voor repressieve acties tegen persoon of bezit.

In de praktijk vertaalt deze stroming zich het best in de Libertijnse partij in de Verenigde Staten (Libertarian Party). Deelname aan conventionele politiek – nochtans een anarchistisch adagium – wordt niet geschuwd, hetgeen de ‘zuiverheid’ van deze beweging op z’n minst problematiseert. Deze partij staat voor een opheffing van de federale regelgeving, een volledige afbouw van de sociale zekerheid, van publieke educatie en belastingen. Deze onachtzaamheid wat de zwakkere sociale klassen betreft, verraadt de elitaire instelling van deze beweging: het is dan ook vooral een zaak van rijke industriëlen, eerder dan een massabeweging⁷⁴¹.

⁷³⁸ Zie supra. Respectievelijk: ‘Hoe leren we de vrede?’ en de functie van poppenkast als opvoedend middel (‘74), ‘onderwijs’ als algemeen onderwerp (‘75 en ‘89), ‘opvoeding van kinderen’ (‘98) en ‘anti-autoritaire opvoeding’ (‘00).

⁷³⁹ K. GAY, *idem*, p. 15.

⁷⁴⁰ P. MARSHALL, *idem*, p. 559.

⁷⁴¹ K. GAY, *ibid.* P. MARSHALL, *ibid.*

Pierre Lemieux ziet deze stroming binnen het anarchisme weerspiegeld in de werken van een aantal liberale theoretici uit de 19de eeuw, maar in feite betreft dit niet meer dan een projectie in het verleden van 'hedendaagse' denkbeelden⁷⁴². Deze stroming heeft immers pas zijn 'levenslicht' gezien in de jaren '70, al onderkent Peter Marshall dat er voorheen kiemen aanwezig waren – hetgeen een geheel andere nuance is dan Lemieux' stelling – maar hij situeert het ontstaan van een betekenisvolle stroming pas sinds de werken van David Friedman, Murray Rothbard en Ayn Rand⁷⁴³. In deze traditie, is Rothbard zich het meest bewust van het anarchisme: 'Als je wil te weten komen hoe de libertijnen de staat en zijn daden bekijkt', schreef hij in 'For a New Liberty: the Libertarian Manifesto', 'dan moet je enkel aan de staat denken als een criminele bende en al de liberteinse beginselen zullen logisch op z'n plaats vallen'. Hij reduceert het libertijnse credo tot één kernachtig axioma: 'geen mens of groep mag optreden tegen een andere persoon of zijn bezit.'⁷⁴⁴

Het toekomstbeeld dat geschetst wordt, is evenwel problematisch omwille van een aantal redenen. Wetten en gerechtshoven zouden afgeschaft worden, ten voordele van private arbitragefirma's: justitie zou evenzeer vermarkt worden. Aangezien een individu in dat systeem 'justitie kan kopen', zouden er geen strikte garanties zijn over de rechtvaardigheid of onafhankelijkheid van het juridisch systeem. Zelfs al zouden de verdikten een gedwongen uitvoering kennen, bij functie van een andere private onderneming, dan lijkt het aannemelijk – aldus Robert Nozick – dat een dominante firma uit de onderlinge competitie zou ontstaan, die de facto een territoriaal monopolie zou hebben op justitie⁷⁴⁵. Op die manier zou een proto-staat ontstaan: het enige verschil tussen deze 'ultraminimale' staat en een minimale staat, zou zijn dat zijn diensten enkel ter beschikking zouden staan van degenen die in staat zijn ze te kopen. Daarom is het in dit utopia van de anarcho-kapitalisten aannemelijk – zelfs zeer waarschijnlijk volgens Marshall – dat de rijke bevolkingsgroepen zullen voortdoen met de arme groepen uit te buiten voor eigengewin⁷⁴⁶. Aangezien de vrije markt enkel egoïsme aanmoedigt is er zelfs geen garantie dat basisvoorzieningen als sanitatie en zuiver water voor iedereen beschikbaar zouden zijn. Meer zelfs: het bestaan van collectieve noden en verantwoordelijkheden wordt door anarcho-kapitalisten bestreden.

⁷⁴² P. LEMIEUX, *L'anarcho-capitalisme*, Parijs, Presses Universitaires de France, 1988, pp. 4-10.

⁷⁴³ P. MARSHALL, *idem*, p. 560. Voorlopers waren ondermeer Albert Jay Nock (*Our enemy the state*, 1935) en Friedrich A. Hayek (*The road to serfdom*, 1944).

⁷⁴⁴ *Ibid.*

⁷⁴⁵ *Ibid.*, p. 562.

⁷⁴⁶ *Ibid.*, p. 564. 'there is little reason to believe that the rich and powerful will not continue to exploit and oppress the powerless and poor as they do at present.'

Ter besluit. Anarcho-kapitalisten zijn tegen de staat enkel omdat ze eerst en vooral kapitalisten zijn. Hun staatskritiek rust ultiem op een liberale interpretatie van vrijheid als verbonden met het recht op en van privaat eigendom. Ze bekommeren zich niet om de sociale consequenties van het kapitalisme voor de zwakken en machtelozen van de maatschappij. Aanhangers van deze doctrine zien anarcho-kapitalisme als een ‘vrij-voor-allen’ maatschappij, waarin enkel de rijken en slimmen zouden profiteren. Zelfs al verwerpen ze de staat, zouden anarcho-kapitalisten misschien het best rechts-libertijnen genoemd worden⁷⁴⁷. In die zin is het enkel een rechtse stroming die zich beroept op een aantal anarchistische beginselen.

5.7. Hedendaags anarchisme: de evaluatie

In onze probleemstelling hebben we de hypothese geformuleerd dat er inherente verschillen waren tussen wat we ondertussen ‘traditioneel’ en ‘hedendaags’ anarchisme betiteld hebben. Ondertussen hebben we vastgesteld dat zowel dit traditionele als het hedendaagse anarchisme zijn banden heeft met de actualiteit van de maatschappij. Waar vroeger religie, militarisme en de staat als grote problemen werden gezien, wordt in een veranderde maatschappij – waar het algemeen stemrecht heerst, de welvaart relatief gezien hoger is en de sociale wantoestanden in relatieve termen verminderd zijn, tenminste in de Westerse democratieën – de nadruk gelegd op andere problemen. Dat het anarchisme inspeelt op maatschappelijke tendensen is dan ook een gegeven dat onveranderd blijft in de dualiteit traditioneel/hedendaags anarchisme. Immers, het anarchisme is nooit een volstrekt wereldvreemde ideologie geweest en heeft altijd op de noden van de onderdrukten der samenleving ingespeeld.

We dienen te onderkennen dat zowel het traditionele als het hedendaagse anarchisme gedreven worden door dezelfde ideeën. Vrijheid, gelijkheid en een afkeer van elke vorm van autoriteit dan ook (zij het de staat tegenover het volk, zij het de man tegenover de vrouw, zij het de mens tegenover het dier) zijn gemeenschappelijke kenmerken, die de anarchisten drijven. Enkel een accentverschuiving binnen deze drie brede probleemgebieden valt te onderkennen. Het anarchisme is dan ook geen dode ideologie gebleven, die aan het einde van de 19de of aan het begin van de 20ste een definitieve vorm kreeg. Halen we er de riviermetafoor van Marshall weer

⁷⁴⁷ Term ontleend aan P. MARSHALL, idem, p. 565. Marshall zelf is niet volledig overtuigd van de anarchistische denkbeelden waar het anarcho-kapitalisme op steunt, maar hij neemt het toch op – net als ik – in zijn overzicht, omwille van een aantal gemeenschappelijke karakteristieken. Hij deelt het evenwel in bij de ‘New Right’, in plaats van de ‘New Left’, zoals hij de andere stromingen benoemde. ‘In feite, weinige anarchisten zouden het anarcho-capitalisme toelaten in het anarchistische kamp aangezien ze niet hun zorgen delen voor economische gelijkheid en sociale rechtvaardigheid.’

bij, dan dient ingezien te worden dat het anarchisme in de jaren '40-'70 aan een ideologische sluis was gekomen, maar dat de libertaire rivier nu vrij en onverstoord verder stroomt. Kunnen we dan wel een écht onderscheid maken tussen enerzijds het oude en anderzijds het nieuwe anarchisme? Die vraag is niet met een simpele ja of neen te beantwoorden.

Ja, want er zijn wezenlijke verschillen op te merken. Het ecologische anarchisme is een radicale vernieuwing geweest van het anarchisme, met volstrekt originele beschouwingen over de toekomstmaatschappij. Tevens is het anarcha-feminisme een innovatie geweest binnen de strijd tegen dominante verhoudingen. De beweging heeft een volstrekt ander gezicht gekregen. In het verleden eerder gericht op de arbeiders, was het anarchisme een populaire zaak – getuige de propagandistische taal van de grote theoretici⁷⁴⁸ - dat zijn eigen symbolen en uitzicht had. De vernieuwde beweging heeft inderdaad ook zijn eigen tekens – het bekende anarchistische symbool is een creatie uit de jaren '60 van vorige eeuw – en zijn eigen publiek. Inderdaad, het anarchisme is in recentere tijden veeleer een zaak van intellectuelen geworden, meer dan van de massa.

Neen, want de behandelde problemen zijn grosso modo onveranderd gebleven. Nog altijd wordt gestreden tegen het onrecht in de wereld, de structurele ongelijkheden van de klassen (in zoverre dit nog een term is die van toepassing is op ons maatschappelijk bestel) en nog altijd wordt een utopisch toekomstbeeld voorgehouden van een volledig egalitaire samenleving. De ideeën van de grootmeesters – de drievuldigheid Proudhon, Kropotkin, Bakoenin – komen in een modernere vorm terug, hetgeen maar een evidentie is voor een ideologie die pretendeert dicht bij de massa te staan.

⁷⁴⁸ Een voorbeeld hiervan uit M. BAKOENIN, God en de Staat, idem, p. 13. 'Onze vroegste voorouders, onze Adams en Eva's, waren misschien geen gorilla's maar toch wel heel naaste verwanten ervan, alleseters, intelligente wrede dieren, die meer dan alle andere diersoorten begiftigd waren met twee kostbare vermogens: HET VERMOGEN OM TE DENKEN EN HET VERMOGEN, DE BEHOEFTE OM IN OPSTAND TE KOMEN.'

SLOTBESCHOUWING

Het internationale anarchisme geraakte vanaf de periode 1914-1918 in vrije val. De uitdagingen voor het anarchisme waren zowel intern als extern. Theoretici stonden tegenover pragmatici inzake het geweldvraagstuk, dat zich stelde tijdens beide wereldoorlogen en tijdens de Spaanse burgeroorlog. Externe factoren waren de onderdrukking tijdens de Tweede Wereldoorlog en de aantrekkingskracht van het communisme van Lenin en Stalin; allebei fatale uitdagingen voor het anarchisme. Van de anarchistische beweging bleef nog weinig over na '45. Alhoewel vaak in grote bewoordingen over het fenomeen 'mei '68' wordt gesproken, heeft het vooral weg van scheefgegroeide retoriek. Inderdaad, in de bronnen valt terug te vinden dat het anarchisme rond deze tijd aan een remonte begint, er is vernieuwde interesse voor de ideologie vanuit een jonge en intellectueel gevormde hoek, maar de intensiviteit van deze nieuwe beweging zou nooit meer het niveau bereiken dat eind 19de eeuw bereikt werd.

Evenwel heeft deze nieuwe beweging – een allegaartje van studenten, oudgedienden van de beweging, professoren, jongeren uit de middenklassen van de maatschappij en anderen – een ideologische vernieuwing van de anarchistische ideologie op zijn actief staan. Alhoewel de basisconcepten hetzelfde bleven – anti-autoritarisme, vrijheid en gelijkheid – werden ze anders ingevuld in een geëvolueerde maatschappij. Vooral de theoretisering rond het eco-anarchisme en het anarcha-feminisme hebben bewezen dat het anarchisme geen dode letter gebleven is. Een nieuwe 'vorm' van anarchisme werd geconcipieerd; inhoudelijk draagt ze nog alle basiskenmerken van het traditionele anarchisme, maar toch vallen duidelijke verschillen te onderkennen in zowel de opbouw van de beweging, de retoriek en de actiegebieden.

De hypothese als zouden er inherente verschillen zijn tussen een Vlaams en een Nederlands anarchisme, werd deels ontkracht. Waar er in de 19de en begin 20ste eeuw inderdaad vrij grote accentverschillen te onderkennen waren – en het zelfs gerechtvaardigd was te spreken van een 'Spaans', 'Frans', 'Nederlands' of 'Vlaams anarchisme' – vervagen deze verschillen gedurende de jaren '70, '80 en '90 van de 20ste eeuw. Globalisering als laat-20ste eeuws fenomeen laat bijgevolg het anarchisme ook niet onberoerd. Immers, door middel van vernieuwingen binnen de communicatiesector, is het gemakkelijker geworden om via internationale contacten aan uitwisseling te doen. Of deze samenwerking een vervlakking van de ideologie inhoudt of eerder een verrijking, is een oordeel dat de lezer zélf dient te maken. Wél zijn er nog altijd regionale verschillen te onderkennen binnen het anarchisme, maar die zijn dan eerder terug te brengen op kleine culturele en infrastructurele verschillen (vb. het bestaan van een discussiecultuur) dan op inherente nationale verschillen.

Waar we het in deze thesis nog niet over hebben gehad, is de betekenis van het hedendaagse anarchisme. Zo'n inschatting is niet gemakkelijk te maken, maar het antwoord op de vraag 'Wat betekent het anarchisme vandaag?' dient sowieso negatief beantwoord te worden. Sommige auteurs laten hun cynisme volledig de vrije loop en beweren dat het anarchisme al lang van geen enkele tel meer is en dat anarchisten die het tegendeel geloven verblind zijn door hun idealisme. Anderen stellen dat het anarchisme geen tot weinig directe invloed heeft, maar dat het een sensibiliseringsfunctie heeft. Zij zien de anarchisten begiftigd met een voorhoedefunctie. Inderdaad, de radicale veranderingen die geëist worden vanuit het libertaire kamp, sijpelen in een reformistische vorm de democratie in. Nagenoeg alle auteurs zijn het er wel over eens dat de anarchistische actie nog weinig kan bereiken zoals het anarchisme nu georganiseerd is.

Hoe moet het anarchisme zich dan gaan organiseren? Willen anarchisten niet in een maatschappelijk vacuüm blijven opereren, dan dienen een aantal strategische overwegingen gemaakt te worden. Willen anarchisten op een efficiënte wijze verzet voeren tegen de bestaande uitbuitingssystemen en onderdrukingsmechanismen, dan zullen ze moeten samenwerken met andere emancipatorische groepen in de samenleving. Teneinde dit beoogde samengaan nietodeloos te belasten zullen wederzijdse toegevingen essentieel zijn: ook anarchisten kunnen hieraan niet ontsnappen. Bepaalde concepten zullen moeten afgezwakt worden willen ze zichzelf niet bij voorbaat als evenwaardige partners onmogelijk maken. Dit mag evenwel niet leiden tot het opgeven van de anarchistische integriteit. In die optiek lijkt het dan ook belangrijk dat ingezien wordt dat er een einde dient te komen aan de versplintering van de anarchistische beweging. Deze 'splitsmanie' is immers een oud syndroom van het anarchisme en heeft ervoor gezorgd dat federatiemodellen steevast door onderlinge wrevel of tegenstrijdige belangen annex ideeën een voortijdige begrafenis kenden.

Door middel van zich in te schakelen binnen bestaande emancipatiebewegingen – zoals het anders-globalisme – heeft het anarchisme de kans om zijn voortbestaan te bestendigen én een prominente rol te leveren als ideologie van de verandering. Maar, zoals het cliché – en wat zijn clichés anders dan verstokte waarheden? – stelt: anarchisme begint bij jezelf.

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Bibliografische werken

S. ALARCIA (e.a.), Dictionnaire biographique des militants du mouvement ouvrier Belge, Brussel, Vie ouvrière, 1995.

AMSAB-catalogus, <http://www.amsab.be/pal/frame.html>.

J. CHARITE, Biografisch woordenboek van Nederland, 's-Gravenhage, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1979, V delen.

P. J. MEERTENS, Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, Amsterdam, IISG, 1986, IX delen.

M. NETTLAU, Bibliografie de l'anarchie, Brussel, 1897, s.p.

L. PEIREN, Beknopte bibliografie van het Belgisch anarchisme, s.l., s.n., 1991, s.p.

s.n., Grote Winkler Prins encyclopedie, Amsterdam, Elsevier, 1992, XXVI.

Bronnen

AMSAB, De As, onvolledige collectie.

AMSAB-Gent, Archiefbestand Francis Faes, doos I.

AMSAB, Paradoxs, anarchisties tijdschrift of het tijdschrift van het revolutionair anarchisties kollektief, 1979-1981.

Archief Appelscha, Archiefbestand Affiches, 1970-2000.

Archief Appelscha, Archiefbestand Jo de Haas, 2 dozen. 1924-1945.

Archief Appelscha, Archiefbestand De Arbeider, jaargang 1930-1936.

Archief Appelscha, Archiefbestand De Vrije Socialist, jaargang 1945-1949.

Archief Appelscha, Archiefbestand Knipsels, 2 dozen en 3 plakboeken

Archief Appelscha, Archiefbestand LAO, 3 dozen. 1986-1990.

Archief Appelscha, Archiefbestand NGVS, 2 dozen. 1990-1998.

Archief Appelscha, Archiefbestand Ravage, jaargangen 1998-2002. (tevens online geraadpleegd)

Archief Appelscha, Archiefbestand Recht voor Allen, jaargangen 1958-1999.

Archief Appelscha, Archiefbestand Stichting tot Vrijheidsbezinning, 1 doos, 1 map. 1933-2000.

Archief Appelscha, Archiefbestand Tinus Veenstra, 4 dozen. 1969-1999.

Archief Appelscha, Archiefbestand Woensdagavond- en oorlogsbrieven, 1942-1945.

IISG, Archiefbestand Jo de Haas, 1910-1913, 1917-1946.

IISG, Archiefbestand La Cecilia, BG D18/953.

IISG, Archiefbestand Martin Paulissen, doos I, 39-40, 43.

IISG, Archiefbestand Provo, CSDVRZ001, Doos 010, Map 4.

IISG, Archiefbestand Tinus Veenstra, 1966-1979.

Privé-archief Francis Faes.

Bibliografie

B. ALTENA, 'Anarchisme in België en Nederland (1885-2000)', in: H. ARVON, Het Anarchisme, Voltaire, s-Hertogenbosch, 2000, 144 p.

D. APTER, J. JOLL, Anarchism today, London, MacMillan, 1971, 237 p.

H. ARVON, Het anarchisme. Anarchisme in België en Nederland (1885-2000), 's-Hertogenbosch, Voltaire, 2000, 144 p.

H. ARVON, L'anarchisme au XXe siècle, Paris, PUF, 1979, 232 p.

P. AVRICH, Anarchist voices : an oral history of anarchism in America, Princeton, Princeton university press, 1995, 574 p.

M. BAKOENIN, God en Staat, Amsterdam, Bas Moreel, 1978, 82 p.

M. BAKOENIN, Over anarchisme, staat en dictatuur, samengesteld en ingeleid door Arthur Lehning; vert. van Jaap Kloosterman, Amsterdam, Van Genneep, 1976, 135 p.

G. BALDELLI, Social anarchism, Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1972, 192 p.

R. N. BALDWIN, Kropotkin's revolutionary pamphlets, New York, Dover, 1970, 557 p.

A. BERKMAN, Het ABC van het anarchisme, Gent, Spreeuw, 1980, 232 p.

J. BERVOETS, 'Tien jaren die Appelscha deden sidderen.', in: Bijlage bij Buiten de Orde, zomer 2003, pp. 11-16.

H. BIJ DE WEG, 'De ontwikkeling van het antimilitarisme en pacifisme in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog', in: Geweldloos Aktief, 1995, nr. 1, pp. 3-5.

F. BOENDERS, A. LEHNING, P.AVRICH, e.a., De volle vrijheid: ideologie en geschiedenis van het anarchisme, Manteau, Brussel, 1978, 183 p.

- M. BOOKCHIN, Ekologie en anarchisme, Utrecht, AK Utrecht, 1977, 130 p.
- F. CALLENBERG, Surfen in overvloed, Sittard, Baalproducties, 1996, 114 p.
- L. CHAYAPATHI, E. LAES, G. MESKENS, Kernenergie en maatschappelijk debat, VUB, Brussel, 2004, s.p. (online te raadplegen op <http://www.viwta.be/files/kernenergie.htm>)
- R. COMMERS, De overbodigheid en de noodzakelijkheid van de moraal, Bussum, Wereldvenster, 1982.
- J. DE HAAS, Anti-militairisme in weerwil van allen en alles, Groningen, Broch Depot, 1937, 18 p.
- J. DE HAAS, De overwinning van het geweld door Nieuwe Religie, Emmen, Vrije socialistische vereniging Emmer-Compascuum, 1945, 16 p.
- J. DE HAAS, Geweld of weerbaarheid, Groningen, Drukkerij 'Volharding', 1932, 16 p.
- J. DE HAAS, Tussen twee werelden, s.l., Vrije groepen uit het Noorden, 1940, 42 p.
- A. DE JONG, Van Christen tot anarchist en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis, Utrecht, A.W. Bruna & Zoon, 1970, 232 p.
- E. DE JONG, Overdenkingen van een arbeidersjongen. Het levensverhaal van Douwe de Wit op papier gezet, s.l., Alternatyf, s.d., 120 p.
- R. DE JONG, F. FAES, M. BAKKER, 'Anarchistische perspectieven', in: De As : anarcho-socialisties tijdschrift, vol. 59/60, 's-Gravenhage, De As, 1982, 44 p.
- R. DE JONG, 'Le mouvement libertaire aux Pays-Bas', in: Mouvement Social, april/juni 1973, p. 167-180.
- P. DE LANNOY, Anarchisme in België tijdens het interbellum: organisatorische onmacht troef, Brussel, VUB, 1993, s.p. – Licentiaatsverhandeling VUB
- H. DE VOS, Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd, Baarn, Het Wereldvenster, 1976, I, 248 p. en II, 256 p.
- H.J. EHRLICH, Anarchism and formal organisations, Baltimore, Vacant Lots Press, 1977, 244 p.
- H.J. EHRLICH, Reinventing anarchy. What are anarchists thinking these days?, Londen, Illusion, 1979, 372 p.
- F. FAES, 'Hedendaags anarchisme in België', in: De As : anarcho-socialisties tijdschrift, vol. 104/105, Moerkapelle, De As, 1994, 92 p.
- F.E. FRENKEL, Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel, Amsterdam, Polak & Van Gennep, 1967, 217 p.
- K. GAY, M.K. GAY, Encyclopedia of political anarchy, Santa Barbara, ABC-CLIO, 1999, 242 p.
- D. GEVERS, 'Omdat de leden niet langer onder een bestuur wensen te staan: Oorsprong van het anarchisme in Nederland', in: Ravage, nr. 16, 20 december 2002, p. 24-31.

- J. GIESEN, Nieuwe geschiedenis: het antimilitarisme van de daad in Nederland, Rotterdam, De Tijdstroom, 1923, 320 p.
- L. GLABEKE, Hedendaags anarchisme : een inleiding voor jongeren, Gent, Libertaire Studiegroep Gent, 1987, 99 p.
- W. GODWIN, An enquiry concerning political justice and its influence on modern morals and happiness, Harmondsworth, Penguin Books Ltd., 1976, 663 p.
- E. GOLDMAN, Mijn leven, Utrecht, Van Genneep, 1980, 564 p.
- E. GOLDMAN, Anarchism and other essays, New York, Dover, 1969, 271 p.
- D. GUÉRIN, Het anarchisme, vert. door Leo Klatser, Amsterdam, Van Genneep, 1979, 150 p.
- D. GUÉRIN, Ni dieu, ni maître. Anthologie historique du mouvement anarchiste, Lausanne, La cité Editeur, 1969, 664 p.
- A. HAZEKAMP, 'Eigenzinnige maar strijdbare anarchist' in: Ravage, nr. 284, p. 12-17.
- A HAZEKAMP, R. HURRELBRINCK, 'Kwaadwillige bedoelingen van die anarchistische elementen, de geschiedenis van de PL (1924 – 1940)', in bijlage bij Buiten de Orde zomer 2003, Vrije Bond, Tilburg, 2003, pp. 5-10.
- A. HAZEKAMP, 'In memoriam Henk de Groot (1908 – 2002)', in: De As, nr. 140, najaar 2002, pp. 55-56.
- A. HAZEKAMP, 'In memoriam: Tienus Veenstra (1896-1999)', p. 4. in Ravage, nr. 284, 14 mei 1999.
- A. HAZEKAMP, 'Temidden van het bruto geweld. Het verzet van Nederlandse anarchistten tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: Reader PL 2004, 30 mei 2004, pp. 1-7.
- T. HOLTERMAN, Anarchistische staatsopvatting: een paradox?, Rotterdam, Kluwer – Deventer, 1980, 98 p.
- T. HOLTERMAN, Andere staatsopvatting: een anarchisties syndroom, Rotterdam, Kluwer – Deventer, 1975, 92 p.
- T. HOLTERMAN, Recht en politieke organisatie, Rotterdam, Universiteit Rotterdam, 1986, 310 p.
- J. INGHELS, Le mouvement anarchiste en Belgique francophone de 1945 à 1970 : vingt-cinq ans d'anarchie, Brussel, ULB, 2002, 96 p. - Licentiaatsverhandeling ULB
- J. JOLL, The anarchists, Londen, Methuen, 1964, 303 p.
- J. B. KADANE, A probabilistic analysis of the Sacco and Vanzetti evidence, New York, Wiley, 1996, XVI, 366 p.
- R. KAPLAN, Het anarchistisch pandemonium : de vervlogen dromen van de periode na de Koude Oorlog, Utrecht, Spectrum, 2000, 192 p.

- I. KLAVER, Herinneringen van een Friese landarbeider, Nijmegen, SUN, 1974, 248p.
- P. KROPOTKIN, Anarchie, filosofie en ideaal, Amsterdam, Anarchistische uitgaven, 1974, 39 p.
- P. KROPOTKIN, Memoires van een revolutionair, Baarn, Het Wereldvenster, 1978, 446 p.
- P. KROPOTKIN, Mutual Aid, a factor of evolution, New York, Blom, 1968.
- P. LANSER, R. WIERSMA, Alle dieren vrij!, s.l., Atalanta, 1993, 142 p.
- A. LEHNING, A. CONSTANDSE, Anarcho-syndikalisme, Amsterdam, AU, 1974, s.p.
- P. LEMIEUX, L'anarcho-capitalisme, Parijs, Presses Universitaires de France, 1988, 126 p.
- M. MAERTEN, Feminisme en feministische stromingen, Brussel, ROSA, 2002, 7 p.
- E. MALATESTA, Anarchy, Londen, Freedom Press, (1891), 1974, 54p.
- P. MARSHALL, Demanding the impossible: a history of anarchism, Londen, Fontana Press, 1992, 768 p.
- W.C. MCWILLIAMS, H. PIOTROWSKI, The world since 1945. A history of international relations, Londen, Rienner, 2001, 620 p.
- M. MILLER, Kropotkin, Chicago, University of Chicago Press, 1976, 312 p.
- J. MOULAERT, De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914, Berchem, Epo, 1981, 208 p.
- J. MOULAERT, Rood en Zwart: de anarchistische beweging in België (1880-1914), Leuven, Davidsfonds, 1995, 462 p.
- G. NABRINK, Drie baanbrekers, Oosterwolde, NGVS, 1981, 100 p.
- F. D. NIEUWENHUIS, Een tentoonstelling van Pinkstervieringen, Amsterdam, W. Ten Hoorn, 15 p.
- P.-J. PROUDHON, Qu'est-ce que la propriété, Parijs, Garnier-Flammarion, (1840), 1966, 324 p.
- J. PSZISKO, Henk Eikeboom anarchist: een biografie, Haarlem, 1986, 244p.
- H. RAMAER, T. HOLTERMAN, Bevrijding: een keuze uit het werk van Clara Meijer Wichmann, Amsterdam, Stichting Pamflet, 1982, 208 p.
- H. RAMAER, De piramide der tirannie: Anarchisme in Nederland, s.n., Amsterdam, 1977, s.p.
- J. REES, Jo de Haas, Geest contra geweld. Uit de geestelijke nalatenschap van Jo de Haas, Den Haag, s.e., 1948, 194 p.
- V. RICHARDS, Malatesta. His life and ideas, Londen, Freedom Press, 1977, 311 p.
- R. SANDERS, Rue Sauvage. Situationistische teksten, Utrecht, Spreeuw/Tzara, 1993, 118 p.
- J. SCHUUR, Appelscha, bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oosterwolde, 1996, 320 p.

- S. THISSEN, De weg naar Croatan, Sittard, Baalproducties, 1996, 108 p.
- G. VAN DEN BOOMEN, Honderd jaar vredesbeweging in Nederland, Amstelveen, Luyten, 1983, 332 p.
- W.H. VAN DER LINDEN, Domela Nieuwenhuis in 219 politieke prenten, Amsterdam, Tilleul Publicaties, 1990, 228 p.
- P.O.R. VAN DER MARK, Revolutie en Reactie. De repressie van de Italiaanse anarchisten 1870-1900, Groningen, RU Groningen, 1997, 424 p. – Doctoraatsstudie aan de Rijksuniversiteit van Groningen.
- M.W. VAN DER SLUIS, Terug in de bruine wereld van Emmer-Erfscheidenveen: 1898-1948-1998, Groningen, Boon Uitgeverij, 1998, 144 p.
- R. VAN DUYN, Het witte gevaar: een vademekum voor provoos, Amsterdam, J. M. Meulenhof, 1967, 215 p.
- B. VAN GARREL, W. ROTHULZEN, 'Robert Jasper Grootveld, de Amsterdamse tovenaarsleerling', in: HP, nr. 27, 6 juli 1974, pp. 18-26.
- L. VAN HEERENTALS, Totaalweigeren in België, Gent, LSG, 1987, 62 p.
- H. VAN HOUTEN, Anarchisme in Drenthe. Levensherinneringen van een veenarbeider, Baarn, Uitgeverij Ambo, 1985, 248 p.
- B. VAN WAKEREN, Werken is misdaad, Amsterdam, Dolle Hond, s.d., s.p. (online geconsulteerd op <http://www.antenna.nl/rampenplan/baal/misdaad.html>)
- VAN OVERSTRAETEN, De heropbloei van de anarchistische beweging te Gent : in de aanloop naar de andersglobaliseringsbeweging, Gent, 2003, 137 p. – Licentiaatsverhandeling RUG
- T. VEENSTRA, En de misdaad gaat door..., Oosterwolde, 1983, 120p.
- T. VEENSTRA, Wat is onze toekomst?, Oosterwolde, 1980, 208 p.
- A. VERBIJ, Tien rode jaren: links radicalisme in Nederland, 1970-1980, Amsterdam, Ambo, 2005, 264 p.
- E. VERHELLEN, De provobeweging: bijdrage tot een juistere begripsomschrijving, Gent, RUG, 1978, 198 p.
- J. VERSCHUEREN, Plaats voor de homo ludens ! Vlaamse provo's als nieuwe sociale beweging in een ruimtelijk wereld-systeem-analytisch perspectief, Gent, Universiteit Gent, 2003, 195 p. - Licentiaatsverhandeling RUG
- E. VLEER-JAGERMAN, Ecologica. Anders denken! Anders doen!, s.l., Adad Vit Norg, 1973, 202 p.
- C. WARD, Anarchie in actie, Utrecht, De Nederlandse Boekhandel, 1975, s.p.
- E. WITTE, Politiek en Democratie, Brussel, VUB Press, 1998, 366 p.
- G. WOODCOCK, Anarchism: a history of libertarian ideas and movements, Harmondsworth, Penguin books, 1977, 492 p.

D. WOUTERS, De Mechelse anarchisten (1893-1914) in het kader van de opkomst van het socialisme, Leuven, Wouters, 1981, 144 p.

s.n., Totaalwijzer. Handboek over totaalweigeren, Utrecht, LTO, 1989, 90 p.

s.n. Dienstplicht Weigerplicht. Feiten en motieven rond dienstweigering, Amersfoort, Acco, '81, 109 p.

s.n., Atoomenergie? Nee bedankt!, Amsterdam, VMD/Sater, 1979, 64 p.